

**Kisebbségi oktatás és gyermekirodalom
Manjšinsko šolstvo in otroška literatura
Minderheitenschulen und Kinderliteratur**

**Muravidék, Rábavidék, magyarországi németek
Pomurje, Porabje, Nemci na Madžarskem
Murgebiet, Raabgebiet, Ungarndeutsche**

Szerkesztő / Urednik / Herausgeber

Ruda Gábor

Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület

Pilisvörösvár, 2003

Szlovén fordítások / slovenski prevodi / slowenische Übersetzungen
Žigmond BALOG, Žuža BALOG, Gabriella GAÁLL, Alenka KOVAČ

Magyar fordítások / madžarski prevodi / ungarische Übersetzungen
Alenka KOVAČ, RUDA Gábor

Német fordítások / nemški prevodi / deutsche Übersetzungen
RUDA Gábor, Susanne WEITLANER

Szlovén lektor / lektorica slovenskega jezika / Lektorin für Slowenisch
Doc. dr. Elizabeta BERNJAK

Német lektor / lektorica nemška jezika / Lektorin für Deutsch
Susanne Hofsäss-Kusche

TARTALOMJEGYZÉK / VSEBINA / INHALTSVERZEICHNIS

RUDA GÁBOR	4
<i>Előszó</i>	4
<i>Vorwort</i>	5
<i>Uvodna beseda</i>	6
I. NEMZETISÉGI ISKOLÁK VÁLASZÚTON / NARODNOSTNE ŠOLE NA RAZPOTJU / MINDERHEITENSCHULEN AUF DEM SCHEIDEWEG	8
ELIZABETA BERNJAK	8
<i>Sociokulturni razlogi izgubljanja manjšinskega jezika pri porabskih slovincih</i>	8
<i>A kisebbségi nyelvvesztés szociokulturális okai a rábavidéki szlovéneknél</i>	16
<i>Soziokulturelle Gründe für den Verlust der Minderheitensprache bei den Slowenen im Porabje / Raabgebiet</i>	23
BINDORFFER GYÖRGY	33
<i>„Wir sind sowohl Schwaben als auch Magyaren” - Doppelte Identität in Dunabogdány / Ungarn. Theoretische Grundlagen eines Forschungsvorhabens</i>	33
<i>„Svábok is vagyunk, magyarok is vagyunk” - Kettős identitás Dunabogdányban. Egy kutatás elméleti alapvetései</i>	46
<i>»Hkrati smo Švabi in Madžari« - Dvojna identiteta v Dunabogdányu / Madžarska. Teoretični temelji raziskovalne namere</i>	57
KOLOMAN BRENNER	67
<i>Das Schulsystem der deutschen Minderheit in Ungarn auf dem Scheideweg</i>	67
<i>A magyarországi németek oktatási rendszere választóton</i>	71
<i>Šolski sistem nemške manjšine na Madžarskem na razpotju</i>	74
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN	78
<i>Pável Ágoston, a „hidépítő”</i>	78
<i>Avgust Pavel, »graditelj mostu«</i>	86
<i>Avgust Pavel, der „Brückenbauer”</i>	94
ŠTEFAN VARGA	103
<i>Jezikovna organizacija pouka in doseganje jezikovnih ciljev v 9-letni dvojezični osnovni šoli</i>	103
<i>Az oktatás nyelvi szervezése és a nyelvi célok elérése a 9-osztályos kétnyelvű általános iskolában</i>	106
<i>Sprachliche Organisation des Unterrichts und das Erreichen sprachlicher Ziele in der 9jährigen zweisprachigen Grundschule</i>	110
II. GYERMEKIRODALOM, KÖNYVTÁRAK / OTROŠKA LITERATURA, KNJIŽNICE / KINDERLITERATUR, BIBLIOTHEKEN	114
VARGA JÓZSEF	114
<i>Gondolatok a szlovéniai magyar nyelvű gyermek- és ifjúsági irodalomról</i>	114
<i>Nekaj misli o madžarski otroški in mladinski književnosti v Sloveniji</i>	119
<i>Gedanken über die ungarischsprachige Kinder- und Jugendliteratur in Slowenien</i>	124
KANIZSA JÓZSEF	130
<i>Zala-széli, Mura-menti költészetem, mesevilágom kialakulásáról, továbbfejlődéséről</i>	130
<i>O izoblikovanju, razvoju mojega pesništva, pravljirnega sveta na obrobju Zale, ob Muri</i>	131
<i>Über die Weiterentwicklung des Entstehens meiner Dichtung und Märchenwelt am Rand Zala und an der Mur</i>	132
TARJÁN MIKLÓS	134
<i>A magyarországi német gyermekirodalom áttekintése</i>	134
<i>Pregled nemške otroške literature na Madžarskem</i>	136
<i>Übersicht der ungarndeutschen Kinderliteratur</i>	138
ZÁGOREC-CSUKA JUDIT	141
<i>Nemzetiségi könyvtárak Szlovéniában - az európai integrációs folyamat tükrében</i>	141
<i>Narodnostne knjižnice v Sloveniji - v ogledalu procesa evropske integracije</i>	153
<i>Bibliotheken für die Minderheiten in Slowenien - im Spiegel des europäischen Integrationsprozesses</i>	163
KÉPEK / FOTOGRAFIJE / FOTOS	175

RUDA GÁBOR**Előszó**

A kisebbségek megmaradásának úgy a szlovéniai Muravidéken, mint a magyarországi Rábavidéken alapvető feltétele a megfelelően működő kétnyelvű, illetve nemzetiségi iskolahálózat. „Mivel a tárgyalt kisebbségi közösségekben kevés lehetőség adódik a közéletben történő funkcionális beszéd- és kódváltási minták elsajátítására, ezért a kétnyelvű és a nemzetiségi, a Rábavidéken még a mai napig is nyelvoktató »kétnyelvű« iskolatípus feladata, hogy megteremtse a feltételeket a kisebbségi nyelv funkcionális használatára.”¹ A szlovéniai magyarok gyermekei - a Muravidék vegyesen lakott területének gyerekeihez hasonlóan - szlovén-magyar „kétnyelvű iskolákba” járnak. A rábavidéki szlovén kisebbségnek és a magyar-országi németek többségének magyar tannyelvű „nemzetiségi iskolái” vannak, amelyekben a szlovén, ill. a német tantárgyként szerepel.

Jelen kötet két részből áll. Az első részben leginkább a „válaszútról” van szó, amely előtt a nemzetiségi iskolák állnak. Elizabeta Bernjak a rábavidéki szlovéneknek tapasztalható kisebbségi nyelvvesztés szociokulturális okait elemzi. Bindorffer Györgyi a dunabogdányi németek kettős identitásával kapcsolatos kutatásainak elméleti alapvetéseiről ír. Koloman Brenner a magyarországi németek iskolarendszerére vonatkozó válaszút problematikájával foglalkozik. Székely András Bertalan tanulmánya a magyar-szlovén „hidépítő” Pável Ágostonról szól. Ennek a résznek a végén Varga István az új 9-osztályos programot mutatja be, amelyet két éve kísérleti oktatásként vezettek be a Muravidék egyik kétnyelvű iskolájában. Az asszimilációs folyamat megfékezéséhez megfelelő nyelvtervezésre lenne szükség. Csökkenteni kellene az oktatási célok és a gyakorlati nyelvhasználat között lévő eltéréseket, a helyi nyelvváltozatra kellene építeni a standardot. Változtatni kellene a tankönyveken, az elvont tartalmú olvasmányokon, kommunikatív nyelvoktatási modellt kellene bevezetni. A pedagógusok magas szintű kommunikatív kompetenciával kell rendelkezzenek.² Csak ezután lehetne a régóta esedékes didaktikai és módszertani változtatásokat bevezetni, valamint kivitelezni. Az előre-haladó asszimilációs folyamatot semmiképp sem természetes, elkerülhetetlen, hanem inkább mesterségesen előidézett, „kulturális” folyamatként kellene felfogni. A nemzetiségi nyelvek iránti látszólagos érdektelenség nagyon is megváltoztatható.

A második rész, amelyben a gyermekirodalomról olvashatunk, Varga Józsefnek a szlovéniai magyar gyermek- és ifjúsági irodalommal kapcsolatos gondolataival kezdődik. Ezután következik Kanizsa József Zala-széli, Mura-menti költészetéről, mesevilága kialakulásáról, továbbfejlődéséről szóló írása. Tarján Miklós a magyarországi német gyermekirodalomról ír. Végezetül pedig Zágorec-Csuka Judit a szlovéniai nemzetiségi könyvtárakról számol be, az európai integrációs folyamat tükrében. A regionális anyanyelvű gyermekirodalom és a nemzetiségi könyvtárak (ide értendők az iskolai könyvtárak is) helyzete besorolható közvetett tényezőként, amely befolyásolja a nemzetiségi oktatást. Az eredményes oktatáshoz nagyon fontos (lenne), hogy a helyi anyanyelvi gyermek- és ifjúsági irodalom rendelkezésre álljon a könyvtárakban és megfelelő részt kapjon a tankönyvekben.

¹ Bernjak, Elizabeta: A funkcionális (szlovén-magyar) kétnyelvűség perspektívái. In: Ruda Gábor (Szerk.): *Nemzetiségi iskolák - Kétnyelvű oktatás. Szentgotthárdi konferencia / Narod-nostne Šole - Dvojezično Izobraževanje. Konferenca v Monoštru / Minderheitenschulen - Zweisprachiger Unterricht. Konferenz in Szentgotthárd 2000*. Pilisvörösvár-Graz 2002, 136.

² Elizabeta Bernjak 2003. augusztus 1-i közlése, amely elsősorban a Rábavidékre vonatkozik.

A kötetben található szövegek három nyelven (magyarul, németül és szlovénül) olvashatók. Elsőként mindig az eredeti szöveg szerepel, ezután következnek a fordítások. A fordító neve akkor szerepel, ha fordításról van szó. Ezúton is szeretnék szívből köszönetet mondani a szerzőknek, fordítóknak, lektoroknak és támogatóknak, hogy hozzájárultak a könyv megjelenéséhez.

Vorwort

Eine grundlegende Voraussetzung für die Bewahrung der Minderheiten sowohl im Murgebiert/Slowenien als auch im Raabgebiert/Ungarn ist das gut funktionierende zweisprachige bzw. Minderheitenschulnetz. „Da es in den gegebenen Minderheitengemeinschaften zum Erlernen der im öffentlichen Leben stattfindenden funktionellen Sprach- und Kodewechselmuster wenig Gelegenheit gibt, ist darum die Aufgabe der zweisprachigen Schule, im Raabgebiert auch bis zum heutigen Tag die Aufgabe der »zweisprachigen« Nationalitätenschule mit slowenischem Sprachunterricht, die Voraussetzungen für den Gebrauch der Minderheitensprache zu schaffen.“¹ Die Kinder der Slowenienungarn besuchen wie alle anderen Kinder im gemischtbevölkerten Teil des Murgebierts slowenisch-ungarische „zwei-sprachige Schulen“, während der slowenischen Minderheit im Raabgebiert sowie der Mehrheit der Ungarndeutschen „Minderheitenschulen“ mit ungarischer Unterrichtssprache und mit den Unterrichtsfächern Slowenisch bzw. Deutsch zur Verfügung stehen.

Vorliegender Band besteht aus zwei Teilen. Im ersten Teil handelt es sich vor allem um den „Scheideweg“, auf dem sich die Minderheitenschulen eigentlich befinden. Elizabeta Bernjak analysiert die soziokulturellen Gründe für den Verlust der Minderheitensprache bei den Ungarnslowenen. Im Beitrag von Györgyi Bindorffer geht es um die theoretischen Grundlagen eines Forschungsvorhabens über die doppelte Identität der Ungarndeutschen in Dunabogdány/Ungarn. Koloman Brenner beschäftigt sich mit der Problematik Scheideweg, bezogen auf das ungarndeutsche Schulsystem. András Bertalan Székely schreibt über den ungarisch-slowenischen „Brückenbauer“ Avgust Pavel. Der letzte Beitrag dieses Teils von István Varga stellt das neue, vor zwei Jahren als Schulversuch eingeführte neunklassige Programm in einer zweisprachigen Grundschule im Murgebiert vor. Um den Assimilationsprozess bremsen zu können, wäre eine entsprechende Sprachplanung nötig. Die Unterschiede zwischen den Unterrichtszielen und dem praktischen Sprachgebrauch sollten verringert werden. Nicht nur die Standardsprache, sondern auch die regionale Verkehrssprache sollte beachtet werden. Die Inhalte der Schulbücher sollten verständlicher werden. Kommunikative Modelle für Sprachunterricht sollten eingeführt werden. Die Lehrer sollten eine hohe kommunikative Kompetenz haben.² Erst dann könnten die längst fälligen didaktischen und methodischen Änderungen ein- und durchgeführt werden. Der voranschreitende Assimilationsprozess sollte keinesfalls als ein natürlicher, unvermeidlicher, sondern eher als ein künstlich herbeigeführter, „kultureller“ Prozess aufgefasst werden. Das scheinbare Desinteresse an Minderheitensprachen kann verändert werden.

¹ Bernjak, Elizabeta: Perspektiven der funktionellen (slowenisch-ungarischen) Zweisprachigkeit. In: Ruda Gábor (Hrsg.): *Nemzetiségi iskolák...* S. 155.

² Mitteilung von Elizabeta Bernjak vom 1. 8. 2003, v.a. auf das Raabgebiert/Ungarn bezogen.

* Bernjak, Elizabeta: Perspektíve funkcionálne (slovensko-maďarské) dvojezičnosti. In: Ruda Gábor (Ured.): *Nemzetiségi iskolák...* 145.

Der zweite Teil, in dem man über die Kinderliteratur lesen kann, beginnt mit den Gedanken von József Varga über die ungarischsprachige Kinder- und Jugendliteratur in Slowenien. Danach folgt der Beitrag von József Kanizsa über das Entstehen und die Entwicklung seiner Lyrik und seiner Märchenwelt am Rand von Zala und an der Mur. Über die ungarndeutsche Kinderliteratur schreibt Miklós Tarján. Und zum Schluss berichtet Judit Zágorec-Csuka über die Minderheiten-bibliotheken in Slowenien im Spiegel des europäischen Integrationsprozesses. Die Lage der regionalen muttersprachlichen Kinderliteratur und die der Minderheiten-bibliotheken (darunter auch Schulbüchereien) könnte als ein indirekter Faktor, der den Minderheitenunterricht beeinflusst, eingeordnet werden. Für den erfolgreichen Unterricht ist (oder wäre) es sehr wichtig, dass die örtliche muttersprachliche Kinder- und Jugendliteratur in den Bibliotheken zur Verfügung steht und in den Schulbüchern einen entsprechenden Anteil bekommt.

Alle Texte, die sich im Band befinden, sind in drei Sprachen (auf ungarisch, deutsch und slowenisch) zu lesen. Als erste steht immer die Originalfassung, dann folgen die Übersetzungen. Der Name des Übersetzers ist stets angegeben, falls es sich um eine Übersetzung handelt. Hiermit möchte ich herzlich allen Autoren, Übersetzern, Lektoren und Sponsoren danken, die mit ihren Beiträgen und finanzieller Unterstützung das Zustandekommen dieses Buches ermöglicht haben.

Uvodna beseda

Osnovni pogoj obstoja manjšine, tako v slovenskem Pomurju, kot tudi v madžarskem Porabju, je dvojezična oz. narodnostna mreža primerno delujočih šol. „Ker je v obravnavanih manjšinskih skupnostih malo možnosti in priložnosti za usvojitev funkcionalne kodne menjave v javni sferi, zato je osnovna naloga dvojezične oz. narodnostne šole (v Porabju še danes prevladuje tip narodnostne šole z materinščino kot učnim predmetom), da ustvari pogoje za usvojitev funkcionalne rabe J_m.“^{*} Otroci Madžarov v Sloveniji - podobno kot otroci na mešanem območju Pomurja - obiskujejo slovensko-madžarske „dvojezične šole“. Porabska slovenska manjšina in večina Nemcev na Madžarskem ima madžarske „narodnostne šole“, v katerih nastopa slovenski oz. nemški jezik kot učni predmet.

Ta knjiga je sestavljena iz dveh delov. V prvem delu je govor predvsem o „razpotju“, pred katerim stojijo narodnostne šole. Elizabeta Bernjak raziskuje sociokulturne vzroke izgubljanja manjšinskega jezika. Györgyi Bindorffer piše o teoretičnih osnovah pri raziskavi dvojne identitete Nemcev v Dunabogdányu. Koloman Brenner se ukvarja s problematiko razpota šolskega sistema Nemcev na Madžarskem. Študija Székely András Bertalana govori o madžarsko-slovenskem „graditelju mostu“ Avgustu Pavlu. Na koncu tega dela István Varga predstavi nov devetletni učni program, ki so ga poskusno uvedli v eni izmed pomurskih dvojezičnih šol pred dvema letoma. K zaustavitvi asimilacijskega procesa bi bilo potrebno primerno jezikovno načrtovanje. Zmanjšati bi bilo treba razlike med ciljem izobraževanja in praktično uporabo jezika, standard bi moral temeljiti na krajevni različici jezika. Spremeniti bi bilo treba učbenike, berila z abstraktno vsebino, uvesti bi bilo treba komunikativen model poučevanja jezika. Učitelji morajo razpolagati z visoko stopnjo komunikativne kompetence.^{**} Šele po tem bi lahko govorili o uvedbi že dolgo potrebnih didaktičnih in metodičnih sprememb ter njihovem izvajanju. Napredujoč proces asimilacije bi bilo treba razumeti kot

^{**} Sporočilo Elizabete Bernjak s 1. avgusta 2003, ki se nanaša v prvi vrsti na Porabje

umetni, „kulturni” proces in ne kot naravni, neizbežen. Navidezno nezanimanje za narodnostne jezike se lahko zelo spremeni.

Drugi del, v katerem lahko beremo o otroški literaturi, se začinja z mislimi Józsefa Varge o otroški in mladinski literaturi Madžarov v Sloveniji. Po tem sledi sestavek Józsefa Kanizse o izoblikovanju in razvoju pesništva, pripovedništva na obrobju zalske županije, ob Muri. Miklós Tarján piše o nemški otroški literaturi na Madžarskem. Nazadnje poroča Judit Zágorec-Csuka o narodnostnih knjižnicah v Sloveniji, v zrcalu evropskega integracijskega procesa. Položaj regionalne otroške literature v maternem jeziku in narodnostnih knjižnic (med te se se prištevajo tudi šolske knjižnice) se lahko uvrsti med posredne dejavnike, ki vplivajo na narodnostno šolstvo. Za uspešno poučevanje je zelo pomembno (bi bilo zelo pomembno), da bi bila otroška in mladinska literatura v maternem jeziku na razpolago v knjižnicah in bi tudi dobila primerno mesto v učbenikih.

V knjigi nastopajo besedila v treh jezikih (v madžarščini, nemščini in slovenščini). Najprej je na vrsti originalni tekst, nato sledijo prevodi. Če gre za prevod, je ime prevajalca pripisano. Rad bi se iz srca zahvalil avtorjem, prevajalcem, lektorjem in sponzorjem, ki so omogočili objavo te knjige.

(Prevedla iz madžarščine: Alenka Kovač)

I. NEMZETISÉGI ISKOLÁK VÁLASZÚTON / NARODNOSTNE ŠOLE NA RAZPOTJU / MINDERHEITENSCHULEN AUF DEM SCHEIDEWEG

ELIZABETA BERNJAK

Sociokulturni razlogi izgubljanja manjšinskega jezika pri porabskih slovincih

1 Izhodiščne teze

1.1 Glede na sociolingvistični položaj manjšinskih jezikov, ki jih za znotraj skupinsko komunikacijo uporabljajo etnične skupnosti v stični situaciji, je mogoče razlikovati dva procesa: ohranjanje in zamenjavo jezika. Za slednjega uporablja strokovna literatura tudi termin jezikovna smrt.¹ Vsaka zamenjava jezika je posledica družbenih, gospodarskih, jezikovnopoličnih in individualnih psiholoških dejavnikov. V manjšinski situaciji je pogost pojav, da državni jezik oziroma jezik večine potisne iz rabe jezik manjšine, ko pridejo govorci obeh jezikov pod skupni družbenopolitični sistem. Tako prideta v stik tudi jezika obeh jezikovnih skupnosti in sta prisiljena soobstajati zaradi novonastalih političnih meja. Jezikovne posledice takih družbenih sprememb poznamo kot leksikalno sposojanje, interferenco, transferenco, a tudi kot nastajanje novega, mešanega, vmesnega jezika, družbena posledica stikov med jezikoma pa se manifestira v bilingvizmu, izgubljanju, rušenju oz. v zamenjavi ali celo odmiranju manjšinskega jezika ter v širjenju in razvijanju večinskega jezika.

1.2 Asimilacijo manjšinske skupnosti je mogoče dokumentirati zlasti z razkrivanjem procesov izgubljanja oziroma zamenjave jezika, ker ti dokazujejo, da v skupnosti nezadostno delujejo tisti mehanizmi jezikovne socializacije, ki naj bi zagotavljali predajanje in razvijanje izvornega jezika. Manjšinski jezik se mora v dvojezičnih skupnostih konfrontirati z mnogo močnejšim, prestižnim večinskim jezikom in ostane vitalen le, če pokriva tudi vitalna področja rabe, zlasti javno sfero, zožitev manjšinskega jezika na zasebno sfero glede perspektive razvijanja jezika ni spodbudno. Sprememba simboličnega okolja močno vpliva na rabo manjšinskega jezika: na komunikacijske norme in nanje vezana pravila rabe kakor tudi na sam jezikovni sistem. Te ugotovitve veljajo za dvojezično situacijo, kakršna je v Porabju, v kateri dvojezični govorci obvladajo in uporabljajo dominantni jezik večine v čedalje več govornih položajih, v katerih so prej uporabljali jezik manjšine. Tako jezikovno stanje je mogoče izkazati s kontinuiteto jezikovne / sporazumevalne zmožnosti pri različnih

¹ Strokovna literatura pogosto uporablja oba termina kot sinonimna izraza, pa vendar je potrebno med njima razlikovati: v primeru, ko opuščajoč jezik ne uporablja za vsakdanje sporazumevanje nobena druga govorna skupnost, govorimo o popolnem izginotju jezika oz. jezikovni smrti; v primeru, ko imajo družbeno-jezikovne spremembe v konkretni skupnosti za posledico opuščanje jezika, toda obstajajo še jezikovne skupnosti, kjer ta jezik lahko nemoteno funkcionira, pa govorimo o zamenjavi jezika (Campbell in Muntzel 1992: 181-191).

generacijah govorcev oziroma s stopnjo obvladanja in pogostnostjo rabe manjšinskega jezika, ki je tesno povezana s spremenljivko generacijske pripadnosti. Mlajša generacija ima bolj razvito sporazumevalno zmožnost v dominantnem večinskem jeziku, potiskani manjšinski jezik običajno nepopolno usvojijo, če ga sploh usvojijo. Rušenje oziroma potiskanje jezika v tem kontekstu pomeni, da čez čas del govorcev materinščine ne bo več obvladal in uporabljal, čeprav bo imel možnosti in »morda tudi« priložnosti za njeno rabo. Opuščanje ali zamenjava jezika je namreč v veliki meri povezana s tem, da ni sorazmerja med naporom za obvladanje manjšinskega jezika in njegovo »koristnostjo«. Vse to vpliva tudi na motivacijo za učenje in rabo jezika. Različna stopnja obvladanja maternega (izvornega) jezika je seveda lahko tudi posledica različnih načinov usvajanja jezika, lahko pa pomeni prehodne postaje tistih jezikovnorabnih in/ali kompetenčnih sprememb, ki jih strokovna literatura zaznamuje z izrazoma funkcionalno in strukturno izgubljanje jezika². Funkcionalno izgubljanje manjšinskega jezika pomeni, da radikalno upada število področij rabe, kjer se lahko manjšinski jezik uporablja, raba maternega jezika se večinoma potiska v zasebno družinsko, neformalno sfero. Funkcionalno potiskanje manjšinskega jezika in razširjena raba večinskega jezika povzroča spremembe tudi v sistemu obeh jezikov. V manjšinskem jeziku se pojavljajo procesi reduciranja in mešanja oblik, posledice teh sprememb se označujejo kot strukturno izgubljanje jezika.

Izgubljanje jezika je mogoče preučevati iz dveh zornih kotov: sociološkega in jezikoslovnega. Pri sociološkem preučevanju izgubljanja jezika so v ospredju vprašanja, ki se nanašajo na sociokulturni položaj manjšinskega jezika ter na simbolične in jezikovne dejavnike, ki pogojujejo izgubljanje. Za preučevanje izgubljanja jezika je z jezikoslovnega vidika pomembna ugotovitev, ki izhaja iz sociolingvistične teorije jezika, po kateri jezik ni samo avtonomen sistem, ampak na njegovo strukturo vplivajo različni kognitivni dejavniki, družbene funkcije jezika in govornovedenski vzorci. Do zamenjave ali izgubljanja jezika prihaja takrat, če se dramatično spremeni raba in funkcija jezika. V nadaljevanju poskušam osvetliti obe vprašanji na podlagi lastnih preučevanj jezikovnega stanja v Porabju in hkrati predstaviti razmere, v katerih se v tej manjšinski skupnosti usvaja standardna zvrst slovenskega jezika ter kakšne možnosti in priložnosti obstajajo za javno rabo te zvrsti.

2 Sociolingvistični oris jezikovnega stanja v Porabju

2.1 Demografske razmere, razpad homogene ruralne skupnosti, industrializacija in urbanizacija, državna centralizacija, status manjšinskega jezika, izobrazbena in zaposlitvena struktura ter razvoj množičnih medijev, zlasti po drugi svetovni vojni, pospešujejo asimilacijo manjšine in jo približujejo institucijam, ki zahtevajo dobro obvladanje in rabo dominantnega večinskega jezika, madžarščine (šola, delovno mesto, poslovanje, uprava, cerkev ipd.). Ti zunanji dejavniki vplivajo tudi na vrednostni sistem pripadnikov manjšinske skupnosti, tj. na notranje dejavnike ohranjanja jezika: na odnos do maternega jezika, na jezikovno zavest in na to, kakšno simbolno vrednost pripisujejo svojemu izvornemu jeziku. Notranji dejavniki namreč končno odločajo o sistemu jezikovne rabe, o tem, katerega od svojih jezikov bodo dvojezični govorci začeli opuščati. Manjšinska skupnost ohranja svoj jezik v rabi, če so dani naslednji pogoji: da pripadniki skupnosti ta jezik znajo, da so do njega lojalni, tj. da so v dani situaciji pripravljeni govoriti v manjšinskem jeziku (kar pomeni, da se ga ne sramujejo ali jih

² Izgubljanje jezika strokovna literatura pojmuje kot lastnost dvojezičnega posameznika, zamenjavo jezika pa definira kot družbenojezikovno spremembo, ki zadene celotno jezikovno skupnost (Gal 1991a: 66-76).

ni strah) in da so v skupnosti dane priložnosti za njegovo rabo. Za Porabje bi lahko rekli: v sporazumevanje med Slovenci in Madžari manjšinski jezik nima dostopa, pri sporazumevanju med Slovenci pa ga postopoma zamenjuje madžarščina. Številčno omejene funkcije manjšinskega jezika so torej posledica omejenega števila govornih dogodkov in omejenih vsebin govornega dogodka, redukcija jezikovnih funkcij in omejitve govornih dogodkov pa vodijo k poenostavljanju jezikovnih oblik in struktur. Mlajša generacija zgublja kontrolo nad gramatiko svojega maternega jezika, istočasno pa raste njihova jezikovna kompetenca v vseh zvrsteh večinskega jezika.

2.2 Slovenska narodna manjšina na Madžarskem živi v sedmih vaseh Porabja. Madžarski teksti skozi zgodovino imenujejo celotno pokrajino med Rabo in Muro Vendvidék ali Tótság, ljudstvo te pokrajine pa Vendi, Tóti. Poimenovanje porabski Slovenci in Porabje je nastalo šele po drugi svetovni vojni. S Trianonsko mirovno pogodbo se je začel ločeni razvoj Porabja in Prekmurja, takrat so devet slovenskih vasi v okolici Monoštra dodelili Madžarski. Tako se je tudi porabsko narečje začelo razvijati ločeno od prekmurščine, ta se je razvijala pod vplivom slovenskega knjižnega jezika, porabščina pa je še nadalje ostala pod vplivom madžarščine. Vse to se danes kaže v veliki oddaljenosti med porabskim govorom in slovenskim knjižnim jezikom. Vendsko vprašanje je bilo zlasti po prvi svetovni vojni in od 40-ih let dalje pogosto manipulacijsko sredstvo manjšinske politike, sredstvo fragmentiranja v smislu razdvajanja manjšinske skupnosti od njenega matičnega zaledja in minimaliziranja števila pripadnikov manjšine ter tako tudi razvrednotenja. Več kot tisočletno sobivanje slovenske narodne manjšine in večinskega madžarskega naroda je imelo za posledico različne oblike neprikrite oz. prikrita asimilacije, ki je bilo zlasti izrazito ob koncu 19. stoletja in neposredno po prvi in drugi svetovni vojni. Kazalo se je v načrtni madžarizaciji območja, v uvajanju madžarskih šol, v priseljevanju madžarsko govorečega višjega sloja, v deportacijah, v ekonomski migraciji in emigraciji Slovencev. Porabje je bilo zlasti po drugi svetovni vojni (Titoizem, hladna vojna) območje podvojene marginalizacije, provincialnosti in obmejnosti. Na eni strani je šlo za administrativno razmejitev (tudi z minskim poljem in železno zaveso) od druge države, katere jezik je izvorni jezik Porabcev in s tem tudi del njihove individualne biografije, na drugi strani pa za imaginarno mejo (označeno s stražnimi stolpi), ki je vse do konca 80-ih let poleg geografske ločenosti pomenila tudi gospodarsko zaprtost območja (lovski rezervat, pogozdovanje) od širšega regionalnega okolja, v katerem je ta narodna skupnost klasificirana kot jezikovna manjšina. Podoba pretežno ruralnega območja se je začela spreminjati s pojavom industrializacije in urbanizacije, sprva zlasti okolica Monoštra in obmestje. Opirale so se nove možnosti socialnega napredovanja, kar so mlajši tudi s pridom izkoristili, delno so se vključevali v industrijsko, pretežno madžarsko okolje kot polkmetje ali dnevni migranti, nekateri pa so zaradi preživetja odhajali za zaslužkom tudi v večja industrijska središča zunaj dvojezičnega območja. Novo delavsko, redkeje uradniško identiteto je za njih že izražal madžarski jezik, ki je obljubljal bodočnost in simbolično predstavljal družbeno mobilnost ter si tako zanje zagotovil visok družbeni status. Pripadniki manjšine so morali na račun »madžarske identitete« velikokrat potlačiti ali opustiti svoj primarni jezik socializacije.

2.3 Za status manjšinskega jezika je bistvenega pomena, ali se jezik uporablja na vseh področjih javnega življenja ali je omejen na zasebne stike oziroma ali je njegova vloga podrejena ali enakovredna z večinskim jezikom. Po pravnem statusu je manjšinski jezik sicer enakopraven z večinskim jezikom, toda zakonsko predvidena enakopravnost še ne pomeni, da je manjšinski jezik tudi družbeno enakovreden z večinskim jezikom. Raba večinskega oziroma manjšinskega jezika v določenih položajih (večinski jezik se uporablja v več

položajih) je jasen odraz diglosije, ki potrjuje, da je večinski jezik institucionaliziran in dominanten v določenih področjih rabe kot posledica demografske, politične in ekonomske moči govorcev večinskega jezika, ne glede na jezikovno načrtovanje statusa (in rabe) manjšinskega jezika. Možnost za rabo manjšinskega jezika je odvisna od zakonske predvidenosti rabe, priložnost za rabo manjšinskega jezika pa je odvisna od družbenega statusa, od etnolingvistične vitalnosti manjšine ter od govorca/sogovorca, ki jezik zna in ga tudi uporablja. V Porabju jezik manjšine zna samo manjšina, to dejstvo pa v veliki meri pogojuje, ali bo pripadnik manjšine v etnično mešani družbi rabil svoj jezik ali ne. Možnosti za rabo obstajajo, priložnosti za rabo pa je manj. Zaradi omejene rabe upada jezikovno znanje, kar privede do pospešenega opuščanja, negativnega vrednotenja in celo do razpada jezikovnega sistema jezika z manjšinskim statusom. Pripadniki slovenske manjšine so bili v preteklosti na splošno dvojezični (ob različni stopnji obvladaje večinskega jezika), danes so dvojezični (ob različni stopnji obvladaje manjšinskega jezika), ali enojezični v večinskem jeziku. Današnje porabsko slovensko-madžarsko dvojezičnost bi lahko opredelili kot enosmerno skupinsko dvojezičnost diglosičnega tipa (prim. enostransko izolirano dvojezičnost pri Francescatu 1981) z večinoma zelo neuravnoveženim obvladanjem obeh jezikov in neenakovrednim družbenim položajem slovenščine kot manjšinskega jezika.

3 Funkcionalno izgubljanje slovenščine kot manjšinskega jezika

3.1 Izbiro jezikovne variante v Porabju pogojujejo poleg situacijskih dejavnikov zlasti sporazumevalna zmožnost govorcev v obeh jezikih, govornovedenjske navade skupnosti (v jezikovno mešani družbi komunicirajo v večinskem jeziku) in odnos do maternega jezika. Manjšinski jezik je še najbolj pogosto sredstvo v sporazumevanju v ožjem družinskem krogu pri starejši generaciji, pri mlajši generaciji je izbira med dvema jezikoma v korist madžarščine. V večini dvojezičnih naselij postaja struktura srednje in mlajše generacije vse bolj jezikovno mešana (mešani zakoni, drugojezični priseljenci, madžarsko govoreči sosede), tako so možnosti za jezikovno interakcijo v slovenščini omejene tudi v neposredni lokalni družbi. V jezikovno mešanih družinah slovenskega jezika otrokom ne posredujejo več, interakcija poteka v slovenščini le še v intimni situaciji s starimi starši, a tudi takih primerov je čedalje manj, v mnogih primerih pa poteka interakcija v mešanem/vmesnem jeziku, v zadnjem času pa največkrat sploh samo še v madžarščini, kar pomeni izločevanje slovenščine tudi iz ožjega družinskega okolja. V vsakdanjem poklicnem in javnem življenju slovenščino kot sporazumevalni jezik situacijsko zamenja madžarščina.

3.2 Opuščanje/izgubljanje manjšinskega jezika je dober pokazatelj asimilacije manjšinske skupnosti, dokazuje namreč, da nezadostno delujejo mehanizmi jezikovne socializacije, ki naj bi zagotavljali transmisijo manjšinskega jezika. Ta ugotovitev velja v Porabju za vse socializacijske agense: za družino, vrstniške skupine, izobraževalne institucije, zaposlitveno področje in medije. Opazno upadanje družinske socializacije kažejo podatki, da večina mlajše generacije govori z otroki madžarsko. Zaradi manjkajočega slovensko govorečega družbenega okolja in vse bolj pogostih nestabilnih govornovedenjskih navad, pogojenih s situacijskimi (komunikacija v obeh jezikih ali pretežno v madžarskem jeziku) in jezikovno-kompetenčnimi razlogi mlajša generacija vse bolj izgublja čut za razlikovanje med svojim prvim in drugim jezikom. Medtem ko se je večina starejših socializirala v domačem vernakularju, je danes pri mlajši generaciji zaznaven pojav, da njihov prvi jezik ni več slovenski materni jezik, temveč večinski jezik družbenega okolja. To je svojevrsten pojav, ko se prvi jezik ne pokriva s

pojmom materne jezika, z jezikom etničnega izvora, ampak se pojavlja in usvaja pretežno institucionalno kot drugi (celo tuji) jezik v vzgojnoizob-raževalnih ustanovah.

3.3 Šola je bila do zdaj tako rekoč edina državna ustanova, ki je slovenskemu jeziku dajala ugled uradnega jezika, toda le na ravni pouka slovenščine kot učnega predmeta, medtem ko je občevelni jezik v šoli, kakor tudi jezik šolske administracije izključno madžarščina. Porabski model narodnostne šole z madžarskim učnim jezikom in slovenščino kot učnim predmetom pa ne more odpraviti jezikovnega primanjkljaja v okolju, in sicer zato ne, ker materni jezik ni učni jezik, torej je izgubil svoj instrumentalni značaj in se je spremenil v cilj, šola sama pa ni govorni položaj (saj je jezik sporazumevanja med učiteljem in učenci le pri uri slovenskega jezika in še tam omejeno, največkrat v reduciranem kodu), zato ne more v zadovoljivi meri razvijati sporazumevalne zmožnosti učencev v jeziku etničnega izvora in njihovih govornovedenjskih navad ter tako vplivati na ohranjanje in razvijanje tega jezika. Usvajanje materne jezika v šoli se ne dopolnjuje s spontanim učenjem iz okolja, manjšinski jezik namreč nima dostopa do celih področij javne jezikovne rabe, zato se znanje slovenščine, vezano na ta področja, ne more razvijati zunaj šole. V takih učnih razmerah učenci v maternem jeziku ne morejo dobiti zadostne izobrazbe, zlasti ne v njegovi knjižni varianti. Raziskave s tega področja so pokazale, da je madžarski jezik zavzel dominantno vlogo ne samo glede rabe, ampak dominira tudi glede jezikovne kompetence - ožje slovnične, leksikalne, glasoslovne in besediloslovne kompetence -, kar se manifestira v različnih performansah (tj. v performanci jezikovne produkcije, recepcije in evalvacije, prim. Dressler 1985), ter tudi glede širše pojmovane komunikativne kompetence, ki vključuje tudi obvladanje pravil za rabo in izbiro jezikovnih sredstev v skladu s sociolingvističnimi in pragmatičnimi dejavniki.

3.4 V javni formalni sferi (razen delno v šoli) dejansko ni priložnosti za kodno izbiro, saj se vse socialne vloge v teh položajih realizirajo v večinskem jeziku (državna administracija, uprava, sodstvo, banke, zdravstvo, celo lokalna manj-šinska samouprava) tudi po statusnih spremembah manjšinskega jezika na formalnopravni ravni, ker administrativno-upravni kader ne obvlada slovenščine, prav tako pa tudi dvojezični (v danem primeru manjšinski) govorce ne obvladajo ustreznih funkcijskih zvrsti slovenskega knjižnega jezika. V neformalni javni sferi so se sicer nekateri govorni položaji pokazali primernejši za rabo slovenskega jezika, v teh je kodna izbira subjektivno arbitrarna, odvisna je od govornega dogodka (udeležencev v govornem dogodku, teme, sporočanje namere, sporočanje kanala, žanra ipd.). Toda tudi v tej sferi je čedalje manj funkcionalne kodne menjave, večinoma prihaja do mešanja kodov oziroma do izključne rabe večinskih kodov, in sicer zaradi slovarske vrzeli v manjšinskem jeziku, nepoznavanja ustreznih slovenskih izrazov ali preprosto zato, ker se jim zdi večinski jezik za javno sfero ustrenejši kod. Proces jezikovne zamenjave (pod nekdanjim pritiskom, ki je močno poudarjal dobro obvladanje večinskega jezika zaradi boljših možnosti napredovanja, zaradi asimilacije in tudi strahu, vezanega na neprijetni zgodovinski spomin) najbolj napreduje v jezikovno mešanih družinah, opazen pa je tudi v družinskih situacijah, kjer manjka komunikacija s člani starejše generacije.

3.5 Problem ohranjanja slovenskega jezika kot manjšinskega jezika v madžarskem družbenem kontekstu je bil do nedavnega povezan s pravnim in družbenim statusom slovenščine ter z dejstvom, da večinski narod manjšinskega jezika sploh ne zna. V zadnjem času je morda mogoče govoriti o uradnem in izpričanem pospeševanju rabe slovenščine, toda še vedno ima status jezikovne podrejenosti, zvedene na ožjo notranjo komunikacijo med pripadniki

manjšinske skupnosti z zelo omejenimi dejanskimi možnostmi rabe ob siceršnjem prevladanju prestižnega večinskega jezika. Rezultat tega je načeta diglosija z vsemi predvidljivimi posledicami za jezikovno rabo in preko nje za sistem manjšinskega jezika in kulturno oziroma etnolingvistično identiteto pripadnikov manjšine. Proces institucionalizacije in legitimizacije manjšinskega jezika v javni rabi v skladu z mednarodnimi določbami po demokratičnih spremembah na Madžarskem v 80-ih letih, zlasti pa po sprejetju nove ustave (1990) in zakona o narodnih in etničnih manjšinah (1993), pa je povezan tudi z vprašanjem, kateri kod naj se v teh novih funkcijah uporablja. V okviru manjšinskega jezika je namreč obvladanje standardnih variant zelo diferencirano, narečje kot tako rekoč edini oziroma še delno ohranjen kod teh funkcij ne more opravljati. Na splošno so Porabci bilingvni (slovensko-madžarsko oz. madžarsko-slovensko), v slovenskem jeziku so pretežno enojezikovni (v narečni socialni zvrsti, standardno zvrst obvladajo le redki izobraženci), v madžarskem jeziku so tudi socialno-zvrstno večjezikovni. V slovenskem jeziku so pretežno tudi funkcijsko enojezikovni v praktičnosporazumevalni zvrsti, madžarski jezik je pri njih funkcijsko polno razvit diasistem. Zavest o manjvrednosti narečja, o drugorazrednosti tega koda je izredno močna, prav tako pa tudi prepričanje, da je slovenski knjižni jezik za njih tuji jezik, nekoristen, neuporaben. Pripadniki manjšine, razen majhne jezikovno privilegirane skupine izobražencev, tudi niso uzavešeni o statusu manjšinskega (slovenskega) jezika v javni rabi.

4 Strukturno izgubljanje slovenskega jezika v stičnem položaju

Druga stran opuščanja jezika zadeva strukturno izgubljanje jezika in je povezana z jezikoslovnimi vprašanji: kako vpliva spremenjena funkcija jezika na jezikovni sistem. Spremenjena funkcija jezika oziroma funkcionalno izgubljanje jezika pomeni na eni strani potiskanje in zapostavljanje enega od jezikov, praviloma se potiska iz rabe nedominantni manjšinski jezik, in se kaže v tem, da radikalno upada število tistih področij, kjer se manjšinski jezik lahko pojavlja in da ga uporablja čedalje manj govorcev, na drugi strani pa posledično pomeni širjenje in razvijanje večinskega jezika, ki se kaže v tem, da ga obvlada čedalje več govorcev in se uveljavlja v čedalje več govornih položajih. Večinski jezik pa vdira v manjšinski jezik tudi prek svojih nosilcev, naseljenih na narodnostno mešanem območju, s težo svoje središčnosti, z nenehno migracijo pripadnikov manjšine v upravna in druga središča, s prevajanjem iz njega, prek medijev javnega obveščanja ipd. Tako vdira večinski jezik s posameznimi besedami in frazeološkimi enotami ter skladenjskimi vzorci v manjšinski jezik, podprt z dvojezičnostjo pripadnikov manjšine, s pomanjkanjem priročnikov za posamezna strokovna področja in z neučinkovito jezikovno vzgojo. Po tradicionalni sociolingvistični teoriji je z upadom funkcij in rabe jezika mogoče pričakovati različne strategije redukcije, poenostavljanje zapletenejših in posebno zaznamovanih jezikovnih struktur in oblik (prim. Bernsteinov restringiran kod). Kar se namreč ne uporablja, se ne ohranja oziroma se ne razvija, zlasti ne izbranost in funkcionalna popolnost standardne variante, a tudi ne leksikalna in strukturna celovitost narečja. Posledice menjave in mešanja kodov kot komunikacijskega uzusa in norme dvojezičnih govorcev se kažejo tudi v različnih strategijah kompenzacije, tj. v različnih pojavih jezikovne interference, transference in vmesnega jezika (kot nastajanja novega podsistema, pri čemer bi lahko govorili o neke vrste obrnjeni produktivnosti v odmiku od prvotnega podsistema). Izgubljanje jezika se manifestira tako na ravni sistema (langue) kot tudi na ravni govora (parole). Kaže se (1) v strategijah redukcije: na izrazni ravni (da bi se izognili napačnim povedim, govorci uporabljajo reducirani sistem, ker kompleksnejših struktur ne obvladajo) ter na funkcijski ravni (govorci reducirajo sporočanski namen z redukcijo govornega dejanja, z modalno redukcijo, z redukcijo vsebine, tj. o določenih temah ne govorijo v manjšinskem jeziku oziroma se izogibajo komuniciranja v

manjšinskem jeziku) ter (2) v strategijah kompenzacije: dvojezični govorci skušajo rešiti komunikacijski problem in pri tem uporabljajo vsa razpoložljiva sredstva: kodni preklap, mešanje kodov, inter- in intralingvalni transfer, strategije vmesnega jezika: posploševanje, parafrazo, hibridne tvorbe, prestrukturiranje po vzorcu drugega jezika ipd. Interferenca se pojavlja na vseh jezikovnih ravneh. Interferenca je lahko (a) interlingvalna, tj. posledica direktnega vpliva stičnega madžarskega jezika, npr. prvina v manjšinskem jeziku se tvori po modelu večinskega jezika oziroma se večinskojezikovni model transferira v manjšinski jezikovni sistem; ali (b) intralingvalna, tj. posledica izgubljanja oziroma rušenja jezika, ki se kaže v različnih strategijah analognih tvorbo, v napačnem posploševanju in poenostavljanju struktur in prvin. Pri mlajši generaciji porabskih govorcev sta opazna oba procesa. Prenos pravil iz dominantnega večinskega jezika v manjšinski jezik oziroma neobvladanje pravil v slovenščini kot manjšinskem jeziku se kaže v kršenju pravil na vseh jezikovnih ravneh.

a) Interference na glasoslovni in ortografski ravni: premik naglasnega mesta proti začetku besede (*ótroci*, *záto*), negotovost glede naglasnega mesta (*deklíca* 'déklica', *učitéljica* 'učíteljica'), labializacija samoglasniških fonemov /a/ in /u/, izpuščanje in onemitev fonemov /h/, zvenečnost izglasnih soglasnikov, padajoča stavčna intonacija; kršenje pravopisnih pravil (**slovenec* 'Slovenec', **avtobusna-postaja* 'avtobusna postaja') ipd. Navedeni primeri potrjujejo Andersonovo hipotezo, po kateri dvojezični govorci v opuščajočem jeziku razlikujejo manj distinktivnih fonoloških oznak kot rojeni govorci s popolno kompetenco v tem jeziku.

b) Interferenčni pojavi na oblikoslovni in skladenjski ravni: pomanjkanje slovničnih kategorij v madžarščini lahko interferenčno vpliva na rabo teh kategorij v manjšinskem slovenskem jeziku (**lep klop* 'lepa klop', **hčerka je lepi* 'hčerka je lepa'; **režem s škarjem* 'režem s škarjami'); razlike med genealoško in tipološko nesorodnima jezikoma v vezljivosti, posebno v vezavi glagola, samostalnika in pridevnika ter razlike v pregibnostnem sistemu se kažejo v napačni rabi ali opuščanju sklonskih končnic (**čudim se na njemu* 'čudim se mu', **pet jabolko sem kupil* 'pet jabolok sem kupil'), v nepovratenu glagolov in izpuščanju pomožnega glagola (**smejál je* 'smejál se je', **brat šel v šolo* 'brat je šel v šolo'), razlike v besednem redu se kažejo zlasti v napačnem zaporedju enklitik (**Peter je ga videl* 'Peter ga je videl'). Kršitve slovničnih kategorij spola in števila (dvojine) kažejo predvsem od znotraj induciran proces izgubljanja jezika, ko govorec „ukine“ kategorijske razlike in razširi vplivanski krog ene kategorije na drugo, pri kršitvi sklonskih kategorij, skladenjskih pravil pa gre za interferenco, pogojeno pretežno od zunaj, s pravili večinskega jezika. Gramatične in sintaktične funkcije, ki so jih do zdaj izražali s končnicami ali obrazili, se zdaj izražajo z bolj analitično oziroma opisno strukturo: *boji se od matere* namesto *boji se matere*, *oče od strica* namesto *stričev oče*. Primera ponazarjata pojav, ko gramatična kategorija sicer ne izgine, ampak se spremeni njena izrazna oblika.

c) Transferenčni pojavi na leksikalni ravni: besede in izrazi se iz večinskega jezika prevzemajo kot neposredni transfer fonemskega niza, ki se morfosintaktično prilagodi slovenščini (*saga*, *kezeš*), ali se prevzemajo neadaptirano (*önkormányzat*, *jegyző*), prevzemajo se tudi s kalkiranjem ali s parafrazo (*dolisesti* > *leülni*, *taka moka*, *ki ni fina* namesto *ostra moka*) ali v obliki mešanih, hibridnih tvorbo, ko se podstava transferira, obrazilo pa je domače (*titkar+ica*, *vižgazne-va-ti*). Pod vplivom večinskega jezika prihaja tudi do razširitve pomena posameznih leksemov, npr. *nesti* > *visz* (*elvitte az autót a szerelőhöz, ebédet vitt a szomszédnak*) uporabljajo v pomenu *nesti* in *peljati* (**odnesel je avto k mehaniku*). Pri mlajši generaciji Porabcev prevladujejo hibridne tvorbe in neadaptirane transferirane besede iz madžarščine, pri starejši generaciji so opazne adaptirane prevzete besede in kalki.

5 Namesto zaključka

Proces opuščanja in osiromašenja manjšinskega jezika v Porabju bi se lahko v primeru ugodnih sociokulturnih pogojev zaustavil ali celo zaobrnil. Pri reševanju vprašanj jezikovnega stanja je potrebno izpostaviti naloge, ki so povezane z zaustavitvijo opuščanja jezika, in naloge, ki se navezujejo na razvijanje jezika, četudi sta oba procesa tesno povezana. Opuščanje ali funkcionalno izgubljanje jezika bi bilo mogoče zaustaviti z dostopom manjšinskega jezika v javnoformalna govorna področja oziroma z enakovredno rabo manjšinskega jezika v govornih položajih, ki so povezani s prestižno funkcijo jezika. Ta dostop pa je na drugi strani povezan z razvijanjem jezikovne zmožnosti in ustreznih govornovedenjskih vzorcev v standardnih socialnih in funkcijskih zvrsteh jezika z manjšinskim statusom, torej z ustrežno jezikovno vzgojo. Na podlagi ugotovitev je mogoče postulirati, da je v danem položaju narečna varianta morda dobra izhodiščna podstava za razvijanje dugih socialnih zvrsti, ker se večina sporazumevanjskih potreb še vedno izvaja v tem kodu. Knjižne variante se pretežno usvajajo instizucionalno in imajo le malo vpliva na govorno obnašanje. V porabski slovenski manjšinski skupnosti manjkajo tudi ustrezne akademske, izobraževalne in prosvetne ustanove, ki bi učinkovito spravile v delovanje standardno normo, jo uzaveščale in nadzorovale. Z uvajanjem rabe manjšinskega jezika v vseh institucijah na manjšinskem območju bi govorci imeli možnost usvojiti tudi manjkajoče, a za nove vloge tako potrebne funkcijske zvrsti, ki jih do zdaj iz obstoječih govornih položajev niso mogli usvojiti. Izgubljanje manjšinskega jezika v Porabju bi bilo torej mogoče zaustaviti z načrtovanjem rabe jezika v govornih položajih javne sfere, z načrtovanjem izobraževanja kadrov v manjšinskem jeziku za opravljanje vlog v teh socialnih mrežah, z uvajanjem manjšinskega jezika kot konkurentnega učnega jezika na vseh stopnjah izobraževanja, zlasti pa z razvijanjem jezikovne zmožnosti in utrjevanjem jezikovne zavesti in sploh s tem, da bi se manjšinski jezik govoril in da bi se tudi pripadniki večinske skupnosti vsaj pasivno naučili jezik svojih sosedov ter tako omogočili širitev njegove rabe.

Literatura

- ANDERSEN, R.W.(1982). Determining the linguistic attributes of language attrition. V: R.D. Lambert in B. Freed (ur.), *The loss of language skills*. Mass.: Rowley, 83-118.
- CAMPBELL, L. in MUNTZEL, M.C. (1992). The Structurale consequences of language death. V: N.C. Dorian (ur.), *Investigation obsolescence: Studie in language contraction and death*. Cambridge: University Press, 181-191.
- DRESSLER, U.W.(1989). Kompetenz und Performanz in zweisprachigen Gebieten. V: *Aspetti metodologici e teorici nello studio del plurilingualismo nei territori dell Alpe Adria*. Udine.
- GAL, S. (1991a). Mi a nyelvcsere és hogyan történik? V: *Regio: Kisebbség-tudományi Szemle* 91/1, 66-76.
- GAL, S. (1991b). Kódváltás és öntudat az európai periférián. V: M. Kontra (ur.), *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*. Budapest, 123-157.

A kisebbségi nyelvvesztés szociokulturális okai a rábavidéki szlovéneknél

1. Alapfeltevések

1.1 Tekintettel azon kisebbségi nyelvek szociolingvisztikai helyzetére, amelyeket az érintkezési situációkban az etnikai közösségen belüli kommunikációra használnak, két folyamatot lehet megkülönböztetni: a nyelvmegőrzést és a nyelvcserét. Ez utóbbit a szakirodalom nyelvhalálnak is nevezi.¹ Minden nyelvcsere a társadalmi, gazdasági, nyelvpolitikai és egyéni pszichológiai tényezők következménye. A kisebbségi helyzetben gyakori jelenség a kisebbségi nyelvhasználat kiszorítása az ország nyelve, vagyis a többségi nyelv által, amikor a két nyelv beszélői közös társadalmi-politikai rendszer fennhatósága alá kerülnek. Találkozik a két közösség nyelve, amelyek arra kényszerülnek, hogy az új politikai határok miatt közösen létezzenek. Az ilyen társadalmi változások nyelvi következményeit lexikális kölcsönzésként, interferenciaként, transzferenciaként ismerjük, de úgy is mint egy új, kevert, köztes nyelv keletkezését. A nyelvek közti kapcsolatok társadalmi következménye a bilingvizmusban, a kisebbségi nyelv elvesztésében, romlásában, ill. cseréjében, sőt elhalásában és a többségi nyelv terjedésében és fejlődésében is manifesztálódik.

1.2 A kisebbségi közösség beolvadását főként a nyelvvesztés-, ill. nyelvcsere-folyamatok feltárásával lehet dokumentálni, mert ezek bizonyítják, hogy a közösségben elégtelenül működnek a nyelvi szocializáció azon mechanizmusai, amelyeknek az első nyelv átadását és fejlődését kellene biztosítaniuk. A kisebbségi nyelvnek a kétnyelvű közösségekben szembesülnie kell a sokkal erősebb, nagyobb presztízsű többségi nyelvvel és csak akkor marad életképes, ha a vitális használati területeket is lefedezi, és különösképp a nyilvános szférában. A kisebbségi nyelv leszűkítése a magánszférára, a nyelvi fejlődés szempontjából nem biztató. A szimbolikus környezet változása erős hatással van a kisebbségi nyelvhasználatra: a kommunikációs normákra és ehhez kötődő használati törvényekre, mint ahogy magára a nyelvrendszerre is. Ezek a felismerések a rábavidéki kétnyelvű helyzetre is érvényesek, amelyben a kétnyelvű beszélők birtokolják a többségi domináns nyelvet és egyre több beszédhelyzetben használják is azt, amelyekben korábban a kisebbségi nyelvet használták. A nyelvállapot a nyelvi/kommunikációs képesség kontinuitása alapján mérhető a beszélők különböző generációinál, ill. a tudásszint és a kisebbségi nyelvhasználat gyakorisága alapján, amely szorosan összefügg a generációs hovatartozás változójával. A fiatalabb nemzedéknek fejlettebb a domináns többségi nyelvű kommunikációs képessége, a kiszoruló kisebbségi nyelvet hiányosan sajátítják el, ha egyáltalán elsajátítják. A nyelv romlása, ill. kiszorítása ebben a kontextusban azt jelenti, hogy idővel a beszélők egy része az anyanyelvet már nem fogja birtokolni és használni, noha lenne lehetősége és „talán” alkalma is a használatára. A nyelv elhagyása vagy cseréje nagy mértékben azzal függ össze, hogy nincs egymással arányban a kisebbségi nyelv birtoklásához szükséges erőfeszítés és a nyelv „hasznossága”. Mindez a nyelvtanulás és nyelvhasználat motivációjára is hat. Az anyanyelv (első nyelv) tudásának különböző szintje a különböző nyelvelsajátítási módok következménye

¹ A szakirodalom gyakran mindkét kifejezést szinonimaként használja, mégis különbséget kell tenni köztük: a nyelv teljes eltűnéséről, vagyis nyelvhalálról olyankor beszélünk, amikor az elhagyandó nyelvet semmilyen más beszédközösség sem használja mindennapi kommunikációra; nyelvcsereről viszont abban az esetben beszélünk, amikor a nyelvelhagyás egy adott közösségben a társadalmi-nyelvi változások következménye, de nyelvi közösségek, ahol ez a nyelv zavartalanul működhet, még léteznek (Campbell és Muntzel 1992: 181-191).

is lehet, de jelentheti azon nyelvhasználati és/vagy kompetenciaváltozások átmeneti állomásait is, amelyeket a szakirodalom funkcionális és strukturális nyelvvesztés kifejezésekkel jelöl.² A funkcionális kisebbségi nyelvvesztés azt jelenti, hogy radikálisan csökken a kisebbségi nyelvhasználati területek száma, az anyanyelvhasználatot főként a személyes, családi, informális szférára szorítják vissza. A kisebbségi nyelv funkcionális elnyomása és a többségi nyelv elterjedt használata mindkét nyelv rendszerében változásokhoz vezet. A kisebbségi nyelvben alakredukciók és alakkeveredési folyamatok jelentkeznek. Ezen változások következményeit strukturális nyelvvesztésként jelölik.

A nyelvvesztést szociológiai és nyelvészeti szemszögből lehet tanulmányozni. A nyelvvesztés szociológiai vizsgálatában főleg azok a kérdések állnak előtérben, amelyek a kisebbségi nyelv szociokulturális helyzetére és azon szimbolikus és nyelvi tényezőkre vonatkoznak, amelyek a nyelvvesztést okozzák. A nyelvvesztés nyelvészeti szempontból való tanulmányozásánál fontos az a szociolingvisztikai nyelvelméletről származó megállapítás, amely szerint a nyelv nemcsak autonóm rendszer, hanem szerkezetére különböző kognitív tényezők, a nyelv társadalmi funkciói és nyelvi viselkedési minták is hatnak. Nyelvcsere vagy nyelvvesztésre akkor kerül sor, amikor a nyelvhasználat és a nyelv funkciója dramatikusan megváltozik. A továbbiakban megpróbálok a rábavidéki nyelvi helyzettel foglalkozó tanulmányaim alapján rávilágítani mindkét kérdésre és egyben bemutatni azokat a körülményeket, amelyek között a kisebbségi közösségben a szlovén nyelv standard változatának az elsajátítására kerül sor és arra, hogy milyen lehetőségek és alkalmak adódnak e változat használatára.

2. A Rábavidék nyelvi helyzetének szociolingvisztikai vázlata

2.1 A demográfiai viszonyok, a homogén rurális közösség felbomlása, az iparosodás és urbanizáció, az állami központosítás, a kisebbségi nyelv státusza, a képzettségi és foglalkoztatási struktúra és a tömegkommunikációs eszközök fejlődése, különösen a II. világháború után, mind felgyorsítják a kisebbség asszimilációját és olyan intézményekhez kötik őt, amelyek a domináns többségi nyelv, a magyar nyelv jó tudását és használatát követelik meg (iskola, munkahely, üzleti tevékenység, közigazgatás, egyház stb.). Ezek a külső tényezők a kisebbségi közösséghez tartozók értékrendszerére is hatnak, azaz a nyelvmegőrzés belső tényezőire: az anyanyelvhez való viszonyra, a nyelvi tudatra, és arra, hogy milyen szimbolikus érték fűződik az első nyelvhez. A belső tényezők végül is meghatározzák a nyelvhasználat rendszerét, azt, hogy melyik nyelvet fogják a kétnyelvű egyének elhagyni. A kisebbségi közösség akkor tartja meg nyelvét, ha a következő feltételek adódtak: a közösséghez tartozók tudják a nyelvet, lojálisak iránta, azaz adott helyzetben hajlandók a kisebbségi nyelven beszélni (ami azt jelenti, hogy nem szégyellik a nyelvet és nem félnek tőle), és hogy a közösségben adódnak alkalmak a használatára. A Rábavidékre a következőket mondhatnánk: a szlovének és magyarok közti kommunikációban a kisebbségi nyelv nem jelenik meg, a szlovének egymás közti kommunikációjában pedig fokozatosan felváltja a magyar nyelv. A kisebbségi nyelv számban korlátozott funkciói tehát a korlátozott nyelvi helyzetek és a nyelvi helyzetek korlátozott tartalmának a következményei. A nyelvi funkciók redukciója és a nyelvi helyzetek korlátozása azonban a nyelvi alakok és szerkezetek egyszerűsítéséhez vezet. A fiatalabb generáció lassan elveszíti anyanyelve nyelvtanának ismeretét, egyidejűleg pedig növekszik nyelvi kompetenciája a többségi nyelv minden területén.

² A nyelvvesztést a szakirodalom a kétnyelvű egyén tulajdonságának tekinti, a nyelvcsere pedig társadalmi-nyelvi változásnak, amely az egész nyelvi közösségre vonatkozik (Gal 1991a: 66-76).

2.2 A magyarországi szlovén kisebbség hét rábavidéki faluban él. Magyar írásos dokumentumok a történelem folyamán az egész Rába és Mura közti területet Vendvidéknek vagy Tótságnak, a lakosságot pedig vendeknek, tótoknak nevezték. A rábavidéki szlovének és a Rábavidék kifejezések a II. világháború után keletkeztek. A Trianoni békeszerződéssel kezdődött a Rábavidék és a Muravidék szétválasztott fejlődése, ekkor ítélték oda 9, Szentgotthárd környéki szlovén falut Magyarországnak. Így a rábavidéki tájszólás is a muravidékitől elválasztva fejlődött. Az utóbbit a szlovén irodalmi nyelv befolyásolta, a rábavidékit pedig továbbra is a magyar. Mindez manapság a rábavidéki nyelv és a szlovén irodalmi nyelv eltávolodásában mutatkozik. A vend kérdés, különösen az I. világháború után és a 40-es évektől, a kisebbségpolitika gyakran alkalmazott manipulációs eszköze volt, fragmentációs eszköz a kisebbségi közösség anyanemzetétől való elválasztásában, létszámcsökkenésében és leértékelődésében is. A szlovén nemzeti kisebbség és a többségi magyar nemzet több mint ezeréves együttélésének következménye a különböző formájú nyit, ill. leplezett asszimiláció, amely különösen a 19. század végén és közvetlenül az I. és II. világháború után vált kifejezetté. Ez a terület tervezett magyarosításában, magyar iskolák alapításában, magyar felsőbb rétegek odatelepítésében, deportációkban, gazdasági migrációban és a szlovének emigrációjában mutatkozott meg. A Rábavidék, főleg a II. világháború után (titoizmus, hidegháború), a megduplázott marginalizáció, provincialitás és az elhatároltság, korlátozottság területe volt. Egyrészt a másik országtól (aknamezővel és vasfüggönnyel) való közigazgatási elhatárolásról volt szó, amely ország nyelve a rábavidékiek eredeti nyelve és ezzel az individuális biográfiájuk része volt, másrészt pedig (őrtornyokkal jelölt) képzetes határról, amely egészen a 80-as évek végéig a terület földrajzi elhatároltsága mellett gazdasági elzártságot is (vadászterület, erdősítés) jelentett a tágabb regionális környezettől, amelyben ezt a nemzeti közösséget nyelvi kisebbségként klasszifikálták. A főként rurális terület képe az iparosítás és urbanizáció megjelenésével változni kezdett, elsőként leginkább Szentgotthárd környéke és külterülete. Új lehetőségek nyíltak a társadalmi felemelkedésre, amelyeket a fiatalok ki is használtak. Részben bekapcsolódtak az iparosodott, főként magyar környezetbe másodállában vagy napi migránsként, néhányan a megélhetésért elvándoroltak a nagyobb ipari központokba, a kétnyelvű területen kívülre. Az új munkás-, ritkábban hivatalnoki léttel való azonosulás nyelve náluk már a magyar lett, amely jövőt ígért, társadalmi mobilitást szimbolizált és magas társadalmi státuszt biztosított. A kisebbséghez tartozók a „magyar identitás” javára gyakran el kellett fojtsák vagy el kellett hagyják szocializációjuk első nyelvét.

2.3 A kisebbségi nyelv státuszának szempontjából lényeges jelentőségű, hogy a nyelvet használják-e a közélet minden terén, vagy személyes érintkezésre van korlátozva, ill. a szerepe alárendelt-e vagy egyenrangú a többségi nyelvvel. A jogi státusz szerint a kisebbségi nyelv ugyan egyenjogú a többségi nyelvvel, de a törvényi meghatározás még nem jelenti azt, hogy a kisebbségi nyelvet társadalmilag is egyenjogúnak veszik a többségi nyelvvel. A többségi, ill. kisebbségi nyelv használata adott helyzetekben (a többségi nyelv több helyzetben használatos) a diglossia világos kifejeződése, amely bizonyítja, hogy a többségi nyelv a többségi nyelvhasználók demográfiai, politikai és gazdasági erejének következményeként adott használati területen intézményesített és domináns, tekintet nélkül a kisebbségi nyelv státusza (és használata) nyelvi tervezésére. A kisebbségi nyelv használatának lehetősége a törvényes előírásoktól függ, a kisebbségi nyelv használatának alkalma azonban a társadalmi státusztól, a kisebbség etnolingvisztikai vitalitásától és a beszélőtől/beszédpartnertől, aki a nyelvet tudja és használja is. A Rábavidéken a kisebbség nyelvét csak a kisebbség birtokolja. Ez a tényező pedig nagy mértékben befolyásolja, hogy a kisebbséghez tartozó etnikailag vegyes társaságban használni fogja-e a nyelvét vagy sem. Lehetőségek a használatára léteznek, alkalmak viszont ritkán adódnak. A korlátozott használat miatt csökken a

nyelvtudás, ami a fokozott elhagyáshoz, negatív megítéléshez és egészen a kisebbségi nyelv nyelvi rendszerének széteséséhez vezet. A szlovén kisebbséghez tartozók a múltban általában kétnyelvűek voltak (a többségi nyelv különböző szintű tudása mellett), ma kétnyelvűek (a kisebbségi nyelv különböző szintű tudása mellett) vagy egynyelvűek a többségi nyelven. A mai rábavidéki szlovén-magyar kétnyelvűséget nevezhetjük diglossziás típusú egyirányú csoportos kétnyelvűségnek (vö. egyoldalú elszigetelt kétnyelvűség Francescatinál 1981), amelynél a két nyelv tudása nagyon kiegyensúlyozatlan és a szlovén nyelv mint kisebbségi nyelv társadalmi helyzete nem egyenértékű.

3. Funkcionális nyelvvesztés a szlovén kisebbségi nyelvénél

3.1 A nyelvi variáns választását a Rábavidéken a szituatív tényezők mellett főként a beszélők kétnyelvű kommunikációs képességei, a közösség nyelvi viselkedési szokásai (nyelvileg vegyes társaságban a többség nyelvén kommunikálnak) és az anyanyelvhez való viszonyuk határozza meg. A kisebbségi nyelv az idősebb nemzedéknél leginkább a szűk családi körben használt kommunikációs eszköz, a fiatalabb nemzedéknél a két nyelv közül a magyarra esik a választás. A kétnyelvű települések többségében a középső és fiatalabb nemzedék nyelvi struktúrája egyre kevertebb (vegyes házasságok, másnyelvű bevándorlók, magyarul beszélő szomszédok), így a szlovén nyelvű interakció lehetőségei a közvetlen lokális társaságban is korlátozottak. A nyelvileg kevert családokban a szlovén nyelvet már nem adják tovább a gyerekeknek, a szlovén nyelvű interakció már csak a nagyszülőkkel lehetséges, de ilyen példákból is egyre kevesebb van, az interakció gyakran köztes nyelven folyik, az utóbbi időben pedig leginkább csak magyar nyelven, ami a szlovén nyelv kirekesztését jelenti, még a szűk családi körből is. A mindennapi munkahelyi és közösségi életben a szlovén nyelvet mint kommunikációs nyelvét a magyar nyelv helyettesíti.

3.2 A kisebbségi nyelv elhagyása/elvesztése jól mutatja a kisebbségi közösség asszimilációját, mivel bizonyítja, hogy a nyelvi szocializáció azon mechanizmusai, amelyek a kisebbségi nyelv transzmisszióját biztosítanák, nem működnek kielégítően. Ez a felismerés a Rábavidéken minden szocializációs ágensre vonatkozik: a családra, kortárs csoportokra, oktatási intézményekre, a munkaerőpiacra és a médiákra. Mivel a fiatalabb nemzedék többsége magyarul beszél a gyerekeivel, a családon belüli szocializáció mértéke láthatóan csökken. A szlovén nyelvű társadalmi környezet hiánya és az egyre gyakoribb instabil nyelvi viselkedési szokások miatt, amelyek szituatív (kommunikáció mindkét nyelven vagy túlnyomóan magyar nyelven) és nyelvkompetencia okokra vezethetők vissza, a fiatalabb nemzedék egyre inkább elveszíti az első és második nyelv megkülönböztetésének érzését. Miközben az idősebbek többsége az otthoni autochton területen szocializálódott, a mai fiataloknál az a jelenség észlelhető, hogy első nyelvük már nem a szlovén anyanyelv, hanem a társadalmi környezet többségi nyelve. Ez egy sajátos jelenség, amikor az első nyelv nem az anyanyelv, az etnikai eredet nyelve, hanem túlnyomó részt második (sőt idegen) nyelvként intézményesül, az iskolában találkoznak vele és ott tanulják meg.

3.3 Az iskola eddig úgymond az egyetlen állami intézmény volt, amely a szlovén nyelvnek a hivatalos nyelv látszatát adta, de csak a szlovén nyelv mint tantárgy szintjén, miközben a tannyelv az iskolában, mint ahogy az iskolai adminisztráció nyelve is, kizárólag a magyar. A rábavidéki nemzetiségi iskolamodell magyar tannyelvvvel és a szlovénnel mint tantárggyal, nem tudja kompenzálni a környezeti nyelvi deficitet, éspedig azért nem, mert az anyanyelv

nem tannyelv, tehát elveszítette instrumentális karakterét és célá változott. Az iskola maga még nem jelent nyelvi helyzetet (mivel a kommunikáció nyelve a tanár és diák között csak a szlovénórán szlovén és még ott is korlátozottan, legtöbbször redukált kódban), így nem tudja kielégítő mértékben fejleszteni a diákok kommunikációs képességét az etnikai eredet nyelvén és nyelvi viselkedési szokásaikat és így befolyásolni e nyelv megőrzését és fejlődését. Az iskolában történő anyanyelv-elsajátítást nem egészíti ki a környezetben való spontán tanulás, a kisebbségi nyelv nincs jelen a közösségi nyelvhasználat minden területén, ezért a szlovén nyelvtudás ezekre a területekre vonatkozóan, az iskolán kívül nem tud fejlődni. Ilyen tanulási körülmények között a tanulók nem kapnak megfelelő képzést az anyanyelvükön, különösen nem annak irodalmi változatában. A kutatások ebben a régióban kimutatták, hogy a magyar nyelv átvette a domináns szerepet, nemcsak a nyelvhasználatot és a nyelvi kompetenciát illetően - szűkebb nyelvtani, lexikális, fonetikai és szintaktikai kompetencia -, ami különböző performanciákban manifesztálódik (azaz a nyelvi produkciós, recepciós és evalvációs performanciákban, vö. Dressler 1985), hanem a tágabb értelemben vett kommunikatív kompetencia szempontjából is, amely - összhangban szociolingvisztikai és pragmatikus tényezőkkel - tartalmazza a nyelvi eszközök használatára és kiválasztására vonatkozó szabályok birtoklását is.

3.4 A nyilvános formális szférában (kivéve részben az iskolát) ténylegesen nincs lehetőség a kódválasztásra, hiszen az összes társadalmi szerep ezekben a helyzetekben a többségi nyelven valósul meg (állami adminisztráció, közigazgatás, igazságszolgáltatás, bank- és egészségügy, még a helyi kisebbségi önkormányzatnál is). A kisebbségi nyelv státuszváltozásai után is csak formális-jogi szinten, mert az adminisztrációs-közigazgatási apparátus nem tud szlovénül. Mint ahogy a kétnyelvű (az adott helyzetben kisebbségi) beszélők sem ismerik a szlovén irodalmi nyelv megfelelő funkciós fajtáit. Az informális nyilvános szférában néhány nyelvi helyzet alkalmasabbnak mutatkozott a szlovén nyelv használatát illetően, ezekben a kódválasztás szubjektíve arbitráris, azaz a nyelvi eseménytől (a nyelvi esemény résztvevőitől, témától, közlési szándéktól, közlési csatornától, zsánertől stb.) függ. De ebben a szférában is egyre kevesebb a funkcionális kódcsere, általában kódkeverésre kerül sor, ill. a többségi kód kizárólagos használatára, éspedig a kisebbségi nyelvben való hiányosságok, a megfelelő szlovén kifejezések nem ismerete miatt vagy egyszerűen azért, mert szerintük a többségi nyelv megfelelőbb kód a nyilvános szférában. A nyelvcsere folyamata (az egykori kényszer miatt, amely erősen hangsúlyozta a többségi nyelv jó tudását az előrelépés jobb esélyei érdekében, az asszimiláció miatt és a félelem miatt is, amely a kellemetlen történelmi emlékekhez fűződik) leginkább a nyelvileg kevert családokban halad előre, de megfigyelhető azokban a családi szituációkban is, ahol hiányzik az idősebb nemzedékkel való kommunikáció.

3.5 A szlovén mint kisebbségi nyelv megőrzésének problémái a magyar társadalmi kontextusban nemrég még összefüggtek a szlovén nyelv jogi és társadalmi státuszával és azzal a ténnyel, hogy a többségi nemzet a kisebbségi nyelvet egyáltalán nem tudja. Talán az utóbbi időben lehet beszélni a szlovén nyelvhasználat hivatalos és dokumentált támogatásáról, de még mindig alárendelt szerepet játszik, a kisebbségi közösséghez tartozók közötti szűkebb belső kommunikációra szorítkozik, használatának tényleges lehetőségei az egyébként uralkodó presztízsszerű többségi nyelv mellett nagyon korlátozottak. Ennek eredménye a kikezdett diglossia, annak minden előrelátható következményeivel a nyelvhasználatra és ezen keresztül a kisebbségi nyelv rendszerére és a kisebbséghez tartozók kulturális, ill. etnolingvisztikai identitására. A kisebbségi nyelvhasználat nyilvános szférában való intézményesítésének és legitimálásának folyamata, összhangban a nemzetközi határozatokkal a demok-

ratikus változások után a 80-as években Magyarországon, különösen az új alkotmány (1990) és a nemzeti és etnikai kisebbségi törvény (1993) elfogadása után, összefügg azzal a kérdéssel is, hogy melyik kód legyen használatos ezekben az új funkciókban. A kisebbségi nyelv keretein belül a standard variánsok birtoklása nagyon differenciált, mivel a tájszólás - az úgymond egyetlen és még részben megőrzött kód - ezeket a funkciókat nem tudja betölteni. Általában véve a rábavidékiek (szlovén-magyar, ill. magyar-szlovén) kétnyelvűek, a szlovén nyelvben túlnyomó részt egynyelvűek (a tájszólás társadalmi fajtáját, a standard változatot, csak kevés értelmiségi birtokolja), a magyar nyelvben társadalmi helyzetük szerint többnyelvűek is. A szlovén nyelvben a gyakorlati-kommunikációs szinten is túlnyomó részt funkcionálisan egynyelvűek, a magyar nyelv náluk funkcionálisan tökéletesen kifejlődött diaszisztéma. A tájszólás alacsonyabbrendűségének, ennek a kódnak a másodrendűségi tudata nagyon erős, ugyanúgy az a meggyőződés is, hogy a szlovén irodalmi nyelv számukra idegen nyelv, haszontalan, használhatatlan. A kisebbséghez tartozókban - kivéve egy nyelvileg privilegizált kis értelmiségi csoportot - nem tudatosul a kisebbségi (szlovén) nyelv nyilvános használatra vonatkozó státusza.

4. Szlovén strukturális nyelvvesztés kontaktushelyzetekben

A nyelvvesztés másik oldala a strukturális nyelvvesztésre vonatkozik és nyelvészeti kérdésekkel függ össze: miként befolyásolja a nyelv megváltozott funkciója a nyelvrendszert. A nyelv megváltozott funkciója, ill. a funkcionális nyelvvesztés egyrészt az egyik nyelv mellőzését jelenti, rendszerint a nem domináns kisebbségi nyelvet szorítják ki, ami abban mutatkozik meg, hogy radikálisan csökken azoknak a területeknek a száma, ahol a kisebbségi nyelv meg tud jelenni, és hogy egyre kevesebb beszélő használja, másrészt pedig a többségi nyelv következetes terjedését és fejlődését jelenti, ami abban mutatkozik meg, hogy egyre több beszélő birtokolja és egyre több nyelvi helyzetben érvényesül. A többségi nyelv a nemzetiségileg vegyes területen lakó hordozóin keresztül, központi jelentőségénél fogva, a kisebbséghez tartozóknak a közigazgatási és egyéb központokba való folytonos migrációjával, fordításokkal, a médián stb. keresztül behatol a kisebbségi nyelvbe. A többségi nyelv behatol a kisebbségi nyelvbe egyes szavakkal és frazeológiai egységekkel, mondatmintákkal, a kisebbséghez tartozók kétnyelvűsége, a különböző szakterületek kézikönyveinek hiánya és a hatástalan nyelvi nevelés által támogatva. A tradicionális szociolingvisztikai elmélet szerint a nyelv funkciójának és használatának csökkenésével a redukció különböző stratégiái, a bonyolultabb és különlegesen jelölt nyelvi struktúrák és alakok leegyszerűsítése lehetséges (vö. Bernstein korlátozott kódja). Amit ugyanis nem használnak, az nem őrződik meg, ill. nem fejlődik, különösen a standard variáns választékossága és funkcionális tökéletessége nem, de a tájszólás lexikális és strukturális egésze sem. A kódok váltásának és keverésének mint a kétnyelvű beszélők kommunikációs szokásnormáinak következményei a kompenzáció különböző stratégiáiban is mutatkoznak, azaz a nyelvi interferencia, transzferencia és a köztes nyelv különböző jelenségeiben (mint egy új alszisztéma keletkezésénél, amelynél az első nyelvtől való eltéréssel kapcsolatos fordított produktivitásról beszélhetnénk). A nyelvvesztés manifesztálódik úgy a szisztéma (langue), mint a beszéd (parole) szintjén. Megmutatkozik (1) a redukció stratégiáiban: a kifejezés szintjén (hogy kikerüljék a rossz mondat szerkezeteket, a beszélők redukált rendszert használnak, mert a komplexebb struktúrákat nem birtokolják) és a funkció szintjén (a beszélők redukálják a közlési szándékot a nyelvi cselekvés redukációjával, a modális redukcióval, a tartalom redukációjával, azaz bizonyos témákról nem beszélnek kisebbségi nyelven, ill. kerülik a kisebbségi nyelven való kommunikációt), és (2) a kompenzációs stratégiákban: a kétnyelvű beszélők megpróbálják megoldani a kommunikációs problémát és minden lehetséges eszközt bevetnek: kódváltást, kódkeverést, inter- és intra-

linguális átvitelt, a köztes nyelv stratégiáit: általánosítást, parafrázist, hibrid képződményeket, átstrukturálást a másik nyelv mintájára stb. Interferencia minden nyelvi szinten jelentkezik. Az interferencia lehet (a) interlinguális, azaz a magyar érintkezési nyelv közvetlen hatásának következménye, pl. az elemi a kisebbségi nyelvben a többségi modell szerint képződik, ill. a többségi nyelvi modell transzferálódik a kisebbségi nyelvrendszerbe; vagy (b) intralinguális, azaz a nyelvvesztés vagy nyelvromlás következménye, amely az analóg képződmények különböző stratégiáiban mutatkozik, a nyelvi struktúrák és elemek hibás általánosításban és leegyszerűsítésében. A rábavidéki beszélők fiatalabb nemzedékénél mindkét folyamatot meg lehet figyelni. A szabályok átvitele a domináns többségi nyelvből a kisebbségi nyelvbe, ill. a szabályok nem ismerete a szlovén nyelvben mint kisebbségi nyelvben, minden nyelvi szinten történő szabályszegésben mutatkozik meg.

a) Interferenciák a fonetikai és ortográfiai szinten: a hangsúly eltolódása a szó elejére (*ótroci, záto*), bizonytalanság a hangsúlyt illetően (*deklica* 'déklica', *učiteljica* 'učiteljica'), a magánhangzók /a/ és /u/ labializációja, a /h/ fonéma kihagyása és elnémulása, a szóvégi mássalhangzók zöngésedése, csökkenő mondatintonáció; a helyesírási szabályok megszegése (**slovenec* 'Slovenec', **avtobusnapostaja* 'avto-busna postaja') stb. A felhozott példák bizonyítják Anderson hipotézisét, miszerint a kétnyelvű beszélők a hanyatló nyelvben kevesebb disztinktív fonológiai jelet különböztetnek meg, mint az anyanyelvi beszélők, akik a nyelvet tökéletesen tudják.

b) Interferenciajelenségek a morfológiai és mondattani szinten: a magyar nyelvtani kategóriák hiánya hatással lehet ezeknek a kategóriáknak a használatára a kisebbségi szlovén nyelvben (**lep klop* 'lepa klop', **hčerka je lepi* 'hčerka je lepa'; **režem s škarjem* 'režem s škarjami'); a genealógiai és tipológiai különbségek a két nem rokon nyelv között - amelyek egymással kapcsolatban állnak - a kötőképeségben, különösen az ige, főnév és melléknév kötődésében, és a ragozási rendszerben a hibás használatban és az esetvégződés elhagyásában (**čudim se na njemu* 'čudim se mu', **pet jabolko sem kupil* 'pet jabolk sem kupil'), az ige nem visszaható igeiként való használatában és a segédige kihagyásában (**smejál je* 'smejál se je, **brat šel v šolo* 'brat je šel v šolo') mutatkoznak, a szórendbeli különbségek pedig leginkább a klitikák helytelen sorrendjében mutatkoznak meg (**Peter je ga videl* 'Peter ga je videl'). A nem és szám (duális) nyelvtani kategóriák megszegése a belülről ható nyelvvesztés folyamatára mutat, amikor a beszélő „megszünteti” a kategorikus különbségeket és átterjeszti az egyik kategória hatáskörét a másikra. A ragozási kategóriák megszegésekor interferenciáról van szó, amely főleg külső indíttatású, a többségi nyelv szabályaival függ össze. A grammatikai és szintaktikai funkciók, amelyeket eddig végződésekkel és képzőszótagokkal fejeztek ki, most inkább analitikus, ill. leíró struktúrákkal fejeznek ki: *boji se od matere* helyett *boji se od matere, stričev oče* helyett *oče od strica*. A példák szemléltetik azt a jelenséget, amikor a grammatikai kategória nem tűnik el, hanem a kifejezési alakja változik meg.

c) Transzferenciajelenségek a lexikális szinten: szavakat és kifejezéseket a többségi nyelvből a fonémasor közvetlen transzferjeként vesznek át, amelyeket morfoszintaktikailag igazítanak a szlovén nyelvhez (*saga, kezeš*), vagy szavakat és kifejezéseket adaptálatlanul vesznek át (*önkormányzat, jegyző*), átveszik őket tükörfordítással vagy parafrázissal (*dolisesti* > *leülni*, *ostra moka* helyett *taka moka, ki ni fina*) vagy kevert, hibrid képződményekként, amikor a szótörzs transzferálódik, a képzőszótag pedig anyanyelvi (*titkar+ica, vižgazne-va-ti*). A többségi nyelv hatása alatt keletkeznek az egyes lexémák bővített jelentései, pl. *nesti* > vizs (*elvitte az autót a szerelőhöz, ebédet vitt a szomszédnak*), a *nesti* és *peljati* értelemben használják (**odnesel je avto k mehaniku*). A fiatalabb rábavidéki nemzedéknél a magyar hibrid képződmények és nem adaptált transzferált szavak uralkodnak, az idősebb nemzedéknél adaptált átvett szavak és tükörfordítások vehetők észre.

5 Befejezés helyett

A rábavidéki kisebbségi nyelv feladásának és elszegényedésének folyamatát kedvező szociokulturális feltételekkel meg lehetne állítani, sőt meg is lehetne fordítani. A nyelvi állapot kérdéseinek megoldásánál meg kell fogalmazni azokat a feladatokat, amelyek a nyelvvesztést megállítják, és amelyek a nyelvi fejlődésre vonatkoznak, habár a két folyamat szorosan összefügg egymással. A nyelv feladását vagy a funkcionális nyelvvesztést meg lehetne állítani, ha a kisebbségi nyelv jelen lehetne a nyilvános nyelvi területeken, ill. ha a kisebbségi nyelvet egyenértékűen használnák azokban a beszédhelyzetekben, amelyek a nyelv presztízsfunkciójával állnak kapcsolatban. Ez a jelenlét másrészt összefüggésben van a nyelvi képességek és a megfelelő nyelvi viselkedési minták fejlődésével a kisebbségi nyelv standardváltozataiban, vagyis a megfelelő nyelvi neveléssel. Ezen felismerések alapján lehetséges az a feltevés, hogy az adott helyzetben a nyelvjárási változat jó kiindulási bázisa a szlovén nyelv többi szociális rétegződése fejlődésének, mert a kommunikációs szükségletek többsége még mindig ebben a kódban zajlik. Az irodalmi nyelvet többnyire intézményesítve sajátítják el, a beszédviselkedésre csak kis befolyása van. A rábavidéki szlovén kisebbségi közösségekben hiányoznak a megfelelő felsőoktatási, közoktatási és kulturális intézmények, amelyek hatékonyan és aktívan forgalmaznák a standardváltozatot és egyben tudatosítanák és felügyelnék azt. A kisebbségi nyelv használatának bevezetése a kisebbségi terület minden intézményben lehetőséget adna a beszélőknek arra, hogy elsajátítsák a hiányzó, de az új szerepekhez szükséges funkcionális változatokat, amelyeket az eddigi nyelvi helyzetekben nem tudtak elsajátítani. A rábavidéki kisebbségi nyelvvesztést tehát meg lehetne állítani a nyilvános beszédhelyzetekre tervezett nyelvhasználattal, a szociális hálóban szereplők kisebbségi nyelven való tervezett képzésével, a kisebbségi nyelv (mint konkurens tannyelv) bevezetésével a képzés minden szintjén, leginkább azonban a nyelvi képességek fejlesztésével és a nyelvi tudat megszilárdításával, de elsősorban akkor, ha a kisebbségi nyelvet beszélnék és ha a többségi közösséghez tartozók is legalább passzívan megtanulnák szomszédjaik nyelvét, lehetővé téve így használatának terjedését.

Irodalom: lásd a szlovén szöveget.

(Szlovénről fordította: Alenka Kovač)

Soziokulturelle Gründe für den Verlust der Minderheitensprache bei den Slowenen im Porabje / Raabgebiet

1. Ausgangsthesen

1.1 In Bezug auf die soziolinguistische Lage von Minderheitensprachen, die die Volksgruppen für die Kommunikation innerhalb der Gruppe bei Kontaktsituationen verwenden, kann man zwei Prozesse unterscheiden: den Erhalt und den Wechsel der Sprache. Für letzteres verwendet man in der wissenschaftliche Literatur auch den Terminus Sprachentod.¹

¹ In der Fachliteratur werden häufig beide Termini als synonyme Ausdrücke verwendet, jedoch ist es notwendig sie zu unterscheiden: im Falle, dass die aussterbende Sprache von keiner anderen Sprachengemeinschaft in der alltäglichen Verständigung mehr verwendet wird, spricht man vom

Jeder Wechsel der Sprachen ist eine Folge von gesellschaftlichen, wirtschaftlichen, sprachpolitischen und individuellen psycho-logischen Faktoren. In der Situation der Minderheiten verhält es sich häufig so, dass die Staatssprache bzw. die Sprache der Mehrheit die Sprache der Minderheit aus dem Gebrauch drängt, wenn die Sprecher beider Sprachen in ein gemeinsames gesellschaftspolitisches System kommen. So berühren sich auch die Sprachen beider Sprachgruppen und sind somit auf Grund von neu entstandenen politischen Grenzen gezwungen, nebeneinander zu leben. Die sprachlichen Folgen solcher gesellschaftlicher Veränderungen sind bekannt als lexikalische Entlehnungen, Interferenz, Transferenz, aber auch in der Entstehung einer neuen, gemischten Übergangssprache. Die gesellschaftliche Folge des Kontakts zweier Sprachen manifestiert sich in Bilingualismus, Verlust, Zerstörung bzw. Wechsel oder sogar im Aussterben der Minderheitensprache und in der Verbreitung und Entwicklung der Sprache der Mehrheit.

1.2 Die Assimilation der Minderheit kann man insbesondere an den Prozessen des Sprachverlustes bzw. des Sprachenwechsels dokumentieren, denn diese beweisen, dass in der Gemeinschaft die Mechanismen der sprachlichen Sozialisierung, die Weitergabe und Entwicklung der Erstsprache, nicht ausreichend funktionieren. Die Minderheitensprache wird in zweisprachigen Gemeinschaften mit der viel stärkeren, prestigeträchtigeren Sprache der Mehrheit konfrontiert und wird nur dann vital bleiben, wenn sie auch die vitalen Bereiche des Sprachgebrauchs, insbesondere im öffentlichen Raum abdeckt. Die Einengung der Minderheitensprache auf die persönliche Ebene ist in Hinblick auf die Sprachentwicklung nicht unterstützend. Die Veränderung der symbolischen Umgebung hat starken Einfluss auf den Gebrauch der Minderheitensprache: auf die Normen der Kommunikation und die daran geknüpften Regeln des Gebrauchs, wie auch das sprachliche System selbst. Diese Erkenntnisse gelten auch für die zweisprachige Situation, wie wir sie im Porabje vorfinden, wo die zweisprachigen Sprecher die dominante Sprache der Mehrheit beherrschen und sie auch in immer mehr Redesituationen verwenden, in denen sie früher noch die Minderheitensprache verwendet haben. Den Stand der Sprache kann man anhand der Kontinuität der sprachlichen Fähigkeit, sich zu verständigen, bei den verschiedenen Generationen der Sprecher bzw. anhand der Stufe der Beherrschung und Häufigkeit der Anwendung der Minderheitensprache, die eng an die Variable der Zugehörigkeit zu einer Generation gebunden ist, aufzeigen. Die jüngere Generation hat besser entwickelte Verständigungsfähigkeiten in der dominanten Sprache der Mehrheit, die bedrängte Minderheitensprache eignen sie sich - wenn überhaupt - für gewöhnlich lückenhaft an. Die Zerstörung bzw. Verdrängung der Sprache bedeutet in diesem Kontext, dass in einiger Zeit ein Teil der Sprecher die Muttersprache nicht mehr beherrschen und verwenden wird, obwohl er die Möglichkeit und „vielleicht auch“ die Gelegenheit für ihre Verwendung hätte. Aufgabe oder Wechsel der Sprache sind nämlich in großem Maße damit verbunden, dass das Verhältnis zwischen der Anstrengung, die Sprache zu beherrschen, und ihrem „Nutzen“ nicht besteht. All das beeinflusst auch die Motivation für das Lernen und die Verwendung der Sprache. Die unterschiedlichen Stufen der Beherrschung der Muttersprache (Erstsprache) können natürlich auch eine Folge der unterschiedlichen Arten der Aneignung der Sprache sein, sie können aber auch ein Übergangspunkt im Wechsel der Sprachverwendung und/oder der Kompetenz sein, die die Fachliteratur mit den Termini funktioneller und struktureller Verlust der Sprache

vollkommenen Sprachverlust bzw. vom Sprachentod; im Falle, dass gesellschaftssprachliche Veränderungen in der konkreten Sprachgemeinschaft zur Folge haben, dass die Sprache aufgegeben wird, aber noch Sprachgemeinschaften bestehen, wo die Sprache ungestört funktioniert, so spricht man vom Sprachenwechsel. (Campbell und Muntzel 1992: 181-191)

bezeichnet.² Der funktionelle Verlust der Minderheitensprache bedeutet, dass die Anzahl der Bereiche des Sprachgebrauchs, wo man die Muttersprache verwenden kann, rapide sinkt, den Gebrauch der Muttersprache drängt man vor allem in die persönliche familiäre, informelle Sphäre. Das funktionelle Unterdrücken der Minderheitensprache und die vermehrte Verwendung der Sprache der Mehrheit rufen Veränderungen im System beider Sprachen hervor. In der Sprache der Minderheit treten Prozesse der Formreduzierung und -mischung von auf. Die Folgen dieser Veränderungen bezeichnet man als strukturellen Sprachverlust.

Den Sprachverlust kann man von zwei Blickwinkeln betrachten: vom soziologischen und sprachwissenschaftlichen. Bei der Erforschung des Sprachverlusts vom soziologischen Standpunkt aus stehen vor allem Fragen im Vordergrund, die sich auf die soziokulturelle Lage der Minderheitensprache und ihre symbolischen und sprachlichen Faktoren, die den Verlust bedingen, beziehen. Für die Erforschung des Sprachverlusts ist von sprachwissenschaftlicher Seite aus die Erkenntnis wichtig, die aus der soziolinguistischen Sprachtheorie stammt, wonach die Sprache nicht nur ein autonomes System ist, sondern auf deren Struktur verschiedene kognitive Faktoren, gesellschaftliche Funktionen der Sprache und Sprachverhaltensmuster einwirken. Zum Wechsel oder Verlust der Sprache kommt es dann, wenn sich die Verwendung und Funktion der Sprache dramatisch ändert. Im Weiteren werde ich versuchen, beide Fragen anhand der Grundlage eigener Studien der sprachlichen Situation im Porabje genauer zu beleuchten und gleichzeitig die Verhältnisse darzustellen, in denen man sich in der Volksgruppe eine Standardvariante der slowenische Sprache aneignet und welche Möglichkeiten und Gelegenheiten sich für die Anwendung dieser Variante bieten.

2. Eine soziolinguistische Skizze der sprachlichen Lage im Porabje

2.1 Die demographischen Verhältnisse, der Zerfall der homogenen ruralen Gemeinschaft, die Industrialisierung und Urbanisierung, die staatliche Zentralisierung, der Status der Minderheitensprache, die Bildungs- und Beschäftigungsstruktur sowie die Entwicklung der Massenmedien, insbesondere nach dem Zweiten Weltkrieg, treiben die Assimilation der Minderheit voran und nähern sie Institutionen, die das Beherrschen der dominanten Mehrheitssprache, des Ungarischen, verlangen (Schule, Arbeitsplatz, Geschäftstätigkeit, Verwaltung, Kirche u.ä.). Diese äußerlichen Faktoren beeinflussen auch das Wertsystem der Angehörigen der Volksgruppe, d.h. die inneren Faktoren zur Erhaltung der Sprache: die Beziehung zur Muttersprache, das sprachliche Bewusstsein und das, was an symbolischen Wert der Erstsprache zugeschrieben wird. Die inneren Faktoren bestimmen nämlich schließlich über das System des Sprachgebrauchs, darüber, welche der zwei Sprachen die zweisprachigen Sprecher aufgeben werden. Die Volksgruppe erhält ihre Sprache im Sprachgebrauch, wenn folgende Voraussetzungen gegeben sind: die Volksgruppenangehörigen müssen die Sprache können, ihr loyal gegenüber stehen, d.h. dass sie in gegebenen Situationen bereit sind in der Sprache der Minderheit zu sprechen (was bedeutet, dass sie sich dessen nicht schämen oder sich davor fürchten) und dass in der Gesellschaft Gelegenheiten für den Gebrauch der Sprache gegeben sind. Für das Porabje wäre Folgendes zu sagen: in der Verständigung zwischen Slowenen und Ungarn hat die Minderheitensprache keinen Zutritt, bei der Verständigung zwischen den Slowenen ersetzt sie schrittweise das Ungarische. Die zahlenmäßig eingeschränkten Funktionen der Minderheitensprache sind also die Folgen der

² Unter Sprachverlust versteht die Fachliteratur die Eigenschaft des zweisprachigen Individuums, der Sprachwechsel wird als gesellschaftssprachliche Veränderung definiert, die die gesamte Sprachengemeinschaft betrifft. (Gal 1991a: 66-76)

eingeschränkten Anzahl sprachlicher Ereignisse und der eingengten Inhalte der sprachlichen Ereignisse. Die Reduktion der sprachlichen Funktionen und die Einschränkung der sprachlichen Ereignisse führen aber zu einer Vereinfachung der sprachlichen Formen und Strukturen. Die jüngere Generation verliert die Kontrolle über die Grammatik ihrer Muttersprache, gleichzeitig aber wächst ihre sprachliche Kompetenz in allen Bereichen der Mehrheitssprache.

2.2 Die slowenische Volksgruppe in Ungarn lebt in sieben Ortschaften im Porabje. Ungarische Texte nennen das gesamte Gebiet zwischen Raab und Mur die Geschichte hindurch Vendvidék oder Tótság und die Bevölkerung dieses Gebiets Vendi, Tóti. Die Bezeichnung der Slowenen im Porabje („porabski Slovenci“) entstand erst nach dem Zweiten Weltkrieg. Mit dem Friedensvertrag von Trianon begann die getrennte Entwicklung des Porabje und des Prekmurje (Übermur-gebiet). Damals wurden neun slowenische Dörfer in der Umgebung von St. Gotthard Ungarn zugeteilt. So hat sich auch der Dialekt des Porabje getrennt vom Dialekt des Prekmurje zu entwickeln begonnen. Der Prekmurje-Dialekt stand unter dem Einfluss der slowenischen Standardsprache, der des Porabje hingegen unter dem Einfluss des Ungarischen. All das zeigt sich heute in einer großen Distanz zwischen der Sprache des Porabje und der slowenischen Buchsprache. Die windische Frage war v.a. nach dem Ersten Weltkrieg und ab den 40er Jahren ein häufig angewandtes Mittel der Manipulation in der Minderheitenpolitik, ein Mittel der Fragmentierung im Sinne der Entzweiung der Volksgruppe von ihrem heimatlichen Hinterland, für die Verringerung der Anzahl der Volksgruppen-angehörigen und auch ihre Abwertung. Mehr als tausend Jahre des Zusammen-lebens der slowenischen Minderheit und der ungarischen Mehrheit hatten verschiedene Formen der offenen bzw. verdeckten Assimilation, die insbesondere Ende des 19. Jahrhunderts und direkt nach dem beiden Weltkriegen stark ausgeprägt war, zur Folge. Dies zeigte sich in der geplanten Magyarisierung des Gebietes, in der Einführung der ungarischen Schulen, in der Ansiedelung ungarisch sprechender höherer Schichten, in Deportationen und in der ökonomischen Migration sowie Emigration der Slowenen. Das Porabje war insbesondere nach dem Zweiten Weltkrieg (Titoismus, Kalter Krieg) eine Region der verdoppelten Marginalisierung, Provinzialität und Begrenztheit. Auf der einen Seite ging es um die administrative Abgrenzung (auch mit Minenfeldern und Eisernem Vorhang) zum anderen Staat, dessen Sprache die Erstsprache der Bewohner des Porabje war und damit auch ein Teil ihrer individuellen Biographie, auf der anderen Seite ging es um eine imaginäre Grenze (gekennzeichnet durch Wachtürme), die bis Ende der 80er Jahre sowohl die geographische als auch wirtschaftliche Abgeschiedenheit (Jagdreservat, Aufforstung) von der größeren regionalen Umgebung bedeutete, in der man die Volksgruppe auch als sprachliche Minderheit klassifizierte. Die Gestalt des überwiegend ländlichen Gebietes begann sich mit dem Auftreten der Industrialisierung und Urbanisierung zu verändern, zuerst insbesondere die Umgebung und der Stadtrand von St. Gotthard. Es eröffneten sich neue Möglichkeiten des sozialen Aufstiegs, was die Jungen auch nutzten. Teilweise gliederten sie sich in das industrielle, überwiegend ungarische Umfeld als Nebenerwerbsbauer oder Tagesmigranten ein, einige sind auch um Überleben zu können des Verdienstes wegen in größere Industriezentren, außerhalb des zweisprachigen Gebietes, abgewandert. Die neue Arbeits-, seltener Verwaltungsidentität, drückte sich für sie in der ungarischen Sprache aus, die eine Zukunft versprach, die eine gesellschaftliche Mobilität symbolisierte und mit der man so einen hohen gesellschaftlichen Status sicherstellte. Die Angehörigen der Minderheit mussten zu Gunsten der „ungarischen Identität“ oft ihre Erstsprache der Sozialisierung verdrängen oder aufgeben.

2.3 Für den Status der Minderheitensprache ist es von wesentlicher Bedeutung, ob die Sprache in allen Bereichen des öffentlichen Lebens verwendet wird oder ob sie begrenzt ist auf persönliche Kontakte bzw. ob ihre Rolle der Mehrheitssprache untergeordnet oder ebenbürtig ist. Vom rechtlichen Status ist die Minderheitensprache gegenüber der Mehrheitssprache zwar gleichberechtigt, aber die rechtlich vorgesehene Gleichberechtigung bedeutet noch nicht, dass die Minderheitensprache auch gesellschaftlich gleichberechtigt behandelt wird. Der Gebrauch der Sprache der Mehrheit bzw. Minderheit in bestimmten Situationen (die Mehrheitssprache verwendet man in mehr Situationen) ist ein klarer Ausdruck der Diglossie, die bestätigt, dass die Sprache der Mehrheit in bestimmten Bereichen des Sprachgebrauchs institutionalisiert und dominant ist, als Folge der demographischen, politischen und ökonomischen Macht der Sprecher der Mehrheitssprache und unbeachtet der Sprachplanung (und Verwendung) der Minderheitensprache. Die Möglichkeit des Sprachgebrauchs der Minderheitensprache hängt vom gesetzlich vorgesehenen Gebrauch ab, die Gelegenheit für den Sprachgebrauch hängt aber vom gesellschaftlichen Status ab, von der ethnolinguistischen Vitalität der Minderheit sowie vom Sprecher / Gesprächspartner, der die Sprache kann und sie auch verwendet. Im Porabje kann die Minderheitensprache nur die Minderheit. Diese Tatsache bedingt aber in großem Maße, ob der Volksgruppenangehörige in einer ethnisch gemischten Gesellschaft seine Sprache verwenden wird oder nicht. Die Möglichkeiten für den Gebrauch bestehen, Gelegenheiten zur Anwendung gibt es weniger. Auf Grund des eingeschränkten Sprachgebrauchs sinkt das sprachliche Wissen, was zu einem beschleunigten Aufgeben der Sprache, einer negativen Bewertung und sogar zum Zerfall des Systems der Minderheitensprache führt. Die Angehörigen der slowenischen Minderheit waren in der Vergangenheit allgemein zweisprachig (Beherrschung der Mehrheitssprache in verschiedenen Abstufungen), heute sind sie zweisprachig (Beherrschung der Minderheitensprache in verschiedenen Abstufungen) oder einsprachig in der Mehrheitssprache. Die heutige slowenisch-ungarische Zweisprachigkeit des Porabje können wir als einseitige Gruppenzweisprachigkeit vom Typ Diglossie definieren (vgl. einseitige isolierte Zweisprachigkeit bei Francescati 1981), wobei die Beherrschung beider Sprachen sehr unausgeglichen ist und der gesellschaftliche Status des Slowenischen als Minderheitensprache nicht gleichwertig ist.

3. Der funktionelle Verlust des Slowenischen als Minderheitensprache

3.1 Die Auswahl der sprachlichen Variante im Porabje bedingen neben situativen Faktoren insbesondere die Fähigkeit der Sprecher sich zu verständigen, die Gewohnheiten der Gemeinschaft im Sprachverhalten (in der sprachlich gemischten Gesellschaft spricht man die Sprache der Mehrheit) und die Beziehung zur Muttersprache. Die Minderheitensprache wird von der älteren Generation am häufigsten im engeren Familienkreis als Verständigungsmittel verwendet, die jüngere Generation bevorzugt bei der Wahl zwischen den beiden Sprachen das Ungarische. In der Mehrheit der zweisprachigen Ortschaften wird die Struktur der mittleren und jüngeren Generation immer mehr sprachlich gemischt (gemischt-sprachige Ehen, anderssprachige Zuwanderer, ungarischsprachige Nachbarn), und so sind die Möglichkeiten für eine sprachliche Interaktion im Slowenischen auch in der unmittelbaren lokalen Gesellschaft begrenzt. In sprachlich gemischten Familien wird die slowenische Sprache an die Kinder nicht mehr weitergegeben, Interaktion in Slowenisch gibt es nur noch im Kontakt mit den Großeltern, aber auch solche Beispiele gibt es immer seltener, in vielen Fällen verläuft die Interaktion in der gemischten Sprache/Übergangssprache, in letzter Zeit aber am häufigsten nur noch in Ungarisch, was die Verdrängung des Slowenischen aus dem engeren

Familienkreis bedeutet. Im beruflichen und öffentlichen Leben des Alltags ersetzt das Ungarische das Slowenische als Verständigungssprache.

3.2 Das Aufgeben/der Verlust der Minderheitensprache ist ein guter Hinweis auf die Assimilation der Minderheitenvolksgruppe, es beweist nämlich, dass die Mechanismen der sprachlichen Sozialisierung, die die Transmission der Minderheitensprache sicherstellen würden, unzureichend funktionieren. Diese Erkenntnis gilt im Porabje für alle Sozialisationsagentien: für die Familie, gleichartige Gruppen, Bildungseinrichtungen, den Arbeitsmarkt und die Medien. Einen sichtlichen Rückgang der familiären Sozialisierung zeigen die Daten, dass die Mehrheit der jüngeren Generation mit den Kindern Ungarisch spricht. Wegen der fehlenden slowenischsprachigen gesellschaftlichen Umgebung und den immer häufigeren instabilen Sprachgewohnheiten, bedingt durch situative und sprachliche Gründe (Kommunikation in beiden Sprachen oder überwiegend im Ungarischen) verliert die jüngere Generation immer mehr das Gefühl für die Unterscheidung zwischen seiner Erst- und Zweitsprache. Während die Mehrheit der älteren Generation sich im heimatlichen autochthonen Gebiet sozialisierte, ist bei der jüngeren Generation das Phänomen wahrnehmbar, dass ihre Erstsprache nicht mehr die slowenische Muttersprache ist, sondern die Mehrheitssprache des gesellschaftlichen Umfelds. Das ist ein eigenartiges Phänomen, wenn sich die Erstsprache nicht mit dem Begriff der Muttersprache, der Sprache des ethnischen Ursprungs, deckt, sondern überwiegend institutionalisiert als Zweitsprache (sogar Fremdsprache) in Bildungsanstalten auftritt und gelernt wird.

3.3 Die Schule war bis jetzt sozusagen die einzige staatliche Einrichtung, die der slowenischen Sprache den Anschein einer Amtssprache gegeben hat, jedoch nur auf der Ebene des Slowenischunterrichts als Unterrichtsfach, während hingegen die Unterrichtssprache an den Schulen wie auch die Sprache der Schuladministration ausschließlich Ungarisch ist. Das Modell einer Volksgruppenschule mit ungarischer Unterrichtssprache und Slowenisch als Unterrichtsfach kann nicht das sprachliche Defizit in der Umgebung beseitigen und zwar deshalb nicht, weil die Muttersprache nicht die Unterrichtssprache ist, also ihren instrumental Charakter verloren und sich zum Ziel gewandelt hat. Die Schule selbst bietet aber keine Sprachsituation (ist doch die Verständigungssprache zwischen Lehrer und Schüler nur während des Unterrichts Slowenisch und wird auch dort begrenzt, meist in einem reduzierten Code, verwendet), deswegen kann sie nicht in ausreichendem Maße die Fähigkeiten der Schüler bei der Verständigung in der Sprache des ethnischen Ursprungs und ihrer sprachlichen Gewohnheiten entwickeln und so auf die Erhaltung und Entwicklung dieser Sprache einwirken. Die Aneignung der Muttersprache in der Schule wird nicht ergänzt durch das spontane Lernen in der Umgebung, die Minderheitensprache hat nämlich keinen Zutritt zu den gesamten Bereichen des öffentlichen Sprachgebrauchs, deswegen können sich die Kenntnisse des Slowenischen, gebunden an das Gebiet, außerhalb der Schule nicht weiterentwickeln. In solchen Lernverhältnissen können die Schüler in ihrer Muttersprache keine ausreichende Ausbildung erhalten, insbesondere nicht in der Standardvariante. Untersuchungen dieser Region zeigten, dass die ungarische Sprache nicht nur in Bezug auf den Sprachgebrauch, aber auch hinsichtlich der Sprachkompetenz - der engeren grammatischen, lexikalischen, phonetischen und textbezogenen Kompetenz - die dominante Rolle übernommen hat, was sich in verschiedenen Performanzen (d.h. in der Performanz der Sprachproduktion, -rezeption und -evaluation, vgl. Dressler 1985) manifestiert, sondern auch hinsichtlich der im erweiterten Sinne verstandenen kommunikativen Kompetenz, die auch das Beherrschen der Regeln für den Gebrauch und die Auswahl der sprachlichen Mittel im Einklang mit soziolinguistischen und pragmatischen Faktoren inkludiert.

3.4 In der öffentlichen formalen Sphäre (außer teilweise in der Schule) gibt es tatsächlich keine Gelegenheit für eine Codewahl, da alle sozialen Rollen in diesen Situationen in der Sprache der Mehrheit realisiert werden (in der staatlichen Administration, Verwaltung, im Justiz-, Bank- und Gesundheitswesen, sogar in der lokale Minderheitenselbstverwaltung), auch nach Veränderungen des Status' der Minderheitensprache auf der formalrechtlichen Ebene, da der Administrations- und Verwaltungsapparat nicht Slowenisch beherrscht. Ebenso wenig beherrschen die zweisprachigen (im gegebenen Fall die Minderheiten-) Sprecher die entsprechenden Funktionsarten der slowenischen Schriftsprache. In der informellen öffentlichen Sphäre zeigten sich zwar einige Sprachsituationen geeigneter für den Gebrauch der slowenischen Sprache, in diesen ist dann die Codeauswahl subjektiv arbiträr, sie ist abhängig vom sprachlichen Ereignis (von den Teilnehmern am sprachlichen Ereignis, den Themen, der Mitteilungsabsicht, vom Informationskanal, dem Genre u.ä.). Jedoch auch in dieser Sphäre gibt es immer weniger funktionale Codewechsel, mehrheitlich kommt es zum Mischen der Codes bzw. zum ausschließlichen Gebrauch der Codes der Mehrheit, und zwar auf Grund der Lücken in der Minderheitensprache, der Unkenntnis entsprechender slowenischer Ausdrücke oder einfach deswegen, weil ihnen die Sprache der Mehrheit für die öffentliche Sphäre geeigneter erscheint. Der Prozess des sprachlichen Austauschs (früher unter dem Druck, der das Beherrschen der Mehrheitssprache zwecks der besseren Aufstiegsmöglichkeiten förderte, wegen der Assimilation und auch der Furcht, verbunden mit unangenehmen Erinnerungen an die Geschichte) schreitet am meisten in gemischtsprachigen Familien heran, bemerkbar ist er auch in familiären Situationen, wo es an der Kommunikation mit der älteren Generation mangelt.

3.5 Die Probleme des Erhalts der slowenischen Sprache als Minderheitensprache im ungarischen gesellschaftlichen Kontext war bis vor kurzem verbunden mit dem gesellschaftlichen Status des Slowenischen und mit der Tatsache, dass die Mehrheit die Sprache der Minderheit überhaupt nicht kann. In letzter Zeit kann man vielleicht von einer amtlichen und dokumentierten Förderung des slowenischen Sprachgebrauchs sprechen, jedoch hat das Slowenische immer noch einen untergeordneten sprachlichen Status, gebunden an die engere, interne Kommunikation unter den Angehörigen der Sprachgemeinschaft mit sehr beschränkten tatsächlichen Anwendungsmöglichkeiten unter der Vorherrschaft der prestigeträchtigen Mehrheitssprache. Das Resultat dessen ist eine angegriffene Diglossie mit allen voraussehbaren Folgen für den Sprachgebrauch und dadurch für das System der Minderheitensprache und für die kulturellen bzw. ethnolinguistischen Identität der Volksgruppenangehörigen. Der Prozess der Institutionalisierung und Legitimation der Minderheitensprache im öffentlichen Raum gemäß den internationalen Bestimmungen nach den demokratischen Veränderungen in den 80er Jahren in Ungarn, insbesondere nach dem Beschluss der neuen Verfassung (1990) und dem Gesetz bezüglich der nationalen und ethnischen Minderheiten (1993) ist aber auch mit der Frage verbunden, welchen Code man in diesen neuen Funktionen verwenden soll. Im Rahmen der Minderheitensprache ist das Beherrschen der Standardvarianten sehr differenziert, denn der Dialekt als sogenannten einzigen und noch teilweise erhaltenen Code kann diese Funktionen nicht erfüllen. Im Allgemeinen ist die Bevölkerung des Porabje zweisprachig (slowenisch-ungarisch bzw. ungarisch-slowenisch), in der slowenischen Sprache sind sie überwiegend einsprachig (in der dialektalen sozialen Variante, die Standardvariante beherrschen nur einige wenige Gebildete), in der ungarischen Sprache sind sie auch sozial mehrsprachig. In der slowenischen Sprache sind sie auch auf der Ebene der praktischen Verständigung überwiegend funktionsbedingt einsprachig, die ungarische Sprache ist bei ihnen ein funktionell voll

entwickeltes Diasystem. Das Bewusstsein der Minderwertigkeit des Dialekts, der Zweitrangigkeit dieses Codes ist ausgesprochen stark, ebenso auch die Überzeugung, dass die slowenische Standardsprache für sie eine Fremdsprache ist, unnütz und unbrauchbar. Die Angehörigen der Minderheit, außer der kleinen Gruppe der sprachlich Gebildeten, sind sich auch des Status' der (slowenischen) Minderheitensprache im öffentlichen Gebrauch nicht bewusst.

4. Der strukturelle Verlust der slowenischen Sprache in Kontaktsituationen

Die andere Seite des Sprachverlusts betrifft den strukturellen Sprachverlust und ist verbunden mit sprachwissenschaftlichen Fragen: wie beeinflusst die veränderte Funktion der Sprache das sprachliche System. Die veränderte Funktion der Sprache bzw. der funktionale Sprachenverlust bedeuten auf der einen Seite die Verdrängung und Benachteiligung einer dieser Sprachen, in der Regel wird die nicht dominante Sprache aus dem Sprachgebrauch gedrängt, und das zeigt sich darin, dass die Anzahl jener Bereiche radikal sinkt, wo die Minderheitensprache vorkommen kann und dass sie von immer weniger Sprechern verwendet wird, auf der anderen Seite bedeutet das in der Folge die Verbreitung und Entwicklung der Mehrheitssprache, was sich wiederum daran zeigt, dass sie von immer mehr Sprechern beherrscht wird und sie sich in immer mehr sprachlichen Situationen etabliert. Die Sprache der Mehrheit dringt auch über seine Träger, die in der ethnisch gemischten Region leben, über die Schwere ihrer Zentrierung, durch die unaufhörliche Migration der Minderheitenangehörigen in Verwaltungszentren u.ä., über das Übersetzen aus der Sprache, über die Medien u.ä. in die Sprache der Minderheit ein. So dringt die Mehrheitssprache mit einzelnen Wörtern und phraseologischen Einheiten sowie Satzmustern in die Minderheitensprache ein, unterstützt durch die Zweisprachigkeit der Minderheitenangehörigen, durch das Fehlen von Nachschlagewerken für einzelne Fachgebiete und durch die wirkungslose Spracherziehung. Nach der traditionellen soziolinguistischen Theorie kann man mit dem Sinken der Funktion und der Verwendung der Sprache verschiedene Strategien der Reduktion erwarten, die Vereinfachung komplizierter und besonders gekennzeichnete sprachlicher Strukturen und Formen (vgl. Bernstein restringierter Code). Was nämlich nicht verwendet wird, wird nicht erhalten bzw. entwickelt sich nicht, insbesondere nicht die Erlesenheit und funktionelle Vollkommenheit der Standardvariante, aber auch nicht die lexikalische und strukturelle Ganzheit des Dialekts. Die Folgen des Wechsels und Mischens der Codes als kommunikativen Usus und Norm zweisprachiger Sprecher zeigen sich auch in verschiedenen Strategien der Kompensation, d.h. in verschiedenen Formen der sprachlichen Interferenz, Transferenz und der Übergangssprache (wie die Entstehung eines neuen Subsystems, wobei man von einer Art umgekehrter Produktivität in der Abweichung von der Erstsprache sprechen könnte). Der Sprachverlust manifestiert sich sowohl auf der Ebene des Systems (langue) wie auch auf der Ebene der Rede (parole). Er zeigt sich (1) in den Strategien der Reduktion: auf der Ausdrucksebene (um fehlerhafte Aussagen zu umgehen, verwenden die Sprecher ein reduziertes System, weil sie die komplexeren Strukturen nicht beherrschen) und auf Funktionsebene (die Sprecher reduzieren den Zweck der Mitteilung mit der Reduktion des sprachlichen Handelns, mit der modalen Reduktion, mit der Reduktion des Inhalts, d.h. über bestimmte Themen wird nicht in der Minderheitensprache gesprochen bzw. vermeidet man die Kommunikation in der Minderheitensprache) und (2) in den Strategien der Kompensation: die zweisprachigen Sprecher versuchen das kommunikative Problem zu lösen und benutzen dabei alle zur Verfügung stehenden Mittel: Code-switching, Codemixing, inter- und intralingualer Transfer, Strategien der Übergangssprache: Verallgemeinerung, Paraphrase, hybride Bildungen, Umstrukturierung nach dem Muster der anderen Sprache u.ä.

Die Interferenz tritt in allen sprachlichen Ebenen auf. Die Interferenz kann (a) interlingual sein, d.h. die Folge des direkten Einflusses der Kontaktsprache Ungarisch, z.B. das Element wird in der Minderheitensprache nach dem Modell der Mehrheitssprache gebildet bzw. wird das Modell der Mehrheitssprache auf das System der Minderheitensprache transferiert; oder (b) intralingual sein, d.h. die Folge des Verlusts bzw. der Zerstörung der Sprache, was sich in verschiedenen Strategien analoger Bildungen zeigt, in der falschen Verallgemeinerung und Vereinfachung der Strukturen und Elemente. Bei der jüngeren Generation der Sprecher des Porabje sind beide Prozesse zu beobachten. Die Übertragung der Regeln aus der dominanten Sprache auf die Minderheitensprache bzw. das Nichtbeherrschen der Regeln im Slowenischen als Minderheitensprache zeigt sich in der Verletzung der Regeln auf allen sprachlichen Ebenen.

a) Interferenzen auf der phonetischen und orthographischen Ebene: die Verschiebung der Betonung zum Wortanfang (*ótroci, záto*), Unsicherheit bezüglich der Betonungsstelle (*deklica* 'déklica', *učiteljica* 'učiteljica'), Labialisierung der Vokalphoneme /a/ und /u/, Auslassung und Stimmlosigkeit des Phonems /h/, Stimmhaftigkeit der auslautenden Konsonanten, fallende Satzintonation; Verletzung der orthographischen Regeln (**slovenec* 'Slovenec', **avtobusnapostaja* 'avtobusna postaja') usw. Die angeführten Beispiele bestätigen die Hypothese von Anderson, wonach zweisprachige Sprecher einer rückgängigen Sprache weniger distinktive phonologische Zeichen unterscheiden als Nativespeaker, die die Sprache vollkommen beherrschen.

b) Interferenzerscheinungen auf der morphologischen und syntaktischen Ebene: das Fehlen grammatikalischer Kategorien im Ungarischen kann sich auf die Verwendung dieser Kategorien in der slowenischen Minderheitensprache auswirken (**lep klop* 'lepa klop', **hčerka je lepi* 'hčerka je lepa'; **režem s škarjem* 'režem s škarjami'); die Unterschiede zwischen genealogisch und typologisch nicht verwandter Sprachen, die in Verbindung stehen, zeigen sich besonders bei der Bindung der Verben, Substantiva und Adjektiva sowie beim Unterschied im Flektionssystem in der falschen Verwendung oder Auslassung der Fallendungen (**čudim se na njemu* 'čudim se mu', **pet jabolko sem kupil* 'pet jabolk sem kupil'), darin, dass die Verben nicht reflexiv verwendet und die Hilfsverben ausgelassen werden (**smejäl je* 'smejäl se je', **brat šel v šolo* 'brat je šel v šolo'), Unterschiede in der Satzstellung zeigen sich v.a. in der falschen Reihenfolge der Enklitika (**Peter je ga videl* 'Peter ga je videl'). Verletzungen der grammatischen Kategorien Genus und Numerus (Zweizahl) zeigen sich v.a. beim von innen induzierten Prozess des Sprachverlusts, wenn der Sprecher kategorische Unterschiede auflöst und den Einflussbereich einer Kategorie auf die andere ausweitet. Bei der Verletzung der Kasus-kategorien und Syntaxregeln handelt es sich um eine Interferenz, die v.a. durch äußeren Einfluss, die Regeln der Mehrheitssprache, bedingt ist. Grammatische und syntaktische Funktionen, die bislang mit Endungen ausgedrückt wurden, werden nun mit eher analytischen bzw. beschreibenden Strukturen ausgedrückt: *boji se od matere* statt *boji se matere*, *oče od strica* statt *stričev oče*. Die Beispiele veranschaulichen das Phänomen, wenn die grammatische Kategorie zwar nicht verschwindet, aber sich ihre Form des Ausdrucks verändert.

c) Transferenzerscheinungen auf der lexikalischen Ebene: Wörter und Ausdrücke werden von der Sprache der Mehrheit als direkten Transfer einer Phonemreihe, die man morphosyntaktisch dem Slowenischen anpasst (*saga, kežeš*), oder man übernimmt sie nichtangepasst (*önkormányzat, jegyző*), sie werden auch als Lehnprägung oder Paraphrase übernommen (*dolisesti > leülni, taka moka, ki ni fina* statt *ostra moka*) oder in gemischten, hybriden Formen, wenn der Stamm transferiert, die Endung ist aber nach der Muttersprache (*titkar+ica, vižgazne-va-ti*). Unter dem Einfluss der Mehrheitssprache kommt es auch zur Erweiterung der Bedeutung einzelner Lexeme, z.B. *nesti > visz (elvitte az autót a szerelőhöz,*

ebédet vitt a szomszédnak) wird in der Bedeutung *nesti* - *tragen* und *peljati* - *fahren* (**odnesel je avto k mehaniku*) verwendet. Bei der jüngeren Generation im Porabje überwiegen hybride Bildungen und nichtadaptierte transferierte Wörter aus dem Ungarischen, bei der älteren Generation sind adaptierte übernommene Wörter und Lehnüber-setzungen zu bemerken.

5. Anstelle eines Abschlusses

Den Prozess des Aufgebens und der Verarmung der Minderheitensprache im Porabje könnte man im Falle günstiger soziokultureller Bedingungen aufhalten oder sogar wenden. Bei der Lösung der Fragen zur sprachlichen Situation müssen Aufgaben gestellt werden, die den Sprachverlust aufhalten, und die sich auf die Sprachentwicklung beziehen, obgleich beide Prozesse eng miteinander verbunden sind. Das Aufgeben oder der funktionale Verlust der Sprache wäre zu stoppen, wenn die Minderheitensprache Zutritt zu den öffentlichen Sprachbereichen bekäme bzw. wenn sie in Redesituationen, die mit einer Presigefunktion der Sprache verbunden sind, gleichwertig verwendet werden würde. Dieser Zugang ist aber auf der anderen Seite verbunden mit der Erweiterung der sprachlichen Fähigkeiten und entsprechender Sprachverhaltensmuster in den sozialen und funktionalen Standard-varianten der Minderheitensprache, also mit einer entsprechenden Spracherziehung. Auf der Grundlage dieser Erkenntnis kann man postulieren, dass in der gegebenen Situation die Dialektvariante eine gute Ausgangsbasis für die Entwicklung anderer sozialer Varianten ist, weil der Großteil des Verständigungsbedürfnisses noch immer in diesem Code erfolgt. Die Schriftsprache eignet man sich überwiegend institutionell an und sie hat nur wenig Einfluss auf das Redeverhalten. In der slowenischen Volksgruppe im Porabje mangelt es auch an entsprechenden akademischen, allgemein bildenden Institutionen und Bildungseinrichtungen, die die Standardvariante wirksam und aktiv umsetzen, sie bewusst machen und überwachen würden. Mit der Einführung der Sprachanwendung in allen Institutionen innerhalb der Minderheitenregion hätten die Sprecher die Möglichkeit, sich auch die fehlenden, aber für die neuen Rollen so wichtigen Funktionsarten anzueignen, was bislang auf Grund der bestehenden sprachlichen Situation nicht möglich war. Den Verlust der Minderheitensprache im Porabje könnte man also mit einer geplanten Sprachanwendung in Redesituationen im öffentlichen Raum anhalten, ebenso mit der geplanten Ausbildung von Personal in der Minderheitensprache, das die Rollen im sozialen Netz erfüllen sollte, mit der Einführung der Minderheitensprache als konkurrenzierende Unterrichtssprache auf allen Bildungsstufen, insbesondere aber mit der Entwicklung der sprachlichen Fähigkeiten und der Festigung des sprachlichen Bewusstseins und v.a. dann, wenn man die Minderheitensprache sprechen würde und sich auch die Angehörigen der Mehrheit wenigstens passiv die Sprache ihrer Nachbarn aneignen und so eine Verbreitung des Sprachgebrauchs ermöglichen würden.

Literatur: Siehe den slowenischen Text.

(Übersetzung aus dem Slowenischen: Susanne Weitlaner)

BINDORFFER GYÖRGYI

„Wir sind sowohl Schwaben als auch Magyaren“ - Doppelte Identität in Dunabogdány / Ungarn. Theoretische Grundlagen eines Forschungsvorhabens

1. Einleitung

1.1. Die Fragestellung

Nach den identitätsvernichtenden Jahren des Sozialismus konnte nach 1990 die Frage der Nationalitäten in Ungarn in den Gesellschaftswissenschaften und in dem öffentlichen Diskurs wieder erörtert werden. Die Nationalitäten oder wie ich sie am liebsten nenne, die ethnischen Minderheiten leben in dem Lande mit der Mehrheit zusammen. Ihre Situation wird von dem Verhältnis zwischen Mehrheit und Minderheit bestimmt. Sie suchen ihre Stelle und Identität unter den widerspruchsvollen Wirkungen von Globalisierung und Homogenisierung, von Assimilation und Dissimilation, bzw. von ethnischer Selbstaufgabe oder ethnischer Wiedergeburt.

In Dunabogdány - Bogdan an der Donau - ist dreiviertel der Bevölkerung deutscher Abstammung. Obwohl das Dorf wirklich eine deutsche, oder wie die Bewohner es sagen, eine „schwäbische“ Siedlung ist, sitzt oben auf dem Heldendenkmal neben der katholischen Kirche die in Stein geschnitzte heilige Krone des ersten Königs von Ungarn. Der heilig gesprochene Stephan I. hat noch ein anderes Denkmal im Dorf. Als sich im zweiten Weltkrieg die russischen Truppen näherten, versteckte man die Krone. Nach dem Kriege konnte man sie aber nicht finden. Als die Krone anlässlich des Abbruchs eines alten Hauses wieder gefunden wurde, setzte man sie wieder auf ihren ursprünglichen Platz. Aber warum? Warum waren die Schwaben erbittert, dass sie die Krone in den chaotischen Nachkriegsjahren verloren hatten und nicht wussten, wo sie sie suchen sollten? Warum flohen die ausgesiedelten Schwaben aus Deutschland nach Ungarn zurück? Und warum kaufen die dort gebliebenen Schwaben Grabstätten auf dem Friedhof des Dorfes für sich? Die Antwort ist ganz einfach. Obwohl sie Schwaben sind, ihre Muttersprache schwäbisch ist, die die Alten noch heute besser sprechen als die ungarische, halten sie sich auch für Ungarn. Wie bildete sich die doppelte Identität bei den Schwaben aus, wie konnte die ideologisch zustande gebrachte ungarische Nationalidentität der Mehrheit neben der strengen schwäbischen Identität eine Rolle spielen? Inwieweit kann das Nationalgefühl für die Mitglieder dieser Minderheit das Mittel der aktiven Selbstdarstellung sein? Was bedeutet auch „ungarisch zu sein“ für die Dunabogdányer deutschen Dorfbewohner? Wie reagierten sie auf die miterlebten historischen Ereignisse, auf die Auswirkungen der Magyarisierung, oder auf die Aussiedlung? Wie beeinflussten die Wandlungen der Gesellschaftsstruktur und die Mobilitätsmöglichkeiten ihr Leben und Ihre Identität? Wie fühlen sie sich als Deutsche im Zusammenhang mit Deutschland?

Die Beantwortung dieser Fragen können die interethnischen Kontakte, die Differenzen und die Ähnlichkeiten zwischen Minderheit und Mehrheit, die Organisation der Identitätskonstruktion der deutschen Minderheit sowohl vom historischen als auch vom gegenwärtigen Gesichtspunkt erhellen. Wir können erfahren, wie sie ihre Lebenswelt erleben, wie sie sie interpretieren, was für gesonderte und gemeinsame Interesse und Werte sie haben. Die

Forschung, aufgrund der dieses Buches geschrieben wurde, suchte die Antwort auf diese Fragen.

1.2. Das Dorf und seine Bewohner

Dunabogdány liegt nördlich von Budapest am rechten Ufer der Donau. Auf das Gebiet von Dunabogdány siedelten sich die Deutschen im 18. Jahrhundert an. Seine schwäbischen Bewohner kamen nach Ungarn ganz genau 1724 als Kolonisten nach der Türkenherrschaft aus den überfüllten Siedlungen von Deutschland.¹ Aufgrund der dialektologischen Forschungen von Manherz kann man höchstwahrscheinlich feststellen, dass die Familien aus Bayern und Franken stammen. Die heute in Dunabogdány gesprochene, auch für die außenstehenden Schwaben unverständliche Mundart besteht aus einer in Ungarn herausgebildeten Mischung der bayerischen und rheinisch-fränkischen Mundarten (Manherz 1977).²

Nach den Angaben der Volkszählung auf Verordnung von Joseph II. zwischen 1784-87 wohnten in Dunabogdány 311 schwäbische Familien in 268 Häusern, die Zahl der schwäbischen Bevölkerung machte 1567 aus (Dányi/Dávid 1960: 118). Über die ethnische Zusammensetzung des Dorfes gibt aber diese Registrierung keine Information. Erst anlässlich der Volkszählung von 1812 wurde die Einwohnerschaft über ihre ethnische Abstammung gefragt. Demgemäss lebten schon 1945 Schwaben und 175 Magyaren in Dunabogdány. Die Erhöhung ist der zweiten großen Ansiedlungswelle und den aus Deutschland im Laufe des 18. Jahrhunderts ständig strömenden Verwandten, Bekannten und Freunden zu verdanken. Die zweite Welle der Kolonisation erfolgte aufgrund des kaiserlichen Patents von Maria Theresia im Jahre 1763. Die meisten Kolonisten kamen mit der ganzen Familie, mit 2-3 Kindern und mit kaum etwas Geld nach Ungarn. Als Folge der Naturkatastrophen³ erhöhte sich die Einwohnerzahl langsamer, 1850 lebten noch immer 2300 Personen in Dunabogdány (Dányi 1993: 145). Zu dieser Zeit sicherten die Landwirtschaft und der Steinbruch die Lebensmöglichkeit. Die Geschicklichkeit der Steinmetze beweisen Steintore, Türgehäuse und Bänke, die an manchen Stellen noch heute zu sehen sind. Die Bevölkerungszahl der Volkszählung vor 150 Jahren verdoppelte sich nur auf 1930. Zu dieser Zeit lebten insgesamt 3095 Personen hier, zweidrittel waren Schwaben. 1941 bekannte sich 78,3 Prozent der Gesamtbevölkerung zur schwäbischen Muttersprache. 88,5 Prozent sagte, dass es auch ungarisch spricht. Das bedeutet, dass unter den Schwaben neben der Muttersprache auch die ungarische Sprachkenntnis allgemein war. Damals schien die Muttersprache das wichtigere Grenzzeichen der ethnischen Identität zu sein, heute dominiert aber infolge der schnellen sprachlichen Assimilation die Abstammung. Die wirklichen und die registrierten ethnischen Verhältnisse decken sich aber nicht. Obwohl sich 1980 nur 31, 1990 nur 155 Personen zu ihrer schwäbischen Abstammung bekannten und nur 30, bzw. 90 Personen deutsch für ihre

¹ Aus dem Jahre 1724 finden wir die ersten deutschen Namen in den kirchlichen Matrikeln.

² Dieser Dialekt wird außer Dunabogdány nur in Kismaros, Nagymaros, Zebegény und Csolnok gesprochen.

³ Das große Hochwasser an der Donau im Jahre 1838 vernichtete die an dem Donauufer stehenden Bauernhäuser. Im Laufe des Jahrhunderts verwüsteten mehrmals Hochwasser und Feuer das Dorf. Beim Feuerbrand des Jahres 1849 wurden wieder sehr viele Gebäude vernichtet. Das Volk baute mit großem Fleiß das Dorf auf.

Muttersprache hielten, weiß ein jeder im Dorf, dass zweidrittel Schwaben, und nur eindrittel Magyaren sind.⁴

1.3. Über die Forschung

1993 begann ich mit der Forschungsarbeit, die mit kürzeren und längeren Unterbrechungen anderthalb Jahre lang dauerte. Die Analyse der Antworten auf die gestellten Fragen basiert auf 290 Interviews mit den Dorfbewohnern und auf meinen persönlichen teilnehmenden Beobachtungen der kulturellen Repräsentationen der Gruppe. Die Befragten sprachen über die Geschichte ihrer Familie, über ihr eigenes Leben und ihre Erfahrungen, über das Leben des Dorfes heute und morgen. Ich nahm auch sogenannte thematische Interviews auf, die sich auf spezielle Themen, wie z. B. Demographie, Geographie, Psychologie, Wirtschaft, Politik, Gesellschaft, Geschichte oder Kultur konzentrieren. Im Interesse der leichteren Analyse der aufgenommenen Angaben und mit Bezug auf Mannheim (1985), der feststellte, dass bei der Interpretierung der Welt verschiedene, generationsgebundene Wissensformen entstehen, teilte ich die Befragten in drei Altersgruppen. Ähnlich denkt über diese Frage Erikson (1968), dessen Meinung nach die Identitätsbildung eine Generationenfrage ist. Manherz (1977), Gal (1979, 1987, 1991) und Edwards (1991) gehen von der Erwägung aus, dass die verschiedenen Ausbildungsverhältnisse und infolge derer die Mobilitätsbestrebungen der jüngeren Generationen die Gestaltung der Gewohnheiten des Sprachgebrauchs, bzw. die Typen des Sprachaustausches beeinflussen. Ich nahm an, dass falls die Differenzen in den Gewohnheiten des Sprachgebrauchs - wie es von Manherz und Gal bewiesen ist -, auch die gegebene Population in drei Generationen getrennt beschreiben, dies auch der Fall bei der ethnischen Identität ist. Bereits im Laufe der Forschung stellte es sich heraus, dass neben den alle drei Generationen charakterisierenden Erscheinungen, wie z. B. die Beurteilung der Abstammung oder der Zugehörigkeit zur Nation, die Altersstufe den Sprachgebrauch oder die Nachfolge bestimmter Gruppennormen in einem großen Maße beeinflusst. Die Differenzierung unter den Generationen war auch deshalb nicht zu vermeiden, da die Identität eine geschichtliche Formation und durch die Sozialisation zustande gekommene Struktur ist, und die verschiedenen Altersgruppen in den verschiedenen geschichtlichen Zeitperioden verschiedenen politischen, wirtschaftlichen und kulturellen Wirkungen ausgesetzt worden sind.

Die erste Generation umfasst die Ältesten, die Altersklasse der Großeltern, die zur Zeit der Forschung 60-80 Jahre alt waren. Die Mitglieder dieser Generation durchlebten den Zweiten Weltkrieg als Erwachsenen und eine ihrer wichtigsten Erfahrungen war die Aussiedlung. Die Eltern dieser Generation nenne ich Vorfahren. Die 56 Frauen und 33 Männer sind in Pension. Die meisten arbeiteten ihr ganzes Leben hindurch in der Landwirtschaft und lernten noch in der sechsklassigen Schule. Manche haben aber Abitur, sogar Hochschuldiplom. Aufgrund der Traditionen kann diese Generation durch eine strenge Bodengebundenheit charakterisiert werden. Ihre Kinder sind die zweite Generation, die ungefähr zwischen 1933 und 1953 geboren ist. Ich interviewte insgesamt 148 Personen, darunter 82 Frauen und 66 Männer. 78 Personen lernten in der Mittelschule, und 31 Personen haben ein Universitätsdiplom. Die dauerhafte Auflösung der Geschlossenheit der Dorfgemeinschaft und die erhöhten Mobilitätsmöglichkeiten bedeuten ein wichtiges Erlebnis für die zweite Generation. Die

⁴ Ursache der großen Differenz ist der Volkszählung im Jahre 1941 und den Jahren des Sozialismus zu verdanken. Sehr viele Schwaben, die sich 1941 zum Deutschtum bekannten, wurden nach dem Zweiten Weltkrieg ausgesiedelt. Später war es nicht mehr verboten, aber nicht vorteilhaft sich als Deutsche zu bekennen.

Mitglieder dieser Generation konnten sich trotz ihrer hohen Schulausbildung vom Ackerboden nicht lösen und verbringen einen bedeutenden Teil ihrer Freizeit mit Arbeiten im Wein- oder Obstgarten der Familie. Die dritte Generation sind die Enkelkinder, die zwischen 1953 und 1973 zur Welt gekommen sind. Für die Jüngsten bedeutet die Durchdringlichkeit der früher streng geschlossenen ethnischen Grenze das Grunderlebnis. Von den 53 Personen (29 Frauen und 24 Männer) haben 34 Personen Abitur und 12 haben ein Universitätsdiplom.

Da während der Analyse der Angaben Interviews von drei Generationen miteinander verglichen werden konnten, stellte es sich heraus, wie Sitten und Bräuche von Generation zu Generation übergeben wurden, was für Sprachgebrauchsmethoden binnen einer Generation, bzw. unter den drei Generationen vorhanden sind. Es zeigte sich ganz deutlich, was für eine Rolle die Traditionen in der Bewahrung der ethnischen Identität hatten und haben, welche die ethnischen Vorgänge aufrechterhaltenden gesellschaftlichen Formationen erloschen und welche auch heute noch existieren. Die Familiengeschichten erhellten die vom Dorf legitimierten positiven und negativen Verhaltensmuster, Attitüden, Werte, Normen, interethnischen Beziehungen, die Aufrechterhaltungsmethoden der ethnischen Grenzen, und die historischen bzw. gegenwärtigen Dimensionen der Beziehungen zu den Magyaren.

1.4. Entwurf und Konzeptualisierung

Ich ging davon aus, dass die ethnische Identität die Grundstruktur der Identität der Nationalitäten bildet, aber jede Minderheit, die längere Zeit in einem von der Mehrheit von anderer Nationalität dominierenden Lande verbringt, über eine doppelte Identität und Kultur verfügt, und zweisprachig ist (Gordon 1964; Hoóz et al. 1985; Seewann 1992b). Ich setzte voraus, dass es im Falle des unter den Magyaren lebenden Deutschtums unvermeidlich war, neben der Erhaltung seines ethnischen Bewusstseins bestimmte Verhaltensmuster, Werte, Attitüden der ungarischen Mehrheit zu übernehmen, und sich mit der ungarischen nationalen Wert- und Gefühlswelt zu identifizieren. Meinem Konzept nach ist die doppelte Identität eine solche Identitätskonstruktion, in der die Minderheit, die bei Erhaltung und Repräsentation ihrer generationsgebundenen Diskrepanzen und Relevanzen aufweisenden ethnischen Identität diejenigen Elemente der Nationalidentität der Mehrheit, die aus dem Inventar seiner ethnischen Identität fehlen, oder dort nur teilweise anwesend sind, annimmt, internalisiert und affektiv miterlebt. Diese Doppelkonstruktion schließt gleichzeitige Selbstverständlichkeiten ein, ihr Elementenvorrat besteht aus jenen Elementen, die einander zu ergänzen fähig sind, und verbindet den ethnischen Gruppenangehörigen mit verändernder Stärke aber gleichzeitig in zwei Richtungen trotz dessen, dass die Exklusivität und die Betonung des Verschiedenseins in beide Identitätsformen einkodiert ist. Im Falle ethnischer Minderheiten ist es wichtig, den Ethnozentrismus und die Exklusivitäten zu behandeln, um das Identitätsgleichgewicht erhalten zu können. Die Erhaltung des Gleichgewichts, die Annahme der Umformulierung der Selbstverständlichkeiten sind im Sinne meiner Identitätstheorie einerseits durch die selektive Kombination der Identitätselemente, andererseits durch die Situativität, d.h. durch die entsprechende Reaktionsfähigkeit auf die gegebene Situation möglich. Darunter verstehe ich die Situation, wenn z. B. der Angehörige einer Minderheitengruppe sich auch als Mitglied der ungarischen Nation bestimmt. Dann trennt er sich automatisch von seiner originellen Gemeinschaft ab, bzw. drückt sie in den Hintergrund; in einer anderen Situation betont er aber eben seine Zugehörigkeit zu der Minderheit.

Neben der Harmonie und dem Gleichgewicht schließt aber die doppelte Identität auch Konflikte ein, die von den aus der Minderheitenlage entspringenden Hindernissen und Konfrontationen, bzw. von den gerechten oder ungerechten Beschwerden hervorgerufen

werden. Die Wahl der Identität hat Wertbeziehungen in sich. Im Falle gegensätzlicher Werte kann sich die doppelte Identität nicht herausbilden.

Sowohl die ethnische als auch die nationale Identität sind operativ, und ihre Repräsentation situativ. Das bedeutet, dass sich die Identität den Forderungen der gegebenen Situation entsprechend verändert. Die Aktivierung der nötigen Identitätselemente wird von der Situation selbst ins Leben gerufen. Welche Identität in den Vordergrund tritt, und welche Elemente der Identität operativ werden, hängt davon ab, wie das Individuum in der Interaktion die Geschehnisse, bzw. den Kontext, in dem es benachrichtigt wird, wahrnimmt und für sich selbst definiert. Die Konflikte, die Erwägung der Interessen spielen dabei auch eine wichtige Rolle. Die Repräsentation der verschiedenen Identitätsformen hängt mit den Mobilitätsmöglichkeiten, mit den Erwartungen und dem Normensystem der Umgebung, mit den Tendenzen der Assimilation, bzw. mit der Überlebensstrategie der ethnischen Gruppen zusammen. Mit ihrer magischen Kraft spielen die sog. Identitätsworte (Zavalloni 1993) dabei auch eine wichtige Rolle.

1.5. Forschungsmethode

Die wichtigste Bestrebung einer ethnischen Gruppe ist, sich als eine gesellschaftliche Gruppe für sich selbst und für die Außenwelt auszudrücken, zu manifestieren und akzeptieren zu lassen. Die expressive Dimension der Kultur, d.h. die kulturelle Repräsentation bedeutet das Gebiet des Alltagslebens, wo die ethnische Identität am besten zu beobachten ist. Unten Repräsentation, bzw. unten der Übung des Selbstausdruckes der Gruppe sind die gesellschaftliche Erinnerung und die gesellschaftliche Demonstration zu verstehen, die Anlass bieten, die Traditionen zu erleben und die Vergangenheit der ethnischen Gemeinschaft wieder und wieder zu schöpfen. Die ethnische Identität einer Minderheit kann am meisten durch die Erforschung der Art und Weise der Aufrechterhaltung der ethnischen Grenzen, durch die teilnehmende Beobachtung der kulturellen Repräsentation bzw. Riten, und durch die Traditionen wahrgenommen werden. Die Traditionen, bzw. ihre Elemente, die in die Praxis des modernen Alltagslebens einzubauen sind, sind nämlich die wichtigsten Stabilisatoren der ethnischen Gruppenkultur und sind dadurch die Garantie für die Erhaltung des ethnischen Daseins und für die Funktionierung der ethnischen Identität. Dementsprechend stellte ich in der Forschung die Traditionen, die kulturellen Sitten und Bräuche, die individuelle bzw. die Gruppenrepräsentationen dieser und die Beobachtung solcher Identitätsrahmen bestimmenden und Gruppengrenzen bezeichneten Faktoren in den Mittelpunkt, wie die Muttersprache, Sprachgebrauch, Selbstbestimmung, Ursprung, Abstammungsbewusstsein, durch Geburt gegebene Gruppenmitgliedschaft, Geschichtsbewusstsein und Religion.

Innerhalb der Fragestellungen der Nationalidentität bekamen die folgenden Themen eine zentrale Rolle: die Ausbildung der ungarischen Identität der Schwaben und ihre diachrone und synchrone Kennzeichen, Beziehung der Schwaben zu den ungarischen und deutschen nationalen Symbolen und Festen, Bestimmungsfaktoren der Heimatvorstellungen, Mobilisations- und Assimilationstendenzen, Aufrechterhaltungsmethoden des Identitätsgleichgewichts, Identitätskonflikte, ethnische Transformationen des nationalen Wissensvorrates und Wertannahme.

Als Beobachtungseinheit diente die Familie als das einmalige erste Sozialisationsgebiet der ethnischen Identität. Zur Zeit der Forschung hatte die Familie eine immer schwächere Rolle in diesem Prozess. Hier hatte ich die Möglichkeit die traditionellen und die umformulierten Identitätsrahmen, das Identitätsrepertoire, die Sprachsituationen, die Gewohnheiten des

Sprachgebrauchs, die ethnischen Merkmale der Familienfeste, die Übung der Religion, die Betätigung der Überlebensstrategien in der Familie, und die voneinander abweichenden Assimilationsaspirationen der Familienmitglieder, die Beziehungen zu der Heimat und zu den ungarischen nationalen Symbolen und ihre Repräsentationsformen zu beobachten. Neben der teilnehmenden Beobachtung konnte ich als Folge der alltäglichen Teilnahme am Leben der Gesellschaft lange, unstrukturierte Gespräche führen und als Kontrolle meiner Beobachtungen strukturierte Interviews von Familiengeschichten und eigene Lebensläufe der Befragten und themenorientierte Interviews aufnehmen.⁵

Die gegenwärtigen Organisationsmodelle der ethnischen bzw. der nationalen Identität sind von den geschichtlichen Erfahrungen der einzelnen Individuen und der Gruppe nicht unabhängig. Deshalb legte ich entscheidendes Gewicht auf die geschichtliche Annäherung des Themas der Identität. Das zu analysierende Material stellt sich aus geschichtlichen und aus rezenten Angaben zusammen.

Die Identitätsformation, die im Laufe der Interviews zustande kommt, kommt in denjenigen Knotenpunkten der eben gegebenen, augenblicklichen Situation zustande, die die Individuen in das System der sozialen Interaktionen hineinziehen (Sarbin/Scheibe 1983), deshalb ist die zeitliche Geltung der Forschungsergebnisse begrenzt. Ich würde auf keinen Fall behaupten, dass meine Erfahrungen in Dunabogdány auf das ganze ungarndeutsche Vertikum verallgemeinert werden könnten. Die Dimensionen der identitätsorganisierenden Prozesse und die Struktur der doppelten Identität können sich sogar im Zusammenhang mit der geographischen Lage, dem historischen Hintergrund, der wirtschaftlichen Umgebung und den daraus folgenden Mobilitätsmöglichkeiten, der bewahrten kulturellen Traditionen, der Religion und nicht zuletzt des die Ethnizität als Geschäft ausnützenden Interesses von Dorf zu Dorf verändern. Um so weniger würde ich sagen, dass die Dunabogdányer Erfahrungen auf andere Nationalitäten in Ungarn ausgeweitet werden könnten.

2. Identitätsdimensionen

2.1. Die Identität als wissenssoziologische und sozialpsychologische Kategorie

Die Identität ist das Resultat der sozialen Kategorisierung. Sie entsteht an der Grenze zu „wir“ und „sie“ und wie ein Kompass orientiert sie das Individuum, bzw. hilft ihm seine Identität zu schaffen und seine Stelle in der Gesellschaft, bzw. in ihren kleineren und größeren Gruppen finden zu können (Berger/Luckmann 1966). Das Rohmaterial des Aufbaus der Identität sind also der Kategorienvorrat der Gesellschaft und der Kultur, bzw. die Bestandteile dieses Vorrates, mit denen sich das Individuum in Verbindung setzt. Diese Bestandteile enthalten die in der sozialen Praxis erworbenen Erfahrungen, inbegriffen die Annahme des Individuums von anderen Individuen. Die soziale und kulturelle Umgebung spielt eine entscheidende Rolle in der Erwerbung des Wissens des Individuums über sich selbst nicht nur dadurch, dass sie ihm das angehäuften soziale und kulturelle Wissen anbietet, was es auf sich selbst beziehen kann, sondern auch dadurch, dass sie auch rückmeldet, wie die anderen es darstellen und es durch welchen Kategorisierungs- und Typisierungsprozess wahrnehmen. In diesem Sinne können wir über die soziale Identität des Individuums sprechen, in die sich die persönliche Identität des Individuums einbaut (Erikson 1968; Pataki 1982). Bei alledem ist die Identität

⁵ Bei der Ausarbeitung der Fragen der themenorientierten Interviews operationalisierte ich Themenbestimmungen von Csepi (1992).

eine affektive „eigenartige, einem hierarchischen Prinzip nach organisierende kognitive Struktur“ (Pataki 1989: 26), die über Bedeutung und Wert verfügt. Die Identität, sei sie mit was für einem Beiwort auch versehen werden, ist keine von sich selbst und keine in sich selbst existierende Erscheinung: sie ist das Resultat bewusster und absichtlicher Schöpfung, sie ist Selbstbestimmung, Benennung, dadurch ist sie das Zustandebringen einer Bedeutung und einer Bedeutungskonstruktion. Ihre Schöpfungsmethode ist gesellschaftlich und kulturell bestimmt. Die Identität ist zur gleichen Zeit inklusiv und exklusiv, ist ein Mittel der Identifizierung und der Differenzierung, die Existenz, als einer selbstländlichen Einheit und die Darstellung der Differenzen. Als solche ist sie eine sehr flexible und dynamische, reflektierte und interpretierte Kategorie.

Tajfel hält die soziale Kategorisierung für ein Orientierungssystem, welches die Lage und Rolle des Individuums in der Gesellschaft zustande bringt und bestimmt. Wie er sie bestimmt, ist:

„...die oft von Wertanschauungen bestimmte Kategorisierung das Drehbuch des Handelns in dem Sinne, dass sie aufgrund bestimmter kognitiver Prinzipien die Strukturierung der Gesellschaft hilft“ (1978b: 62).

Sich auf die Identität beziehend verfasst Pataki (1982) die Rolle der Kategorisierung wie folgt: aufgrund der Kategorisierungsbasis der Gesellschaft bringt das Individuum die Rahmen seiner möglichen Identität mit der selektiven Internalisierung der Kategorien zustande. Wenn es sich benennt und sich im Raum und in der Zeit unterbringt, sucht es zur Hervorbringung seiner Identität die zur Einordnung in die Gesellschaft nötigen Bestandteile aus dem möglichen Vorrat der Identitätselemente heraus. Dadurch internalisiert es ein bestimmtes, von seiner Gesellschaft bzw. Kultur vermitteltes Wissen. Diese Identitätsaneignung bedeutet gleichfalls die Annahme dieses Wissens. Die Teilnahme an dem Wissen der Gesellschaft samt den sich an die Gruppenmitgliedschaft knüpfenden Wertanschauungen und affektiven Attitüden schaffen die Basis der Identität.

Die Untersuchung der Identität kann die Gesichtspunkte der soziologischen und sozialpsychologischen Annäherung nicht außer Acht lassen. Demzufolge stützte ich mich auf die wissenschaftlichen Errungenschaften von Tajfel (1974, 1978a, 1978b) und Krappman (1980). Ich akzeptierte die These, dass die Identität das Resultat der Sozialisation ist und infolge des gültigen Normensystems sich abhängig von den Erwartungen und Antizipationen der Gesellschaft im Laufe der, in den Interaktionen realisierenden Erwartungsabstimmungen formuliert. Was die Frage der Integrierung der Wissenssoziologie und der Sozialpsychologie in einem Aufsatz anbelangt, beziehe ich auf Berger (1966), der aufgrund der Natur und inneren Logik der zwei Wissenschaften diese Integration für möglich hält.

2.2. Die Identität als soziale und historische Kategorie

Wenn man die Identität aus historischer Perspektive betrachtet, ist sie die Folge der kulturellen Konditionen, der Veränderungen der politischen und gesellschaftlichen Verhältnisse. Sie verändert sich mit der Geschichte, ihre Rahmen und Grenzen zerfallen, formen sich um, und werden neu gestaltet. Abhängig von den Veränderungen können im Laufe der Geschichte bereits vergangene Identitätsformationen wieder neugeboren werden, um für die aktuellen Identitäten als wirkliches oder symbolisches Baumaterial zu dienen (Pataki 1982).

Die gegebene historische Zeit, in der das Individuum lebt, bietet aber nur eine beschränkte Zahl der möglichen, sozial gedeuteten Bestandteile der Identifizierung an. Die Menge und die Art und Weise der Aneignung und Internalisierung dieser Bestandteile hängen von der Maturität des Individuums ab. Es ist auch wichtig, seine eigenen persönlichen Bedürfnisse mit den Anforderungen der Kultur in Einklang bringen zu können. Wie schon gesagt, ist der Aufbau der Identität, die Schaffung der Identitätsrahmen, der Mechanismus der Selektion und Internalisierung der entsprechenden Bestandteile das Resultat eines Lernprozesses, und als solches ist es dem historischen Zeitalter entsprechend kulturell und gesellschaftlich bestimmt.

Das Selbstbild wurzelt in der Kultur der Gemeinschaft, bzw. entstammt daraus; dementsprechend ist es als kulturspezifisch zu betrachten. Die Identität ist das Ergebnis der Musternachfolge, gleichzeitig wirkt sie als ein kulturelles Muster. Im Laufe seines Lebens baut das Individuum mehrere Identitäten auf und jede einzelne Identitätsversion hat ihre eigene Geschichte. Der Prozess des Aufbaus der Identität wird immer von den Ereignissen der Gegenwart in der das Individuum lebt, bestimmt. Die Gesichtspunkte der Antwort auf die Fragen „wer bin ich?“, oder „was bin ich?“ werden von der Struktur des Interaktionsnetzes festgesetzt. Das Individuum bringt sich in dem System der Interaktionen mit Hilfe seiner gesellschaftlichen Rollen unter, dementsprechend ist seine Identität immer die Folge seiner bewerteten gesellschaftlichen Position.

Das Individuum kann zur gleichen Zeit an mehreren Gruppen angehören. Mit der Möglichkeit der mehrfachen Kategorienwahl ist seine Rolle bei der Schaffung seiner eigenen Identität gewachsen. Es kann seine, seiner Gruppenzugehörigkeit entsprechende soziale Identität den Gruppenerwartungen entsprechend, aber aufgrund der Mitgliedschaft zugeordneten positiven und negativen Wertbeurteilungen selbst konstruieren. Die Gruppenidentität baut sich aus den Zuneigungen der Gruppenmitglieder auf und besteht sowohl aus kognitiven, wertungsgünstigen als auch aus emotionalen Bestandteilen. In dem Bewusstsein des Individuums bedeutet der kognitive Bestandteil dasjenige Wissen, dass es Mitglied in einer von anderen Gruppen verschiedenen Gruppe ist. Das Wertelement bedeutet die Wertkonnotationen: ob die Gruppenzugehörigkeit einen Wert darstellt und falls ja, warum, der Gruppe zugehören, und wenn nicht, dann warum nicht.

2.3. Ethnische Dimension

2.3.1. Ethnische Gruppe und Gruppenzugehörigkeit

Wenn wir die Grundstrukturen der ethnischen Zugehörigkeit ganz deutlich sehen und uns ein Bild über die Erscheinung der ethnischen Zusammengehörigkeit verschaffen wollen, müssen wir vor allem klarstellen, was für spezifischen Eigenschaften und Charakteristiken die ethnische Gruppe und ihre Gruppenmitglieder haben, was das bewusste Zusammengehörigkeitserlebnis seitens des Individuums enthält, bzw. unter welchen Bedingungen es sich zu der Minderheitsgruppe zählt.

Ethnische Gruppe und Grenze, Gruppenmitgliedschaft und Identität sind im Leben sowohl des Individuums als auch der Gruppe streng miteinander verbunden, und werden in diesem Kapitel nur im Interesse der Analyse ihrer Sinnzusammenhänge unterschieden.

Der Begriff der ethnischen Gruppe ist das Produkt einer, der praktischen Funktion untergeordneten Klassifikation (Bourdieu 1991). Vor allem bedeutet sie eine Minderheitsgruppe, die binnen einem gegebenen Staats- und Gesellschaftsrahmen mit dem Mehrheitsvolk und

sehr oft mit anderen Minderheitsgruppen gemeinsam lebt. Der Begriff wird in vielen Fällen von der Diskrimination, von der sozialen Isolation und Hindernissen, von der Gruppensolidarität der Minderheit und seinem Bewusstsein her analysiert (vgl. Wagley/Harris 1958; Simpson/Yinger 1986). Natürlich werden auch solche wichtigen Merkmale in Betracht gezogen, wie die Stärke, die soziale und politische Lage der Minderheit, das Minderheitsbewusstsein, und die gesonderten sprachlichen, religiösen und weitere ethnischen Eigenschaften.

Vom kulturellen Status der Minderheitsgruppe ausgehend ist sie eine vorindustrielle und primordiale Formation.⁶ Ihre Mitglieder sind bestrebt, mit der Endogamie die Kontinuität der Generationen aufrechtzuerhalten. Die Absonderung der Minderheitsgruppe erfolgt aufgrund derjenigen morphologisch-kulturellen Merkmale, die die Gruppe von ihrer Kultur anderen sehen lässt. Die Minderheitsgruppe verfügt über ein, nur für die Mitglieder erreichbares ethnozentrisches ethnisches Wissen, das die Traditionen über die gemeinsame Abstammung, normative Verhaltensmodelle, Sitten und Bräuche, sowie Normen, gemeinsame Vergangenheit, ähnliche psychologische Eigenschaften, normative Verhaltensmodelle, Attitüde, Werte, Religion, Sprache beinhaltet (Horowitz 1975; De Vos 1982).

Mit den aufgezählten äußeren, sog. objektiven Besonderheiten assoziieren sich subjektive Dimensionen, wie das Bewusstsein der Gruppenzugehörigkeit und die Repräsentation dieses Gefühls. Die Mitgliedschaft in der kulturell bestimmten ethnischen Gruppe wird mit normativen Gesichtspunkten erweitert. Gruppenmitglied zu sein erscheint nicht nur als eine Gegebenheit, sondern wird für das ethnische Subjekt auch eine Anforderung sein.

Vom sozialen Status der ethnischen Gruppe ausgehend ist sie ein von objektiven Bedingungen bestimmtes Interaktionsfeld, das wirtschaftliche, politische und historische Unterschiede aufweist. In diesem Sinne wird sie zur Basis der Gleichheit und der Kollektivität in der sozialen Konstruktion der Abstammung, der gemeinsamen Kultur und Solidarität (Anthias/Yuval-Davis 1992). Unter ethnischer Gruppe der Ungarndeutschen verstehe ich eine Minderheit, die aus einem anderen Volk stammt, aber in einem *face-to-face* Kommunikationsfeld mit der Mehrheit lebt. Sie verfügt über bestimmte, nur die Gruppe charakterisierende Eigenschaften, Selbstbestimmungsmerkmale, hat eine eigene Kultur, Sprache, eigenes Selbstbewusstsein, Norm- und Stereotypensystem. Die Gruppenmitglieder teilen also ein gemeinsames ethnisches Wissen. Die traditionellen kulturellen Elemente bedeuten die hauptsächlichen Kriterien des Andersseins, derer Repräsentation den Grund der Gruppensolidarität, Gruppenkohäsion bildet. Im Überleben der ethnischen Gruppe haben diese kulturellen Elemente eine wichtige strategische Funktion.

Die ethnische Gruppe sichert dem Individuum den Raum, wo es seine ethnische Identität erlernen, durchleben und repräsentieren kann. Dadurch wird die Mitgliedschaft in der ethnischen Gruppe zur Frage der Identität (Barth 1996). Horowitz nach (1975) kommt die Gruppenmitgliedschaft mit der Geburt zustande, kann also nicht gewählt werden, sie ist gegeben.

Die ethnische Gruppe hat feste Grenzen, die mit bestimmten Marksteinen, wie die obenerwähnten Merkmale, wie Abstammung, Sprache, Schicksal, Sitte, usw. gekennzeichnet sind. Dementsprechend wird das ethnische Wissen, welchem eine Reihe von verschiedenen Traditionen zugrunde liegt, nur den Gruppenzugehörigen zugänglich.

⁶ Die Wurzeln des primordialen Modells reichen bis zu dem deutschen Philosophen Herder zurück. Diese Ideologie der Romantik naturalisiert die ethnischen Gruppen und bestätigt den Chauvinismus mit ethnischen Gefühlen. Dieser Begriff verbreitete sich in der kulturellen Anthropologie durch Geertz (1963). Seiner Meinung nach ist die Ausbildung der ethnischen Gruppe die Folge primordialer Faktoren. Diese Faktoren sind gegeben, und entstehen mit der Geburt in die Gruppe, und sind den Attributen der sozialen Existenz beizumessen.

2.3.2. Ethnische Identität

Unter ethnischer Identität verstehe ich das subjektive Zugehörigkeitsgefühl und die Loyalität des Individuums gegenüber die Gruppe, in die es geboren wurde, und wo es sich während seiner primären Sozialisation spezielles, nur seine Gruppe charakterisierendes und den Grund des Vergleiches mit anderen Gruppen bildendes ethnisches Wissen aneignete. In dem ethnischen Wissen lagert der Glaube von der gemeinsamen Abstammung, das kulturelle Repertoire, die Musik, der Tanz, der unbestreitbare Traditionsvorrat, (Nyíri 1985/86) und das Wertsystem, sowie die Konstruktion und Praxis der Überlebensstrategien. Die ethnische Identität kann ohne Erlernen und Annahme dieses Wissens nicht zustande kommen. Die ethnische Identität bietet dem Individuum die Möglichkeit, sich in der Gesellschaft zu bestimmen, sich von anderen Mitmenschen zu unterscheiden. Sie schließt also gruppenspezifische mentale Repräsentationen, wie das Bewusstsein einer gemeinsamen Abstammung, eines unteilbaren historischen Hintergrunds und kollektiven Schicksals usw. der Ahnen und der biologischen Kontinuität, der Muttersprache, weiterhin des religiösen Glaubens, und die religiöse Praxis verschiedener, nur die Gruppe charakterisierende Sitten und Bräuche des Alltagslebens ein. Ethnische Identität hilft beim Aufrechterhalten der Konzeption der biologischen Kontinuität der Gruppe und mit dem Erwecken des Loyalitätsgefühls zu der Abstammungsgruppe trägt sie zu der Festigkeit der Gruppenkohäsion bei, während die Rituale, die im Laufe kultureller Repräsentationen zum Ausdruck gelangen, als symbolische Repräsentationsformen der Vergangenheit dienen. Ethnische Identität bietet dem Individuum die Möglichkeit, sich in der Gesellschaft zu lokalisieren, und sich von anderen Gruppen und Mitmenschen in der selben Mehrheitsgesellschaft zu distanzieren.

Die Grenzen der ethnischen Identität, sowie die Identitätsrepertoires sind aus historischer Perspektive gesehen stabil, aber nicht unveränderbar. Falls es die Lage erfordert, werden die alten Grenzen stürzen und werden statt dieser neue erbaut. Identitätsbestimmende Elemente werden schwach, bis sich andere demgegenüber festigen. In der Identitätskonstruktion werden nur diejenigen Elemente erhalten, die eine Funktion haben, und Identitätsansprüche befriedigen.

Die Kultur schreibt dem Individuum vor, und lehrt es durch seine Sozialisation, wie und was in seine Identität eingebaut werden soll. Durch die Sozialisation wird es die von der Vorwelt ausgearbeiteten Modelle übernehmen und wird sich mit diesen affektiv identifizieren. Die Art und Weise des Aufbaus der ethnischen Identität unterscheidet sich von anderen Identitäten, indem die möglichen Rahmen der Identifizierung strenger und steifer sind. Die Kategorisierungsverhältnisse sind zu streng geschnitten, das Drehbuch ermöglicht kaum einige Modifizierungen. In diesem Sinne ist die ethnische Identität weniger elastisch und dynamisch. Sie ist die in die kulturelle Tradition, in die Vergangenheit des Individuums oder der Gruppe eingebettete, statische Identitätsform, derer Hauptaufgabe es ist, die Vergangenheit symbolisch darzustellen und zu repräsentieren. Das Ziel der wiederholten Repräsentation der Vergangenheit ist, die symbolischen und metaphorischen Riten im Interesse der Repräsentation und die Bekräftigung der Gruppenangehörigkeit der Gruppenkohäsion zu dekodieren, und die Gruppe für die Zukunft zu bewahren. Eine bestimmte Selektion der Identitätselemente ist aber eine nötige und unentbehrliche Voraussetzung, um die ethnische Identität „zu modernisieren“. Die verschiedenen Generationen wiederholen die Sitten ihrer Vorfahren nicht ganz genau so, wie sie es in ihrem Leben machten. Die nachfolgenden Generationen internalisieren selektiv diejenigen Elemente des ethnischen Wissens, die in ihr

modernisiertes Leben eingefügt werden können. In diesem Sinne ist die ethnische Identität auf die Gegenwart orientiert.

2.4. Die nationale Dimension

2.4.1. Die Nation

Wenn ich die nationale Identität der Schwaben untersuche, nehme ich als theoretischen Hintergrund die staatsnationale Konzeption der Nation. Im Rahmen der normativ bestimmten kulturellen, auf die gemeinsame Abstammung basierenden kulturellen Theorie kann nämlich die nationale Identität der in ihrer Kultur unterschiedenen Minderheit nicht gedeutet werden.

Renan, der große französische Theoretiker der Nation, schreibt:

„...zum Zustandekommen der Nation ist außer der gemeinsamen Sprache, die die Kommunikation ermöglicht, auch der auf die Einigung gezielte Wille, und das gemeinsame Interesse nötig“ (1996: 50).

Laut Gellner

„ist die Nation kein inhärentes Attribut der Menschheit, obwohl es heute so scheinen mag. In der Wirklichkeit sind sowohl die Nationen als auch die Staaten kontingent, und sind keine universellen Bedürfnisse“ (1983: 6).

Wie er weiter erklärt, ist die Nation das Objekt der Überzeugung, die freiwillige Hingabe, Identifizierung, Loyalität und Solidarität der Leute. Eine wichtige Bedingung der Nationsangehörigkeit ist der Wille der Angehörigkeit, d.h. man kann sie wählen, der Wille der Teilnahme an der gemeinsamen standardisierten „hohen“ Kultur, die Kommunikations- und Verhaltensweise bedeutet. Demgegenüber spielt der Wille im Falle der Angehörigkeit zu der ethnischen Gruppe keine Rolle, da man in die ethnische Gruppe eingeboren wird.

Wir dürfen die Tatsache auch nicht außer Acht lassen, dass infolge des jahrhundertlangen gemeinsamen Lebens auf dem selben geographischen Gebiet der Interaktionsraum für die ethnische Minderheit die selbe intersubjektive Wirklichkeit ist. Das Leben und die Existenz in diesem Raum werden nicht von der Abstammung, sondern von der Staatsbürgerschaft, dem gemeinsamen Wissen, und Bedeutungsschemata und den Bedeutungserläuterungen bestimmt. Wenn Gellner Recht hat, dass

„zwei Menschen dann und nur dann zu der selben Nation gehören, wenn sie die selbe Kultur teilen und die Kultur nichts anderes bedeutet, als das System von Ideen und Ideenassoziationen, Zeichen, Symbolen, Kommunikations- und Verhaltensweisen, und die Nationen Artefakte der menschlichen Überzeugung, Loyalität und Solidarität sind“ (1983: 7),

und wir gleichzeitig die historische Entwicklung, die Assimilationstendenzen und Übungen, die Meinung über die Heimat, die ungarische Nationsangehörigkeit der Schwaben beachten, dann können wir ruhig feststellen, dass die Schwaben auch der ungarischen Nation angehören.

2.4.2. Nationale Identität

Mit der nach der Kriegszeit sich rasch verändernde Gesellschaft, Industrialisierung und Mobilisation wurde es aber für das ethnische Individuum etwas komplizierter, die Fragen „Wer und was bin ich?“, oder „Wem gehöre ich an?“ zu beantworten. Ein jeder kann heute zu mehreren Gruppen gehören, und die Wahl unter den Gruppenzugehörigkeiten erfolgt ja nach der Strategie des Individuums. Ethnische Identität wird also von mehreren Identitäten, wie Klassenzugehörigkeit, Gesellschaftsstatus, Geschlecht, Erwerbstätigkeit durchschnitten. Der Ausdruck der Identität hängt auch von der Bestimmung und der Perzeption der Situation ab. Dementsprechend wird die Repräsentation der verschiedenen Identitäten situativ. Die verschiedenen Situationen des Alltagslebens rufen immer der Situation entsprechende Identität hervor, die in dem gegebenen Falle die Situation prägen wird. Die ethnische Identität, wie alle anderen Identitäten, ist die Antwort auf die Normenanforderungen der Gruppe, wozu das Individuum gehört.

Die Individuen sind also nicht bedingungslos nur in einem kulturellen Aggregat Mitglieder. Falls sie sich gleichzeitig zu der ethnischen Gruppe und der Nation bekennen, zeigen ihre kulturellen Neigungen in mehrere Richtungen. Diese mehrfache kulturelle Bindung bietet ihnen eine mehrfache Identifizierung. Die nationale Identität kann die erste und die höhere Identität sein, es gibt aber Mitmenschen, für die „die soziale Existenz konstituierende nationale Identität nur einen Teil in der Identitätskonstruktion bildet“ (Hobsbawm 1990: 11). Für die deutsche Minderheit, deren Abstammung von der Mehrheit abweicht, die aber binnen der ungarischen Nation lebt, ist das Nationalbewusstsein nicht unbedingt primär. Zu der Ausbildung des Nationalgefühls sind das Zusammenleben binnen gemeinsamer Grenzen, das gemeinsame historische Schicksal und eine wirksame nationale Ideologie nötig. Unter der Nationalidentität der Schwaben verstehe ich die Identitätsformation, die alle jene Wissens Elemente der Nationalidentität der Mehrheit enthält, die aus der ethnischen Identität fehlen, und die durch die jahrhundertlange Anpassung an die Mehrheit selektiv internalisiert wurde. Im Falle der Schwaben kam die Nationalidentität nicht mit der Absicht der Absonderung zustande, wie dies bei anderen in Ungarn lebenden Minderheiten der Fall war. Im Gegenteil: ihr Zustandekommen wurde von dem Mangelersatz und der Absicht der Identifizierung generiert.

Literatur

- ANTHIAS, F. - YUVAL-DAVIES, N. 1992. *Racialized Boundaries. Race, Gender, Colour and Class and the Antiracist Struggle*. London: Routledge.
- BARTH, F. 1996. Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Régió* 1:2-25.
- BERGER, P. L. 1966. Identity as a Problem in the Sociology of Knowledge. *European Journal of Sociology*. Tome VII. (1):105-115.
- BERGER, P. L. - LUCKMANN, T. 1966. *The Social Construction of Reality*. New York: Doubleday.
- BOURDIEU, P. 1991. Identity and Representation. In Uő. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press. 220-228.
- CSEPELI Gy. 1992. *Nemzet által homályosan*. Budapest: Századvég.
- DÁNYI D. 1993. *Az 1850-1857. évi népszámlálás*. [Budapest: KSH.

- DE VOS, G. 1982. Ethnic Pluralism: Conflict and Accommodation. In Uő - L. Romanucci-Ross (szerk.) *Ethnic Identity. Cultural Continuities and Change*. Chicago and London: The University of Chicago Press. 5-41.
- EDWARDS, J. 1991. Gaelic in Nova Scotia. In C.H. Williams (szerk.) *Linguistic Minorities, Society & Territory*. Clevedon-Philadelphia-Adelaide: Multilingual Matters Ltd. 269-297.
- ERIKSON, H. E. 1968. *Identity: Youth and Crisis*. New York: Norton.
- GAL, Zs. 1979. *Language Shift - Social Determinants of Language Change of bilingual Austria*. New York: Academic Press.
- GAL, S. 1987. Codeswitching and consciousness in the European periphery. *American Ethnologist*. 14(4):637-653.
- GAL, S. 1991. Mi a nyelvcseré és hogyan történik? *Régió* 1:66-76.
- GEERTZ, C. 1963. The Integrative Revolution. Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States. In Uő (szerk.) *Old Societies and New States. The Quest for Modernity in Asia and Africa*. New York: The Free Press. 105-157.
- GELLNER, E. 1983. *Nations and Nationalism*. Ithaca & London: Cornell University Press.
- GORDON, M. M. 1964. *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origin*. New York: Oxford University Press.
- HOBBSBAWM, E. 1990. *Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HOÓZ I.- KEPECS J. - KLINGER A. 1985. *A Baranya megyében élő nemzetiségek demográfiai helyzete 1980-ban*. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja.
- HOROWITZ, D. L. 1975. Ethnic Identity. In N. Glazer-D.P. Moynihan (szerk.) *Ethnicity: Theory and Experience*. Cambridge: Harvard University Press. 111-141.
- KRAPPMANN, L. 1980. *Az identitás szociológiai dimenziói. Az interakciós folyamatokban való részvétel szerkezeti feltételei*. Budapest: Oktatási Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Főosztálya.
- MANHERZ K. 1977. *Sprachgeographie und Sprachsoziologie der deutschen Mundarten in Westungarn*. Budapest: Akadémiai.
- NYÍRI K. 1985/1986. Hagyomány és gyakorlati tudás. *Medvetánc*. 4/1:77-90.
- PATAKI F. 1982. *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. Budapest: Kossuth.
- PATAKI F. 1989. Identitás - személyiség - társadalom. In Váriné Szilágyi I.- Niedermüller P. (szerk.) *Az identitás kettős tükörben*. Budapest: TIT. 17-38.
- RENAN, E. 1996. What is a Nation? In G. Eley-R.G. Suny (szerk.) *Becoming National*. New York/Oxford: Oxford University Press. 42-55.
- SARBIN, Th. R. - SCHEIBE, E. 1983. A Model of Social Identity. In Uők (szerk.) *Studies in Social Identity*. New York: Praeger. 5-31.
- SEEWANN, G. 1992b. Die nationalen Minderheiten in Ungarn. *Südost-Europa* 41(5):293-325.
- SIMPSON, G. E. - YINGER, J. H. 1986. *An Analyses of Prejudice and Discrimination*. New York: Plenum Press.

- TAJFEL, H. 1974. Social Identity and Intergroup Behaviour. *Social Science Information* 13:65-93.
- TAJFEL, H. 1978a. *The Social Psychology of Minorities*. London: Minority Rights Group.
- TAJFEL, H. 1978b. The Psychological Structure of Intergroup Relations. In Uő. (szerk.) *Differentiation between Social Groups*. London: Academic Press. 27-98.
- ZAVALLONI, M. 1993. Identity and Hyperidentities: The Representational Foundation of Self and Culture. *Papers on Social Representations* Vol. 2(3):218-235.
- WAGLEY, Ch. - HARRIS, M. 1958. *Minorities in the New World*. New York: Columbia University Press.

„Svábok is vagyunk, magyarok is vagyunk” - Kettős identitás Dunabogdányban. Egy kutatás elméleti alapvetései

1. Bevezetés

1.1. Kérdésfelvetés

A szocializmus identitásmegsemmisítő évei után 1990-ben újra fel lehetett vetni a magyarországi nemzetiségek kérdését a társadalomtudományok és a nyilvános diskurzus számára. A nemzetiségek vagy ahogy én őket legszívesebben nevezem, az etnikai kisebbségek az országban a többséggel élnek együtt. Helyzetüket a többség és kisebbség közti viszony határozza meg. Keresik helyüket és identitásukat a globalizáció és homogenizáció, asszimiláció és disszimiláció, ill. az etnikai önfeladás vagy etnikai újjászületés ellentmondásteli hatásai alatt.

Dunabogdányban - Dunamenti Bogdányban - a lakosság háromnegyede német származású. Habár a falu valóban német - vagy ahogy lakói mondják - „sváb” település, fent a katolikus templom melletti hősi emlékműn a az első magyar király kőbe vésett szent koronája látható. Szent István királynak van még egy másik emlékműve is a faluban. Amikor a II. világháborúban közelítettek az orosz csapatok, elrejtették a koronát. A háború után azonban nem tudták megtalálni. Amikor a koronát egy régi ház lebontásakor mégis megtalálták, visszahelyezték eredeti helyére. De miért? Miért voltak elkeseredve a svábok, hogy a háború utáni kaotikus években elvesztették a koronát és nem tudták, hol keressék? Miért szöktek vissza Magyarországra a Németországba kitelepített svábok? És miért vásárolnak sírhelyet a falu temetőjében a kintmaradt svábok? A válasz nagyon egyszerű. Habár svábok, anyanyelvük sváb, amelyet az öregek még ma is jobban beszélnek, mint a magyart, magyarnak is tartják magukat. Hogyan alakult ki a sváboknál a kettős identitás, hogyan tudott a többség ideológiailag létrehozott magyar nemzeti identitása a szigorú sváb identitás mellett szerepet játszani? Mennyiben lehet a nemzeti érzés e kisebbséghez tartozóknak az aktív önkifejezés eszköze? Mit jelent „magyarnak is lenni” a dunabogdányi németeknek? Hogyan reagáltak az átélt történelmi eseményekre, a magyarosítás hatásaira, vagy a kitelepítésre? Hogyan befolyásolták a társadalmi struktúra változásai és a mobilitási lehetőségek életüket és identitásukat? Hogy érzik magukat németnek Németországgal összefüggésben?

Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása rávilágíthat az interetnikus kontaktusokra, a kisebbség és többség közti differenciákra és hasonlóságokra, a német kisebbség identitáskonstrukcióinak szerveződésére úgy történeti, mint jelenlegi szempontból. Megtudhatjuk, hogyan élik meg életvilágukat, hogyan interpretálják azt, melyek a külön és melyek a közös érdekeik és értékeik. A kutatás, amelynek alapján ez a könyv íródott, ezekre a kérdésekre kereste a választ.

1.2. A falu és lakói

Dunabogdány Budapesttől északra, a Duna jobb partján fekszik. Dunabogdány területére a XVIII. században települtek be a németek. Sváb lakói egészen pontosan 1724-ben a török uralom után kolonistákként jöttek Magyarországra Németország túlnépesedett területeiről.¹ Manherz dialektológiai kutatásai alapján nagy valószínűséggel megállapítható, hogy a családok bajorországból és Frankóniából származnak. Ma a Dunabogdányban beszélt, a kívülálló svábok részére sem érthető nyelvjárás a Magyarországon kialakult keveréke a bajor és rajnai-frankóniai nyelvjárásoknak. (Manherz 1977)²

II. József elrendelte 1784-87-es népszámlálás adatai szerint Dunabogdányban 311 sváb család lakott 268 házban, a sváb lakosság száma 1567 volt (Dányi/Dávid 1960: 118). A falu etnikai összetételéről azonban ez a regisztráció nem ad információt. Először csak az 1812-es népszámlálás alkalmával kérdezték meg a lakosságtól az etnikai származást. Ekkor 1945 sváb és 175 magyar élt Dunabogdányban. A növekedés a második nagy betelepülési hullámnak és Németországból a XVIII. század során állandóan beáramló rokonoknak, ismerősöknek és barátoknak köszönhető. A kolonisták második hullámát Mária Terézia 1763-as császári pátense indította el. A legtöbb kolonista az egész családdal, 2-3 gyerekkel és vajmi kevés pénzzel érkezett Magyarországra. Természeti csapások³ miatt a lakosság száma lassabban növekedett, 1850-ben még csak 2300 személy élt Dunabogdányban (Dányi 1993: 145). Ebben az időben a mezőgazdaság és a kőfejtés biztosította a megélhetést. A kőmetszők ügyességét bizonyítják kőkapuk, ajtókeretek és padok, amelyek némely helyen még ma is láthatók. A 150 évvel korábbi népszámlálás lakosságszáma csak 1930-ra kétszereződött meg. Ebben az időben összesen 3095 személy élt itt, kétharmaduk sváb volt. 1941-ben az összlakosság 78,3 %-a vallotta magát sváb anyanyelvűnek. 88,5 % nyilatkozott úgy, hogy magyarul is beszél. Ez azt jelenti, hogy a svábok között az anyanyelv mellett a magyar nyelvismeret is általános volt. Akkoriban az anyanyelv tűnt az etnikai identitás fontosabb meghatározójának, ma azonban a gyors nyelvi asszimiláció következtében a származás dominál. A valós és regisztrált etnikai viszonyok azonban nem fedik egymást. Habár 1980-ban csak 31, 1990-ben pedig csak 155 személy vallotta magát sváb származásúnak és csak 30, ill. 90 személy tartotta a németet anyanyelvének, mindenki tudja a faluban, hogy kétharmaduk sváb és csak egyharmaduk magyar.⁴

¹ 1724-ből található az első németz név az egyházi anyakönyvekben.

² Ezt a dialektust Dunabogdányon kívül csak Kismaroson, Nagymaroson, Zebegényben és Csolnokon beszélik.

³ Az 1838-as nagy árvíz megsemmisítette a dunaparti parasztházakat. Az évszázad során többször pusztította árvíz és tűzvész a falut. Az 1849-es tűzvésznél ismét sok épület semmisült meg. A nép nagy igyekezettel építette fel a falut.

⁴ A nagy differencia az 1941-es népszámlálásnak és a szocializmus éveinek köszönhető. Nagyon sok svábot, aki 1941-ben németnek vallotta magát, a II. világháború után kitelepítettek. Később már nem vot tilos, de előnyös sem, az embernek németnek vallani magát.

1.3. A kutatásról

1993-tól rövidebb-hosszabb megszakításokkal mintegy másfél évig kutattam Dunabogdányban. A kötet elemzései 290 fő közlésein, valamint a csoport kulturális reprezentációin végzett megfigyeléseimen alapszanak. A megkérdezettek családjuk történetéről, saját életükről, tapasztalataikról, a falu mai és holnapi életéről beszéltek. Úgynevezett tematikus interjúkat is készítettem, amelyek olyan speciális témákra összpontosítottak, mint pl. demográfia, földrajz, pszichológia, gazdaság, politika, társadalom, történelem vagy kultúra. A felvett adatok könnyebb elemzése érdekében és Mannheimra (1985) hivatkozva - aki megállapította, hogy a világ interpretációjánál különböző, generációkhoz kötött tudásformák keletkeznek -, a megkérdezetteket három korosztályba soroltam. Hasonlóan gondolkozik Erikson (1968) erről a kérdésről, akinek a véleménye szerint az identitás kialakulása generációs kérdés. Manherz (1977), Gal (1979, 1987, 1991) és Edwards (1991) abból indul ki, hogy a különböző képzési körülmények és ezek következményeként a fiatalabb generációk mobilitási törekvései a nyelvhasználati szokások alakulását, ill. a nyelvkicserélődés típusait befolyásolják. Feltételeztem, hogy amennyiben a nyelvhasználati szokások differenciái - ahogy ezt Manherz és Gal bizonyította - az adott populáció három generációját külön-külön is leírják, akkor ez a helyzet az etnikai identitás esetében is. Már a kutatás során kiderült, hogy a mindhárom generációt jellemző jelenségek mellett, mint pl. a származás megítélése vagy a nemzeti hovatartozás, a korosztály a nyelvhasználatot vagy meghatározott csoportnormák követését nagy mértékben befolyásolja. A generációk közti differenciálás azért sem volt elkerülhető, mert az identitás történelmi formáció és a szocializáció során létrejövő struktúra, és a különböző korcsoportok a különböző történelmi periódusokban különböző politikai, gazdasági és kulturális hatásoknak voltak kitéve.

Az első generációba a falu legidősebb, 1993-1996 között 60-80 éves lakóit soroltam. Tagjai 1945-öt már felnőttként éltek meg, s egyik legfontosabb alapélményük a kitelepítés. Szüleiket nevezem felmenőknek. A 89 megkérdezett (56 nő és 33 férfi) ma már nyugdíjas, többségében egész életében paraszti foglalkozást űzött. Iskolai végzettségüket tekintve hat elemi vagy általános iskolát végeztek, de akadt köztük érettségizett és diplomás is. Hagyományaira támaszkodva ezt a korosztály az erős földhözkööttség jellemzi. A nagyszülők korosztályát a gyerekek, a második generáció követi, ide a kb. 1933-1953 között születetteket, tehát a vizsgálat idején 40-60 éveseket soroltam. 148 fővel (82 nő, 66 férfi) készült interjú, közülük 78 fő érettségizett gimnáziumban vagy szakközépiskolában és 31 főnek van diplomája. E korosztály tagjainak alapélményét a közösség zártságának második világháború utáni folyamatos oldódása és a megnövekedett mobilitási lehetőségek jelentik, és minden kétséget kizáróan ennek következményeképp a nagyfokú átmenetiség állapota jellemzi. Az ide tartozók iskolázottságuk ellenére nem tudtak teljes mértékben elszakadni a földtől, és szabadidejük jelentős részét töltik munkával a család szőlőjében vagy gyümölcsösében. A harmadik generációba soroltam az unokákat, az 1953-1973 között születetteket, tehát a 20-40 éveseket. E korosztály alapélménye az etnikai határok átjárhatósága, és iskoláztatása folytán a magyar nyelv egyértelműen anyanyelvként való elsajátítása. Munkalehetőségek híján korábban eljártak a faluból, a vállalkozási lehetőségek növekedésével azonban lakóhelyükön próbálnak egzisztenciát teremteni maguknak. Az 53 fő (29 nő, 24 férfi) közül tizenketten rendelkeztek diplomával, és harmincnégyen érettségiztek. Tartalmi elemzésre az interjúk azon releváns szakaszai kerültek, amelyek a szóban forgó kérdések szempontjából tényleges és a tárgyhoz tartozó megállapításokat tartalmaztak.

Mivel a feldolgozás során több három nemzedék interjúinak összehasonlítására került sor, fény derült hagyományok, a szokások átöröklési módjaira, a nyelvhasználatra inter- és intragenerációs szokásaira. Megtudhattuk, hogy mi a hagyományok szerepe az etnikai identitás megőrzésében, illetve a magyar nemzeti identitás alakításában, milyen etnikai folyamatokat fenntartó társadalmi alakzatok voltak és szűntek meg a faluban, milyen az öröklött minták állaga, használhatósága, illetve milyen a család identitás-meghatározó szerepe. A családtörténetek egyúttal közvetítették a sváb község legitimált pozitív és negatív mintáit, attitűdjeit, értékeit és normáit, interetnikus kapcsolatait, a határfenntartás módozatait és a többségi magyar etnikumhoz való viszonyulás történelmi és jelenlegi dimenzióit.

1.4. Hipotézisek

Az etnikai csoportok identitásának mélyrétegét, „alapstruktúráját” az etnikai identitás alkotja, de minden olyan etnikai kisebbség, amely hosszabb időt tölt el egy többségi dominanciájú országban, óhatatlanul kettős identitással, kettős kultúrával rendelkezik, valamint kétnyelvű (Gordon 1964; Hoóz és mtsai 1985; Seewann 1992b). Etnikai identitástudata valamilyen szintű megőrzése mellett átvesz bizonyos outgroup-viselkedésmintákat, értékeket, attitűdöket és azonosul a többség nemzeti érték- és érzésvilágával. A kettős identitás olyan identitáskonstrukció, amelyben egy többségi dominanciájú országban élő kisebbség saját etnikai identitásának történetileg változó, generációs eltéréseket és érvényességeket felmutató megőrzése és reprezentációja mellett magáévá teszi, internalizálja és érzelmileg átéli a többségi etnikum nemzeti identitásának azon elemeit, amelyek saját etnikai identitásának elemkészletéből hiányoznak, vagy csak részben találhatók meg benne. A kettős identitáskonstrukció egyidejű magától értetődőségeket tartalmaz; elemkészlete az etnikai és a nemzeti identitás egymást kiegészíteni és pótolni képes elemeiből áll, s változó erősséggel, de egyszerre köti az etnikai alanyt mindkét irányba annak ellenére, hogy mindkét identitástudatba alapvetően belekódolt elem a másság és az exkluzivitás. A kisebbségi helyzetű etnikum identitás-egyensúlyának fontos feltétele az etnikai és nemzeti oldalról egyaránt ható másságok, az etnocentrizmusok és az exkluzivitások kezelése. Az egyensúly megteremtése, a magától értetődőségek átfogalmazódásának elfogadása az általam megfogalmazott identitáselmélet értelmében az identitáselemek szelektív kombinációja segítségével lehetséges.

A kettős identitás a harmónia, az identitásegyensúly mellett azonban konfliktusokat is tartalmaz, amelyeket a kisebbségi helyzetből fakadó hátrányok, konfrontációs helyzet, jogos vagy jogtalan sérelmek váltanak ki, illetve generálnak. Az identitás választása értékvonatkozásokat hordoz. Az értékek kizárólagossága esetén a kettős identitás nem jöhet létre.

Mind az etnikai, mind a nemzeti identitás operatív, nyilvánítása szituatív és az adott helyzet követelményeinek megfelelően változik. A szükséges identitáselemek aktualizálódását maga a szituáció váltja ki. Az adott szituációban éppen működtetett operatív identitás válasz a környezet és a kulturális különbségek társadalmi szerveződésének kihívásaira. Az, hogy melyik identitás lép előtérbe és mely elemei válnak operatívvá, annak is a függvénye, hogy az interakcióban résztvevő aktor hogyan érzékeli és definiálja a maga számára az adott eseményt, illetve azt a kontextust, amelyben az üzenet hozzá eljut, valamint azt, hogy az esemény lehetséges konzekvenciáihoz milyen elvárások tapadnak. Az identitáselemek operatívvá válását, illetve az identitásnyilvánítás szituativitását ezen kívül konfliktushelyzetek, érdekmegfontolások, és az érdekek mentén szerveződő társadalmi, politikai, gazdasági tényezők befolyásolják. Az identitások mozgósítása és manifesztálása összefüggésben áll a mobilitási lehetőségekkel, a lakókörnyezet elvárásaival, normarendszerével, az asszimilációs tendenciákkal és az etnikai csoportok túlélési stratégiájával, csoportkohéziójával. Az

identitásnyilvánítás helyzetei ugyanakkor identitás-szavaknak, az interakciós helyzetek értelmezésének engedelmeskedve aktiválódnak (Zavalloni 1993).

1.5. Kutatási módszerek

Az etnikai csoport elsődleges törekvése, hogy önmagát mint társadalmi csoportot saját maga és mások számára kifejezze, manifesztálja és elfogadtassa. A kultúra expresszív dimenziója, a kulturális reprezentáció alkotja a mindennapi élet azon vetületét, ahol az etnikai identitás a legközvetlenebbül megfigyelhető. A reprezentációt, a csoportnyilvánítás gyakorlatát a társadalmi emlékezet működtetése és a társadalmi demonstráció jelenti, amely alkalmat kínál a tradíciók felmutatására és az etnikai közösség múltjának megalkotására. A többségi környezetben élő kisebbségi csoportok etnikai identitásának vizsgálata a határfenntartás és módozatai, a kulturális reprezentációk, a rítusok, valamint a közösség kollektív cselekvésének túlélésre irányuló logikáján keresztül, valamint a tradíciók felől ragadható meg leginkább. A tradíció, illetve a mindennapi élet gyakorlatába valamilyen módon beépíthetően fennmaradt elemei az etnikai csoportkultúra legfőbb stabilizátorai, s így az etnikai lét megmaradásának és az identitás működésének biztosítékai. Az etnikai identitás kutatásának középpontjába ennek megfelelően a kulturális szokások, tradíciók, valamint ezek egyéni és csoportszintű reprezentációinak, valamint olyan etnikai identitáskereteket és csoportthathárt kijelölő tényezők megfigyelését állítottam, mint az anyanyelv, nyelv- és névhasználat, a származás, származástudat, a születéssel megszerzett, tulajdonított, felvállalt vagy a tulajdonítás ellenére megtagadott csoporttagság, történelmi tudat és vallás.

A nemzeti identitás kérdéskörén belül a svábok magyar nemzeti identitásának kialakulása, diakron és szinkron jellegzetességei; a magyar és a német nemzeti jelképekhez, ünnepekhez való viszony; a hazakép meghatározói, a mobilizáció, az asszimilációs tendenciák, az identitáskonstrukció egyensúlyának fenntartási módjai, az identitáskonfliktusok, a nemzeti tudáskészlet és etnikai transzformációi, az értéktételezések kaptak központi szerepet.

Megfigyelési alapegységként szolgált a család mint az etnikai identitás szocializációjának egykori elsődleges, de a kutatás időpontjában gyenge hatékonyságot mutató terepe. Itt nyílt lehetőség a hagyományos és az átalakulóban lévő identitáskeretek, identitásrepertoárok, a beszédhelyzetek, a nyelvhasználat szokásainak, a családon belüli ünnepek etnikai vonásainak, a vallás gyakorlásának, a lehetséges túlélési stratégiák családon belüli működtetésének, illetve a családtagok gyakran egymástól eltérő asszimilációs aspirációinak, valamint a nemzeti jelképekhez, ünnepekhez, a hazához, a nemzeti tudáskészlet tematizációihoz való viszonyának és ezek reprezentációinak megfigyelésére. Az adatfelvétel a résztvevő megfigyelés mellett a közösség mindennapi életében való részvétel során folytatott különböző hosszúságú strukturálatlan beszélgetések keretében, és a megfigyeléseket kiegészítve, annak mintegy kontrolljaként az identitás alakulásának feltárására és rekonstrukciójára alkalmas mélyinterjúkkal, ezen belül is strukturált családtörténeti és életútinterjúkkal, valamint témaorientált, tematikus interjúk készítésével történt.⁵

Az etnikai és nemzeti identitástudat jelenkori szerveződési mintái és ezek alakulása nem függetleníthető a történelem során átélte egyéni és csoporttapasztalatoktól. Ezért a történeti megközelítés meglehetősen nagy hangsúlyt kapott. Az anyag végezetül történeti és recens adatok ötvözetéből állt össze.

⁵ A témaorientált interjúk kérdéseinek kidolgozásánál Csepeli (1992) témameghatározásait operacionalizáltam.

Az interjú során létrehozott identítasalakzat az éppen adott pillanatnyi helyzet azon csomópontjai mentén szerveződik, amelyek az egyént beleszövik a társadalmi interakciók rendszerébe (Sarbin/Scheibe 1983), ezért a kutatási eredmények időbeli érvényessége korlátozott. Itt utalnék térbeli korlátozottság kérdésére is. Nem állítanám, hogy a Dunabogdányban tapasztaltak általánosíthatók a Magyarországon élő teljes sváb vertikumra, sőt, feltételezem, hogy az identitásszervező folyamatok és a kettős identitás struktúrája, dimenziói akár településenként is változhatnak a történelmi háttér, a földrajzi elhelyezkedés, a gazdasági környezet, az ebből következő mobilitási lehetőségek, a megőrzött kulturális hagyományok, a vallás, és nem utolsósorban az etnicitást üzletként kihasználó érdek függvényében. Még kevésbé állítanám, hogy tapasztalataim érvényesek lennének más magyarországi kisebbségi etnikai csoportokra.

2. Identitásdimenziók

2.1. Az identitás mint tudásszociológiai és szociálpszichológiai kategória

Az identitás társadalmi kategorizáció eredménye, a „mi” és az „ők” határán keletkezik, s iránytűként orientálja és segíti az egyént abban, hogy megalkossa, megtalálja a helyét a társadalomban, illetve annak kisebb-nagyobb csoportjaiban (vö. Berger/Luckmann 1966). Az identitás felépítésének nyersanyaga tehát a társadalom és a kultúra kategóriakészlete, illetve annak azon elemei, amelyekkel az egyén viszonyba kerül. Ezek az elemek tartalmazzák a társadalmi gyakorlat során szerzett tapasztalatokat, benyomásokat, beleértve az egyén mások általi elfogadását. A társadalmi és kulturális környezet döntő szerepet játszik az egyén önmagáról szóló tudás megszerzésében nemcsak azáltal, hogy felkínálja számára az önmagára vonatkoztatható tudáshalmazt, hanem azáltal is, hogy visszajelzést ad arról, hogy mások miként képezik le, és milyen kategorizációs és tipizációs folyamatokon keresztül ragadják meg őt. Ebben az értelemben az egyén társadalmi identitásáról beszélhetünk, amibe beépül az egyén személyes identitása, vagyis szubjektuma önazonosságának, egyediségének idő- és térbeli percepciója, élménye és tapasztalata (Erikson 1968; Pataki 1982). Az identitás mindamellelt affektív, „sajátos, hierarchikus elv szerint szerveződő kognitív struktúra”, (Pataki 1989: 26, kiemelés eredetiben), amely jelentéssel és értékkel rendelkezik. Látható tehát, hogy bármilyen jelzővel látjuk is el, nem önmagától való és nem önmagában létező jelenség: szándékos alkotás eredménye, önmeghatározás, névadás, ezáltal jelentés és jelentéskonstrukció létrehozása. Felépítettsége társadalmilag és kulturálisan meghatározott, egyszerre inkluzív és exkluzív, egyszerre azonosulás és elkülönülés, önálló egységként való létezés és a különbségek láthatóvá tétele, s mint ilyen igen flexibilis és dinamikus, reflektált és interpretált kategória.

Tajfel a társadalmi kategorizációt az egyén számára orientációs rendszernek tartja, amely megalkotja, meghatározza az egyén helyét a társadalomban. Mint kifejti:

„A kategorizáció a cselekvés forgatókönyve abban az értelemben, hogy bizonyos kognitív elvek szerint segíti a társadalmi környezet strukturálását, és ... a kategorizációt gyakran értékszempontok határozzák meg” (1978b :62).

Az identitásra vonatkoztatva Pataki (1982) ezt úgy fogalmazza meg, hogy az egyén az adott társadalom kategoriális viszonyai bázisán a kategóriák szelektív internalizációjával teremti meg a lehetséges azonosulás kereteit. Amikor tehát önmagát megnevezi és elhelyezi térben és időben, identitása megteremtéséhez az azonosulás lehetséges tárgyaiból kiválogatja a maga

számára az önmeghatározáshoz és az önbesoroláshoz szükséges elemeket. Ezáltal valamilyen, a saját közege (társadalma, kultúrája) által közvetített tudást internalizál, s ez az azonosulás egyúttal tudásvállalást is jelent. A társadalmi csoport tudásában való részesedés a csoporttagsághoz kapcsolódó értékszempontokkal és érzelmi attitűdökkel együtt alkotják az identitás bázisát.

Az identitásvizsgálat nem hagyhatja figyelmen kívül az identitás szociológiai és szociálpszichológiai közelítését és kutatási eredményeit sem. Jelentős mértékben támaszkodtam ezért Tajfel (1974, 1978a, 1978b) és Krappman (1980) írásaira, elfogadva és mind a nemzeti mind az etnikai identitásra igaznak tartva azt a tételt, amely szerint az identitás szocializáció eredménye és az érvényes normarendszerből adódóan a csoport (társadalom) elvárásainak és anticipációinak függvényében, az interakciók során megvalósuló elvárás-egyeztetések során alakul. A tudásszociológia és a szociálpszichológia egy dolgozaton belüli összeegyeztethetősége kérdésében továbbá Bergerre (1966) hivatkozom, aki a két diszciplína természete és belső logikája alapján az integráció lehetősége mellett érvel.

2.2. Az identitás mint társadalmi és történeti kategória

Történelmi perspektívából kulturális kondíciók, politikai és társadalmi viszonyok változásainak függvénye s a történelemmel együtt változik, keretei felbomlanak, átalakulnak, újjászületnek. A változások függvényében a történelem során letűnt identitásalakzatok éledhetnek fel, hogy aktuális identitások tényleges vagy szimbolikus építőanyagául szolgáljanak (Pataki 1982).

Az adott történelmi kor, amelyben az egyén él, az azonosulás lehetséges, társadalmi jelentéssel bíró elemeinek csupán egy korlátozott számát kínálja fel. Hogy az egyén ezekből mennyit és hogyan hasznosít, az annak is a függvénye, hogy mennyire érett az elemek befogadására, és saját egyéni szükségleteit mennyire tudja összhangba hozni a kultúra követelményeivel. Az egyéni identitás megformálása, az azonosulási keretek kialakítása, a megfelelő elemek szelekciójának és beépítésének mechanizmusa tanulási folyamat eredménye, és mint ilyen, a történeti kornak megfelelően kulturálisan, társadalmilag meghatározott.

Az egyén önmagáról alkotott képe kultúraspecifikus és a közösségi kultúrában gyökerezik, illetve abból sarjad ki. Az identitás a mintakövetés folyamánya, ugyanakkor maga is kulturális mintaként működik. Az egyén élete során többféle identitást épít fel magának; minden identitásverziónak saját történelme van. Az identitás felépítésének folyamatát mindig a jelen helyzet azon pontjai határozzák meg, amelyek beleszövnek az egyént a társadalmi interakciók rendszerébe. A „ki vagyok én?” „mi vagyok én?” kihívására adott válaszok szempontjait az interakciós háló struktúrája szabja meg. Az interakciók rendszerében az egyén szerepei segítségével helyezi el magát és identitása mindig értékelt társadalmi pozíciójának függvénye.

Az egyén egyszerre több társadalmi csoporthoz is tartozhat. Szerepe saját identitása kialakításában a többszörös kategóriaválasztás lehetőségével megnőtt. Csoporttagságának megfelelő társadalmi identitását a csoportelvárásoknak engedelmeskedve, de a tagsághoz rendelt pozitív és negatív értéktulajdonítások alapján maga szerkesztheti meg. Értéktulajdonításai alapját a más csoportokkal való összehasonlítás és az ezen a bázison alapuló értékelések és választások jelentik, amelyeket saját csoportja javára vagy ellenében hoz. A csoportidentitás a csoport tagjainak affiliációiból épül fel és kognitív, értékszempontú valamint emocionális összetevőkből áll. A kognitív elemet az egyén tudatában az a tudás

jelenti, hogy tagja egy más csoportoktól különböző csoportnak. Az értékelem a csoporttagsággal járó értékkonnotációkat jelenti, azt, hogy érdemes-e és ha igen miért, vagy ha nem, miért nem, a csoport tagja lenni.

2.3. Etnikai dimenzió

2.3.1. Etnikai csoport és csoporttagság

Ha világosan látni akarjuk az etnikai hovatartozás alapstruktúráit, és képet akarunk kapni az etnikai összetartozás jelenségéről, mindenekelőtt azt kell tisztázni, hogy miben állnak az etnikai csoport, és a csoportba sorolt egyének specifikus tulajdonságai, jellemzői és mit tartalmaz a tudatossá vált szubjektív etnikai összetartozásélmény, illetve melyek azok a feltételek, amelyek mellett az egyén egy kisebbségi csoporthoz tartozónak vallja magát.

Etnikai csoport, csoporttagság, határfenntartás és identitás az egyének és csoportok életében szorosan összetartoznak, csupán a fogalomértelmezés érdekében válnak szét ebben a fejezetben.

Az etnikai csoport fogalma a kategorizáció gyakorlati funkciójának alárendelt klasszifikáció terméke (Bourdieu 1991). Mindenekelőtt kisebbségi csoportot jelent, amely egy adott állami és társadalmi keretben a többségi makroetnikummal és számos esetben több más kisebbségi etnikai csoporttal él együtt. A kisebbség fogalma a diszkrimináció, a társadalmi izoláció és hátrányok, a kisebbség csoportszolidaritása és kisebbségi öntudata felől kerül megközelítésre számos esetben (vö. Wagley/Harris 1958; Simpson/Yinger 1986), figyelembe véve természetesen olyan fontos ismertető jegyeket is, mint a létszám, a hatalmi viszonyok tekintetében elfoglalt társadalmi, politikai helyzet, a kisebbségi öntudat és az elkülönült nyelvi, vallási és etnikai tulajdonságok.

Kulturális státusából kiindulva az etnikai csoport származásalapú preindusztriális és primordiális képződmény.⁶ Tagjai az endogámia fenntartásával generációs folytonosságra töreksenek. A csoport kulturális megkülönböztetése olyan elkülönítő morfológiai-kulturális jegyek alapján történik, amelyeket a csoport saját kultúrájából mások számára látni hagy. Az etnikai csoport tagját ebben az értelemben az jellemzi, ami, s nem az, amit tesz. A csoportot összetartó, a meghatározhatatlan múltba visszanyúló kultúra a csoportot statikus állapotban tartja; egyedüli tevékenységi körét, ezáltal a múltban gyökerező tradíciók transzgenerációs hordozásában és átörökítésében jelölve ki (Horowitz 1975; De Vos 1982).

A felsorolt ismérvekhez, a külső, ún. objektív sajátosságokhoz szubjektív dimenziók - az etnikai közösséghez, mint saját csoporthoz való tartozás, és a csoport összetartozásának tudata, valamint ezek reprezentációja - társulnak. A kulturálisan meghatározott etnikai csoportban való tagság normatív szempontokkal telítődik. Az adott csoport tagjának lenni a csoporttagság adottságán túl követelményként jelenik meg.

⁶ A primordiális modell gyökerei a német filozófusig, Herderig nyúlnak vissza. A romantikának ez az ideológiája naturalizálja az etnikai csoportokat és etnikai érzésekkel igazolja a sovinizmust. Ez a fogalom Geertz (1963) által terjedt el a kulturális antropológiában. Véleménye szerint az etnikai csoport kialakulása primordiális faktorok következménye. Ezek a faktorok adottak, a csoportba való beleszületéssel keletkeznek és a szociális egzisztencia attribútumainak tekintendők.

Az etnikai csoport - társadalmi csoport státusából kiindulva - olyan objektív feltételek által meghatározott gazdasági, politikai, történelmi különbségeket felmutató interakciós mező, amely a csoportok számtalan különbözőségén túl az azonosság és a kollektivitás alapját a származás társadalmi konstrukciójában jelöli ki (Anthias/Yuval-Davis 1992), tagjait a másokétól különböző történelem tudata, a szolidaritás és a kultúra tart össze. A magyarországi svábok etnikai csoportja alatt a magyar többségi társadalmon belül élő, származását tekintve egy másik etnikumból kiszakadt számszerű kisebbséget értek, amely face-to-face kommunikációs mezőben élve bizonyos, csak a csoportot jellemző önmeghatározó jegyek, közös kultúra tudatában saját etnikai tudással és öntudattal rendelkezik; neve, nyelve, folklórja, érték- és normarendszere, sztereotípiái eltérnek más csoportokétól. A többségtől kulturálisan eltérő tradicionális elemek a másság legfőbb kritériumait, reprezentációjuk pedig a kisebbségi öntudat és a csoportszolidaritás, valamint a csoportkohézió alapját jelentik és a túlélésben stratégiai funkciójuk van.

Azáltal, hogy az etnikai csoport biztosítja az egyén számára az identitás megélésének és reprezentációjának terepét, az etnikai csoporttagság az identitás kérdésévé válik (Barth 1996). Ezt támogatja az a tény, hogy ez a csoporttagság beleszületéssel jön létre (Horowitz 1975), nem választható, hanem „tulajdonított”.

Az etnikai csoportnak erős határai vannak, melyek adott határkövekkel, mint a fent említett jegyek: származás, nyelv, sors, szokás stb. vannak kirakva. Ennek megfelelően az etnikai tudáskészlethez, amely egy sor tradíció alapszik, csak a csoport tagjai juthatnak hozzá.

2.3.2. Etnikai identitás

Etnikai identitás alatt az egyén azon szubjektív azonosságérzését és élményét, csoportlojalitását értem, amit az iránt a kisebbségi csoport iránt érez, amelybe beleszületett, s ahol elsődleges szocializációja során speciális, csak a csoportra jellemző és a másokkal való összehasonlítás alapját képező kategoriális elem-készletet tartalmazó, az etnikai identitás bázisát képező etnikai tudásanyagot sajátít el. Ebben a tudáskészletben tárolódik többek között a származás közös tudatát megalapozó hit, a megkülönböztetést szolgáló kulturális repertoár, a zene, a tánc, a vitathatatlan tradíciókészlet (Nyíri 1985/86) és értékrendszer, valamint a túlélési stratégiák megkonstruálásának és működtetésének gyakorlata. Az etnikai identitás nem jöhet létre ennek a tudáskészletnek az elsajátítása és elfogadása nélkül. Az etnikai identitás segítségére van az egyénnek, hogy meghatározza magát a társadalomban, és hogy embertársaitól különbözni tudjon. Tartalmaz tehát csoportspecifikus mentális reprezentációkat, mint a közös származás, oszthatatlan történelmi háttér és az ősök kollektív sorsa stb. és a biológiai kontinuitás, az anyanyelv, továbbá a hit tudata, és a vallás gyakorlásának, csak a csoportra jellemző mindennapi szokásait. Az etnikai identitás segít a csoport biológiai kontinuitás-konceptiójának a megőrzésében és származási csoporttal szembeni lojalitásérzés felkeltésével hozzájárul a csoportkohézió erősítéséhez, míg a rituálék, amelyek a kulturális reprezentációk során kifejezésre jutnak, a múlt szimbolikus reprezentációs formáiként szolgálnak. Az etnikai identitás lehetőséget ad az egyénnek, hogy a társadalomban lokalizálja, és hogy ugyanazon többségi társadalom más csoportjaitól és egyéneitől distancálja magát.

Az etnikai identitás határai, akárcsak az identitásrepertoárok történelmi távlatokban stabilak, de nem változtathatatlanok. Ha a helyzet megkívánja, régiak omlanak le, s keletkeznek helyette újak. Identitást meghatározó elemek gyengülnek meg, tűnnek el, míg mások megszilárdulnak. Elemkészletében csak azok az elemek maradnak stabilak, amelyek az identitáskonstrukción belül funkciót töltenek be, és identitásigényeket elégítenek ki.

A kultúra az egyén számára előírja, a szocializáció során megtanítja, hogy mit és hogyan kell identitásába beépítenie. Mivel része a csoportidentitás rendszerének, átveszi „előre gyártott” identitásfiguráit, és érzelmileg azonosul velük. Az etnikai identitás felépítésének módja annyiban különbözik más identitásoktól, hogy az azonosulás lehetséges keretei szigorúbbak és merevebbek. A kategoriális viszonyok szűkre szabottak, a forgatókönyv nemigen enged meg változtatásokat. Az etnikai identitás ebben az értelemben kevésbé rugalmas és kevésbé dinamikus; az egyén vagy a csoport kulturális örökségébe, múltjába ágyazott, statikus identitás-forma, melynek fő feladata a múlt szimbolikus megjelenítése, reprezentációja. A múlt ismételt reprezentációja a társadalmi emlékezet és a társadalmi demonstráció; célja a metaforikus és szimbolikus rítusok dekódolása annak érdekében, hogy az egyének reprezentálhassák csoporthoz tartozásukat és erősítsék a csoportkohéziót. Az etnikai identitás működtetésének célja a csoport megőrzése a jövőnek. Ennek azonban szükséges és elengedhetetlen feltétele egyfajta elemszelekció annak érdekében, hogy az etnikai identitáselemek alkalmazhatóak legyenek a jelenben. A különböző generációk nem tökéletesen ismétlik elődeiket, hanem szelektíven internalizálják az etnikai tudáskészlet modernizálódott jelenük életmódjába, életvitelébe beilleszthető elemeit. Ebben az értelemben a múltba ágyazottság mellett a jelenre orientáltság elengedhetetlen feltétel.

2.4. Nemzeti dimenzió

2.4.1. A nemzet

Amikor a svábok etnikai identitása mellett nemzeti identitásukat is vizsgálom, nem a nemzet normatív, kulturális szempontú és a származásalapú meghatározását, hanem az államnemzeti koncepciót használok. Az előbbi értelmezési keretben ugyanis egy származását és kultúráját tekintve eltérő kisebbség nemzeti identitása nem értelmezhető.

„A nemzet létrejöttéhez a kommunikációt lehetővé tévő közös nyelven túl” - amelynek semmi köze sincs azoknak a származásához, akik beszélnek -, „az egyesülést célzó akarat, ... közös érdek szükséges” - írja Renan (1996: 50).

A múlt, a közös szenvedések, az egymás iránt érzett szolidaritás, az áldozatvállalás az emlékezés által megeremtik a nemzet lelki fundamentumát. A spirituális elv az együttélésre, az örökség értékeinek elfogadására vonatkozik. Gellner szerint

„...a nemzet nem az emberiség inherens attribútuma, bár manapság annak tűnik. Valójában a nemzetek, mint ahogy az államok is, kontingensek és nem univerzális szükségletek” (1983: 6).

A nemzet az emberek meggyőződésének, önkéntes odaadásának és identifikációjának, lojalitásának és szolidaritásának tárgya. A nemzethez tartozás feltételének tartja továbbá az odatartozás akarását, a közös, sztenderdizált magas kultúrában való osztozást, amely viselkedés és kommunikációs módokat jelent. Ezzel szemben az etnikai csoporthoz tartozás esetében az akarat nem játszik szerepet, oda beleszületik az ember.

Figyelembe veszem továbbá azt a tényt is, hogy az etnikai csoportok számára az azonos földrajzi területen való évszázados együttélésből adódóan a közös interakciós tér a többséghez hasonlóan az etnikai csoport számára is interszubjektív valóság és a benne való létezés nem a származás, hanem az állampolgárság, a közös tudás, közös jelentéstartalmak és jelentésértelmezések határozzák meg. Ha Gellnernek igaza van abban, hogy

„két ember akkor és csak akkor tartozik egy nemzethez, ha ugyan-abban a kultúrában részesednek és a kultúra nem jelent mást, mint ideák, jelek, képzettársítások, kommunikációs és viselkedésmódok rendszerét, és a nemzetek az emberi meggyőződés, lojalitás és szolidaritás artefaktumai” (1983: 7),

és egyúttal figyelembe vesszük a dunabogdányi svábok a kutatás során feltárt történelmi fejlődését, asszimilációs szándékát és gyakorlatát, a nemzeti tagságról, a magyarságról és a hazáról alkotott véleményét, akkor bátran állíthatjuk, hogy a svábok a magyar nemzet tagjai. A mondottakból következően értelmezési keretként az államnemzeti koncepciót használom.

2.4.2. Nemzeti identitás

A háború utáni társadalom gyors változása, az iparosodás és mobilizáció miatt az etnikai egyénnek valamivel bonyolultabbá vált megválaszolni a kérdést: „Ki és mi vagyok?”, vagy „Kikhez tartozom?” Ma mindenki tartozhat több csoporthoz is, a csoportok közti választás az egyén stratégiája szerint következik be. Az etnikai identitást átszővi tehát többféle identitás, mint osztálytudat, társadalmi helyzet, nem, kereső foglalkozás. Az identitás nyilvánítása a helyzet meghatározásától és percepciójától is függ. Ennek megfelelően a különböző identitáselemek reprezentációja szituatív. A mindennapi élet különböző helyzetei mindig annak a helyzetnek megfelelő identitást idézik elő, amely az adott esetben e helyzetre jellemző. Mint minden más identitás, az etnikai identitás is az egyén válasza csoportja normakövetelményeire.

Az egyének nem szükségszerűen egyetlen kulturális aggregátum tagjai, s ha egyszerre vallják magukat eredeti közösségük és a nemzet tagjainak, kulturális affiliációjuk egy időben több irányba mutat. A többirányú kulturális kötődés az egyén számára ezáltal több jelentéssel teli identifikációs bázist kínál fel. A nemzeti identitás lehet elsődleges és superior, van azonban, aki számára „a társadalmi létet konstituáló identitáskonstrukción belül csupán az identifikációs készlet egy részét jelenti” (Hobsbawm 1990: 11). A nemzeten belül élő eltérő származású kisebbség esetében a nemzeti identitástudat nem az elsődlegességben nyilvánul meg. A nemzethez tartozás és egységesülés-érzés kialakulásához a közös határokon belüli együttélés, a közös törvényeknek való alávetettség, közös sors és a egy speciális, egyénre és csoportra egyaránt hatni képes nemzeti ideológia szükséges. A svábok esetében nemzeti identitás alatt azt az identitásképződményt értem, amely a többségi nemzet tagjai nemzeti identitásának mindazon tudáskészleti elemeit tartalmazza, amelyek saját etnikai identitásából hiányoznak, s amelyeket a többséghez való alkalmazkodás több évszázados folyamata során szelektíve internalizált. A sváb kisebbség esetében a nemzeti identitás tehát nem más identitásokkal való összevetés során és nem az elhatárolódás szándékával alakult ki. Ellenkezőleg: létre-jöttét a hiánypótlás és az azonosulás szándéka vezérelte.

Irodalom: lásd a német szöveget.

»Hkrati smo Švabi in Madžari« - Dvojna identiteta v Dunabogdányu / Madžarska. Teoretični temelji raziskovalne namere

1. Uvod

1.1. Postavitev vprašanja

Po letih socializma, ki je uničeval identiteto, so lahko po letu 1990 v družboslovju in v javnosti znova razpravljali o vprašanju narodnosti na Madžarskem. Narodnosti, ali kot jih rad sam imenujem, etnične manjšine, živijo v državi skupaj z večinskim narodom. Njihov položaj določa odnos med večino in manjšino. Svoje mesto in identiteto iščejo pod nasprotujočimi si vplivi globalizacije in homogenizacije, asimilacije in disimilacije oz. etnične samopredaje ali etničnega preporoda.

V Dunabogdányu - Bogdan ob Donavi - sta dve tretjini prebivalstva nemškega porekla. Čeprav je vas nemška, ali kot jo prebivalci imenujejo, švabska naselbina, je na spomeniku poleg katoliške cerkve v kamen vrezana sveta krona prvega kralja Madžarske. Sveti Štefan I. ima v vasi še en spomenik. Ko so se v drugi svetovni vojni približevale ruske čete, so krono skrili, po vojni pa je niso več našli. Ko so krono ob poružitvi neke stare hiše našli, so jo spet postavili na njeno prvotno mesto. Toda zakaj? Zakaj so bili Švabi ogorčeni, da so krono v kaotičnem povojnem času izgubili in niso vedeli, kje naj jo iščejo? Zakaj so se izseljeni Švabi zatekli iz Nemčije na Madžarsko? In zakaj kupujejo Švabi, ki so ostali tam, zase grobišča na pokopališču te vasi? Odgovor je enostaven. Čeprav so Švabi, in je njihov materni jezik švabščina, ki jo stari še dandanes bolje obvladajo kot madžarščino, se imajo tudi za Madžare. Kako se je pri Švabih razvila dvojna identiteta, kako je lahko ideološko ustvarjena madžarska identiteta večine, poleg stroge švabske identitete, igrala vlogo? V kolikšni meri je lahko narodni čut pripadnikov te manjšine sredstvo aktivne samopodobe? Kaj pomeni »biti Madžar« za nemške vaščane Dunabogdányu? Kako so reagirali na doživete historične dogodke, na vpliv madžarizacije, ali na izselitev? Kako so spremembne družbene strukture in možnosti mobilite vplivali na njihovo življenje in njihovo identiteto? Kako se počutijo kot Nemci, ko jih povežejo z Nemčijo? Odgovori na ta vprašanja lahko osvetlijo medetnične stike, razlike in podobnosti med manjšino in večino, organizacije konstrukcij identitete nemške manjšine tako z zgodovinskega kot tudi s sedanjega stališča. Lahko zremo, kako doživljajo svoje okolje, kako ga razlagajo, kakšne ločene ter skupne interese in vrednote imajo. Raziskava, na podlagi katere je nastala ta knjiga, je iskala odgovore na ta vprašanja.

1.2. Vas in njeni prebivalci

Dunabogdány leži na desni strani Donave, severno od Budimpešte. Nemci so se na to območje priselili v 18. stoletju. Švabski prebivalstvo vasi je prišlo na Madžarsko leta 1724, kot kolonisti po vladavini Turkov iz prenaseljenih naselij Nemčije.¹ Na podlagi dialektoloških raziskav Manherza se lahko z veliko verjetnostjo ugotavlja, da so družine prišle iz Bavarske in Frankovskega. Jezik, ki se danes govori v Dunabogdányu, je tudi za Švabe zunaj tega

¹ Prva nemška imena najdemo v cerkvenih martiklih iz leta 1724.

območja nerazumljivo narečje, kajti na Madžarskem je nastala mešanica bavarskega in rensko-frankovskega narečja (Manherz 1977).²

Po podatkih ljudskega štetja, ki ga je odredil Jožef II. med leti 1784-87, je v Dunabogdányu živel 311 švabskih družin v 268 hišah. To je bilo skupaj 1567 oseb (Danyi/David 1960: 118). Etnična sestava vasi iz te registracije ni razvidna.

Šele ob ljudskem štetju leta 1812 so prebivalce vprašali tudi po njihovem etničnem poreklu. Po tem je v Dunabogdányu živel že 1945 Švabov in 175 Madžarov. Na povečanje števila je vplival drugi val priseljencev in sorodniki, znanci in prijatelji, ki so v 18. stoletju nenehno prihajali iz Nemčije. Drugi val kolonizacije je potekal na podlagi cesarskega patenta, ki ga je izdala Marija Terezija leta 1763. Večina kolonistov je prišla na Madžarsko s celo družino, z 2-3 otroki in skoraj nič denarja. Kot posledica naravnih katastrof³ je število prebivalcev počasi naraščalo, leta 1850 je v Dunabogdányu še vedno živel 2300 oseb (Danyi 1993: 145).

V tem času je preživetje zagotavljalo poljedelstvo in delo v kamnolomu. Spretnost kamnosekov dokazujejo kamnita vrata, vratni okviri in klopi, ki so dandanes na mnogih mestih še vedno vidni. Število prebivalcev se je v primerjavi s številom oseb za časa ljudskega štetja pred 150 leti podvojilo le na 1930 oseb. V tem času je tu živel 3095 oseb, 2/3 jih je bila Švabov. Leta 1941 je 78,3% prebivalcev označilo švabščino kot svoj materni jezik. 88,5% se jih je izreklo, da govorijo tudi madžarsko. To pomeni, da je bilo med Švabi, poleg materinščine, splošno tudi znanje madžarščine. Takrat je bil pomembnejši mejnik etnične identitete materni jezik, danes pa zaradi hitre jezikovne asimilacije prevladuje izvor oseb. Resnična in registrirana etnična razmerja ne sovpadajo. Svoje švabske korenine je leta 1980 priznalo le 31 oseb, leta 1990 le 155, in le 30 oz. 90 oseb je priznalo nemščino kot svoj materni jezik, toda v vasi vsi vedo, da so v 2/3 Švabi in le 1/3 Madžari.⁴

1.3. O raziskavi

Z raziskavo sem se začel ukvarjati leta 1993, z malimi in večjimi presledki je trajala poldrugo leto. Analiza odgovorov na postavljena vprašanja temelji na 290 intervjujih z vaščani in na opazovanju kulturne reprezentacije skupine, kjer sem tudi osebno sodeloval. Vprašani so govorili o zgodovini svoje družine, o svojem lastnem življenju in o svojih izkušnjah, o življenju vasi danes in v bodočnosti. Posnel sem tudi t. i. tematske intervjuje, ki se nanašajo na posebne teme, kot je npr. demografija, geografija, psihologija, gospodarstvo, politika, družba, zgodovina in kultura. V interesu lažje obdelave posnetkov in z upoštevanjem Mannheima (1985), ki je ugotovil, da pri interpretaciji sveta nastanejo različne oblike znanja, ki se po generacijah menjavajo, sem razdelil vprašane v tri starostne skupine. Podobno razmišlja o tem vprašanju Erikson (1968), ki je mnenja, da je razvoj identitete vprašanje generacij. Manherz (1977), Gal (1979, 1987, 1991) in Edwards (1991) so mnenja, da na oblikovanje navad jezikovne rabe oz. tipe menjave jezikov vplivajo različne razmere izobraževanja in kot posledica le-teh selitvena prizadevanje mlajših generacij, na oblikovanje

² Ta dialekt se govori izven Dunabogdányja le v naseljih Kismaros, Nagymaros, Zebegény in Csolnok.

³ Velika poplava Donave v letu 1838 je uničila kmečke hiše ob Donavi. V teku stoletja so vas večkrat uničili povodnji in požari. Pri požaru 1849 je bilo spet uničenih mnogo zgradb. Ljudje so z velikim pridom znova zgradili vas.

⁴ Velike razlike so posledica ljudskega štetja v letu 1941 in obdobja socializma. Mnogo Švabov, ki so se leta 1941 dali zapisati za Nemce, je bilo po drugi svetovni vojni izseljenih. Kasneje ni bilo prepovedano, toda tudi ni bilo priporočljivo biti Nemec.

navad uporabe jezika. Domneval sem, če difference v navadah jezikovne rabe - kot sta dokazala Manherz in Gal -, dana populacija opisuje različno po treh različnih generacijah, bo to tako tudi pri etnični identiteti. Že med raziskavo se je izkazalo, da poleg pojavov, ki karakterizirajo vse tri generacije, kot npr. presoditev izvora ali pripadnosti narodu, v veliki meri vpliva na uporabo jezika ali predajanje določenih norm skupine starost osebe.

Diferenciaciji med generacijami se ni bilo mogoče izogniti, ker je identiteta zgodovinska formacija in struktura, ki je nastala s socializacijo. Različne starostne skupine so bile v različnih zgodovinskih obdobjih pod vplivom različnih političnih, gospodarskih in kulturnih vplivov.

Prva generacija vključuje najstarejše, stare starše, ki so bili za časa raziskave stari od 60 do 80 let. Člani te generacije so doživeli drugo svetovno vojno kot odrasli in ena njihovih najpomembnejših izkušenj je bila izselitev. Starše te generacije imenujem predniki. 56 žensk in 33 moških je upokojenih. Večina jih je delala v poljedelstvu in so se izobraževali še v šestrazredni šoli. Nekateri pa imajo maturo, celo visokošolsko diplomu. Zaradi tradicije to generacijo karakterizira stroga prizemljenost. Njihovi otroci so druga generacija, ki so se rodili med 1933 in 1953. Intervjuval sem skupaj 148 oseb, 82 žensk in 66 moških. 78 jih je obiskovalo srednjo šolo, 31 jih ima univerzitetno diplomu. Pomembno doživetje za drugo generacijo je trajni razkroj zaprtosti vaše skupnosti in povečana možnost mobilite. Člani te generacije se navkljub svoji visoki izobrazbi niso ločili od zemlje in preživijo znaten delež svojega prostega časa v družinskem vinogradu in sadovnjaku. Tretja generacija so vnuki, ki so se rodili med 1953 in 1973. Osnovno doživetje za najmlajše pomeni predor nekdanj strogo zaprte etnične meje. Izmed 53 oseb (29 žensk in 24 moških) jih ima 34 maturo in 12 univerzitetno diplomu.

Ker so se lahko med analizo podatkov primerjali intervjuji treh generacij, se je izkazalo, kako so se navade in običaji prenašali iz ene generacije na drugo, kakšne metode uporabe jezika obstajajo znotraj ene generacije oz. med tremi generacijami. Jasno se je pokazalo, kakšno vlogo so imele in imajo običaji pri ohranitvi etnične identitete, katere družbene formacije, ki so ohranjale etnične značilnosti, so izginile, in katere so tiste, ki še dandanes obstajajo. Zgodovine družin so osvetlile pozitivne in negativne vzorce obnašanja, ki jih naselje dovoljuje, atitude, vrednote, norme, notranja etnična razmerja, metode ohranjanja etničnih meja in zgodovinske oz. sedanje dimenzije odnosov do Madžarov.

1.4. Osnutek in konceptualizacija

Domneval sem, da tvori etnična identiteta osnovno strukturo narodnostne identitete, toda vsaka manjšina, ki preživi daljše obdobje v državi, kjer vlada večina drugačne narodnosti, ima dvojno identiteto in kulturo in je dvojezična (Gordon 1964; Hooz et al. 1985; Seewann 1992b). Domneval sem, da je bil v primeru Nemcev, ki živijo med Madžari, poleg ohranitve lastne etnične zavesti, neizogiben prevzem določenih vzorcev obnašanja, vrednot, atitud madžarske večine in identifikacija z madžarskim nacionalnim svetom vrednot in čustev. Po mojem konceptu je dvojna identiteta taka zgradba identitete, v kateri manjšina, ki pri vzdrževanju in reprezentaciji svojih diskrepanc in relevanc, vezanih na generacijo, in ki jih kaže etnična identiteta, prevzame, internalizira in afektivno doživi tiste elemente nacionalne identitete večine, ki manjkajo v inventarju lastne etnične identitete ali pa so le delno navzoči. Ta dvojna zgradba zajema istočasno samoumnevnost, njena zaloga elementov je sestavljena iz elementov, ki se lahko obojestransko dopolnjujejo, in ki združujejo pripadnika etnične skupine z menjavajočo se močjo, toda istočasno tudi v dve smeri, navkljub temu, da je

ekskluzivnost in naglaševanje različnosti vkodirana v obe obliki identitete. V primeru etničnih manjšin je pomembno obravnavati etnozentrizem in ekskluzivnosti, da se lahko ohrani ravnotežje identitet. Ohranitev ravnotežja, predvidevanje preoblikovanja samoumnevnosti je v smislu moje teorije o identiteti morda mogoča, z ene strani s selektivno kombinacijo elementov identitete, z druge strani s situativnostjo, t.j. s primerno reakcijo na dano situacijo. Ko se npr. pripadnik manjšine opredeli tudi kot pripadnik madžarskega naroda. Potem se avtomatično loči od svoje temeljne skupnosti oz. jo potisne v ozadje; v neki drugi situaciji pa poudarja ravno pripadnost k manjšini.

Poleg harmonije in ravnotežja vključuje dvojna identiteta tudi konflikte, ki jih povzročajo prepreke in konfrontacije, ki izvirajo iz manjšinskega položaja oz. upravičenih ali neupravičenih pritožb. Izbor identitete nosi v sebi odnos vrednot. V primeru nasprotujočih si vrednot se dvojna identiteta ne more izoblikovati.

Tako etnična kot tudi nacionalna identiteta sta operativni, njuna reprezentacija je odvisna od situacije. To pomeni, da se identiteta spreminja ustrezno zahtevam dane situacije. Do aktiviranja potrebnih elementov identitete prihaja ravno zaradi situacije. Katera identiteta stopi v ospredje in kateri elementi identitete postanejo operativni, je odvisno od tega, kako posameznik vidi samega sebe in kako se definira v interakciji dogajanja oz. konteksta, ki ga informira. Konflikti in presoje interesov imajo tudi pomembno vlogo. Reprezentacija različnih oblik identitet je povezana z možnostmi mobilnosti, s pričakovanji in sistemom norm okolice, s tendencami asimilacije oz. s strategijo preživetja etničnih skupin. S svojo magično močjo imajo veliko vlogo tudi t. i. besede identitete (Zavalloni 1993).

1.5. Metoda raziskave

Najpomembnejše prizadevanje etnične skupine je, da se kot družbena skupina izrazi, manifestira in se pusti sprejeti znotrajskupinsko in za zunanji svet. Ekspresivna dimenzija kulture, t.j. kulturna reprezentacija pomeni področje vsakdanjika, kjer se lahko etnična identiteta najboljše opazuje. Pod reprezentacijo oz. pod samoizražanjem skupine se razumeta družbeni spomin in družbena demonstracija, ki nudita priliko doživeti tradicije in znova in znova zajemati iz preteklosti etnične družbe. Etnična identiteta neke manjšine se lahko najboljše zazna z raziskovanjem načina in običajev ohranitve etničnih meja, z opazovanjem kulturne reprezentacije oz. ritualov tako, da pri tem sodelujemo. Tradicije oz. njihovi elementi, ki se morajo vgraditi v prakso modernega vsakdanjika, so najpomembnejši stabilizatorji etnične skupinske kulture, ki zagotavljajo ohranitev etničnega bitja in delovanje etnične identitete. Temu primerno sem v raziskavi tradicije, kulturnih običajev in navad, posameznikov in skupine in opazovanjem faktorjev, ki določajo take okvire identitete in meje skupin, postavil v ospredje materni jezik, uporabo jezika, samodoločbo, izvor, podzavest, pripadnost skupini z rojstvom, zgodovinsko zavest in religijo.

Znotraj postavitve vprašanja o narodni identiteti so dobile centralno vlogo naslednje teme: izoblikovanje madžarske identitete Švabov in njihove diahrone in sinhrone oznake, odnos Švabov do madžarskih in nemških nacionalnih simbolov in praznikov, faktorji določanja predstavitve domovine, tendence mobilizacije in asimilacije, metode ohranitve identitetnega ravnovesja, identitetni konflikti, etnične transformacije narodne zaloge znanja in sprejemanje vrednot.

Kot enota opazovanja je služila družina, kot edinstveno, prvo območje socializacije etnične identitete. V času raziskave je imela družina vedno šibkejšo vlogo v tem procesu. Tu sem imel možnost opazovati tradicionalne in preoblikovane okvire identitete, repertoar identitet,

govorne situacije, navade uporabe jezika, etnične znake družinskih praznikov, prakticiranje religije, delovanje strategije preživetja v družini ter različne asimilativne aspiracije članov družine, odnos do domovine in do madžarskih narodnih simbolov ter njihove reprezentativne vloge. Metoda sodelujočega opazovanja mi je omogočila sodelovanje v vsakdanjem življenju družbe, v kateri sem vodil dolge, nestrukturirane pogovore in posnel, kot kontrolo mojega opazovanja, strukturirane intervjuje o družinskih zgodbah in lastne življenjepise vprašanih ter tematske intervjuje.⁵

Trenutni modeli organizacije etnične oz. nacionalne identitete so odvisni od zgodovinskih izkušenj posameznih oseb in skupine. Zato sem poudaril zgodovinsko približevanje temi identitete. Material, ki ga je bilo treba analizirati, je sestavljen iz zgodovinskih in sočasnih podatkov.

Formacija identitete, ki nastane med intervjujem, se oblikuje v tistih vozlih dane, trenutne situacije, ki jih individuumi potegnejo v sistem socialne interakcije (Sarbin/Scheibe 1983), zato je časovna veljavnost rezultatov omejena. Nikakor nočem trditi, da se moje izkušnje v Dunabogdanyu lahko posplošijo na cel vertikum madžarskih Nemcev. Dimenzije procesov organiziranja identitete in struktura dvojne identitete se lahko celo v povezavi z geografskim položajem, zgodovinskim ozadjem, gospodarsko okolico in iz teh izhajajočih možnosti mobilite, ohranjenih kulturnih tradicij, religije in ne nazadnje etnicitete, ki se iz zanimanja izkoristi kot posel, od vasi do vasi spreminja.

Še več, lahko bi rekel, da se izkušnje v Dunabogdányu lahko posplošijo na druge narodnosti na Madžarskem.

2. Identitetne dimenzije

2.1. Identiteta kot vedenjsko-sociološka in socialno psihološka kategorija

Identiteta je rezultat socialne kategorizacije. Nastane na meji med „mi” in „oni” in kot kompas orientira posameznika oz. mu pomaga ustvariti identiteto in njegovo mesto v družbi oz. jo najti v njenih manjših in večjih skupinah (Berger/Luckmann 1966). Prvine za izgradnjo identitete so torej sklop kategorij družbe in kulture oz. sestavine tega sklopa, s katerimi stopi posameznik v stik. Te sestavine vsebujejo izkušnje, ki so bile pridobljene v socialni praksi, h katerim se prišteva tudi sprejetje posameznika od drugih posameznikov. Socialno in kulturno okolje ima pomembno vlogo pri pridobitvi vedenja posameznika o samem sebi, ne samo s tem, da mu ponuja nakopičeno socialno in kulturno vedenje, kar lahko povezuje s samim seboj, temveč tudi s tem, da signalizira, kako si to predstavljajo drugi in preko katerih procesov kategorizacije in tipizacije ga zaznavajo. V tem smislu lahko govorimo o socialni identiteti posameznika, v katero se vgradi osebna identiteta posameznika (Erikson 1968; Pataki 1982). Pri vsem tem je identiteta afektivna, „čudna kognitivna struktura, ki se organizira po hierarhičnem principu” (Pataki 1989: 26) in razpolaga s pomenom in vrednoto.

Identiteta, naj ima še takšen atribut, ni pojav, ki obstaja sam od sebe ali v sebi: je rezultat zavestne in namerne stvaritve, je samoodločitev, poimenovanje, s tem je izvršitev nekega pomena in neke konstrukcije pomena. Njena metoda stvaritve je družbeno in kulturno določena. Identiteta je hkrati inkluzivna in ekskluzivna, je sredstvo identifikacije in diferenciacije, je eksistenca, kot neka znotrajdržavna enota in predstavitev diferenc. Kot taka

⁵ Pri izoblikovanju vprašanj tematskih intervjujev sem operiral po tematskih določilih Csepelija (1992).

je zelo fleksibilna in dinamična, reflektirana in interpretativna kategorija. Po Tajflu je socialna kategorizacija orientacijski sistem, ki ustvarja in določa položaj in vlogo posameznika v družbi. Določa jo tako:

»Kategorizacija scenarija ukrepanja, ki je pogosto določena z nazorom vrednot v smislu, da na podlagi določenih kognitivnih principov pomaga strukturirati družbo« (1978b: 62).

Pataki (1982) je formuliral vlogo kategorizacije v zvezi z identiteto takole: na podlagi kategorizacije družbe posameznik s selektivno internalizacijo kategorij ustvari okvir svoje možne identitete. Ko se imenuje in se uvrsti v prostoru in času, išče sestavine iz mogoče zaloge identitetnih prvin, ki so potrebne za uvrstitev njegove identitete v družbo. S tem internalizira določeno, od svoje družbe oz. kulture posredovano vedenje. Prisvojitve identitete pomeni hkrati tudi prevzem tega vedenja. Udeležba v vedenju družbe z nazorom vrednot in afektivnih atitud, ki se vežejo na članstvo v družbi, tvori temelj identitete.

Raziskava identitete ne more pustiti vnemar vidik sociološkega in socialno psihološkega pristopa. V skladu s tem se opiram na znanstvene izsledke Tajfla (1974, 1978a, 1978b) in Krappmana (1980).

Strinjam se s tezo, da je identiteta rezultat socializacije in se odvisno od pričakovanj in anticipacij družbe v poteku uglasitve pričakovanj, ki se realizirajo v interakcijah, formulira kot posledica veljavnega sistema norm. Kar zadeva vprašanje integracije znanstvene sociologije in socialne psihologije se sklicujem na Bergerjevo študijo (1966), ki na podlagi narave in notranje logike obeh znanosti to integracijo smatra za mogočo.

2.2. Identiteta kot socialna in zgodovinska kategorija

Če obravnavamo identiteto iz zgodovinske perspektive, je posledica kulturnih pogojev ter sprememb političnih in družbenih razmer. Spreminja se z zgodovino se spreminja, njeni okviri in meje razpadajo, se spreminjajo in se na novo oblikujejo. Odvisno od sprememb se lahko v teku zgodovine na novo rodijo že pretekle identitetne formacije, da bi služile kot resnični ali simbolični konstitutivni materializacija aktualno identiteto (Pataki 1982).

Dan zgodovinski čas, v katerem posameznik živi, ponuja le omejeno število mogočih, socialno pojmovanih sestavin identifikacije. Količina in način prisvojitve in internalizacije teh sestavin je odvisna od zrelosti posameznika. Pomembno je, da so njegove osebne potrebe v soglasju z zahtevami kulture. Kot rečeno je sestava identitete, stvaritev okvirov identitete, mehanizem selekcije in internalizacije primernih sestavin, rezultat učnega procesa in kot taka je ustrezno zgodovinskemu času kulturno in družbeno določena.

Samopodoba korenini v kulturi družbe oz. izvira iz nje; temu primerno se mora obravnavati kot kulturno specifična. Identiteta je rezultat posnemanja vzorca, hkrati deluje kot kulturni vzorec. V teku svojega življenja zgradi posameznik več identitet in vsaka verzija identitete ima svojo zgodbo. Proces oblikovanja identitete vedno določajo dogodki sedanjosti, v kateri posameznik živi. Vidike odgovora na vprašanja »kdo sem?«, ali »kaj sem?« postavljajo strukture interakcijske mreže. Posameznik se vključi v sistem interakcij s pomočjo svojih družbenih vlog, temu ustrezno je njegova identiteta vedno posledica njegove ovrednotene družbene pozicije.

Posameznik lahko istočasno pripada več skupinam. Z možnostjo večkratne izbire kategorij se njegova vloga pri stvaritvi svoje lastne identitete poveča. Toda lahko svojo, skupinski pripadnosti ustrezno socialno identiteto, ustrezno pričakovanjem skupine, toda na podlagi pozitivnih in negativnih vrednotenj, prirejenih članstvu v skupini, tudi sam konstruira na podlagi članstvu pripisane. Skupinska identiteta se gradi iz naklonjenosti članov skupine in sestoji tako iz kognitivnih, ugodnih vrednot, kot tudi iz emocionalnih sestavin. V zavesti posameznika pomeni kognitivna sestavina tisto vedenje, da je član v skupini, ki se razlikuje od drugih skupin. Element vrednote pomeni konotacijo vrednote: ali predstavlja članstvo v skupini kako vrednoto, in če ja, zakaj pripadati skupini, in če ne, zakaj ne.

2.3. Etnična dimenzija

2.3.1. Etnična skupina in pripadnost skupini

Če so pred nami povsem jasne temeljne strukture etnične pripadnosti in si hočemo ustvariti sliko o pojavu etnične pripadnosti, moramo razčistiti, kakšne specifične lastnosti in karakteristike ima etnična skupina in člani skupine, kaj vsebuje zavedno doživetje pripadnosti s strani posameznika oz. pod kakšnimi pogoji se prišteva k manjšinski skupini.

Etnična skupina in meja, članstvo v skupini in identiteta so v življenju posameznika, kot tudi skupine, strogo povezane in so v tem poglavju razlikovane le v interesu analize njihovih pomenskih povezav.

Pojem etnične skupine je produkt klasifikacije, ki je podrejena praktični funkciji (Bourdieu 1991). Predvsem pomeni manjšinsko skupino, ki živi znotraj danega državnega in družbenega okvira skupaj z večinskim narodom, in pogosto z drugimi manjšinskimi skupinami. Pojem je v mnogih primerih analiziran s strani diskriminacije, socialne izolacije in preprek, skupinske solidarnosti manjšine in njene zavesti (glej Wagley/Harris 1958; Simpson/Yinger 1986). Seveda so upošteevane tudi tako pomembne oznake kot so moč, socialni in politični položaj manjšine, manjšinska zavest in posebno jezikovne, religiozne in nadaljnje etnične lastnosti.

Če izhajamo iz kulturnega statusa manjšinske skupine, je le-ta predindutrijska in prim-ordalna formacija.⁶ Njeni člani si prizadevajo ohraniti kontinuiteto generacij z endogamijo. Izločitev manjšinske skupine poteka na podlagi morfološko-kulturnih oznak, kar je edino, kar zunanji opazovalci zaznajo. Manjšinska skupina razpolaga z etnocentričnim etničnim vedenjem, ki ga lahko dosežejo samo člani, in ki vsebuje tradicije o skupnem rodu, normativnih modelih obnašanja, običajih in navadah, kot tudi normah, skupni zgodovini, podobnih psiholoških lastnostih, normativnih modelih obnašanja, atitudah, vrednotah, religijah, jezikih (Horowitz 1975; De Vos 1982).

Z naštetimi zunanjimi, t.i. objektivnimi posebnostmi se asociirajo subjektivne dimenzije, kot tudi zavest o povezanosti skupine in reprezentacija tega občutka. Članstvo v etnični skupini, ki je določena s kulturo, se dopolnjuje z normativnimi vidiki. Biti član skupine ni le nekaj danega, temveč se od etničnega subjekta tudi zahteva.

⁶ Korenine primordialnega modela segajo vse do nemškega filozofa Herderja. Ta ideologija romantike naturalizira etnične skupine in potrjuje šovinizem z etničnimi občutki. Ta pojem se v kulturni antropologiji razširi preko Geertza (1963). Po njegovem je izobrazba etnične skupine posledica primordialnih dejavnikov. Ti dejavniki so dani, in nastanejo, ko se rodimo v skupino, in se pripisujejo atributom socialnega obstanka.

Če izhajamo iz socialnega statusa etnične skupine, je le-ta polje interakcij, ki ga določajo objektivni pogoji, ki kažejo gospodarske, politične in zgodovinske razlike.

V tem smislu postane baza enakosti in kolektivnosti v socialni konstrukciji izvora, skupne kulture in solidarnosti (Anthias/Yuval-Davis 1992). S pojmom etnična skupina madžarskih Nemcev označujem manjšino, ki izvira iz drugega ljudstva, toda v komunikacijskem polju »face-to-face« živi z večino. Razpolaga z določenimi značilnostmi, samodoločilnimi znaki, ki karakterizirajo samo to skupino, ima lastno kulturo, jezik, lastno samozavest, lasten sistem norm in stereotipov. Člani skupine delijo skupno etnično vedenje. Tradicionalni kulturni elementi pomenijo predvsem kriterije drugačnosti, katerih reprezentacija pomeni temelj skupinske solidarnosti, kohezije. V preživetju etnične skupine imajo ti kulturni elementi pomembno strateško funkcijo.

Etnična skupina zagotovi posamezniku prostor, kjer se nauči, doživi in reprezentira svojo etnično identiteto. S tem postane članstvo v etničnih skupinah vprašanje identitete (Barth 1996). Po Horowitzu (1975) se članstvo v skupini oblikuje z rojstvom, se torej ne more izbrati, je dano.

Etnična skupina ima čvrste meje, ki so označene z določenimi mejniki. Ti so že zgoraj omenjene oznake, kot izvor, jezik, usoda, navada, itd. Temu primerno je etnično vedenje, ki mu podleže vrsta različnih tradicij, dostopno samo članom skupine.

2.3.2. Etnična identiteta

Pod etnično identiteto razumem subjektivni občutek pripadnosti in lojalnost posameznika do skupine, v katero se je rodil, in kjer si med svojo primarno socializacijo usvoji specialno etnično vedenje, ki karakterizira samo njegovo skupino in oblikuje temelj primerjave z drugimi skupinami. V etničnem vedenju se skladišči vera o skupnem izvoru, kulturni repertoar, glasba, ples, nesporna zaloga tradicij (Nyiri 1985/86) in sistem vrednot, kot tudi zgradba in praksa strategije preživetja. Etnična identiteta se ne more izoblikovati, če se to vedenje ne usvoji in sprejme.

Etnična identiteta nudi posamezniku možnost, da določi svoje mesto v družbi, da se razlikuje od soljudi. Zajema torej mentalne reprezentacije, ki so specifične za skupine. Le-te so zavest skupnega izvora, nedeljivega zgodovinskega ozadja in kolektivne usode itd. prednikov in biološke kontinuitete, maternega jezika, nadalje religiozne vere in religiozne prakse različnih navad in običajev vsakdanjika, ki karakterizirajo skupino. Etnična identiteta pomaga pri ohranitvi koncepcije biološke kontinuitete skupine in s prebuditvijo občutka lojalnosti do izvirne skupine pripomore k čvrstosti skupinske kohezije, medtem ko služijo rituali, ki pridejo do izraza med kulturnimi reprezentacijami, simboličnim oblikam reprezentacij preteklosti. Etnična identiteta nudi posamezniku možnost, da najde svoje mesto v družbi in da se distancira od ostalih skupin in soljudi večinske družbe.

Meje etnične identitete, kot tudi repertoar identitete, so iz zgodovinskega vidika stabilne, toda ne nespremenljive. Če situacija zahteva, bodo stare meje padle in namesto teh bodo zgrajene nove. Elementi, ki določajo identiteto, bodo oslabei, drugi se bodo istočasno utrdili. V strukturi identitete bodo preživeli samo tisti elementi, ki imajo neko funkcijo in zadovoljujejo zahteve identitete.

Kultura s svojo socializacijo predpisuje in uči posameznika, kako in kaj se naj vgradi v njegovo identiteto. S socializacijo bo prevzel modele, ki jih je izdelala davčina in se bo s temi afektivno poistovetil. Način zgradbe etnične identitete se razlikuje od drugih identitet v tem,

da so možni okviri identifikacije strožji in togi. Razmerja kategorizacije so prestroga, scenarij omogoča le nekaj sprememb. Je statična oblika identitete, katere glavna naloga je simbolično predstaviti in reprezentirati preteklost, in je vgrajena v kulturno tradicijo, v preteklost posameznika ali skupine. Cilj ponovitve reprezentacije preteklosti je dekodiranje simboličnih in metaforičnih ritualov v interesu reprezentacije in potrditev pripadnosti skupini, skupinske kohezije in ohranitev skupin za prihodnost. Določena selekcija elementov identitete je potreben in nepogrešljiv pogoj za »modernizacijo« etnične identitete. Različne generacije različno ponavljajo običaje svojih prednikov, na drugačen način kot so to oni za časa svojega življenja. Sledeče generacije selektivno internalizirajo tiste elemente etničnega vedenja, ki se lahko vključijo v njihovo modernizirano življenje. V tem smislu se etnična identiteta orientira na sedanjost.

2.4. Narodna dimenzija

2.4.1. Narod

Če raziskujem narodno identiteto Švabov, jemljem za teoretično ozadje naroda koncept nacionalne države. Narodna identiteta manjšine, ki se razlikuje po svoji kulturi, se ne more pokazati v okviru normativno določene kulture, kjer teorija kulturnega naroda temelji na skupnem izvoru.

Renan, velik francoski teoretik naroda, piše:

»...za nastanek naroda je poleg skupnega jezika, ki omogoča komunikacijo, potrebna tudi volja, ki kaže na zedinjenje in skupni interes« (1996: 50).

Po Gellnerju *»...narod ni inherentni atribut človeštva, čeprav se to danes*

tako zdi. V resnici so tako narodi, kot tudi države, kontingenti in ne univerzalne potrebe« (1983: 6).

Nadalje razlaga, da je narod objekt prepričanja, prostovoljna vdanost, identifikacija, lojaliteta in solidarnost ljudi. Pomemben pogoj pripadnosti narodu je volja pripadnosti, t.j. volja sodelovanja v skupni, standardizirani »visoki« kulturi, način komunikacije in obnašanja. Nasprotno pa volja nima pomembne vloge v primeru pripadnosti etnični skupini, ker se v etnično skupino vrodimo.

Ne smemo spregledati dejstva, da je za etnično manjšino, kot posledica stoletnega skupnega življenja na istem geografičnem območju, prostor interakcij ta ista intersubjektivna resničnost. Življenje in obstoj v tem prostoru nista določena z izvorom, temveč z državljanstvom, skupnim vedenjem in pomenskimi shemami ter pomenskimi razlagami. Če ima Gellner prav, da

»spadata dva človeka le takrat k istemu narodu, če delita isto kulturo, in da kultura ne pomeni nič drugega kot sistem idej in idejnih asociacij, znakov, simbolov, načinov komunikacije in obnašanja, in da so narodi artefakti človeškega prepričanja, lojalitete in solidarnosti« (1983: 7),

in če hkrati upoštevamo zgodovinski razvoj, tendence asimilacije in prakse, mnenje o domovini, madžarsko narodno pripadnost Švabov, lahko ugotovimo, da pripadajo Švabi tudi madžarskemu narodu.

2.4.2. Narodna identiteta

Z družbo, ki se je po vojni hitro spreminjala, z industrializacijo in mobilizacijo je za etničnega posameznika postalo zapleteno odgovoriti na vprašanja »Kdo in kaj sem?«, ali »Komu pripadam?«. Vsak lahko dandanes pripada mnogim skupinam, in izbor pripadnosti skupini poteka po strategiji posameznika. Etnična identiteta je presekana od mnogih identitet, kot so pripadnost razredu, družbeni položaj, spol, zaposlitev. Izražanje identitete je odvisno tudi od določitve in percepcije situacije. Temu primerno postane reprezentativnost različnih identitet situativna. Različne situacije vsakdanjika sprožijo situaciji primerno identiteto, ki bo v danem primeru zaznamovala situacijo. Etnična identiteta, kot vse druge identitete, je odgovor na zahteve norm skupine, ki ji posameznik pripada.

Posamezniki torej niso brezpogojno člani le v enem kulturnem agregatu. V primeru, ko istočasno izrazijo pripadnost k etnični skupini in narodu, kažejo njihova kulturna nagnjenja v več smeri. Ta mnogotera kulturna vez jim nudi mnogotero identifikacijo. Narodna identiteta je lahko prva in višja identiteta, obstajajo pa ljudje, za katere je »narodna identiteta, ki konstituira socialen obstoj«, le del v zgradbi njihove identitete (Hobsbawm 1990: 11). Za nemško manjšino, katere izvor se razlikuje od večine, ki pa živi med madžarskim narodom, narodna zavest ni obvezno primarna. Za izoblikovanje le-te so potrebni sožitje znotraj skupnih meja, skupna zgodovinska usoda in učinkovita narodna ideologija. Narodna identiteta Švabov je identitetna formacija, ki vsebuje vse tiste elemente vedenja narodne identitete večine, ki iz etnične identitete manjkajo, in ki so bili pri stoletnem prilagajanju k večini selektivno internalizirani. V primeru Švabov narodna identiteta ni nastala z namenom ločevanja, kot je to primer pri drugih manjšinah na Madžarskem. Nasprotno: njen nastanek je bil generiran z zapolnitvijo primanjkljajev in namenom identifikacije.

Korenine primordialnega modela segajo vse do nemškega filozofa Herderja. Ta ideologija romantike naturalizira etnične skupine in potrjuje šovinizem z etničnimi občutki. Ta pojem se v kulturni antropologiji razširi preko Geertza (1963). Po njegovem je izobrazba etnične skupine posledica primordialnih dejavnikov. Ti dejavniki so dani, in nastanejo, ko se rodimo v skupino, in se pripisujejo atributom socialnega obstanka.

Literatura: glej nemško besedilo.

(Prevedla iz nemščine: Alenka Kovač)

KOLOMAN BRENNER**Das Schulsystem der deutschen Minderheit in Ungarn auf dem Scheideweg****1. Einleitung**

Die heutige Lage der schulischen Einrichtungen der deutschen Minderheit in Ungarn spiegelt das Ergebnis von langwierigen kultur- und minderheiten-politischen bzw. gesellschaftlichen Veränderungen wider. In den Institutionen, wo auch Angehörige der deutschen Minderheit einen gesteuerten Weg des Lernens erreichen können, herrscht nach wie vor ein recht unterschiedliches Bild, was die Qualität der Erziehung und des Unterrichts anbelangt. In diesem einleitenden Teil möchte ich die wichtigsten Faktoren anführen, die diese heutige Lage verursachten bzw. mitbestimmten.

Im 19. Jahrhundert begann der sprachliche und identitätsbezogene Assimilationsprozeß der Deutschen in Ungarn, der im Prinzip bis zum heutigen Tage nicht aufzuhalten war. Hierfür waren Gründe wie höhere Schulausbildungschancen, soziale Aufstiegschancen, geographische und soziale Mobilität verantwortlich. Dieser Prozeß ist allerdings unterschiedlich verlaufen in den drei ungarndeutschen Siedlungsgebieten (West-Ungarn, Ungarisches Mittelgebirge, Südost-Transdanubien), sowohl in der Quantität als auch in der Qualität. Das Vordringen des Ungarischen wurde durch die Tatsache erleichtert, daß die Rolle der Hochsprache bei den Ungarndeutschen das Ungarische übernommen hat. Es bestand nämlich beim Aufeinandertreffen beider Kommunikationsmittel ein asymmetrisches Verhältnis: das Ungarische war ein auf allen Kommunikationsebenen ausgebautes System, die deutschen Dialekte der Ungarndeutschen hingegen waren beschränkt auf den mündlichen Bereich und auf die alltäglichen Kommunikationssituationen. Im Falle von West-Ungarn hatten wir natürlich eine etwas abweichende Situation, da dieses Gebiet verbunden war mit dem geschlossenen deutschen Sprachraum, eben daher ist es dazu gekommen, daß die regionale Verkehrssprache einen relativ wichtigen Bestandteil der sprachlichen Kompetenz dargestellt hatte.

Eine wichtige Zäsur bedeutet beim Wandel der allgemeinen, aber auch sprachlichen und schulischen Situation der deutschen Minderheit in Ungarn das Ende des 2. Weltkrieges, bzw. die Vertreibung von etwa 200 000 Deutschen anschließend. Im folgenden halben Jahrhundert können wir nach zwei Entwicklungsphasen auseinanderhalten: Erstens die sog. "schweren Jahrzehnte", die 50er, 60er und 70er Jahre, zweitens etwa seit Mitte der 80er Jahre die neue Phase einer eher positiven Entwicklung (vgl. ERB/KNIPF 1999: 178). In der ersten Phase können wir als Folge von den bekannten historischen, politischen und wirtschaftlichen Benachteiligungen sowohl auf der Ebene der Einzelpersonen als auch auf der Ebene der Gemeinschaft weitgehende Veränderungen in der mikro- und makrosozialen Struktur der Ungarndeutschen festhalten. Die Mehrheitsnation hat eine negative Einstellung zu einer jeden Form der deutschen Sprache und Identität entwickelt, ein immer größerer Teil der Angehörigen der deutschen Minderheit findet es nicht attraktiv, sich zu der Minderheit zu bekennen - vergleiche dazu die Ergebnisse der ungarischen Volkszählungen. Der soziale Aufstieg und überhaupt jede Art von Selbstverwirklichung ist mit dem Ungarischen verbunden, deswegen nimmt das Tempo des sprachlichen Wechsels rapide zu. Die deutschen Dialekte verlieren schnell an Bedeutung, die Erosion derselben geht immer schneller vor sich. Im schulischen Bereich werden diese Prozesse dadurch beschleunigt, daß in den ersten Jahren dieser Phase Deutsch aus den Schulen und Kindergärten verbannt wurde. In den 50er und

60er Jahren des 20. Jahrhunderts werden dann zwar in einer handvoll Grundschulen sog. Nationalitätenstunden angeboten, aber häufig zusätzlich zum allgemeinen Unterricht, so daß dadurch eine zusätzliche Belastung der Kinder „gesichert“ wurde. De facto war dies ohnehin häufig ein Deutsch als Fremdsprachen-Unterricht.

Nach dieser Phase des immens schnellen Rückgangs der deutschen Dialekte - und des Deutschen überhaupt - folgt die zweite Phase, die stichwortmäßig folgendermaßen zu charakterisieren ist: Seit Mitte der 80er Jahre des 20. Jahrhunderts und im gesamten letzten Jahrzehnt gibt es eine positive Entwicklung bei dem Deutschunterricht im allgemeinen und bei dem Unterricht der deutschen Minderheit im besonderen. Ein langsamer und nicht eindeutig erfolgreicher Prozeß Richtung bilingualer Schulen beginnt, auch auf der Mittelschulebene. Sogar im Kindergartenbereich gibt es erste Schritte in Richtung zweisprachige Erziehung - eben auch in West-Ungarn, in und um Ödenburg übrigens. Nicht zuletzt hat die nach der Wendezeit und nach der politischen, wirtschaftlichen Öffnung des Landes aufgewertete Stellung der deutschen Sprache positive Signale und Impulse für die Ungarndeutschen mit sich gebracht. Der Marktwert des Deutschen in Ungarn ist generell hoch, was von den Angehörigen der deutschen Minderheit erkannt und ausgenutzt wird, sogar in der europäischen Perspektive ist die deutsche Sprache aus der Warte von Ungarn mit vielen Möglichkeiten verbunden (vgl. SZÉPE 1998 : 81). Die bisherigen Ausführungen sollen in einem größeren Rahmen dargestellte diejenigen Faktoren repräsentieren, die zur spezifischen Situation des Schulwesens der deutschen Minderheit maßgeblich beigetragen haben.

2. Wieso „Scheideweg“ ?

Die Überlegung, daß sich in den nächsten Jahren die gesamte Zukunft des Minderheitenunterrichts und höchstwahrscheinlich auch die Zukunft der deutschen Minderheit in Ungarn im allgemeinen entscheidet, ist nicht neu. Die aktuellen Diskussionen über das ungarische Minderheitengesetz aus dem Jahre 1993, die Notwendigkeit der Modifizierung desselben v.a. in Richtung der Schaffung einer sog. kulturellen Autonomie können eine maßgebliche Veränderung auch bezüglich des Unterrichts der Minderheiten in Ungarn mit sich bringen. In den vergangenen Jahren haben nämlich die sog. Minderheitenselbstverwaltungen zwar viele positive Impulse bewirkt in Kreisen der Ungarndeutschen, aber im Unterrichtswesen sind in den letzten Monaten Warnsignale erschienen. Zweisprachige Klassenzüge werden aufgelöst, der allgemeine Rückgang der Kinderzahlen führt zur Schließung von Schulen, der notorische Mangel an gut ausgebildeten Deutschlehrern, das vollkommene Fehlen einer deutschsprachigen Ausbildung für Fachlehrer, die immer noch andauernde Problematik der entsprechenden Lehrwerke im Minderheitenunterricht usw. sind Signale dieser negativen Richtung.

Kehren wir zur Ausgangssituation in der Wendezeit zurück, damit die aktuellen Geschehnisse richtig gedeutet werden können. Wie oben angeführt, entwickelte sich das Schulwesen der deutschen Minderheit in Ungarn seit den 80er Jahren des 20. Jahrhunderts zwar unter besseren Rahmenbedingungen, aber es fehlten die klaren gesetzlichen und fachlichen Fundierungen bezüglich des Minderheitenunterrichts. Die chaotische Situation ist z.T. bis heute noch vorhanden, sogar im Bereich der Terminologie. Begriffe wie Nationalitätenunterricht, Minderheitenunterricht, Sprachunterricht, zweisprachiger Unterricht usf. werden sowohl beim Unterrichtsministerium als auch bei den betroffenen Institutionen bzw. bei den Gemeinde- und Stadträten, die als Institutionsträgerinnen funktionieren, unterschiedlich verwendet und ausgelegt. Hinter den anmutenden statistischen Zahlen des Unterrichtsministeriums über die Anzahl der Schüler, die an einem deutschen Minderheitenunterricht

teilnehmen, steckt eine kunterbunte Realität, wobei die meisten Kinder von Angehörigen der deutschen Minderheit keine Schule oder keinen Kindergarten besuchen, die ihren spezifischen Ansprüchen entsprechen würden. Der typische Fall v.a. in kleineren Ortschaften - und bekanntlich leben die meisten Ungarndeutschen in solchen Ortschaften - ist, daß in der Grundschule (die sich stolz Nationalitätenschule nennt) de facto Deutsch als Fremdsprache unterrichtet wird. Vielerorts ist dies auch nur in einem Klassenzug der Fall, und alle anderen Stunden bzw. die außerschulischen Aktivitäten laufen natürlich (!) in ungarischer Sprache.

Seit kurzem muß dieser sog. Sprachunterrichtstyp der Minderheitenschulen in Deutsch mindestens 5 Wochenstunden anbieten. Dies ist eine große Errungenschaft, wenn wir folgende Zahlen berücksichtigen: Aus einer Umfrage des Kultusministeriums, die in 209 Schulen mit einem Minderheitenunterricht (entweder Sprachunterricht oder zweisprachiger Unterricht) im Jahre 1992 durchgeführt wurde geht hervor, daß damals in 10 befragten Schulen 6 Wochenstunden Deutschunterricht stattgefunden hat, in 3 Schulen waren es 5 Wochenstunden, in 5 Schulen 4 Wochenstunden und in nur zwei Schulen drei Stunden pro Woche. In den restlichen Schulen gab es dementsprechend in einer oder zwei Wochenstunden Deutschunterricht... (vgl. BRENNER 1994: 138) So ist es nicht verwunderlich, daß 5 Wochenstunden als große Entwicklung empfunden werden, aber im Vergleich zu den quasi einsprachig deutschen Minderheitenschulen in Rumänien für die schon größtenteils ausgewanderte deutsche Bevölkerung oder zu den mehr als 100 ebenfalls einsprachigen privaten Schulen der etwa 20 000 Personen umfassende deutsche Minderheit in Dänemark, ist die Lage mehr als kritisch zu betrachten.

Die bisherigen Ausführungen wollen folgende These untermauern: Das Schulwesen der deutschen Minderheit in Ungarn befindet sich deswegen auf dem Scheideweg, weil die Entwicklung an einem Punkt angekommen ist, wo die langsamen, vorsichtigen Verbesserungsaktionen im System kaum mehr Ertrag bringen. Wenn durch die entsprechende Modifizierung des Minderheitengesetzes die örtlichen deutschen Selbstverwaltungen und die LdU (Landesselbstverwaltung der Ungarndeutschen) nicht in der Lage sein werden ein eigenes System von selbst getragenen Minderheiteninstitutionen aus- und aufzubauen, werden die oben angeführten negativen Tendenzen immer stärker und im schlimmsten Fall führen sie zur vollkommenen Aushöhlung des Begriffs „Minderheitenunterricht“. Diese fatale Entwicklung könnte aus der Sicht der Deutschen in Ungarn perspektivisch existenzgefährdend eingestuft werden, da der normale Prozeß der Weitergabe der Sprache in den Familien kaum mehr möglich ist, aus den angeführten Gründen sind zwei-drei (?) Generationen aufgewachsen, die sich dadurch auszeichnen, daß unter den Angehörigen der deutschen Minderheit prozentual gesehen relativ wenige eine deutsche sprachliche Varietät authentisch beherrschen.

Das bedeutet, daß es hier auch darum geht, im Falle einer überintegrierten Minderheit, die sich sprachlich weitgehend assimiliert hat, den Versuch zu starten, den Prozeß des Sprachwechsels in Richtung Ungarisch zu unterbrechen. Falls dieser Versuch mit Hilfe eines gut ausgebauten zweisprachigen und langfristig auch z.T. einsprachigen Unterrichtswesens nicht gelingt, führt dies zur vollkommenen Assimilation der Deutschen in Ungarn. Ob es gelingen kann, hängt von vielschichtigen Aspekten ab. Es gibt Beispiele für eine gelungene Reaktivierung einer fast schon in Vergessenheit geratener Sprache (z.B. Hebräisch, Katalanisch), aber der Erfolg ist v.a. davon abhängig, ob sich die staatlichen Institutionen dieser Aufgabe positiv gegenüberstellen und unterstützen. Die „Neubelebungsattitüde“ (vgl. MOLNÁR 1998) - also der Wille seitens der Minderheitengruppe zur Belebung der Sprache ist unter den Deutschen in Ungarn nach meiner Einschätzung vorhanden. Die Angehörige der Minderheit, die eine Restidentität besitzen, sind häufig der Meinung, daß wenigstens ihre Kinder und Enkelkinder Deutsch auf einem sehr hohen Niveau beherrschen sollten. Unter den

Jugendlichen der Minderheit wirken v.a. die positiven Signale aus der Wirtschaft und der erweiterte europäische Horizont stimulierend.

3. Zusammenfassung und Ausblick

In diesem Beitrag wurde die These aufgestellt, dass sich die Weiterentwicklung der schulischen Einrichtungen der deutschen Minderheit in Ungarn in einer kritischen Lage befindet. Die politisch-gesellschaftlich dominierten langsamen Entwicklungen haben einen Punkt erreicht, wo ein qualitativer Sprung in Richtung von zwei- und einsprachigen deutschen Schulen und Kindergärten gemacht werden muß. Falls die Institutionen nämlich nicht die zur Unterbrechung des Sprachwechsels Deutsch-Ungarisch notwendigen Rahmenbedingungen schaffen können, führt der sprachlich-kulturelle Identitätswandel zur vollkommenen Assimilation der Minderheitengemeinschaft. Die optimale Lösung wäre in diesem Bereich, wenn die Minderheitenselbstverwaltungen als Erfüllung der sog. kulturellen Autonomie selbst die Trägerschaft der kulturellen und schulischen Einrichtungen übernehmen könnten. Dies würde auch eine konzentrierte Verwendung der staatlichen Subventionen ermöglichen, weil ja zur Zeit viele Unterstützungen an ungarische Schulen vergeben werden, die eher im Bereich Deutsch als Fremdsprache tätig sind.

Auch für den Staat Ungarn würde die Erhaltung bzw. Wiederbelebung der Zweisprachigkeit der Ungarndeutschen von Vorteil sein. Ungarn und die etwa 10 Prozent der ungarischen Staatsbürger, die zu einer Minderheit gehören, werden im Jahre 2004 Mitglieder der Europäischen Union. Die Staatengemeinschaft betrachtet die Problematik der Minderheiten zwar eher aus der sprachlichen Perspektive, aber trotzdem sind einerseits für die Minderheitensprachen, andererseits generell für die deutsche Sprache folgende Faktoren wichtig. Es herrschen gewisse (zwar nicht besonders hohe) aber immerhin vorhandene Mindeststandards bezüglich der Minderheitenrechte. Wenn Ungarn Vollmitglied der EU sein wird, gilt zwar Ungarisch als offizielle Sprache der Union, aber de facto sind die drei sog. „Arbeitsprachen“ (Englisch, Französisch, Deutsch) besonders wichtig. Dies wird bestimmt einen zusätzlichen Prestige der deutschen Sprache in Ungarn verleihen, zumal die Rolle der deutschen Sprache in der EU seit der deutschen Wiedervereinigung und der Mitgliedschaft von Österreich ständig größer wird (SZABARI 1998: 46-47). Die Erweiterung der EU bringt auch bezüglich der Sprachenpolitik noch nicht einschätzbare Veränderungen mit sich. Die Zweisprachigkeit als Muster wird wahrscheinlich ein immer wichtigeres Anliegen sein und die Voraussetzung müßten die Institutionen schaffen. Auch in diesem Rahmen können also die Bestrebungen zur Belebung der deutschen Sprache in Ungarn positiv bewertet werden. Die Frage ist, ob es möglich sein wird und ob es gelingt.

Literatur

BRADEAN-EBINGER, Nelu (1999): Kann eine Volksgruppe ohne Muttersprache bestehen? In: Suevia Pannonica, Archiv der Deutschen aus Ungarn. Jg. XVII (27) 1999, 23-36.

BRENNER, Koloman (1994): Das Schulwesen der deutschen Volksgruppe in Ungarn. In: Holzer, Werner/Pröll, Ulrike (Hg.) Mit Sprachen leben. Klagenfurt, 135-146.

BRENNER, Koloman (1999): A regionális és kisebbségi nyelvek helyzete és szerepe az Európai Unióban. In: Európai dimenziók a hazai nyelvoktatásban (Európai Füzetek 4.) Veszprém, 25-30.

ERB, Maria/KNIPF, Elisabeth (1999): A magyarországi németek körében végzett nyelvismereti felmérés tanulságai. In: Kisebbségkutatás 1999/2., Budapest 176-187.

KNIPF, Elisabeth/ERB, Maria (1998): Sprachgewohnheiten bei den Ungarndeutschen. In: Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen 1998, Budapest 138-146.

MOLNÁR, Helga: Újratanulható-e az anyanyelv a magyarországi kisebbségi iskolákban? In: Kisebbségkutatás 1998. 3. (1998), 321-323.

SKUTNABB-KANGAS, Tove (1998): Oktatásügy és nyelv. Többségi sokféleség vagy egynyelvi redukcionizmus. In: Regio 1998. 3., 3-36.

SZABARI, Krisztina (1998): Az Európai Unió és a nyelvek. In: Nyelvpolitika, 43-58.

SZÉPE, György (1998): Az európai „csatlakozás” néhány nyelvi vonatkozása. In: Nyelvpolitika, 75-88.

A magyarországi németek oktatási rendszere válaszüton

1. Bevezető

A magyarországi németek iskoláinak mai helyzete kultúr- és kisebbségpolitikai ill. társadalmi változások eredményeit tükrözi vissza. Azok az intézmények, amelyekben a német kisebbséghez tartozók is tantervszerűen tanulhatnak, változatlanul eléggé különböző képet mutatnak a nevelés és oktatás minőségét illetően. Ebben a bevezető részben szeretném megnevezni a legfontosabb tényezőket, amelyek a mai helyzetet kialakulásáért ill. fennállásáért felelősek.

A XIX. században megkezdődött a magyarországi németek nyelvi és identitásbeli asszimilációs folyamata, amely alapján véve a mai napig is tart. Oka a magasabb iskolai képzés, a társadalmi felemelkedés lehetősége volt. Ez a folyamat mindenesetre különbözőképpen zajlott le a három magyarországi németek lakta területen (Nyugat-Magyarország, Dunántúli középhegység, Délkelet-Dunántúl) mind mennyiségileg, mind pedig minőségileg. A magyar nyelv előretörését az a tény könnyítette meg, hogy a magyarországi németek sztenderd nyelvének szerepét a magyar vette át. A két kommunikációs eszköz aszimmetrikus viszonyban állt egymással: a magyar minden kommunikációs szinten kiépült rendszer volt, míg a magyarországi németek dialektusai a szóbeli területre és a mindennapi kommunikációs szituációkra korlátozódtak. Nyugat-Magyarország esetében természetesen eltérő helyzet alakult ki, mivel ez a terület összeköttetésben állt a zárt német nyelvterülettel, éppen ezért a regionális érintkezési nyelv relatív fontos alkotóelemét képezte a nyelvi kompetenciának.

A magyarországi német kisebbség általános, de nyelvi és iskolai helyzete változásának fontos fordulópontja a II. világháború vége, ill. a mintegy 200 000 német azt követő elűzése. A következő fél évszázadban két fejlődési fázist különböztethetünk meg: először az ún. „nehéz évtizedeket”, az 50-es, 60-as és a 70-es éveket, másodszor pedig a 80-as évek közepétől egy inkább pozitív fejlődés új fázisát (vö. Erb/Knipf 1999: 178). Az első fázisban az ismert történelmi, politikai és gazdasági hátrányok következményeként úgy az egyén, mint a

közösség szintjén messzemenő változásokat állapíthatunk meg a magyarországi németek mikro- és makrotársadalmi rendszerében. A többségi nemzet negatív beállítottsággal viszonyult a német nyelv és identitás minden egyes formájával szemben, a német kisebbség egyre nagyobb része nem tartja attraktívnak, nemzetiséginek vallani magát - vö. a magyarországi népszámlálások eredményeivel. A társadalmi felemelkedés és egyáltalán az önmegvalósítás bármely formája a magyar nyelvhez kötött, ezért a nyelvváltás tempója egyre gyorsul. A német dialektusok egyre inkább veszítenek jelentőségükből, eróziójuk egyre gyorsabban halad előre. Az iskolában ezek a folyamatok azáltal gyorsulnak, hogy e fázis első éveiben a német nyelvet száműzték az iskolákból és óvodákból. A XX. sz. 50-es és 60-as éveiben maréknyi általános iskolában felkínálnak ugyan ún. nemzetiségi órákat, de nagyrészt különóraként, úgyhogy ezáltal a gyerekek külön megterhelését „biztosították”. De facto többnyire német mint idegennyelv-oktatásról volt szó.

A német dialektusok és egyáltalán a német mérhetetlenül gyors visszaesésének a fázisa után következik a második fázis, amely címszavakban következőképpen jellemezhető: a XX. sz. 80-as éveinek közepétől és az egész elmúlt évtizedben pozitív fejlődés tapasztalható általában a németoktatás és különösen a német kisebbségi oktatás terén. Megkezdődik egy, a kétnyelvű iskola irányába mutató lassú és nem egyértelműen eredményes folyamat, középiskolai szinten is. Még az óvodában is megteszik az első lépéseket a kétnyelvű nevelés irányában - éppen Nyugat-Magyarországon egyébként, Sopronban és környékén. Nem elhanyagolható, hogy a rendszerváltás és az ország politikai és gazdasági nyitása után a német nyelv felértékelődött helyzete pozitív jelzéseket és impulzusokat hozott magával a magyarországi németek részére. A német nyelv piaci értéke Magyarországon egyértelműen magas, amit a német kisebbség felismer és ki is használ. Európai perspektívákban gondolkodva is sok lehetőséghez kapcsolódik magyarországi szemszögből a német nyelv (vö. Szépe 1998: 81). Az eddigiek azokat a tágabb keretben bemutatott tényezőket reprezentálják, amelyek a német kisebbség iskolaügyének specifikus helyzetét mérvadóan befolyásolták.

2. Miért beszélünk „válaszút”-ról?

Az a megfontolás, hogy az elkövetkező években a kisebbségi oktatás egész jövője és nagyon valószínű, hogy általában a magyarországi német kisebbség jövője is eldől, nem új. Az 1993-as magyar kisebbségi törvény aktuális vitája, a törvény felülvizsgálatának szükségessége az ún. kulturális autonómia irányában mérvadó változást idézhet elő a magyarországi kisebbségek oktatásügyét illetően is. Az elmúlt években ugyan az ún. kisebbségi önkormányzatok sok pozitív impulzust eredményeztek a magyarországi németek körében, de az oktatásügyben az utóbbi hónapokban intő jelek mutatkoztak. Megszűnnek kétnyelvű tagozatok, az általános létszámcsökkenés iskolák bezárásához vezet, a jól képzett némettanárok notorikus hiánya, a szaktanárok német nyelvű képzésének teljes hiánya, a megfelelő kisebbségi tankönyvek máig elhúzódó problematikája stb. a jelei ennek a negatív (vissza)fejlődésnek.

Térjünk vissza a rendszerváltáskori kiindulási helyzethez, hogy helyesen értelmezhesük az aktuális eredményeket. A fentiek szerint a magyarországi német kisebbségi iskolaügy a XX. sz. 80-as éveitől ugyan jobb feltételekkel fejlődik, de hiányoztak a kisebbségi oktatás világos jogi és szakmai alapjai. Részben még ma is kaotikus a helyzet, még a terminológia területén is. Különbözőképpen alkalmaznak és értelmeznek olyan fogalmakat, mint nemzetiségi oktatás, kisebbségi oktatás, nyelvoztatás, kétnyelvű oktatás és így tovább, úgy az Oktatási Minisztériumban, mint az illető intézményeknél, ill. községi és városi önkormányzatoknál, amelyek intézményfenntartóként funkcionálnak. Az Oktatási Minisztériumnak a német kisebbségi oktatásban résztvevő tanulókról szóló bátorító statisztikai adatai mögött keserű

realitás húzódik meg, mivel a német kisebbséghez tartozók gyerekeinek legtöbbje nem olyan iskolába vagy óvodába jár, amely specifikus igényeinek megfelelne. Tipikus eset, amely főleg kisebb helységekből fordul elő - tudvalevőleg ilyen helységekből él a magyarországi németek többsége -, hogy az általános iskolában (amelyet büszkén nemzetiségi iskolának neveznek) a németet de facto idegen nyelvként tanítják. Sokhelyütt ez is csak a párhuzamos osztályok közül az egyikben valósul meg, és az összes többi óra, ill. iskolán kívüli tevékenység nyelve természetesen (!) a magyar.

Újabban az ún. nemzetiségi nyelvoktatási típus legalább heti 5 németórát kell tartalmazzon. Ez nagy eredmény, ha az alábbi számokat nézzük. A Kulturális Minisztérium egyik 1992-ben 209 nyelvoktató vagy kétnyelvű nemzetiségi iskolában elvégzett felméréséből kiderül, hogy a felmérésekben érintett iskolák közül 10-ben volt heti 6 németóra, 3-ban heti 5, 5-ben heti 4 és 2-ben heti 3. A többiben csak heti 1 vagy 2 németóra volt... (vö. Brenner 1994: 138). Így nem csoda, hogy a heti 5 óra komoly fejlődésnek fogható fel, de a nagyrészt már kivándorolt romániai német népesség maradéka részére fenntartott kvázi német egynyelvű nemzetiségi iskolákkal vagy a mintegy 20 000 dániai német több, mint 100 szintén német egynyelvű magániskolájával összehasonlítva, a helyzet erősen kritikussá mondható.

Az eddigiek alátámasztják a következő tételt: a magyarországi német kisebbség iskolaügye azért áll válaszáron előtt, mert olyan pontra érkezett, ahol a rendszer lassú, óvatos javítási kísérletei már alig vezetnek eredményre. Ha a kisebbségi törvény megfelelő módosítása útján a helyi német kisebbségi önkormányzatok és a Magyarországi Németek Országos Önkormányzata nem lesz képes önfenntartó kisebbségi intézményeket saját rendszerként ki- és felépíteni, akkor a fenti negatív tendenciák egyre erősödnek, legrosszabb esetben pedig a „nemzetiségi oktatás” fogalmának teljesen tartalmatlanná válásához vezetnek. Ez a fatális következmény a magyarországi németek szempontjából egzisztenciájukat veszélyeztető távlatnak tekinthető, mivel a nyelv továbbadásának megszokott folyamata a családban már alig lehetséges; az említett okok miatt két-három (?) generáció nőtt már fel, amelyekre az jellemző, hogy a német kisebbséghez tartozók között viszonylag kevesen tudják autentikusan beszélni és írni valamelyik német nyelvi változatot.

Ez azt jelenti, hogy itt a magyar nyelv felé irányuló nyelvváltási folyamat megszakításának tervéről is szó van, egy túlintegrálódott kisebbség esetében, amely nyelviileg már messzemenőleg asszimilálódott. Ha ez a kísérlet egy jól kiépített kétnyelvű és hosszú távon részben egynyelvű iskolarendszerrel nem sikerül, akkor bekövetkezik a magyarországi németek teljes asszimilációja - előbb nyelvi, majd identitásbeli síkon is. A kísérlet sikere sok összetevőtől függ. Vannak példák a már csaknem elfelejtett nyelvek reaktiválására (pl. héber, katalán), de az eredmény attól függ, hogy az állami intézmények pozitívan, támogatólag állnak-e a feladathoz. Az „újraélesztési attitűd” (vö. Molnár 1998) - tehát a kisebbség akarata a nyelv feléledéséhez - szerintem a magyarországi németeknél jelen van. Azok a kisebbségiek, akiknek maradék identitásuk van, gyakran úgy gondolják, hogy legalább a gyerekeik, unokáik tanuljanak meg magas szinten németül. A kisebbségi fiatalok közt a gazdasági szempontnak és az európai perspektívának van vonzó hatása.

3. Összefoglalás és kitekintés

Felállítottuk a tézist, hogy a magyarországi németek iskoláinak - amennyiben lehet ma ilyenekről beszélni - fejlődése kritikus helyzetben van. A politikailag-társadalmilag dominált lassú folyamatok elérték azt a határt, ahol ugrásszerű minőségi változásokra van szükség a két- és egynyelvű német iskola és óvoda irányába. Ha ugyanis ezek az intézmények nem

tudják megteremteni a német-magyar nyelvváltás megszakításához szükséges feltételeket, akkor a nyelvi-kulturális identitásváltás a kisebbségi közösség teljes asszimilációjához vezet. Ezen a területen az lenne az optimális megoldás, ha a kisebbségi önkormányzatok az ún. kulturális autonómia beteljesüléseként maguk lehetnének a fenntartói a kulturális és oktatási intézményeknek. Ez lehetővé tenné az állami szubvenciók koncentrált felhasználását is, mert jelenleg nagyon is sok támogatást kapnak azok az iskolák, amelyek a németet inkább idegen nyelvként oktatják.

A magyar államnak is előnyös lenne a magyarországi németek kétnyelvűségének megtartása, ill. újraéledése. Magyarország és mintegy 10%-nyi kisebbségi állampolgára 2004-ben az Európai Unió tagja lesz. Az államközösség a kisebbségek problémáját inkább nyelvi szempontból közelíti meg, de ennek ellenére egyrészt a kisebbségi nyelvek, másrészt általában a német nyelv szempontjából a következő tényezők fontosak. Vannak (ugyan nem túl magas, de) mindenesetre meglévő minimális elvárások a kisebbségi jogokat illetően. Ha Magyarország teljes értékű tagja lesz az EU-nak, a magyar ugyan az Unió hivatalos nyelve lesz, viszont de facto a három „munkanyelv” (angol, francia, német) különösen fontos marad. Ez bizonyára növeli majd Magyarországon a német nyelv presztízsét, minthogy a német nyelv szerepe az EU-ban a német újraegyesülés és Ausztria tagsága óta egyre jelentősebbé válik (Szabari 1998: 46-47). Az EU bővítése a nyelvpolitika tekintetében is hoz majd egyelőre még fel nem becsülhető változásokat. A kétnyelvűség mint minta valószínűleg egyre fontosabb célként fog szerepelni, a feltételeket pedig az intézmények kell előteremtsék. Tehát ezek között a keretek között is pozitívan ítélandók meg a német nyelv újraéledésének elősegítésével kapcsolatos törekvések Magyarországon. A kérdés az, hogy - lehetséges-e, hogy sikerül-e?

Irodalom: lásd a német szöveget.

(Németről fordította: Ruda Gábor)

Šolski sistem nemške manjšine na Madžarskem na razpotju

1. Uvod

Trenutno stanje šolstva nemške manjšine na Madžarskem odseva rezultate dolgotrajnih kulturno- in manjšinskopoličnih oz. družbenih sprememb. V institucijah, kjer tudi pripadnike nemške manjšine usmerjajo pri učenju, vlada tudi v nadaljnje, kar zadeva kvaliteto vzgoje in pouka, dokaj raznolika podoba. V tem uvodnem delu bi rad naštel najpomembnejše dejavnike, ki so povzročili oz. (so)določali danjšni položaj.

V 19. stoletju se je na Madžarskem pričel jezikovni in identitetni proces asimilacije Nemcev, ki ga v bistvu do danes ni bilo mogoče ustaviti. Za to so bili odgovorni razlogi, kot so višja možnost izobrazbe, možnosti socialnega vzpona, geografska in socialna mobilnost. Ta proces se je različno odvijal na treh območjih z madžarsko-nemškimi naselji (Zahodna Madžarska, Madžarsko sredogorje, Jugovzhodno Podonavje), tako v kolikostnem kot tudi v kakovostnem smislu. Prodiranje madžarščine je bilo olajšano z dejstvom, da je vlogo uradnega jezika med Nemci na Madžarskem prevzela madžarščina. Pri stiku komunikacijskih sredstev je namreč

obstajalo asimetrično razmerje: madžarščina je funkcionirala na vseh nivojih komunikacije kot izgrajen sistem, nemški dialekti pa so bili omejeni na ustno področje in na situacije vsakdanje komunikacije. V primeru zahodne Madžarske smo imeli opravka z nekoliko odstopajočo situacijo, saj gre za strnjeno nemško govoreče območje. Prav zato je prišlo do tega, da je regionalni jezik sporazumevanja predstavljal relativno pomembno sestavino sporazumevalne kompetence.

Pomembno zarezo pri spremembi splošne, a tudi govorne in šolske situacije nemške manjšine na Madžarskem, pomeni konec 2. svetovne vojne, oz. izgon prib. 200 000 Nemcev po vojni. V naslednjem pol stoletju sta značilni dve razvojni fazi: t.i. „težka desetletja” 50., 60. in 70. leta, od sredine osemdesetih let pa nova faza pozitivnega razvoja (vgl. ERB/KNIPF 1999: 178). V prvi fazi lahko omenimo kot posledico zgodovinskih, političnih in gospodarskih oškodovanj, tako na nivoju posameznika kot tudi na nivoju družbe, daljnosežne spremembe v mikro- in makrosocialni strukturi Nemcev na Madžarskem. Večinski narod je do vsake oblike nemškega govora in identitete razvil negativni pristop, čedalje večjemu deležu ljudi se zdi nepriljubljeno, da bi sami sebe označili kot pripadnike nemške manjšine - za primerjavo si lahko pogledamo rezultate madžarskih popisov prebivalstva. Socialni vzpon in na splošno vsaka oblika samouresničitve je povezana z madžarščino, zato tempo jezikovne zamenjave zelo hitro narašča. Nemški dialekti hitro izgubljajo pomen, erozija le-teh je vedno hitrejša. V šolstvu so ti procesi, v prvih letih te faze, pospešeni z izgonom nemščine iz šol in vrtcev. V petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja so v nekaterih osnovnih šolah ponudili t.i. nacionalne ure, toda večinoma kot dodatek k splošnemu pouku, s tem pa so „zagotovili” dodatno obremenitev otrok. Dejansko je bila to tako ali tako pogosto nemščina, ki so jo poučevali kot tuji jezik.

Po tej fazi zelo hitrega nazadovanja nemških dialektov - in nemščine nasploh - sledi druga faza, ki se lahko s ključnimi besedami okarakterizira takole: Od sredine osemdesetih let 20. stoletja in v prejšnjem desetletju je na splošno opazen pozitiven razvoj pri pouku nemščine in še posebej pri pouku nemške manjšine. Počasen in ne dovolj uspešen proces v smeri dvojezičnih šol se začne tudi na področju srednje šole. Celotno na področju vrtcev obstajajo prvi koraki v smeri dvojezične vzgoje - tudi v zahodni Madžarski, v Ödenburgu/Sopronu in okoli Ödenburga/Soprona. Nenazadnje je čas po obratu in po politični, gospodarski odprtosti države povzdignil vrednost nemškega jezika in s tem prinesel pozitivne signale in impulze za Nemce na Madžarskem. Tržna vrednost nemščine na Madžarskem je na splošno visoka, tega se pripadniki nemške manjšine zavedajo in to tudi s pridom izkoriščajo. Celotno v evropski perspektivi je nemški jezik z vidika Madžarske povezan z mnogimi možnostmi (vgl. SZEPE 1998 : 81). Dosedanji zaključki naj bi reprezentirali, na splošno faktorje, ki so odločilno pripomogli k specifični situaciji šolstva nemške manjšine.

2. Zakaj „razpotje”?

Mnenje, da se lahko v naslednjih letih na splošno odloči cela prihodnost manjšinskega pouka, in po vsej verjetnosti tudi prihodnost nemške manjšine na Madžarskem, ni novo. Aktualne diskusije o madžarskem manjšinskem zakonu iz leta 1993, potreba po modifikaciji le-tega, predvsem v smeri ustvaritve t.i. kulturne avtonomije, lahko prinesejo dokajšnjo spremembo v izobraževanju manjšin na Madžarskem. V preteklih letih so t.i. manjšinske samouprave v krogu madžarskih Nemcev prispevale mnogo pozitivnih impulzov, toda v šolstvu so v preteklih mesecih nastopili opozorilni signali. Dvojezični razredi so razpuščeni, splošni upad števila otrok vodi do zaprtja šol, notorični primanjkljaj dobro izobraženih nemških učiteljev, popolno pomanjkanje izobraževanja strokovnih učiteljev v nemščini, še vedno trajajoča

problematika ustreznih učnih pripomočkov v manjšinskem pouku itd., so vsi signali te negativne smeri.

Da bi aktualne dogodke lahko pravilno razložili, se moramo vrniti v obdobje obrata. Kot zgoraj omenjeno, se je šolstvo nemške manjšine na Madžarskem od osemdesetih let 20. stoletja razvijalo pod sicer boljšimi okvirnimi pogoji, toda manjkale so jasne zakonske in strokovne podlage o poučevanju manjšine. Kaotično stanje je deloma prisotno še danes, celo na področju terminologije. Pojmi, kot so, narodnostno izobraževanje, manjšinsko izobraževanje, jezikovni pouk, dvojezični pouk itd. so v ministrstvu za šolstvo, kot tudi v pristojnih institucijah oz. v občinskih in mestnih svetih, ki delujejo kot nosilci institucij, različno uporabljeni in razloženi. Za prijetnimi statističnimi podatki ministrstva za šolstvo o številu učencev, ki se udeležujejo nemškega manjšinskega pouka, se skriva realnost, da večina otrok pripadnikov nemške manjšine ne obiskuje nobene šole ali vrtca, ki bi ustrezal njihovim specifičnim zahtevam. Tipični primer, posebej v manjših naseljih - in kot je znano, živi večina nemške manjšine na Madžarskem v takih - je, da se v osnovni šoli (ki se ponosno imenuje narodnostna šola) nemščina poučuje kot tuji jezik. V mnogih krajih le tedensko eno uro, in vse druge ure oz. izvenšolske dejavnosti potekajo seveda (!) madžarsko.

Od nedavnega mora ta t.i. tip jezikovnega pouka manjšinskih šol ponuditi tedensko vsaj 5 ur nemščine. To je velik uspeh, če upoštevamo sledeče številke: Iz ankete za kulturo, ki je bilo izvedeno v 209 šolah z manjšinskim poukom (jezikovni pouk ali dvojezični pouk) leta 1992 sledi, da je takrat 10 anketiranih šol imelo 6 ur nemškega pouka tedensko, v 3 šolah je bilo 5 ur nemščine, v 5 šolah 4 ure in le v dveh šolah 3 ure tedensko. V ostalih šolah je potekal pouk nemščine tedensko v eni ali dveh urah... (vgl. BRENNER 1994: 138). Tako ni čudno, da se pouk nemščine v petih urah tedensko občuti kot velik razvoj, toda v primerjavi s t.i. enojezičnimi nemškimi manjšinskimi šolami v Romuniji, za večinoma izseljeno nemško prebivalstvo, ali z več kot 100, prav tako enojezičnimi zasebnimi šolami, ki obsegajo okoli 20 000 pripadnikov nemške manjšine na Danskem, je situacija več kot kritična.

Dosedanje dejavnosti hočejo spodkopati naslednje teze: Šolstvo nemške manjšine na Madžarskem se nahaja na razpotju zato, ker je razvoj prišel do točke, kjer počasne, previdne akcije za izboljšanje v sistemu niso več uspešne. Če krajevne nemške samouprave in LDU (Državna samouprava madžarskih Nemcev) s primerno spremembo manjšinskega zakona, ne bodo v stanju izgraditi in zgraditi lasten sistem, katerega podlaga bi bile lastne manjšinske institucije, bodo zgoraj omenjene negativne tendence vedno močnejše in bodo v najhujšem primeru vodile do popolnega izpraznjenja pojma „Manjšinski pouk”. Ta usodni razvoj je lahko z vidika Nemcev na Madžarskem nevaren za obstanek, kajti normalni proces predaje jezika v družinah skoraj ni več mogoč. Iz naštetih vzrokov sta zrasle dve-tri (?) generacije, ki se odlikujejo po tem, da je med pripadniki nemške manjšine procentualno relativno malo takih, ki na visoki ravni obvladajo nemško jezikovno različico.

To pomeni, da je to, v primeru preveč integrirane manjšine, ki se je jezikovno daljnosežno asimilirala, začetek preizkusa prekinitve procesa zamenjave jezika v smeri madžarščine. V primeru, da se to s pomočjo dobro izgrajenega dvojezičnega in dolgoročno tudi delno enojezičnega šolstva ne uresniči, bo to vodilo do popolne asimilacije nemške manjšine. Uspeh je odvisen od več aspektov. Obstajajo primeri uspešnega reaktiviranja že skoraj pozabljenega jezika (npr. hebrejščina, katalonščina), toda uspeh je odvisen predvsem od državnih institucij in njihove pozitivne naklonjenosti in podpore. »Pristop oživitve« (npr. MOLNÁR 1998) - torej volja manjšinske skupnosti, da oživi jezik -, je med Nemci na Madžarskem, po moji oceni, prisotna. Tisti pripadniki manjšine, ki imajo še ostanke identitete, so pogosto mnjenja, da naj vsaj njihovi otroci in vnuki obvladajo nemščino na visokem nivoju. Na mladino v manjšini delujejo stimulatívno predvsem pozitivni signali iz gospodarstva in razširjen evropski horizont.

3. Povzetek in razgled

V tem prispevku je bila postavljena trditev, da se nadaljnji razvoj šolstva nemške manjšine na Madžarskem nahaja v kritičnem stanju. Družbenopolitično usmerjevan počasni razvoj je dosegel točko, kjer je treba napraviti kvaliteten skok v smer dvo- in enojezičnih nemških šol in vrtcev. V primeru, ko institucije ne morejo ustvariti potrebnih okvirnih pogojev za prekinitev jezikovne zamenjave v smeri nemščina-madžarščina, vodi jezikovno-kulturna zamenjava identitete k popolni asimilaciji manjšinske skupnosti. Optimalna rešitev na tem področju bi bila, če bi manjšinska samouprava kot izpolnitev t.i. kulturne anatomije sama prevzela vlogo nosilca kulturnih in šolskih ustanov. To bi tudi omogočilo koncentrirano uporabo državnih subvencij, ker je sedaj večina podpor podeljena madžarskim šolam, kjer je nemščina obravnavana kot tuji jezik.

Tudi za Madžarsko bi bila ohranitev oz. oživitev dvojezičnosti nemške manjšine prednost. Madžarska in prib. 10 odstotkov madžarskih državljanov, ki pripadajo k eni izmed manjšin, bodo leta 2004 postali člani Evropske unije. Skupnost držav gleda na problematiko manjšin bolj iz perspektive jezika, toda vseeno so, po eni strani za manjšinske jezike, po drugi strani za nemški jezik na splošno, pomembni sledeči dejavniki. Vlada določena (čeprav ne zelo visoka, toda vseeno) obstajajoča minimalna merila, ki se nanašajo na pravice manjšin. Ko bo Madžarska polna članica EU, bo veljala madžarščina za uradni jezik v uniji, toda trije t.i. „delovni jeziki” (angleščina, francoščina, nemščina) so še posebej pomembni. To bo gotovo dalo dodatni prestiž nemškemu jeziku na Madžarskem, še zlasti, ker je vloga nemškega jezika v EU od združitve Nemčije in avstrijskega članstva vedno večja (SZABARI 1998 : 46-47). Širitev EU prinaša tudi na področju jezikovne politike spremembe, ki se sedaj še ne morejo oceniti. Dvojezičnost kot vzorec, bo postala vedno pomembnejša zadeva in pogoje bi morale ustvariti institucije. Tudi v tem okviru se lahko prizadevanja za oživitev nemškega jezika na Madžarskem ocenijo pozitivno. Vprašanje je, če bo to mogoče in ali bo uspelo.

Literatura: glej nemško besedilo.

(Prevedla iz nemščine: Alenka Kovač)

SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN

Pável Ágoston, a „hidépítő”*

Az eredetileg a politikatudomány és az etnoszociológia által alkotott kifejezés - „kettős kötődés” - a publicisztika révén lassan átszivárgott a művelt nagyközönség szóhasználatába is. Azon személyek és népcsoportok jellemzésére alkalmazzák, akik nemzeti, vallási vagy egyéb kisebbségként, egyrészt származásuk, nyelvi-kulturális örökségük révén, tudatosan közösséget vállalnak egy vagy több határon túli néppel, esetleg más szociális csoporttal, ugyanakkor a politikai, gazdasági realitás, a napi kapcsolatok a befogadó országukhoz kapcsolják őket. Pável Ágoston életművét korábban a legkülönbözőbb szempontokból elemezték, jómagam - tisztában lévén az esetleges átfedések kockázatával is - a fent körülírt *hídszerep* megjelenési formáira, tényeire és társadalomlélektani nehézségeire összpontosítok előadásomban.

Pávelt kortársai és az utókor egyaránt széles látókörű, sokoldalúan korszerű és európai elmének tartották-tartják. Európaisága azonban nem párosult egyfajta szupranacionalista, kozmopolita alapállással: egyszerre volt ember, szlovén, magyarországi, kelet-közép-európai és egyetemes, példája ezért is érdemes a felmutatásra. Szemléletének gyökereit már a szülői házban, szülőföldjének etnikai helyzetében megtaláljuk. Az Osztrák-Magyar Monarchiának „azon sarkában született, ahol a szlovén nyelvterület Regedénél a németekkel érintkezik. Nyelvjárása a szlovén nyelvnek legészakibb hajtása, sok régiséget őrzött meg; szülőfaluja pedig közel esik az ún. stájer-szlovén nyelvjárási vidékhez. Magyarországhoz való tartozása pedig külön nyelvi és kulturális állapotokat hozott létre - errefelé az idősebb nemzedék annak idején gyakran három nyelven is beszélt.”¹ A regionális sorsközösség s az interetnikus kapcsolatok kérdése halála pillanatáig foglalkoztatta. A következőkben először vázolom a délszláv népekhez és a magyarsághoz való viszonyát, majd a kettő összehangolására tett erőfeszítéseit, s végül az ezekkel járó törvényszerű konfliktusait is.

A délszláv kultúrákért

Pável Ágoston, a tudós működésének tengelyében a szláv filológia állt. A szlavisztikát tudományközi fogalomként értelmezvén, nemcsak a nyelvészet, irodalomtörténet és néprajz, hanem a művelődés- és művészettörténet, továbbá a kulturális kapcsolatok vizsgálatát is e diszciplína részeként végezte. A kutató, a költő-műfordító, a könyvtár- és múzeumigazgató, a közéleti ember Pával munkásságában sokszor összefonódik, nehezen szétválasztható.

Származásából adódóan életműve *szlovén* vonatkozásokban a leggazdagabb. Nyelvtudományi örökségként tartjuk számon a szülőfalu: Cankova/Vashidegkút nyelvjárási hangtanának a feltérképezését, az ottani irodalmi nyelv mozgalmainak és gyűjtésének a számbavételét. Ő az első, aki leírja és táji-néprajzi csoportokra osztja a magyarországi szlovén nyelvterületet, megállapítja e dialektus(ok) szabályait és törvényszerűségeit, ösztönzést adva ezzel az

* Magyarul megjelent in: Székely András Bertalan: *A Rábától a Muráig. Nemzetiségek egy határ két oldalán*. Budapest 1992. 14-23. pp.; szlovénül in: Székely, András Bertalan: *Od Rabe do Mure. Narodnost na obeh straneh meje*. Monošter 1994. 20-35. pp.; németül in: *Signal* (Graz), Winter / zima 2002/2003. 20-26. pp.

¹ Novak, Vilko: Pável Ágoston, a nyelvtudós. In: Pável Ágoston emlékkönyv. Szombathely 1949. 39. p.

általános szláv nyelvészet és külön a szlovéniai szlavisztika számára is. Kéziratban maradt s kellőképp máig sem értékelt és feldolgozott hatalmas műve a másfél ezer oldal terjedelmű monográfia „A hazai szlovén nyelv összehasonlító hang-, alak- és mondattana” címmel, amely négy évtized kutatómunkáját összegzi.

A szlovén néprajz két nagyobb tanulmányt² és több kisebb írást köszönhet Pávelnak. „Tárgyi-néprajzi közleményei nem egyszerű néprajzi szakcikkek, hanem sok kedéllyel, humorral és melankóliával, táj- és emberszeretettel írt szépirodalmi alkotások, lírai útirajzok, vagy ha úgy tetszik élménybeszámolók is egyben, amelyeket a szerző néprajzi, s tegyük hozzá, nyelvtudósi érdeklődése színez sajátosan (...) mintegy magától értetődő számára, hogy szótárba szedje egy-egy paraszti porta felszerelésének egész terminológiáját s ugyanakkor tájékoztatást nyújtson arról, mit jelentenek e paraszti műszavak, milyen tárgyakat, eljárásokat, műveleteket jellemeznek.”³ Vilko Novakot, a ljubljanaei egyetem néprajzi tanszékének későbbi vezetőjét is ő indítja el az etnológia útján, sőt védőíratot szerkeszt érdekében, amikor azt a politikai légkör szükségessé teszi.

A szlovén szellemi élet számos más képviselőjével is tart fenn szakmai, baráti kapcsolatot. A nyelvészek közül Stanislav Škrabec, Franc Ramovš, valamint a művészettörténész France Stelé rendszeres levelezésben állnak vele. Franc Šebjanič-csal, a későbbi közéleti emberrel 1941 januárjában, magyarországi tanulmányútja során kerül kapcsolatba. A Muravidék visszacsatolása után nagy szeretettel karolja fel az ottani diákokat. Franc Kūhar szobrászművész szabadlábra helyezése és kiállítása ügyében is sokat tesz. Ivan Jerič és Ivan Škafar papok számára - akiknek szlovénbarát tevékenységét a hivatalos szervek nem nézték jó szemmel - szintén segítséget nyújt. Mint a megyei múzeum igazgatója, 1943 októberében fölleltározza a „Prekmursko društvo v Murski Soboti” gyűjteményét. Nem enged a hivatalnoki túlbuzgóságnak, amely követeli az ottani anyag Szombathelyre hozatalát - szállítási nehézségekre hivatkozva a községi előljárásság gondjaira bízta.⁴ A humánus sárba tiprását azonban ő se mindig akadályozhatja meg: „Vendvidéken, a Muraközben szemem láttára küldték minden válogatás nélkül a papírmalomba a legértékesebb és pótolhatatlan munkákat csak azért, mert szlovének és horvátok voltak. Elfordultam a barbár jelenettől, mert könny szökött a szemembe, s mert nem tudtam segíteni az ártatlan könyveken” - vallja egy helyütt.⁵

Bár a líra csúcsaira magyar nyelven hágott fel, első verseit anyanyelvén írja. A muravidéki nyelvjárásban született költemények Sinek Martinek álnéven a Muraszombat környéki lapokban és kalendáriumokban kaptak nyilvánosságot. A szlovén népköltészet és próza-irodalom hazai megismertetésében Pável Ágoston úttörő szerepet vállal, ebbéli ténykedésére még visszatérek.

Irodalomtudományi munkái már átvezetnek a többi délszláv nép kultúrkörébe. Értékes tanulmányokat tesz közzé a Hunyadiak szerepéről a szlovén, a dalmát, a horvát, a szerb néphagyományban és irodalomban, bár ezzel kapcsolatos 500 oldalnyi szintézise - harminc

² Nyílttűzhelyű konyhák a hazai szlovénoknál. In: A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője 1927. 4. 129-144. pp. (szlovénul in: Etnolog 1931. 125-145. pp.), valamint Rigászás a Vendvidéken és az Őrségben. In: A Néprajzi Múzeum Értesítője 1942. 2. 141-163. pp.

³ Sándor István: Pável Ágoston és a magyar néprajz. In: Dr. Pável Ágoston. Szombathely-Muraszombat 1967. 50-51. pp.

⁴ S. Pável Judit: A szombathelyi Savaria Múzeum története (1919-1945). In: Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője. Szombathely 1964. 310. p.

⁵ Idézi Takács Miklós in: Székely András Bertalan - Mukics Ferenc: Két nép hú fia. Budapest - Szombathely 1986. 77. p.

esztendő gyűjtésének az eredménye - ma is kéziratban lappang.⁶ Egy 16. századi magyar széphistória - a Béla király és Bankó leánya című - délszláv forrásait szintén földolgozza. Az összehasonlító módszer következetes példája a korai, ám érett írása az Orpheusz-monda rokonairól a délszláv népköltészetben. A szóban forgó nyelveken magától értetődően megtanul. A Mura mentén horvát népszokásokat és hiedelmeket gyűjt, fordít a szerb népköltészetből. A bolgár parasztság realista ábrázolójának, Dimitrij Ivanovnak (írói álneve: *Elin Pelin*) a műveit eredetiben olvassa s lelkesült hangon tudósít róluk a Literatúrában. 350 oldalnyi délszláv balladaátültetését rendezi sajtó alá, amikor elragadja a halál.

Magyar patriotizmusa

A délszláv nyelvek, irodalmak és népismeret gazdagítása mellett, Pável Ágoston a magyar művelődés történetébe is beírta nevét. Tanulmányait magyarul végezvén, szlovén anyanyelve ellenére már első középiskolai évében osztályelső a szentgotthárdi M. Kir. Állami Gimnázium tanulójaként. Tovább menve a szombathelyi premontrei főgimnáziumba, a magyar literatúra bűvkörébe kerül. Önképzőkori szárnypróbálgatása epigrammákkal, balladákkal, történelmi tárgyú elégiákkal, aesopusi mesékkel és tanulmányokkal indul.⁷ Mint bölcsészhallgató - korosztálya számottevő rétegéhez hasonlóan - felismeri Ady zsenijét, szinte fejből tudja a költő első négy verseskötetének minden darabját.⁸ Ady-kultuszát élete végéig megőrzi.

Vilko Novak szerint „természetes dolog, hogy lírájának magaslatait magyar nyelvű költészetével érte el. Nem kell csodálkozni azon sem, hogy legjobb írásai is magyar nyelven jelentek meg. Elvégre diákévei alatt és később is magyarul gondolkodott, beszélt és olvasott.”⁹ Életében két önálló verseskötete jelenik meg, a szépszájú kritikai visszhang Weöres Sándortól Radnótiig, Mórától Gazdag Erzsziig többek között kötetlen kötöttségét, színgazdag, szecessziós magyar nyelvét emeli ki. Versei víziók, „alig egy hajszál köti őket a megtapasztalható valósághoz: szóba nem rajzolható gondolatok, végtelen érzések, emésztő vágyak, kínos kétségek, rettentő jövődölések. Líra - epikus távolságokkal! (...) Csupa ellentét és összhang; belső feloldása az emberi végtelennek; sejtetése a bennünk kavargó lázadásoknak, összebékítése az ellentéteknek, hogy gyönyörködni lehessen bennük!” - így jellemzi költészetének talán legalaposabb elemző tanulmánya.¹⁰

A pedagógus Pável Ágoston generációkat nevel a magyar irodalom szeretetére és megbecsülésére, „irodalomtanár volt, nemcsak foglalkozása szerint, hanem a szó legmagasabb értelmében.”¹¹ A magyartanítás súlyának növelését szorgalmazza az időszerűségét veszített latin ellenében. Államalkotó nemzetével való nagyfokú azonosulását jól példázza posztumusz megjelenésű módszertani írásaiból az alábbi részlet: „Lesújtóan szomorú tény európai történetünk 11. századában, hogy nem tudunk eléggé magyarul. Márpedig magyar mivoltunknak legbizonyítóbb igazolása éppen az ősi, szeplőtlen, sajátos ízű magyar nyelvünk. Valljuk be büntudattal és orcapirulással: egy ezredéven keresztül rengeteget elherdáltunk az ázsiai örökségből, s nemegyszer vétkes hiúsággal és szolgalelkűséggel sütkéreztünk idegen

⁶ Szemző Magda: Pável Ágoston élete. In: Pável Ágoston emlékkönyv i. m. 29. p.

⁷ Kuntár Lajos: Pável Ágoston diákévei. In: Életünk 1975. 5-6. 527. p.

⁸ Szemző Magda i. m. 14. p.

⁹ Székely - Mukics i. m. 51. p.

¹⁰ Hein Tádé dr.: Pável Ágoston lírája. Szombathely 1941. Dunántúli Szemle könyvei 184. 368. p.

¹¹ Weöres Sándor: Pável Ágoston emlékezete. In: Pável Ágoston emlékkönyv i. m. 57. p.

tollak élettelen ragyogásában (...) Mivé aszott főleg városi polgárságunk nyelve az ízes, fordultatos, a minden gondolatárnyalathoz készségesen simuló és minden ízében magyarlelkű pázmányi vagy kuruci nyelvtől (...) A magyarság nyelvi kincsének őrei és letéteményesei: az irodalom és az istenadta nép. De míg az írók művei lezárt állományú tárnák, addig a népnyelv folyton frissülő, ősi, bujkáló, mélyen ágyazott erekből táplálkozó, pazar ragyogású kincsesbánya, mely valósággal kimeríthetetlen.”¹² Később híressé vált tanítványai közül elég talán, ha megemlítem *Illyés Gyula*, *Gazdag Erzsébet*, *Weöres Sándor* vagy a Nobel-díjas *Szent-Györgyi Albert* nevét.

Magyar hazaszeretete mélyen gyökerezik, szombathelyi őrhelyét - bár módja lett volna rá - sohasem cseréli fel ljubljana, zágrábi katedrákkal. Az érzések s a tettek mezején bizonyítja a magyarsághoz fűződő rokonszenvét. Nyelvterületünk különböző tájaihoz kötődik: a Muravidékről származik, bácskai írókkal és folyóiratokkal tart fenn kapcsolatot, a pöstyéni katonakórház első világháborús lábadozásainak a színhelye. Erdélyhez különösen vonzódik: a székelyudvarhelyi gyalogezrednél szolgál, a tordai gimnáziumban kezdi tanári pályafutását. Ezekről az évekről nyilatkozta lánya, miszerint szabadidejét „azonnal kihasználta arra, hogy ott gyűjtsön népi verseket, énekeket, szokásokat, ruhát. Énnekem még a mai napig is van egy olyan főkötőm, amit apám valamikor fiatal katona korából hozott, s mint egy ereklyét őrizgette, mert olyan kedves volt számára.”¹³ A bécsi döntés után mozgalmat szervez megyéjében Erdély magyar könyvvel való ellátására.¹⁴

A magyarságtudomány művelőjeként is számon tarthatjuk. Néprajzi-honismereti szervezőmunkáját most nem részletezném,¹⁵ de hadd utaljak arra, hogy pl. 1940-ben a Táj- és Népkutató Intézet szalafői kutatótáborát ő vezeti, lökést adván ezzel a falukutató nyugat-magyarországi fellendülésének s útnak indítva olyan későbbi szakembereket, mint *Tálas István* vagy *Kardos László*. Saját magyar néprajzi gyűjtései, múzeumszervező tevékenysége, az önkéntes gyűjtők hálózatának a kiépítése s a Vasi Szemle tudományos hozadéka is alátámasztja hungarológiai jelentőségét.

Kettős hűségben

A kétféle kultúrkör szolgálata térben és időben nem elszigetelten, hanem egyidejűleg zajlik Pável munkásságában. Németh László „tejtetvérség” gondolatával egybecsengően azt vallja, hogy a Duna menti népeknek a sorsközösség vállalásával, az értékek feltárásával el kell jutniuk a kölcsönös kézszorításig. Trianon után Magyarországon maradván, életét a délszláv-magyar szellemi jó viszony, a kulturális kapcsolatok kutatásának és építésének szenteli. Mennyire időtálló több, mint félévszázados megállapítása: „Nem ismerjük egymást eléggé. Ez érdektelenségre, hűvös nemtörődömségre, sőt fölényes, de okatlan lekicsinylésre vezet. Nálunk egykettőre Balkánt, ott lent pedig Ázsiát emlegetnek. S ez nem jól van így. Meg vagyok győződve, hogy a jóhiszemű megismerés megbecsülést, s a megbecsülés legalábbis rokonszenvet szülne. Vallásaink alapvető tanainál fogva többre is volnánk kötelezve egymás iránt.”¹⁶

¹² Irodalomtanításunk céljáról. (Beszéd, 1937) In: Pável Ágoston válogatott tanulmányai és cikkei. Szombathely 1976. 244-245. pp.

¹³ Székely - Mukics i. m. 11. p.

¹⁴ Pável Ágoston: Könyvet Erdélynek! In: Vasvármegye 1940. dec. 6.

¹⁵ Lásd erről: Székely András Bertalan: Pável Ágoston és a magyarországi honismeret. In: Vasi Honismereti Közlemények 1986. 1-2. 6-11. pp.

¹⁶ Pável Ágoston: Jugoszláv irodalmi levél. In: Magyar Írás 1933. szept. 458. p.

A népi kölcsönhatások az etnológus Pávelt kezdettől fogva érdeklik. „E tudományszak művelése során vált ugyanis Pável Ágostonban tudatossá az a tény, hogy a kultúra, amelyben nép és nép egymás mellett él, ezernyi szállal szövődik össze és népi jellegzetességei, etnikus sajátosságai ellenére az emberiség évezredek erőfeszítéseinek közösen leszűrt eredménye.”¹⁷ Az anyagi kultúra átkölcsönzéseit őrségi és vendvidéki tárgyú tanulmányaiban, szülőföldje dialektusának magyar kölcsönszavait nyelvészeti munkáiban tárja fel. Folyóirata, a Vasi (később: Dunántúli) Szemle eleve interetnikus-interkulturális célkitűzésekkel indult, hisz a megye területén a magyar, a horvát, a német s a szlovén nyelvelem találkozik. Beemelte a köztudatba, hogy „minden népnek, minden népcsoportnak vannak ősi, tehát nagyon értékes nyelvi, kulturális hagyományai (...) a művészetek és a tudományok tekintetében nem számítanak a határok és a nyelvi különbségek (...) Össze kell gyűjteni ezeknek a kis néptörzseknek a maguk sajátosan egyéni hagyományait. Ezeket a Vasi Szemlében és másutt közre kell adni. Merthogy szerinte az egész európai kultúra nem más, mint egy nagy mozaik, ami a sok-sok népcsoport és nép kultúrájából tevődik össze.”¹⁸

Hídepítő ténykedése az irodalom vonalán is eredményes. A Bankó leányáról szóló széphistória délszláv párhuzamainak feltáró munkálatairól már szóltam. Felismeri, hogy a Hunyadiak, különösen Mátyás király alakja, kiváló összekötő kapocs s jelkép népeink tudatában, hisz mind a délszláv, mind a magyar néphagyomány és irodalom máig elevenen élte. Műfordításai közül kiemelkednek a szlovén népdal-, ballada- és románc-átültetések¹⁹ valamint a legnagyobb ottani író, *Ivan Cankar* fő műveinek hozzáférhetővé tétele a hazai olvasóközönség számára. Megírja a szlovén irodalom kis tükrét a kezdetektől földiégig, *Miško Kranjecig*.²⁰ A magyar-szlovén történeti és kulturális kölcsönhatásokat nagy tanulmányban összegzi, amely két nyelven is kötetbe kerül.²¹

A megismerés-megismertetés mint biztos hídpillér céljából felbecsülhetetlen szervező munkát végez. 1925-ben létrehozza a megyei-városi könyvtár hazai és hazai vonatkozású szláv gyűjteményét, mivel „Szombathely könyvtára a közeli szlovén nyelvterület és a nyugat-magyarországi nyelvterületek közvetlen szomszédsága miatt a legalkalmasabb a sok tekintetben érdekes kultúratanulmányokat és kölcsönös vonatkozásokat tartalmazó munkáknak a gyűjtésére és őrzésére.”²² Évek szívós munkájával beszerzi azokat a szlovén könyveket, folyóiratokat, amelyek ma is féltett kincsei a Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtárnak. Végül soron ezzel veti meg az alapjait a szlovéniai magyarság s a magyarországi szlovének anyanyelvű olvasnivalóval történő ellátását célzó, ma már több évtizedes könyvtári cserekapcsolatnak is.

Az 1935 és 1944 közötti évtizedben csúcspontot ér el Pável kultúraközvetítő munkássága, és pedig természet- és társadalomtudományos, helytörténeti folyóirataiban, a Vasi Szemlében. Hasonlóan hazai és Kárpát-medencei magyar nyelvű sajtónk mai állapotához, azokban az években is létezik a hídverő orgánusok táji munkamegosztása. Így például amíg a

¹⁷ Sándor István i. m. 55. p.

¹⁸ Székely - Mukics i. m. 67. p.

¹⁹ Slovenski ljudske pesmi - Szlovén népdalok. Murska Sobota 1967.

²⁰ A szlovén irodalom vázlatos áttekintése. Szeged 1976. JATE Orosz Nyelvi és Irodalmi Tanszék.

²¹ Ungarn und die Slowenen. In: Ungarn und die Nachbarvölker. Budapest 1943. 123-140. pp., valamint Magyarok és szlovének. In: Magyarország és Kelet-Európa. A magyarság kapcsolatai a szomszéd népekkel. Budapest 1947. 156-168. pp.

²² Vas vármegye és Szombathely város Kultúregyesülete könyvtárának címjegyzéke. Összeáll. és bev. Pável Ágoston. Szombathely 1925. 6. p.

szomszédok mindegyikének szellemi életére ablakot nyit a fővárosi Tanú és Apolló, addig a szabadkai Kalangya szerb, a kolozsvári Erdélyi Helikon a román és a szász, a kassai Magyar Írás a szlovák művelődés irányadó jelenségeire figyel. A Vasi Szemle - földrajzi fekvéséből adódóan - a szlovén és horvát kultúra nyomon követésére vállalkozik. Az apró kulturális hírektől a terjedelmes komparatistikai tanulmányokig mindennek teret ad, ami érdekelheti olvasóközönségét a szomszéd civilizációk terméséből. Pável maga is - értekező prózája, versei révén - folyamatosan jelen van a szlovén és horvát tömegtájékoztatásban. Műfordításai, szláv filológiai közlései más hazai folyóiratokban is betöltik kultúraközvetítő funkciójukat.

Véleményem szerint leginkább a *szloveno-hungarológia* és a *hungaro-szlovenológia* elnevezés fedi azt a szerteágazó elméleti és gyakorlati munkát, amit e területen kifejtett. S hogy milyen eredményesen, bizonyíték arra, hogy „Hungarica in Slovenia” rovatának hatására Vilko Novak a határ túloldalán „Slovenica na Madžarskem” és „Slovenica med Madžari” címmel rovatokat indít a ljubljanei Slovenec és Dom in Svet c. folyóiratokban. Novak műfordításainak - pl. a *Tine Debeljak*-kal közös Tragédia-átültetésének - dokumentálható ösztönzője volt Pável Ágoston.

A jugoszláv-magyar közeledés, mondhatjuk legfőbb célként lebegett a szeme előtt. „Amíg a kultúra össze nem hoz bennünket, addig a barátságos együttélésre való minden törekvés reménytelen és hiábavaló lesz” - szögezi le.²³ Mindenkit tárt karokkal fogad, aki Jugoszláviából felkeresi, s itthonról természetesen fordulnak hozzá mindazok, akik valamennyien kulturális vagy tudományos kapcsolatot keresnek Jugoszláviával. Nagy bizakodással tekint a néhány évig valóban fejlődő államközi kapcsolatokra - erre az időre esik kinevezése a szegedi egyetemre, ahol a délszláv nyelvek magántanára lesz. Az 1941. Áprilisi tragikus események keserű kijózanodása után 1943-tól ismét megélnék az ország s egyben Pável délszláv kapcsolatai.

Kettős kötődését talán *Pável Judit* fejezi ki a legérzékletesebben: „Sorsközösséget érzett a falu népével; a Szombathelyen kilakoltatott munkáscsaláddal ugyanúgy, mint a szegénysoron élő Cankar-családdal; Jernej szolgalegénnyel ugyanúgy, mint a szentháromság-szobor körül őgyelgő munkanélküliekkel (...) Szombathely elrejtett kincseit éppen úgy felkutatta, éppen olyan szeretettel írt róluk, mint amilyen örömmel akarta megmenteni Cankar szülőházát a romba dőléstől.”²⁴

Kognitív disszonancia

A kisebbségi lét, különösen, ha tudatos hídverő szándékkal párosul, sehol, semmikor nem mentes a feszültségektől, konfliktushelyzetektől. Különösen így volt ez a két világháború közötti Kelet-Közép-Európában, ahol - a korábbi állapotok visszájára fordításával - több, mint 3 milliónyi magyar került nemzetiségi sorba, a jogfosztottság állapotába. A hazai politikát és a közvéleményt a revízió gondolata és a sovén indulatok itatták át, ilyen társadalmi miliőben értékelhetjük igazán Pável Ágoston életművét.

A modern szociálpszichológia - Festinger nyomán - kognitív (megismerési) disszonanciának nevezi az egyén beállítódása és a viselkedése közötti meg nem egyezést. Az ismeretek, vélemények, meggyőződések környezetünkről, másokról és önmagunkról csak ritkán kerülhetnek teljes összhangba cselekedeteinkkel. Az inkonzisztencia mérséklése két úton lehetséges. Egyrészt, ha valaki olyasminek a kijelentésére vagy megtételére ösztönöznek, ami ellentétes voltaképpen attitűdjével, igyekszik módosítani vagy elleplezni a beállítódását oly

²³ Pável Ágoston: Vilko Novak: Slovenica med Madžari. In: Dunántúli Szemle 1940. 1-2. 111. p.

²⁴ Székely - Mukics i. m. 25. p.

módon, hogy az konzonánssá válják kijelentésének vagy tettének a megismerési elemével. Ugyanakkor gondoljunk csak a hatás-ellenhatás fizikai törvényére - minél nagyobb valakivel szemben a nyomás abban az irányban, hogy a voltaképpeni attitűdjével ellentétes viselkedést tanúsítson, annál kevésbé fog megváltozni a beállítódása.²⁵ Pável munkásságában mindkét feloldási módra találunk példákat.

Hidépítő törekvései a meg nem értés, a bizalmatlanság, a gyanakvás légkörében kerültek napirendre, bár - mint utaltam rá - határon innen és túl nem volt egyedül dunai patriotizmusával. Szlovén nemzetisége és anyanemzeti kötődése sohasem vált kétséggé számára, ugyanakkor példás állampolgársági hűséggel kötelezte el magát a magyar kultúra értékei mellett, teremtett virágzó művelődési életet Szombathelyen. „Nehezen tudják elképzelni mások, mit jelentett számára, aki becsülettel szlovén származásúnak érezte magát, az állandó gyanúsítgatás, a tőle elvárt hurrámagyarkodás. Pedig többet alkotott a magyarság számára, mint sokan mások. Mint igazi demokrata és humanista, fájdalommal érezte az állandó lenézést, gyűlölséget, nemtörődömséget minden oldalon. A testvériség, a mély emberiesség volt az ideálja. E meggyőződéséből származott állandó munkálkodása a magyar-délszláv kapcsolatok érdekében” - mondta róla Vilko Novak.²⁶

A disszonancia első típusú feloldási módja volt nála például az a tény, hogy saját személye háttérbe szorításával sokszor „megbújt” a vasi Szemle vagy a múzeumbarát egyesület cégére mögött. Bár egész életét a szlovén kultúra vonzásában töltötte, gyermekeinek már nem adta tovább anyanyelvét. Gazdag Erzsí számol be róla, hogy a határ egyik oldalán túlságosan szlovén, odaát túlságosan magyarnak tartották.²⁷ A kompromisszumos harmóniahiánymérséklési kísérletei közé sorolnám a visszacsatolás után dialektusban írott nyelvtankönyvét - amely miatt pedig a Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesülettel is összetűzésbe került -, az ottani tanítók részére vezetett magyar nyelvtanfolyamait és a számukra összeállított kis magyar irodalomtörténetét. Barátja, Székely László költő, Pável mélységes humanizmusát is egyfajta konzonanciakeresésként értelmezi: „Bármennyire beleolvad is a magyar életbe, sohasem akarja megtagadni a szláv bölcsőt; lelkének megosztottságát, a magyarsága és szláv-sága közt megnyíló örvényt az általános emberszeretettel igyekszik eltakarni és áthidalni.”²⁸

Attitűdjének megerősítését is lemérhetjük viszont azon a jellemszilárdságon, ahogy ragaszkodott szlovén mivoltához. A társaságban szemére hányt pánszláv érzelm miatt lovagias ügybe keveredett 1935-ben a város kultúrtanácsnokával. A személyét délszlávként ért támadásokat követően sem volt hajlandó a szlovén tudósokkal, művészekkel fennállt szoros kapcsolatán lazítani.²⁹ Amikor a harmincas évek derekán a fajvédő sajtó névmagyarosításra szólította fel, dacból még a vesszőt is elhagyta vezetéknévéről. A két ország időleges közeledésekor világosan látta az ügy „hiénáit” is: „Érzem, hogy eljött a mi időnk. Nem szenvedünk hiába az eszméért. Ugyanakkor szomorú szívvel tapasztalom, hogy a semmirekellők máris gyülekeznek a konjunktúra-zsákok körül és lesben állva várják, mikor csaphatnak le a zsákmányra. Sokan vannak az olyan rikkancsok, akik korábban másra esküdtek, most pedig már a legújabb álarccal az arcukon állják körül az új szentélyt.”³⁰

²⁵ Secord, Paul F.-Backman, Carl W.: Szociálpszichológia. Budapest 1972. 129. p.

²⁶ Székely - Mukics i. m. 59. p.

²⁷ Székely - Mukics i. m. 83. p.

²⁸ Székely László: Pável Ágoston, a költő. In. Pável Ágoston emlékkönyv i. m. 35. p.

²⁹ Székely - Mukics i. m. 96. p.

³⁰ Székely - Mukics i. m. 55. p.

A sovinizmust, az üres szólamokat mindig is elkerülte, környezetét is ez irányba befolyásolta. Mint egyik tanítványa visszaemlékezéséből tudjuk, „természetes közvetlenséggel emlegette a maga vend paraszti származását, ahogy soha a két háború közti évek divatos jelszavait a szájára nem vette, s egyetlen fajról, egyetlen nemzetről, egyetlen társadalmi osztályról lekicsinyléssel, becsmérléssel nem nyilatkozott.”³¹ Hogy a disszonancia folyamatos felhalmozódása milyen súlyú elhatározásokhoz vezethet, hadd utaljak arra a ritkán hangoztatott tényre, hogy 1945-ben Pável már a Szlovéniába való végleges áttelepülés gondolatával is foglalkozott.³²

Mindkét népe számára azonban a megvalósulás jelenti a maradandó példát. Megcáfолhatatlan realitás, hogy „a magyar és szlovén nép között kialakult jószomszédi viszony, számtalan szállal szövődő kulturális kapocs létrehozásában - amit ma már szinte természetesnek tartunk -, az első testvéri kéznyújtás Pável Ágoston munkásságában található meg. Munkássága nemcsak a vasi határok mentén, hanem országos mértékben is jelentős.”³³

(1986)

³¹ Szemző Magda i. m. 22. p.

³² Székely - Mukics i. m. 61. p.

³³ Simonné Pável Judit: Pável Ágoston a prekmurjei népmesékről. In: Naptár '80. A szlovéniai magyarok szemléje. Murska Sobota 1979. 108. p.

Avgust Pavel, »graditelj mostu«*

Izraz „dvojna navezanost“, ki sta ga izvorno ustvarila politična veda in etnosociologija, je prek publicistike počasi prešel tudi v uporabo pri izobraženi javnosti. Uporabljajo ga za označevanje oseb in etničnih skupin, ki kot narodna, verska ali druga manjšina zaradi svojega porekla in jezikovno-kulturne dediščine, zavestno sprejmejo pripadnost narodu onstran meje, morda drugi socialni skupini, hkrati pa jih politična in gospodarska realiteta in dnevni stiki vežejo k državi, ki jih je sprejela. Življenjsko delo Avgusta Pavla so že prej in tudi na tej konferenci analizirali z najrazličnejših vidikov, sam pa se bom v svojem predavanju, zavedajoč se tveganja morebitnih prekrivanj, osredotočil na pojavne oblike, dejstva in družebno-psihološke težave zgoraj opisane vloge mostu.

Pavla so imeli sodobniki in ga imajo tudi nasledniki za razumnika s širokim obzorjem, ki je večstransko sodoben in evropski. Njegova evropskost pa se ni družila z neke vrste supranacionalističnim, kozmopolitskim temeljnim stališčem: hkrati je bil človek, Slovenec, Madžar, Vzhodno-Srednjeevropjec in sploh vsestranski, zato je tudi vreden predstavitve. Korenine njegovega nazora najdemo že v rojstni hiši, v etničnem položaju njegovega rojstnega kraja. Rodil se je v „tistem kotu Avstro-Ogrske monarhije, kjer se slovensko jezikovno področje pri Radgoni stika z nemškim. Njegovo narečje, najsevernejši poganjek slovenskega jezika, je ohranilo veliko arhaizmov; njegova rojstna vas leži blizu t.i. štajersko-slovenskega narečnega področja. Njegova pripadnost Madžarski pa je izoblikovala posebna jezikovna in kulturna stanja - tod je starejša generacija tiste čase govorila celo tri jezike.”¹ Vprašanji regionalne skupne usode in interetničnih odnosov sta ga zaposlovali vse do trenutka smrti. V nadaljevanju bom najprej skiciral njegov odnos do južnoslovanskih ljudstev in do Madžarske, nato pa njegove napore za usklajitev obeh ter končno tudi konflikte, ki so iz teh posledično izhajali.

Za južnoslovanske kulture

V osi delovanja znanstvenika Avgusta Pavla je bila slovanska filologija. Slavistiko je razumel kot znanstveni pojem, kot del te discipline ni raziskoval le jezikoslovja, literarne zgodovine in etnografije, ampak kot del nje tudi kulturne stike. V delu Pavla kot raziskovalca, pesnika-prevalca, ravnatelja knjižnice in muzeja ter kot človeka družbenega življenja se velikokrat prepletajo in jih je težko razločiti.

Njegovo življenjsko delo je zaradi njegovega porekla najbogatejše v slovenskih relacijah. Za jezikoslovno dediščino štejemo predstavitev narečnega glasoslovja rojstne vasi Cankove ter upoštevanje gibanj in zbiranja tamkajšnjega knjižnega jezika. Prvi opiše in slovensko jezikovno področje na Madžarskem razdeli na regijske, etnografske enote, ugotovi pravila in zakonitosti dialekta(-ov) ter s tem daje vzpodbudo tudi splošnemu slovanskemu jezikoslovju in še posebej slavistiki v Sloveniji. Njegovo veliko delo, tisočpetsto strani obsegajoča monografija z naslovom „Primerjalno glasoslovje, oblikoslovje in skladnja domačega

* Objavljeno v madžarščini in: Székely András Bertalan: *A Rábától a Muráig. Nemzetiségek egy határ két oldalán*. Budapest 1992. 14-23. pp.; slovenščini in: Székely, András Bertalan: *Od Rabe do Mure. Narodnost na obeh straneh meje*. Monošter 1994. 20-35. pp.; nemščini in: *Signal* (Graz), Winter / zima 2002/2003. 20-26. pp.

¹ Novak, Vilko: Pável Ágoston, a nyelvtudós. In: Pável Ágoston emlékkönyv. Szombathely 1949. 39. p.

slovenskega jezika», ki združuje raziskovalno delo štirih desetletij in je ostalo v rokopisu, še danes ni ustrezno ocenjeno in obdelano.

Slovenska etnografija se lahko Pavlu zahvali za dve večji študiji² in za več krajših spisov. „Njegove predmetno-etnografske publikacije niso enostavni etnografski strokovni članki, ampak leposlovne stvaritve, napisane z veliko temperamenta, humorja in melanholije, ljubezni do pokrajine in človeka, lirski potopisi, ali če želite, poročila o doživetjih hkrati, ki jih avtorjev etnografski in dodajmo jezikoslovni interes specifično obarva (...) za njega je samoumevno, da v slovar zbere celotno terminologijo opreme kmečke domačije in hkrati poda informacijo o tem, kaj pomenijo te kmečke strokovne besede, kakšne predmete, postopke in opravila karakterizirajo.³ Tudi Vilka Novaka, ki je pozneje postal vodja katedre za etnografijo na ljubljanski univerzi, navduši za etnologijo, v njegovem interesu napiše celo obrambni spis, ko je to bilo zaradi političnega ozračja potrebno.

Tudi s številnimi drugimi predstavniki slovenskega duhovnega življenja vzdržuje strokovne in prijateljske stike. Od jezikoslovcev se z njim redno dopisujeta Stanislav Škrabec in Franc Ramovš ter umetnostni zgodovinar France Stele. S Francem Šebjaničem, poznejšim javnim delavcem, je prišel v stik januarja 1941 na svoji študijski poti po Madžarski. Po ponovni priključitvi Pomurja tamkajšnje dijake podpira z veliko ljubeznijo. Veliko stori tudi glede izpustitve kiparja Franca Kuzmiča in njegove razstave. Prav tako ponudi pomoč duhovnikoma Ivanu Jeriču in Ivanu Škafarju; njuno simpatiziranje s Slovenci uradni organi niso gledali z odobravanjem. Kot ravnatelj županijskega muzeja oktobra 1943 opravi popis zbirke „Prekmursko društvo v Murski Soboti“. Ne popusti uradniški vnemi, ki zahteva prenos tamkajšnjega materiala v Szombathely, sklicujoč se na težavnost prevoza ga prepusti v skrbstvo občinskim odbornikom.⁴ Teptanja humanuma v blato pa tudi on ne more vedno preprečiti: „V Slovenskem Porabju in v Medžimurju so pred mojimi očmi, brez izbire poslali v papirnico najvrednejša in nenadomestljiva dela zgolj zato, ker so bila slovenska ali hrvaška. Od barbarskega prizora sem se obrnil stran; ker se mi je v očeh pojavila solza in ker si zaradi nedolžnih solz nisem mogel pomagati“, je izjavil na nekem mestu.⁵

Čeprav se je na vrhove lirike povzpел v madžarskem jeziku, svoje prve pesmi napiše v materinščini. Pesnitve v prekmurskem narečju pod psevdonimom Sinek Martinek so bile objavljene v listih in koledarjih v okolici Murske Sobotice. Avgust Pavel opravi pionirsko delo na področju spoznavanja domačega slovenskega ljudskega pesništva in prozne literature, na njegovo tovrstno delo se bom še povrnil.

Njegova literarnoteoretična dela segajo že v kulturni krog ostalih južnoslovanskih ljudstev. Dragocene študije objavi o vlogi Hunyadija v slovenskem, dalmatinskem, hrvaškem in srbskem ljudskem izročilu in literaturi, čeprav se njegova 500 strani obsegajoča sinteza - rezultat 30 letnega zbiranja - še danes skriva v rokopisu.⁶ Prav tako obdela južnoslovanske

² Nyílttűzhelyű konyhák a hazai szlovénoknál. In: A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője 1927. 4. 129-144. pp. (slovensko: Etnolog 1931. 125-145. pp.); ter Rigászás a Vendvidéken és az Őrségben. In: A Néprajzi Múzeum Értesítője 1942. 2. 141-163. pp.

³ Sándor István: Pável Ágoston és a magyar néprajz. In: Dr. Pável Ágoston. Szombathely-Murska Sobota, 1967. 50-51. pp.

⁴ S. Pável Judit: A szombathelyi Savaria Múzeum története (1919-1945). In: Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője. 1919-1945. Szombathely 1964. 310. p.

⁵ Citira ga Miklós Takács in: Székely András Bertalan - Mukics Ferenc: Két nép hű fia (Zvesti sin dveh narodov). Budapest - Szombathely 1986. 77. p.

⁶ Szemző Magda: Pável Ágoston élete. In: Pável Ágoston emlékkönyv, ibidem 29. p.

vire madžarske pesnitve iz 16. st. z naslovom Kralj Béla in Bankójeva hči (Béla király és Bankó leánya). Dosleden primer primerjalne metode je njegovo zgodnje, a zrelo pisanje o sorodnikih pripovedke o Orfeju v južnoslovanskem ljudskem pesništvu. Samoumevno je, da se je omenjene jezike seveda naučil. Ob Muri zbira hrvaške ljudske običaje in verovanja ter prevaja iz srbskega ljudskega pesništva. Dela Dimitrija Ivanova (njegov pisateljski psevdonim: Elin Pelin), realističnega pisatelja bolgarskega kmetstva, bere v originalu in o njih z navdušenjem poroča v Literaturi. Tik pred smrtjo je za tisk urejal prevod južnoslovanskih balad z obsegom 350 strani.

Pavlov madžarski patriotizem

Poleg bogatenja južnoslovanskih jezikov, literatur in poznavanja ljudstev je Avgust Pavel svoje ime vklesal tudi v madžarsko kulturno zgodovino. Študij je končal v madžarskem jeziku, kljub slovenskemu materinemu jeziku je že kot učenec Madžarske kraljeve državne gimnazije v Monoštru v prvem letniku srednje šole najboljši v razredu. V nadaljevanju šolanja v premonstratski glavni gimnaziji v Szombathelyu se ujame v čarobni krog madžarske literature. Prvi poskusi v literarnem krožku se začnejo z epigrami, baladami, s historičnimi elegijami, z ezopskimi pravljicami in študijami.⁷ Kot slušatelj filozofske fakultete - podobno kot pomemben sloj njegove generacije - prepozna genij Adyja, domala na pamet zna vsako pesem njegovih prvih štirih zbirk.⁸ Kult Adyja ohrani do konca svojega življenja.

Po mnenju Vilka Novaka je „zelo naravno, da je višek v liriki in sploh pisanja dosegel v madžarščini, saj je z njo živel v šolskih letih in pozneje tako mislil, govoril in bral.“⁹ Za življenja objavi dve samostojni pesniški zbirki. Lepo število kritičskih odmevov od Sándorja Weörsösa do Radnótiya, od Móre do Erzsí Gazdag izpostavlja med drugim njegovo nevezano vezanost, barvno bogat in secesijski madžarski jezik. Njegove pesmi so vizije, „komaj kakšna nit jih veže k izkustveni realnosti: v besede nezarisljive misli, skrajni občutki, trpeča hrepenenja, mučni dvomi in strašna prerokovanja. Lirika - z epskimi razsežnostmi! (...) Polna nasprotij in sozvočij; notranje razrahljanje človeške neskončnosti; slutenje upornišтва, ki se vrtinči v nas, pomiritev nasprotij, da bi jih lahko občudovali!“ - tako ga označuje morda najtemeljitejša analitična študija njegovega pesništva.¹⁰

Pedagog Avgust Pavel nizu generacij vzgoji ljubezen in spoštovanje do madžarske literature, „bil je profesor literature ne samo po poklicu, ampak v najboljšem pomenu besede“.¹¹ Nasproti latinščini, ki je zgubila na aktualnosti, si prizadeva za večjo vlogo učenja madžaršine. Dober primer visoke stopnje identifikacije s svojim državotvornim narodom je naslednji odlomek iz njegovega postumno objavljenega metodičnega pisanja: „V 11. stoletju naše evropske zgodovine je pretresljivo žalostno dejstvo, da ne znamo zadosti madžarsko. Pa vendar je najbolj dokazljivo potrdilo naše madžarskosti prav naš prastari, neomadeževan madžarski jezik s svojstvenim okusom. Priznajmo s slabo vestjo in z zardevanjem: v tisočletju smo veliko zapravili iz azijske dediščine in ne enkrat smo se z grešno nečimrnostjo in hlapčevsko dušo greli ob neživljenjskem bleščanju tujih peres (...) V kaj se je spremenil

⁷ Kuntár Lajos: Pável Ágoston diákévei. In: Életünk 1975. 5-6. 527. p.

⁸ Szemző Magda, ibidem 14. p.

⁹ Székely - Mukics, ibidem 51. p.

¹⁰ Hein Tádé dr.: Pável Ágoston lírája. Szombathely 1941. Dunántúli Szemle könyvei 184. 368. p.

¹¹ Weöres Sándor: Pável Ágoston emlékezete. In: Pável Ágoston emlékkönyv, ibidem 57. p.

predvsem jezik našega meščanstva od sočnega, okretnega, k vsakemu miselnemu odtenku voljno se prilagajajočega jezika krucov in Pázmánya, ki ima v vsakem vzgibu madžarsko dušo (...) Čuvaja in zagotovili jezikovnega bogastva Madžarov sta literatura in od boga dan narod. A medtem ko so dela pisateljev rudarske niše z zaprto strukturo, je ljudski jezik vedno osvežujoč, prastar, ponikajoč se, iz globoko zasidranih žil napajajoči se rudnik draguljev z razsipnim bleščanjem, ki je dejansko neizčrpen.”¹² Med njegovimi učenci, ki so pozneje postali znani, je verjetno dovolj, če omenim ime Gyule Illyésa, Erzsi Gazdag, Sándorja Weörösa ali pa Nobelovega nagrajenca Alberta Szent-Györgyija.

Njegovo madžarsko domoljubje korenini globoko, svoje stražarnice v Szombathelyu nikoli ni zamenjal, čeprav bi imel možnost na katedri v Ljubljani ali Zagrebu. Svojo simpatijo do Madžarov potrjuje na polju čustev in dejanj. Navezan je na različne kraje našega jezikovnega področja: izvira iz Pomurja, stike vzdržuje s pisatelji in revijami iz Bačke; vojaška bolnišnica v Pöstyénu (danes mesto na Slovaškem) je kraj njegovega okrevanja med prvo svetovno vojno. Posebno naklonjenost čuti do Transilvanije: služi pri pešadijskem polku v Székelyudvarhelyu, svojo profesorsko kariero prične v gimnaziji v Tordi. O teh letih je hčerka povedala, da je svoj prosti čas „takoj izkoristil za zbiranje ljudskih pesnitev, pesmi, običajev in oblek. Še danes imam avbo, ki jo je oče prinesel kot mlad vojak in jo je hranil kot relikvijo, ker mu je bila tako pri srcu.”¹³ Po dunajski odločitvi, organizira v svoji županiji gibanje za oskrbo Transilvanije z madžarskimi knjigami.¹⁴

Izpostavimo ga lahko tudi kot dejavnika na področju hungarologije. Njegovega etnografsko-domoznanskega organizacijskega dela zdaj ne bi razčlenjeval¹⁵, a naj opozorim, da je npr. leta 1940 vodil raziskovalni tabor Inštituta za raziskavo pokrajine in ljudstev (Táj- és Népkutató Intézet) v Szalafő-ju, s tem je spodbudil razmah raziskovanj vasi na področju Zahodne Madžarske in tudi strokovnjaka kot sta István Tálasi ali László Kardos. Tudi njegove etnografske zbirke, njegova muzealsko-organizacijska dejavnost, izoblikovanje mreže samostojnih zbiralcev in revija Vasi Szemle, kot znanstveni rezultat, potrjujejo njegov pomen na področju hungarologije.

Dvojna zvestoba

Služenje dvema kulturnima krogoma v Pavlovem delovanju ni potekalo izolirano v prostoru in času, ampak hkrati. Z enako zveneco mislijo László Németha o „bratstvu po mleku” izpričuje, da morajo ljudstva ob Donavi s sprejetjem skupne usode in z odkritjem bogastva priti do vzajemnega stiska roke. Po Trianonu ostane na Madžarskem, svoje življenje pa posveti raziskovanju in izgrajevanju južnoslovansko-madžarskih dobrih odnosov in kulturnih stikov. Kako večna je njegova več kot pol stoletje stara ugotovitev: „Ne poznamo se dovolj. To pelje do nezainteresiranosti, hladne brezbriznosti, celo vzvišenega, a brezpredmetnega omalovaževanja. Pri nas kaj hitro omenjajo Balkan, tam doli pa Azijo. In to ni dobro tako. Prepričan sem, da bi dobronamerno spoznavanje rodilo spoštovanje, spoštovanje pa vsaj

¹² Irodalomtánításunk céljáról. (Govor, 1937) In: Pável Ágoston válogatott tanulmányai és cikkei. Szombathely 1976. 244-245. pp.

¹³ Székely - Mukics, ibidem 11. p.

¹⁴ Pável Ágoston: Könyvet Erdélynek! In: Vasvármegye, 6. Dec. 1940.

¹⁵ O tem glej: Székely András Bertalan: Pável Ágoston és a magyarországi honismeret. In: Vasi Honismereti Közlemények 1986. 1-2. 6-11. pp.

simpatijo. Zaradi osnovnih naukov naših veroizpovedi bi morali biti zavezani še čemu več v odnosu drug do drugega.”¹⁶

Vzajemni vplivi ljudstev so etnologa :Pavla zanimali od vsega začetka. „Medtem ko se je ukvarjal s to vejo znanosti, je namreč v Avgustu Pavlu postalo zavestno dejstvo, da se kultura, v kateri živijo ljudstva druga ob drugem, prepleta s tisočimi nitmi in kljub ljudskim značilnostim in etničnim posebnostim je skupno povzet rezultat tisočletnih naporov človeštva.”¹⁷ Izposojajo materialne kulture podaja v študijah o Stražni in Vendski pokrajini, madžarske sposojenke dialekta rojstnega kraja pa v svojih jezikoslovnih delih. Njegova revija Vasi (pozneje: Dunántúli) Szemle je že od vsega začetka imela interetnične-interkulturne cilje, saj se na področju županije srečujejo madžarski, hrvaški, nemški in slovenski jezikovni elementi. V splošno zavest je povzdignil, „da ima vsako ljudstvo, vsaka etnična skupina prastaro, torej zelo dragoceno jezikovno in kulturno izročilo (...) z vidika umetnosti in znanosti niso pomembne meje in razlike v jeziku (...) Treba je zbrati specifično osebno izročilo teh majhnih ostankov ljudstev. To pa je treba objaviti v reviji Vasi Szemle in drugod. Ker po njegovem mnenju celotna evropska kultura ni nič drugega kot velik mozaik, ki je sestavljen iz kulture velikega števila etničnih skupin in ljudstev.”¹⁸

Njegova dejavnost kot graditelja mostu je uspešna tudi na ravni literature. O njegovem odkrivanju južnoslovanskih vzporednic pesnitve o Bankójevi hčeri sem že govoril. Spozna, da so figure Hunyadijev, posebej kralja Matjaža, izjemna povezovalna spona in simbol v zavesti naših ljudstev, saj jih vse do danes živo ohranja tako južnoslovansko kot madžarsko ljudsko izročilo in literatura. Med njegovimi prevodi so pomembne presaditve slovenskih ljudskih pesmi, balad in romanc¹⁹ ter najpomembnejših del največjega slovenskega pisatelja Ivana Cankarja, ki so tako postala dostopna domačemu (madžarskemu) bralstvu. Napiše pregled slovenske književnosti od začetkov do svojega rojaka Miška Kranjca.²⁰ Madžarsko-slovenske zgodovinske in kulturne vzajemne vplive strne v veliki študiji, ki izide v dveh jezikih.²¹

Zaradi spoznavanja-seznanjanja, kar predstavlja zanesljiv nosilec mostu, opravi neprecenljivo organizacijsko delo. Leta 1925 ustanovi slovansko zbirko z domačimi konotacijami v županijski mestni knjižnici, ker je „knjižnica v Szombathelyu zaradi neposrednega sosredstva bližnjega slovenskega jezikovnega področja in zahodno-madžarskih jezikovnih otokov najprimernejša za zbiranje in shranjevanje del, ki z mnogih vidikov vsebujejo kulturne nauke in vzajemna razmerja.”²² Z vztrajnim delom skozi leta in leta nabavlja slovenske knjige in revije, ki jih v Županijski knjižnici Dániel Berzsenyi kot dragocenosti še danes skrbno hranijo. S tem konec koncev položi temelje knjižnične izmenjave, ki traja danes že nekaj desetletij in katere cilj je oskrba Madžarov v Sloveniji in Slovencev na Madžarskem z materialom v maternem jeziku.

¹⁶ Pável Ágoston: Jugoszláv irodalmi levél. In: Magyar Írás, sept. 1933. 458. p.

¹⁷ Sándor István, ibidem 55. p.

¹⁸ Székely - Mukics, ibidem 67. p.

¹⁹ Slovenski ljudske pesmi - Szlovén népdalok. Murska Sobota 1967.

²⁰ A szlovén irodalom vázlatos áttekintése. Szeged 1976. JATE Orosz Nyelvi és Irodalmi Tanszék.

²¹ Ungarn und die Slowenen. In: Ungarn und die Nachbarvölker. Budapest 1943. 123-140. pp., ter Magyarok és szlovének. In: Magyarország és Kelet-Európa. A magyarság kapcsolatai a szomszéd népekkel. Budapest 1947. 156-168. pp.

²² Vas vármegye és Szombathely város Kultúregyesülete Könyvtárának címjegyzéke. Uredil in uvod: Pável Ágoston. Szombathely 1925. 6. p.

Pavlovo delovanje na področju posredovanja kulture doseže svoj vrh v desetletju med 1935 in 1944, in sicer v njegovi naravoslovno-družboslovni in etnološki reviji Vasi Szemle. Podobno današnji situaciji tiska v madžarskem jeziku doma in v Karpatski kotlini, je tudi tista leta obstajala lokalna razdelitev dela organov graditeljev mostu. Tako na primer publikacija Tanú és Apolló v glavnem mestu daje vpogled v duhovno življenje vseh sosedov, Kalangya pa v Subotici spremlja srbske, Erdélyi Helikon romunske in saške, Magyar Írás iz Košic pa slovaške merodajne kulturne pojave. Revija Vasi Szemle, izhajajoč iz svoje zemljepisne lege, prevzame spremljanje slovenske in hrvaške kulture. Prostor daje vsemu, od drobnih kulturnih novic do obsežnih komparativističnih študij, kar bralce iz produkcije sosednjih civilizacij lahko zanima. Tudi Pavel sam je zaradi svojega obširnega študijskega pisanja in pesmi stalno prisoten v slovenskih in hrvaških sredstvih množičnega obveščanja. Njegovi prevodi in slovanske filološke publikacije tudi v drugih domačih revijah opravljajo funkcijo kulturnega posredništva.

Mislim, da pojma sloveno-hungaristika in hungaro-slovenistika najbolje pokrivata tisto razvejano teoretično in praktično delo, ki ga je na tem področju opravljal. O tem, s kakšnim uspehom, priča tudi to, da je pod vplivom njegove rubrike „Hungarica in Slovenia”, na drugi strani meje Vilko Novak uvedel novi rubriki z naslovoma „Slovenica na Madžarskem” in „Slovenica med Madžari” v ljubljanskih časopisih Slovenec ter Dom in Svet. Avgust Pavel je bil pobudnik Novakovih prevodov, kar je moč dokumentirati: npr. skupni prevod Tragedije človeka s Tinetom Debeljakom.

Lahko bi rekli, da je jugoslovansko-madžarsko zbliževanje bilo zanj najpomembnejši cilj. „Dokler nas kultura ne zbliža, dotlej bo vsako prizadevanje za prijateljsko sožitje breupno in zaman”, poudarja.²³ Vsakogar, ki ga obišče iz Jugoslavije, sprejme odprtih rok in tudi doma se seveda obračajo na njega vsi tisti, ki iščejo z Jugoslavijo kulturne ali znanstvene stike. Z velikim upanjem gleda na nekaj let dejansko razvijajoče se meddržavne stike - v ta čas spada njegovo imenovanje na univerzi v Szegedu, kjer postane zasebni profesor južnoslovanskih jezikov. Po grenki iztreznitvi, ki je sledila tragičnim dogodkom aprila 1941, od leta 1943 zopet oživijo državni in obenem Pavlovi južnoslovanski stiki.

Judit Pavel verjetno najbolj občuteno izrazi njegovo dvojno navezanost: „Z ljudmi v vasi, kjer je zbiral etnografsko gradivo, je prav tako čutil skupno usodo kot z ljudmi s Cankove; z izseljeno delavsko družino v Szombathelyu prav tako kot z revno Cankarjevo družino; s hlapcem Jemejem prav tako kot z nezaposlenimi, ki so se potikali okoli kipa Sv. Trojice (...) Prav tako je odkrival skrite dragocenosti Szombathelya in o njih pisal z enako ljubeznijo, s kakršno je želel rešiti Cankarjevo rojstno hišo pred rušitvijo.”²⁴

Kognitivna disonanca

Manjšinska bit, posebej če se druži z zavestnim namenom izgradnje mostu, nikjer in nikoli ni brez napetosti in konfliktnih situacij. Še posebej, tako je bilo v Vzhodno-srednji Evropi med dvema svetovnim vojnima, kjer je, s preobrnitvijo prejšnjih stanj na glavo, več kot 3 milijone Madžarov doletela manjšinska usoda in brezpravno stanje. Domačo politiko in javno mnenje so prepojile misli na revizijo in šovinistične strasti in v takem družbenem miljeju lahko zares ovrednotimo življenjsko delo Avgusta Pavla.

²³ Pável Ágoston: Vilko Novak: Slovenica med Madžari. In: Dunántúli Szemle 1940. 1-2. 111. p.

²⁴ Székely - Mukics, ibidem 25. p.

Sodobna socialna psihologija imenuje po Festingerju neujemanje med posameznikovo naravnostjo in obnašanjem kognitivna (spoznavna) disonanca. Spoznanja, mnenja, prepričanja o naši okolici, o drugih in o samem sebi se le redko ujamejo v popolno sozvočje z našimi dejanji. Umiritev inkonsistence je možna na dva načina. Na eni strani, če nekoga silijo, da izjavi ali stori nekaj, kar je v nasprotju z njegovo siceršno attitudo, poskuša svojo naravnost modificirati ali prikriti na način, da bi to postalo konzonantno s spoznavnim elementom njegove izjave ali dejanjem. Hkrati pa pomislimo na fizični zakon učinka in protiučinka - čim večji je pritisk zoper nekoga v smeri, da naj bi izpričal nasprotno vedenje s svojo siceršno attitudo, tem manj se bo spremenila njegova naravnost.²⁵ V delovanju Pavla najdemo primere za oba načina umiritve.

Njegova prizadevanja za izgraditev mostu so bila vsak dan v ozračju nerazumevanja, nezaupanja in sumničenja, čeprav kot sem opozoril, na tej in oni strani meje ni bil osamljen s svojim donavskim patriotizmom. Nikoli ni podvomil v svojo slovensko narodnost in vezanost na matični narod, hkrati pa je bil z vzorno državljansko zvestobo zavezan vrednotam madžarske kulture in je v Szombathelyu izoblikoval cvetoče kulturno življenje. „Nekateri si niti ne morejo predstavljati, kaj je pomenilo zanj, ki je bil do dna svoje duše Slovenec, nenehno sumničenje in od njega pričakovano hura-madžarstvo. Kaj je pomenilo tako ravnanje za človeka, ki je ustvaril za razvoj madžarstva več kot, veliko drugih ljudi! Kot resnični demokrat in humanist je bil hudo prizadet zaradi stalnega preziranja, sovraštva in ignoranstva na obeh straneh meje. Njegov ideal sta bila bratstvo in humanizem. Iz tega njegovega prepričanja so izhajala tudi njegova prizadevanja na področju razvoja madžarsko-južnoslovanskih stikov”, je o njem povedal Vilko Novak.²⁶

Prvi tip sprostitve disonance je bilo pri njem na primer dejstvo, da je svojo osebo velikokrat spravil v ozadje in se „skril” za revijo Vasi Szemle ali za imenom Društva prijateljev muzeja. Čeprav je celo življenje preživel v privlačnosti slovenske kulture, svojim otrokom svoje materinščine ni več predal. Erzsí Gazdag omenja, da so ga na tej strani meje imeli za prevelikega Slovenca, tam čez pa za prevelikega Madžara.²⁷ Med poskuse umiritve kompromisnega pomanjkanja harmonije bi lahko uvrstil njegovo jezikovno vadnico, napisano v dialektu po ponovni priljučitvi, zaradi katere je prišel navzkriž z Madžarskim kulturnim društvom Vendske pokrajine, jezikovne tečaje za tamkajšnje učitelje in za njih sestavljeno madžarsko malo literarno zgodovino. Njegov prijatelj in pesnik László Székely, tudi Pavlov globok humanizem razumeva kot neke vrste iskanje konsonance: „Kakorkoli se poenoti z življenjem Madžarov, svoje slovanske zibke nikoli noče zanikati; razcepljenost svoje duše, prepad med svojim madžarstvom in slovanstvom si prizadeva zakriti in premostiti s splošnim človekoljubjem.”²⁸

Potrditev njegove attitude prav tako lahko izmerimo na trdnosti njegovega značaja, s katero se je oklepal svojega slovenskega porekla. Zaradi panslovanskega čustva, ki so mu ga očitali v družbi, se je z mestnim kulturnim nameščencem leta 1935 zapletel v dvoboj za čast. Niti po napadih na svojo osebo kot južnega Slovana ni bil pripravljen zrahljati obstoječe tesne stike s slovenskimi znanstveniki in umetniki.²⁹ Ko ga je sredi tridesetih let šovinističen tisk pozval, naj madžarizira svoj priimek in ime, je iz kljubovanja na priimku opustil celo vejico. Ob

²⁵ Secord, Paul F. -Backman, Carl W.: Szociálpszichológia. Budapest 1972. 129. p.

²⁶ Székely - Mukics, ibidem 59. p.

²⁷ Székely - Mukics, ibidem 83. p.

²⁸ Székely László: Pável Ágoston, a költő. In. Pável Ágoston emlékkönyv, ibidem 35. p.

²⁹ Székely - Mukics, ibidem 96. p.

začasnem približevanju obeh držav je jasno videl tudi „hijene“: „Čutim, da je prišel naš čas. Nismo zaman trpeli za idejo. Hkrati pa z žalostnim srcem opažam, da se ničvredneži že zbirajo okoli žakljev konjunktore in na preži čakajo, kdaj bodo lahko planili na plen. Velikoje takih kričačev, ki so prej prisegali na nekaj drugega, zdaj pa že z najnovejšo masko na obrazu stojijo okoli oltarja.“³⁰

Vedno se je izogibal šovinizmu in praznemu govoričenju, v tej smeri je vplival tudi na svoje okolje. Kot vemo iz spominov nekega učenca, „z naravno neposrednostjo je omenjal svoje vendsko kmečko poreklo, kakor ni nikoli izgovoril modne parole let med dvema vojnama in o nobeni vrsti, nobenem narodu, nobenem družbenem razredu ni govoril z omalovaževanjem in z zmerjanjem.“³¹ H kakšnim odločitvam lahko pripelje nenehno kopičenje disonance, naj opozorim na redko omenjano dejstvo, da se je Pavel leta 1945 ukvarjal z mislijo na dokončno preselitev v Slovenijo.³²

Toda za oba njegova naroda pomeni uresničenje trajen vzor. Neizpodbitna realnost je, „da pri izoblikovanju dobrososedskih odnosov med madžarskim in slovenskim ljudstvom in kulturnih vezi, ki so stekane iz nešteto niti in kar se nam danes zdi povsem naravno, najdemo prvo bratsko ponujeno roko prav v delovanju Avgusta Pavla. Njegovo delo ni pomembno samo ob mejah Železne županije, ampak tudi v državnih merilih.“³³

(1986)

(Prevedla iz madžarščine: Gabriella Gaáll)

³⁰ Székely - Mukics, ibidem 55. p.

³¹ Szemző Magda, ibidem 22. p.

³² Székely - Mukics, ibidem 61. p.

³³ Simonné Pável Judit: Pável Ágoston a prekmurjei népmesékről. In: Naptár '80. A szlovéniai magyarok szemléje. Murska Sobota 1979. 108. p.

Avgust Pavel, der „Brückenbauer“*

Der ursprünglich durch Politikwissenschaft und Ethnosoziologie geschaffene Ausdruck „*zweifache Bindung*“ ist durch die Publizistik allmählich auch in den Sprachgebrauch des Allgemeinpublikums eingegangen. Er wurde zur Charakterisierung von Personen und Volksgruppen gebraucht, die sich als nationale, religiöse oder andere Minderheiten durch Abstammung und sprachlich-kulturelles Erbe bewusst zur Gemeinschaft mit einem Volk oder mit mehreren Völkern, eventuell mit einer anderen sozialen Gruppe jenseits der Grenze bekennen, gleichzeitig aber durch die politische und wirtschaftliche Realität und die täglichen Kontakte an das Aufnahmeland gebunden sind. Das Lebenswerk von Avgust Pavel wurde früher unter den verschiedensten Aspekten analysiert. In meinem Aufsatz konzentriere ich mich - in dem Bewusstsein, dass es eventuell zu Überlappungen kommt - auf die Erscheinungsformen, Tatsachen und gesellschaftspsychologischen Schwierigkeiten der oben geschilderten *Brückenrolle*.

Pavels Zeitgenossen und die Nachkommen hielten/halten ihn für einen weitsichtigen, vielseitig modernen und europäischen Geist. Seine Europa-Verbundenheit war aber keine supranationalistische, kosmopolitische Grundeinstellung: Er war ein Mensch, ein Slowene, der in Ungarn in Ostmitteleuropa lebte und trotzdem universal wirkte. Es lohnt sich gerade auch deshalb, auf ihn als Beispiel hinzuweisen. Die Wurzeln seiner Anschauung finden wir bereits im Elternhaus, in der ethnischen Lage seiner Heimat. „Er wurde in jener Ecke der Österreich-Ungarischen Monarchie geboren, in der das slowenische Sprachgebiet bei Radkersburg das deutsche berührt. Sein Dialekt ist der nördlichste Spross der slowenischen Sprache und hat viel Archaisches bewahrt, und das Dorf, in dem er geboren wurde, liegt in der Nähe des sog. steirisch-slowenischen Dialektgebietes. Und weil das Gebiet zu Ungarn gehörte, haben sich hier besondere sprachliche und kulturelle Gegebenheiten herausgebildet. Hierzulande sprach damals die ältere Generation oft auch drei Sprachen.“¹ Die Frage der regionalen Schicksals-gemeinschaft und der interethnischen Verbindungen hat ihn bis zum Tod beschäftigt. Ich möchte zuerst auf sein Verhältnis zu den südslawischen Völkern und zu den Ungarn eingehen, weiters auf sein Bemühen, diese beiden Pole miteinander in Einklang zu bringen, und zum Schluss auf die damit zusammen-hängenden Konflikte.

Für die südslawischen Kulturen

Im Mittelpunkt der Tätigkeit des Wissenschaftlers Avgust Pavel stand die slawische Philologie. Er hat die Slawistik als einen interdisziplinären Begriff interpretiert und nicht nur die Sprachwissenschaft, die Literaturgeschichte und die Volkskunde, sondern auch die Kultur- und Kunstgeschichte sowie die Untersuchung der kulturellen Verbindungen als deren Teil aufgefasst. Die verschiedenen Persönlichkeiten des Forschers, des Dichters/Übersetzers, des Bibliotheks- und Museumsleiters, des Menschen der Öffentlichkeit usw. sind oft miteinander verwoben und in der Tätigkeit Pavels schwer voneinander zu trennen.

* Erschienen auf ungarisch in: Székely, András Bertalan: *A Rábától a Muráig. Nemzetiségek egy határ két oldalán*. Budapest 1992. 14-23. pp.; auf slowenisch in: Székely, András Bertalan: *Od Rabe do Mure. Narodnost na obeh straneh meje*. Monošter 1994. 20-35. pp.; auf deutsch in: *Signal* (Graz), Winter / zima 2002/2003. 20-26. pp.

¹ Novak, Vilko: Pável Ágoston, a nyelvtudós. In: *Pável Ágoston emlékkönyv*. Szombathely 1949. 39. p.

Aufgrund seiner Herkunft nimmt der „slowenische“ Teil in seinem Lebenswerk die quantitativ höchste Stellung ein. Zum sprachwissenschaftlichen Teil zählen die Aufzeichnung der dialektologischen Lautlehre im Geburtsort Cankova / Vashidegkút und die der Bewegungen und Sammlungen der dortigen literarischen Sprache. Er ist der erste, der das ungarnslowenische Sprachgebiet beschreibt, es in landschaftlich-volkskundliche Gruppen einteilt, die Rolle und Gesetzmäßigkeiten dieser Dialekte feststellt und dadurch die allgemeine und die slowenische Slawistik anregt. Das in Manuskriptform gebliebene und auch bis heute nicht genug geschätzte und aufgearbeitete mächtige Werk ist die anderthalbtausend Seiten lange Monographie „Die vergleichende Laut-, Form- und Satzlehre der heimischen slowenischen Sprache“, die die Forschungsarbeit von vier Jahrzehnten zusammen-fasst.

Die slowenische Volkskunde kann Pavel für zwei längere² und mehrere kürzere Studien danken. „Seine volkskundlichen Publikationen sind keine trockenen Fachartikel, sondern mit viel Humor und Melancholie, mit Landschafts- und Menschenliebe geschriebene Werke der Belletristik und lyrische Reise-beschreibungen oder, wenn man so will, Erlebnisberichte. Diesen gibt das volkskundliche und sprachwissenschaftliche Interesse des Autors eine ganz eigene Farbe. (...) So ist es selbstverständlich für ihn, dass er die ganze Terminologie für die Geräte der Bauernhöfe im Wörterbuch sammelt und gleichzeitig erklärt, was diese bäuerlichen Fachausdrücke bedeuten, welche Gegenstände, Verfahren, Tätigkeiten sie charakterisieren.“³ Durch seine Anregung hat sich auch *Vilko Novak*, der spätere Leiter des Lehrstuhls für Volkskunde an der Universität Ljubljana, mit der Ethnologie befasst, er hat sogar ein Empfehlungsschreiben für ihn verfasst, als dies wegen der politischen Situation nötig war.

Er pflegte fachliche und freundschaftliche Kontakte mit zahlreichen anderen Vertretern des slowenischen geistigen Lebens und führte Korrespondenz mit den Sprachwissenschaftlern *Stanislav Škrabec* und *Franc Ramovš* sowie mit dem Kunsthistoriker *France Stelé*. Den später öffentlich bekannten *Franc Šebjanič* lernt er im Jahr 1941 in Ungarn kennen. Nach dem Rückanschluss des Murgebietes finden die dortigen Schüler und Studenten bei ihm freundliche Aufnahme. Er engagiert sich auch für die Entlassung des Bildhauers *Franc Kúhar* und bemüht sich um Ausstellungsmöglichkeiten. Den Pfarrern *Ivan Jerič* und *Ivan Škafar* - deren slowenenfreundliche Tätigkeit den Behörden nicht recht ist - hat er ebenfalls geholfen. Als Leiter des Komitatsmuseums nimmt er die Sammlung „Prekmursko društvo v Murski Soboti“ im Oktober 1943 ins Inventar auf und verhindert, das dortige Material nach Szombathely zu bringen. Er beruft sich auf Transport-schwierigkeiten und übergibt es dem Kreisvorstand in Obhut.⁴ Dass die Menschenrechte mit Füßen getreten werden, kann aber auch er nicht immer verhindern: „Im Windischen Gebiet und im Medjimurje wurden die wertvollsten und unersetzbaren Werke ohne jegliche Auswahl vor meinen Augen in die Papiermühle geschickt, dies nur deshalb, weil sie slowenisch und kroatisch waren. Ich wandte mich von der barbarischen Szene ab, weil mir Tränen in die Augen kamen und weil ich den unschuldigen Büchern nicht helfen konnte“ - gesteht er an einer Stelle.⁵

² Nyílttűzhelyű konyhák a hazai szlovénoknál. In: A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője 1927. 4. 129-144. p. (auf slowenisch in: Etnolog 1931. 125-145. p.) und Rigászás a Vendvidéken és az Őrségben. In: A Néprajzi Múzeum Értesítője 1942. 2. 141-163. p.

³ Sándor István: Pável Ágoston és a magyar néprajz. In: Dr. Pável Ágoston. Szombathely-Muraszombat 1967. 50-51. p.

⁴ S. Pável Judit: A szombathelyi Savaria Múzeum története (1919-1945). In: Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője. Szombathely 1964. 310. p.

⁵ Zitat nach Miklós Takács in: Székely András Bertalan - Mukics Ferenc: Két nép hú fia. Budapest - Szombathely 1986. 77. p.

Obwohl er die ungarische Sprache auch in lyrischer Form beherrschte, schrieb er die ersten Gedichte in seiner Muttersprache. Die im Murgebietsdialekt entstandenen Gedichte sind unter dem Pseudonym *Sinek Martinek* in den Blättern und Jahrbüchern um Muraszombat / Murska Sobota erschienen. Avgust Pavel übernimmt eine bahnbrechende Rolle, die slowenische Volkslyrik und Prosa-literatur in Ungarn bekannt zu machen.

Seine literaturwissenschaftlichen Werke beschäftigen sich mit dem Kulturkreis der anderen slawischen Völker. Er veröffentlicht wertvolle Studien über die Rolle der Hunyadis in der *slowenischen, dalmatischen und serbischen* Volkstradition und Literatur. Dennoch liegt seine diesbezügliche 500-Seiten-Synthese - das Ergebnis von 30 Jahren Sammlertätigkeit - heute nur in Manuskriptform vor.⁶ Die südslawischen Quellen einer ungarischen Dichtung aus dem 16. Jahrhundert - mit dem Titel König Béla und Bankós Tochter - wurde ebenfalls von ihm bearbeitet. Das konsequente Beispiel für die vergleichende Methode ist seine frühere Abhandlung über eine Entsprechung der Orpheussage in der südslawischen Volkslyrik. Er lernt selbstverständlich die Sprachen, mit denen er arbeitet. Er zeichnet kroatische Volksgebräuche und Volksmythen entlang der Mur auf und übersetzt aus der serbischen Volkslyrik. Die Werke des realistischen Darstellers des bulgarischen Bauerntums Dimitrij Ivanov (sein Schriftsteller-Pseudonym: *Elin Pelin*) liest er im Original und berichtet überschwenglich in der Zeitschrift *Literatúra* und macht seine 350 Seiten starke südslawische Balladenübersetzungen druckfertig, bevor ihn der Tod ereilt.

Avgust Pavel und sein ungarischer Patriotismus

Neben der Bereicherung der südslawischen Sprache, Literatur und Volkskunde brachte Avgust Pavel seinen Namen auch in die ungarische Kulturgeschichte ein. Obwohl slowenischer Muttersprachler, ist er der beste Schüler der 1. Klasse im Ungarischen Königlichen Staatlichen Gymnasium in Szentgotthárd / Monošter. Er gerät in den Bannkreis der ungarischen Literatur im Prämonstratenser Ober-gymnasium in Szombathely. Seine Erstlingswerke sind Epygramme, Balladen oder Elegien mit historischem Thema, Aesophus-Märchen und Studien.⁷ Als Philo-logiestudent erkennt er den Genius von Ady und kann jedes Stück der ersten vier Gedichtbände des Dichters bis zum Ende beinahe auswendig.⁸ Pavel bewahrt diesen „Ady-Kult“ bis zum Ende seines Lebens.

Nach Vilko Novak ist es „eine natürliche Sache, dass er die Höhepunkte seiner Lyrik in ungarischer Sprache erreicht hat. Darüber hinaus verwundert es nicht, dass seine besten Schriften auch in ungarischer Sprache erschienen sind. Schließlich dachte, sprach und las er während der Schuljahre und auch später auf ungarisch.“⁹ Er veröffentlicht zwei eigene Gedichtbände; die Besprechungen - von Sándor Weöres bis Miklós Radnóti, von Ferenc Móra bis Erzsi Gazdag - heben u.a. die ungebundene Bindung, den Farbenreichtum und die sezessionale ungarische Sprache heraus. Seine Gedichte sind Visionen: „Sie sind kaum an die erfahrbare Wirklichkeit gebunden: sie sind in Worte nicht fassbare Gedanken, extreme Gefühle, verzehrende Sehnsüchte, peinliche Verzweiflungen, furchtbare Vorhersagen. Das ist Lyrik - mit epischen Teilen! (...) voller Gegensatz und Einklang, eine innerliche Auflösung

⁶ Szemző Magda: Pável Ágoston élete. In: Pável Ágoston emlékkönyv i. m. 29. p.

⁷ Kuntár Lajos: Pável Ágoston diákévei. In: Életünk 1975. 5-6. 527. p.

⁸ Szemző Magda i. m. 14. p.

⁹ Székely - Mukics i. m. 51. p.

der menschlichen Unendlichkeit. Andeutung auf die in uns wirbelnden Aufstände, Versöhnung der Gegensätze, damit man sie bewundern kann!“ - So charakterisiert eine sehr gründliche Studie sein Werk.¹⁰

August Pavel, der Lehrer, vermittelt mehreren Generationen die Liebe zur ungarischen Literatur, „Er war Literaturprofessor, nicht nur beruflich, sondern im höchsten Sinne des Wortes.“¹¹ Er favorisierte den Ungarischunterricht gegenüber dem Lateinischen, das seine Zeitmäßigkeit verloren habe. Ein gutes Beispiel für seine starke Identifizierung mit der ungarischen Nation bildet folgender Abschnitt aus seiner posthum erschienenen methodischen Schrift: „Es ist eine abschlägig traurige Tatsache im 11. Jahrhundert (Anm.: im 11. Jahrhundert nach der Gründung Ungarns, die Ungarn leben erst vom 9. Jahrhundert in Europa) unserer europäischen Geschichte, dass wir nicht gut genug Ungarisch können. Obwohl der überzeugendste Beweis für unsere ungarische Abstammung gerade unsere uralte, unbefleckte, eigenartig schmeckende ungarische Sprache ist. Wir sollten errötend eingestehen: während eines ganzen Jahrtausends haben wir viel von unserem asiatischen Erbe vergeudet, und nicht selten mit schuldhafter Eitelkeit und mit Knechtsinn uns im blossen Glanz fremder Federn gesonnt (...) Wohin hat sich die Sprache unseres hauptsächlich städtischen Bürgertums von der geschmackvollen, wendigen, zu jeder Gedankenabtönung geneigt passenden und in jedem Glied ungarischseeligen Pázmányschen und Kuruzensprache entfernt (...) Die Bewacher und Hüter der sprachlichen Schätze der Ungarn sind die Literatur und das gottgeschaffene Volk. Bis aber diese Werke 'zugänglich' sind, ist die Volkssprache eine sich ständig erfrischende, uralte, sich versteckende, sich aus tief eingebetteten Adern ernährende Schatzmine mit prunkvollem Glanz, die wirklich unausschöpfbar ist.“¹² Von der Vielzahl seiner später berühmt gewordenen Schülern seien an dieser Stelle nur *Gyula Illyés*, *Erzsi Gazdag*, *Sándor Weöres* oder den Nobelpreisträger *Albert Szent-Györgyi* erwähnt.

Pavels Heimatliebe ist tief verwurzelt: er behält seinen Posten in Szombathely und wechselt - trotz wiederkehrender Angebote - nicht an die Lehrstühle in Ljubljana oder Zagreb. Auf dem Feld der Gefühle und auch der Taten beweist er seine Neigung zu den Ungarn. Er ist mit den verschiedensten Landschaften unseres Sprachgebietes verbunden: selbst aus dem Murgebiet stammend, unterhält Pavel Kontakte zu Schriftstellern und Zeitschriften in Batschka, wird im Ersten Weltkrieg im Lazaret zu Pöstyén gepflegt. Mit Siebenbürgen verbindet ihn eine besondere Zuneigung: er dient beim Infanterieregiment in Székelyudvarhely und beginnt seine Lehrerlaufbahn im Gymnasium zu Torda. Seine Tochter hat über diese Jahre gesagt, dass er seine Freizeit „stets dazu genutzt hat, um dort Volksgedichte, Lieder, Gebräuche, Kleider zu sammeln. Ich habe bis zum heutigen Tag ein Kopftuch, das mein Vater irgendwann, als er junger Soldat war, mitgebracht und wie eine Reliquie bewahrt hat, weil es so wichtig für ihn war.“¹³ Nach dem Wiener Schiedsspruch gründet er in seinem Komitat eine Organisation, um Siebenbürgen mit ungarischen Büchern zu versorgen.¹⁴

Man kann Pavel sehr wohl auch zu den Hungarologen zählen. Seine volks- und heimatkundliche Organisationsarbeit soll hier nicht detailliert beschrieben werden,¹⁵ aber ich

¹⁰ Hein Tádé dr.: Pavel Ágoston lírája. Szombathely 1941. Dunántúli Szemle könyvei 184. 368. p.

¹¹ Weöres Sándor: Pavel Ágoston emlékezete. In: Pavel Ágoston emlékkönyv i. m. 57. p.

¹² Irodalomtanításunk céljáról. (Beszéd, 1937) In: Pavel Ágoston válogatott tanulmányai és cikkei. Szombathely 1976. 244-245. pp.

¹³ Székely - Mukics i. m. 11. p.

¹⁴ Pavel Ágoston: Könyvet Erdélynek! In: Vasvármegye 1940. dec. 6.

¹⁵ Siehe darüber: Székely András Bertalan: Pavel Ágoston és a magyarországi honismeret. In: Vasi Honismereti Közlemények 1986. 1-2. 6-11. pp.

möchte darauf hinweisen, dass z.B. das Forschungslager des Landschafts- und Volksforschungsinstituts in Szalafő 1940 von ihm geleitet wird. Diese Tätigkeit Pavels kann als die Initialzündung für die Dorfforschung in Westungarn betrachtet werden. Späteren Fachleuten wie *István Tálasi* oder *László Kardos* weist Pavels Arbeit den Weg. Seine eigenen ungarischen volkskundlichen Sammlungen, seine museumsorganisatorische Tätigkeit, der Aufbau des Netzes der ehrenamtlichen Sammler und nicht zuletzt seine wissenschaftlichen Beiträge, die in der Zeitschrift „Vasi Szemle“ erschienen sind, untermauern seine Bedeutung für die Hungarologie.

In zweifacher Treue

Der Dienst für beide Kulturkreise verläuft nicht isoliert voneinander, sondern gleichzeitig im Schaffen Avgust Pavels. Im Sinne von László Némeths „Schicksalsgemeinschaft“ meint er, dass die Donauvölker mit dem Teilen desselben Schicksals, mit der Entdeckung der Werte zur wechselseitigen Solidarität gelangen sollen. Nach Trianon bleibt Pavel in Ungarn und widmet sein Leben der Forschung und dem Aufbau der südslawisch-ungarischen Beziehungen und der kulturellen Kontakte. Wie zeitlos ist seine vor mehr als 50 Jahren getätigte Feststellung: „Wir kennen einander nicht gut genug. Dies führt zu Desinteresse, zu kühler Gleichgültigkeit, sogar zu überheblicher und sinnloser Herabwürdigung. Bei uns ist sofort vom 'Balkan' und unten von 'Asien' die Rede. Und das ist nicht gut. Ich bin davon überzeugt, dass das vorurteilsfreie Kennenlernen, Wertschätzung und eine Achtung voreinander zumindest Sympathie hervorrufen würde. Alleine aufgrund der Glaubensbasis sollten wir mehr Verpflichtung voreinander haben.“¹⁶

Für den Austausch zwischen den Völkern zeigte der Ethnologe Pavel von Anfang an Interesse. „Während er sich genauer damit beschäftigte, wurde Pavel die Tatsache bewusst, dass die Kultur, in der die Völker nebeneinander leben, durch tausende Fäden verwoben wird und trotz der ethnischen Eigentümlichkeiten dies nun das Ergebnis der jahrtausendlangen Bestrebungen der Menschheit ist.“¹⁷ Er entdeckt Verwandtschaften in der materiellen Kultur, worüber er in Studien mit dem Thema *Őrség* und dem Gebiet der Wenden berichtet; und arbeitet an ungarischen Lehnwörtern im Dialekt seiner Heimat, worüber er in seinen sprachwissenschaftlichen Werken schreibt. Seine Zeitschrift „Vasi (später 'Dunántúli') Szemle“ wurde von vornherein mit interethnisch-interkulturellen Zielsetzungen gegründet, denn auf dem Gebiet des Komitats treffen sich die ungarischen, kroatischen, deutschen und slowenischen Sprachelemente. Er hat in das öffentliche Bewusstsein eingebracht, dass „jedes Volk, jede Volksgruppe uralte, also sehr wertvolle sprachliche und kulturelle Traditionen hat. (...) hinsichtlich der Künste und Wissenschaften zählen die Grenzen und sprachlichen Unterschiede nicht (...) Die Traditionen aller kleinen Volksgruppen sollen aufgezeichnet / abgeschrieben werden. Diese sollen in der 'Vasi Szemle' und anderswo veröffentlicht werden. Weil seiner Meinung nach die gesamte europäische Kultur nichts anderes als ein großes Mosaik ist, das aus der Kultur der vielen europäischen Volksgruppen und Völker zusammengesetzt wird.“¹⁸

¹⁶ Pável Ágoston: Jugoszláv irodalmi levél. In: Magyar Írás 1933. szept. 458. p.

¹⁷ Sándor István i. m. 55. p.

¹⁸ Székely - Mukics i. m. 67. p.

Seine Vermittlerrolle hat auch Erfolg in der Literatur. Ich habe bereits über die Forschungsarbeiten zu den südslawischen Parallelen der Dichtung über Bankós Tochter berichtet. Er erkennt, dass die Hunyadis, insbesondere die Gestalt König Matthias, ein hervorragendes Verbindungsglied und Sinnbild im Bewusstsein unserer Völker darstellt, denn sowohl die südslawische als auch die ungarische Volkstradition und Literatur lassen ihn noch heute hochleben. In seinen Übersetzungen blieben die slowenischen Volksliede-, Balladen- und Romanzenübertragungen¹⁹ sowie die Hauptwerke des slowenischen Schriftstellers *Ivan Cankar* erhalten. Er schreibt einen kleinen Spiegel der slowenischen Literatur von den Anfängen bis zu seinem Landsmann, *Miško Kranjec*.²⁰ Die ungarisch-slowenischen historischen und kulturellen Wechselwirkungen fasst er in seiner grossen Studie zusammen, die in zwei Sprachen erscheint.²¹

Mit dem Ziel, das gegenseitige Kennenlernen zu fördern, leistete er unschätzbare organisatorische Arbeit. 1925 gründet er die slawische Sammlung der Stadt- und Komitatsbibliothek, da „die Bibliothek zu Szombathely wegen der Nähe des slowenischen Sprachgebietes und der unmittelbaren Nachbarschaft der west-ungarischen Sprachinseln für die Sammlung und Bewahrung der in vielen Hinsicht interessante Kulturlehren und gegenseitige Hinweise enthaltenden Werke am geeignetsten ist.“²² In langjähriger, mühsamer Arbeit besorgt er die slowenischen Bücher, Zeitschriften, die auch heute wohlbehütete Schätze der Komitatsbibliothek „Dániel Berzsenyi“ sind. Damit gründet er schliesslich das heute schon mehrere Jahrzehnte währende Austauschprogramm der Bibliotheken, das die Slowenien-ungarn und die Ungarnslowenen mit muttersprachlicher Lektüre versorgt.

Zwischen 1935 und 1944 erreicht Pavels kulturvermittelnde Tätigkeit in seiner natur- und gesellschaftswissenschaftlichen Zeitschrift „Vasi Szemle“ ihren Höhepunkt. Ähnlich dem heutigen Zustand unserer ungarischsprachigen Presse in Ungarn und im Karpatenbecken funktionierte die regionale Arbeitsteilung der Organe, die für die Völkerverständigung zuständig waren, auch damals. So setzen sich in der Hauptstadt die Zeitschriften „Tanú“ und „Apolló“ mit dem geistigen Leben der Nachbarn auseinander, es beobachtet die „Kalangya“ in Szabadka die serbische, die „Erdélyi Helikon“ in Klausenburg die rumänische und die „Magyar Írás“ in Kaschau die wichtigsten Strömungen in der slowakischen Kultur. Die „Vasi Szemle“ - von ihrer geographischen Lage her - übernimmt die Beobachtung der slowenischen und kroatischen Kultur. Von kleinsten kulturellen Nachrichten bis zu umfangreichen komparatistischen Studien lässt sie Raum für alles aus den Nachbarländern, wofür die Leserschaft Interesse hätte. Pavel selbst ist - durch seine Essays und Gedichte - in der slowenischen und kroatischen Presse stetig anwesend. Seine Übersetzungen und Beiträge zur slawischen Philologie erfüllen die kulturvermittelnde Funktion auch in anderen heimischen Zeitschriften.

Meiner Meinung nach deckt eher der Begriff Sloweno-Hungarologie oder Hungaro-Slowenologie die weitverzweigte theoretische und praktische Tätigkeit, die er in diesem Gebiet ausübte, ab. Und wie erfolgreich das war, wird dadurch bewiesen, dass als Folge auf seine Rubrik „Hungarica in Slovenia“ Vilko Novak auf der anderen Seite der Grenze in den

¹⁹ Slovenski ljudske pesmi - Szlovén népdalok. Murska Sobota 1967.

²⁰ A szlovén irodalom vázlatos áttekintése. Szeged 1976. JATE Orosz Nyelvi és Irodalmi Tanszék.

²¹ Ungarn und die Slowenen. In: Ungarn und die Nachbarvölker. Budapest 1943. 123-140. pp., valamint Magyarok és szlovének. In: Magyarország és Kelet-Európa. A magyarság kapcsolatai a szomszéd népekkel. Budapest 1947. 156-168. pp.

²² Vas vármegye és Szombathely város Kultúregyesülete könyvtárának címjegyzéke. Összeáll. és bev. Pável Ágoston. Szombathely 1925. 6. p.

Ljubljanaer Zeitschriften „Slovenec“ und „Dom in Svet“ Teile mit den Titeln „Slovenica na Madžarskem“ und „Slovenica med Madžari“ ins Leben ruft. Die Übersetzungen von Novak - z.B. die mit Tine Debeljak gemeinsame Übertragung des wichtigen Werkes von Imre Madách „Die Tragödie des Menschen“ - hat Avgust Pavel angespornt.

Die jugoslawisch-ungarische Annäherung schwebte als das wichtigste Ziel vor seinen Augen. „Solange uns die Kultur nicht zusammenbringt, werden alle Bestrebungen zum freundlichen Zusammenleben nutzlos und umsonst getan“ - stellt er fest.²³ Er empfängt jeden mit offenen Armen, der ihn aus Jugoslawien aufsucht, und in Ungarn wenden sich alle, die nach irgendwelchen kulturellen oder wissenschaftlichen Kontakten zu Jugoslawien suchen, selbstverständlich an ihn. Er betrachtet die sich in den Jahren entwickelnden zwischenstaatlichen Beziehungen mit großer Hoffnung. Zu dieser Zeit wird er zum Privatdozenten für südslawische Sprachen an der Universität Szeged ernannt. Nach der bitteren Ernüchterung im Zusammenhang mit den tragischen Ereignissen im April 1941 werden ab 1943 die südslawischen Beziehungen des Landes und gleichzeitig auch Pavels Tätigkeit wieder lebhafter.

Seine zweifache Bindung schildert Judit Pável mit folgenden Worten: „Er hatte ein Gefühl der Verbundenheit zu dem Volk des Dorfes, wo er volkskundliche Daten erhoben hat, genauso wie zu dem Volk in Cankova; ebenso zu der aus der Wohnung vertriebenen Arbeiterfamilie in Szombathely, wie zu der in der Armenzeile wohnenden Cankar-Familie; zu dem Dienstbuben Jernej genauso wie zu den sich um die Dreieinigkeitsstatue herumtreibenden Arbeitslosen (...) Er hat die verborgenen Schätze von Szombathely genauso erforscht und mit der gleichen Liebe über sie geschrieben, wie er auch das Elternhaus von Cankar vor dem Verfall retten wollte.“²⁴

Kognitive Dissonanz

Das Minderheitendasein, insbesondere, wenn es mit der bewussten Absicht einhergeht, Brücken zum Nachbarn zu schlagen, ist nirgendwo und nie frei von Spannungen und Konfliktsituationen. So war es vor allem in Mitteleuropa zwischen den beiden Weltkriegen, wo mit der Umkehrung der früheren Zustände mehr als 3 Millionen Ungarn plötzlich zu Minderheiten wurden und ihres Rechtsstatus beraubt wurden. Die ungarische Politik und Öffentlichkeit wurde von revisionistischen Gedanken und Chauvinismus durchtränkt. In diesem gesellschaftlichen Milieu können wir das Lebenswerk von Avgust Pavel erst recht schätzen.

Die moderne Sozialpsychologie nennt - nach Festinger - kognitive Dissonanz (Erkenntnisdissonanz) die Nicht-Übereinstimmung zwischen der Einstellung und dem Verhalten des Individuums: Eine Unstimmigkeit zwischen dem, was wir möchten und dem, was wir in der Tat machen, Unstimmigkeit zwischen Wünschen und Taten. Die Kenntnisse über die Umwelt, andere und uns selbst können nur selten mit unseren Handlungen in vollen Einklang gebracht werden. Es gibt zwei Methoden, die Unstimmigkeit zu mindern: Einerseits, wenn jemand angespornt wird, etwas zu erklären oder zu tun, was seiner eigentlichen Attitüde widerspricht: dann versucht er, seine Einstellung zu ändern, also anzupassen, oder so zu verbergen, dass sie mit dem Erkenntniselement seiner Erklärung oder seiner Tat konsonant wird, also scheinbar anzupassen. Gleichzeitig sollen wir nun an das physikalische Gesetz der Wirkung-Gegen-

²³ Pável Ágoston: Vilko Novak: Slovenica med Madžari. In: Dunántúli Szemle 1940. 1-2. 111. p.

²⁴ Székely - Mukics i. m. 25. p.

wirkung denken - je grösser der Druck gegen jemanden in die Richtung wirkt, damit er zu seiner eigentlichen Attitüde gegensätzliches Verhalten zeigt, desto weniger wird er seine Einstellung ändern.²⁵ In der Tätigkeit Pavels finden wir Beispiele für beide Lösungsmethoden.

Seine Bestrebungen, Brücken der Verständigung zu bauen, waren in der Atmosphäre des Nicht-Verständnisses, Misstrauens und Argwohns auf der Tagesordnung, obwohl er - wie ich bereits angedeutet habe - mit seinem Donaupatriotismus dies- und jenseits der Grenze nicht allein war. Seine slowenische Nationalität und Bindung an das Mutterland wurde für ihn nie zweifelhaft, gleichzeitig hat er sich für die Werte der ungarischen Kultur mit beispielhafter staatsbürgerlicher Treue verpflichtet und ein blühendes kulturelles Leben in Szombathely geschaffen. „Andere können sich schwer vorstellen, was für ihn, für den es eine Ehre war, slowenischer Abstammung zu sein, die ständigen Verdächtigungen und die von ihm erwartete Ungarntümlerei bedeutet haben. Obgleich er mehr als viele andere für die das ungarische Volk getan hat. Als richtiger Demokrat und Humanist hat er die ständige Herabwürdigung, den Hass und die Gleichgültigkeit auf beiden Seiten mit Schmerz empfunden. Die Brüderlichkeit und die tiefe Menschlichkeit waren seine Ideale. Aus dieser Überzeugung stammte sein ständiges Interesse an ungarisch-südslawischen Kontakten“ - sagte Vilko Novak über ihn.²⁶

Die Lösungsart für Dissonanz ersten Typs war bei ihm z.B. die Tatsache, dass er sich selbst oft in den Hintergrund stellte und sich hinter das Schild der „Vasi Szemle“ oder des Vereins der Museumsfreunde „versteckte“. Obwohl er sein ganzes Leben damit verbrachte, die slowenische Kultur zu bewahren, hat er seine Muttersprache seinen Kindern nicht mehr weitergegeben. Erzsi Gazdag berichtet, dass er an der einen Seite der Grenze allzusehr für einen Slowenen, an der anderen allzusehr für einen Ungarn gehalten wurde.²⁷ Unter seine Kompromissversuche zur Minderung des Mangels an Harmonie würde ich sein nach dem Rückanschluss im Dialekt geschriebenes Grammatikbuch (aufgrund dieses Buches ist er auch mit dem Ungarischen Kulturverein im Gebiet der Wende in Konflikt geraten), die für die dortigen Lehrer gehaltenen ungarischen Sprachkurse und die für sie zusammengestellte kleine ungarische Literaturgeschichte einreihen. Sein Freund, der Dichter László Székely, interpretiert auch Pavels tiefen Humanismus als eine Art von Konsonanzsuche: „Egal, wie stark er mit dem ungarischen Leben verschmolzen ist. Er will die slawische Wiege nie verleugnen, er möchte die Teilung seiner Seele, den Wirbel zwischen seinem Ungarn- und Slawentum mit allgemeiner Menschenliebe verdecken und überbrücken.“²⁸

Wir können auch die Verstärkung seiner Attitüde an der Charakterstärke abmessen, wie er seinem slowenischen Wesen treu war. Wegen des ihm in Gesellschaft ins Gesicht geschleuderten Vorwurfs, den Panslawismus zu fördern, hatte er 1935 eine ernsthafte Meinungsverschiedenheit mit dem Kulturrat der Stadt. Auch nach den Angriffen gegen seine Person als Südslawe wollte er die engen Beziehungen zu slowenischen Wissenschaftlern und Künstlern nicht lockern.²⁹ Als die rassistische Presse ihn Mitte 30er Jahre aufgefordert hat, seinen Namen zu magyarisieren, hat er zum Trotz auch noch den Strich von seinen Familiennamen weggelassen. Während der provisorischen Annäherung beider Länder hat er

²⁵ Secord, Paul F.-Backman, Carl W.: Szociálpszichológia. Budapest 1972. 129. p.

²⁶ Székely - Mukics i. m. 59. p.

²⁷ Székely - Mukics i. m. 83. p.

²⁸ Székely László: Pável Ágoston, a költő. In: Pável Ágoston emlékkönyv i. m. 35. p.

²⁹ Székely - Mukics i. m. 96. p.

auch die „Hyänen“ deutlich erkannt: „Ich fühle, dass unsere Zeit gekommen ist. Wir haben nicht umsonst um die Idee gelitten. Gleichzeitig erfahre ich mit traurigem Herz, dass sich die Nichtsnutze bereits um die Konjunkturen-Säcke sammeln und sich auf die Lauer legen und darauf warten, wann sie sich auf die Beute stürzen können. Viele, die früher auf etwas anderes geschwört haben, kreischen und stehen jetzt mit der neuesten Maske auf dem Gesicht um das neue Heiligtum herum.“³⁰

Chauvinismus und leeren Phrasen hat er immer gemieden, so hat auch seine Umgebung in diese Richtung beeinflusst. Wie wir aus der Erinnerung eines seiner Schüler wissen, „habe er mit natürlicher Unmittelbarkeit seine windische bäuerliche Abstammung oft erwähnt, und genauso nahm er die modischen Losungen der Zwischenkriegszeit nie auf die Lippen, und er äusserte sich über keine Rasse, Nation und gesellschaftliche Klasse herabschätzend oder lästernd.“³¹ Pavel hat sich 1945 auch mit dem Gedanken der endgültigen Übersiedlung nach Slowenien beschäftigt.³²

Aber für beide seiner Völker bedeutet die Realisierung seines Lebenswerkes ein dauerhaftes Beispiel. Es ist nicht zu dementieren, dass „im Erreichen des guten Nachbarschaftsverhältnisses zwischen dem slowenischen und ungarischen Volk und der mit zahllosen Fäden gewobenen kulturellen Verbindungen - was wir heute schon beinahe für natürlich halten -, der erste brüderliche Handschlag in der Tätigkeit von Avgust Pavel zu finden ist. Seine Tätigkeit ist nicht nur entlang der Grenze des Komitats Vas, sondern auch für das gesamte Land bedeutend.“³³

(1986)

(Übersetzung aus dem Ungarischen: Ruda Gábor)

³⁰ Székely - Mukics i. m. 55. p.

³¹ Szemző Magda i. m. 22. p.

³² Székely - Mukics i. m. 61. p.

³³ Simonné Pável Judit: Pável Ágoston a prekmurjei népmesékről. In: Naptár '80. A szlovéniai magyarok szemléje. Murska Sobota 1979. 108. p.

ŠTEFAN Varga

**Jezikovna organizacija pouka in doseganje jezikovnih ciljev
v 9-letni dvojezični osnovni šoli**

Strokovni svet RS za splošno izobraževanje je na 50. seji, 15.5.2002 potrdil Izvedbena navodila za uvajanje 9-letnega programa v II. in III. vzgojno-izobraževalno obdobje dvojezične osnovne šole. Tako lahko trdimo, da so opravljene vse prilagoditve devetletnega programa za nadaljnje nemoteno uvajanje v dvojezične osnovne šole.

Dvojezična osnovna šola, na narodno in jezikovno mešanem območju, Prekmurja je sestavni del sistema vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji. Zanj veljajo vsi zakoni, podzakonski akti, predpisi, smernice za delo in navodila s področja vzgoje in izobraževanja. Vloga in naloge dvojezične osnovne šole pa so dodatno opredeljene v Zakonu o posebnih pravicah italijanske in madžarske narodne skupnosti na področju vzgoje in izobraževanja.

Izvedbena navodila za uvajanje devetletnega programa v dvojezične OŠ določajo prilagoditve programa in pogoje za doseganje zastavljenih ciljev. Ta dokument ima še eno zelo pomembno funkcijo, saj na izvedbeni ravni daje navodila za uresničevanje pravic madžarske narodne skupnosti na področju vzgoje in izobraževanja, ki jih določajo zakoni.

Mnogi starši se sprašujejo ali prinaša devetletni program obljubljenе spremembe v slovenski osnovnošolski prostor. Podobno se sprašujejo tudi starši na dvojezičnem območju Prekmurja, kjer pričakujejo od novega programa, ki temelji na evropskih normah, tudi prenovo dvojezične osnovne šole.

Devetletni program ne pomeni le šole z devetimi razredi in tega, da so v 1.razredu za 10 cm nižje mize in stolčki. Devetletni program pomeni ciljno-procesno načrtovanje strokovnih delavcev in mnogo timskega dela. To še posebej mora veljati za dvojezične osnovne šole, če želimo uresničiti zastavljene cilje. V dvojezičnih osnovnih šolah mora potekati dvojno načrtovanje ciljev:

- a) uresničevanje ciljev učnega načrta,
- b) uresničevanje zastavljenih jezikovnih ciljev.

Jezikovni cilji se uresničujejo pri dveh učnih predmetih slovenščini in madžarščini ter kot cilji slovenskega in madžarskega učnega jezika pri vseh ostalih predmetih, torej pri dvojezičnem pouku.

Poučevanje slovenščine in madžarščine

V dvojezične osnovne šole se enakopravno vključujejo učenci slovenske in madžarske narodnosti. Izbira opismenjevalnega jezika temelji na pretežni rabi jezika doma (dvojezične osnovne šole nimamo podatkov o narodnostni pripadnosti učencev in njihovih staršev).

Pri slovenskem in madžarskem jeziku postavljajo učni načrti jezikovne cilje na dveh nivojih:

- a) na 1. nivoju ali kot materni jezik,
- b) na 2. nivoju ali kot jezik okolja.

Tako učenci slovenske skupine usvajajo cilje slovenščine na 1. nivoju in cilje madžarščine na 2. nivoju. Učenci madžarske skupine usvajajo cilje madžarščine na 1. nivoju, cilje slovenščine pa na 2. nivoju, toda le v I. vzgojno-izobraževalnem obdobju. Predmetnik dvojezične osnovne šole v II. vzgojno-izobraževalnem obdobju določa prehod učencev od slovenščine, kot drugega jezika, k slovenščini kot prvemu jeziku in s tem na enoten učni načrt (slovenski jezik dobi status državnega jezika).

Model dvojezične OŠ je postavljen fleksibilno in omogoča mnoge prehode. Tako omogoča učencem, ki se učijo madžarski jezik, kot drugi jezik, v I. vzgojno-izobraževalnem obdobju, da na začetku II. vzgojno-izobraževalnega obdobja preidejo k madžarščini kot prvemu jeziku. To možnost izkoristijo v glavnem učenci, ki prihajajo iz narodno mešanih družin in obvladajo oba jezika ter so že ob vstopu v dvojezično osnovno šolo »funkcionalno dvojezični«.

Ob zaključku vzgojno-izobraževalnih obdobj se preverja doseganje standardov znanj iz maternega jezika z nacionalnimi preizkusi znanj. Pri učencih slovenske skupine se preverja doseganje standardov znanj iz slovenščine, pri učencih madžarske skupine pa doseganje standardov znanj iz madžarščine. Žal ugotavljam, da se z nacionalnim preizkusom znanj ne predvideva ugotavljanje doseganja standardov znanj slovenskega jezika pri učencih madžarske skupine, in prav tako ne, ugotavljanje doseganja standardov znanj madžarskega jezika pri učencih slovenske skupine.

Dvojezični pouk

Devetletni program upošteva mednarodna priporočila in uvaja sistemsko ureditev individualizirane in notranje diferencirane osnovne šole. Takšen pristop je še toliko bolj potreben v dvojezičnih osnovnih šolah, kjer se skupaj izobražujejo učenci slovenske in madžarske narodnosti. Devetletna dvojezična osnovna šola mora sistemsko vzpostaviti skrb za vsakega učenca, upoštevajoč njegove sposobnosti, interese, pričakovanja, kakor tudi razvoj jezikovne sposobnosti v obeh jezikih. V ospredju mora biti skrb za enakost izobraževalnih možnosti za vse učenče.

Učni načrti so v devetletnem programu pripravljeni ciljno in časovno odprto, kar pomeni, da je učne cilje moč zasledovati na različne načine in z različno hitrostjo. V učne načrte so vgrajene aktivne oblike učenja in različne metode poučevanja. Učitelji lahko realizirajo učne cilje z različnimi didaktičnimi pristopi. Torej program temelji na »učiteljevi avtonomiji«. Omejujemo ga le z določenimi standardi znanj, ki jih morajo učenci doseči, da lahko napredujejo v naslednji razred.

Pri dvojezičnem pouku, torej pri pouku ostalih predmetov, sta oba jezika učna jezika. Razmerje med jezikoma se prilagaja konkretnemu okolju in narodnosti sestavi učencev na posamezni šoli, oziroma v posameznem razredu. V dvojezičnem pouku je zaradi tega izredno pomembno načrtovanje ciljev: ciljev učnega načrta in jezikovnih ciljev. Poti do ciljev in standardov znanj niso predpisane, ampak so prepuščene izbiri učiteljev in njihovi strokovnosti. Tudi jezikovne cilje dvojezičnega pouka morajo učitelji načrtovati na več nivojih. Zastavljeni cilji pri učencih madžarske skupine so, da usvojijo madžarski učni jezik na maternem nivoju in prav tako slovenski učni jezik na 1. nivoju. S tem jim želimo omogočiti nadaljnje šolanje v slovenskih in madžarskih srednjih šolah. Pri učencih slovenske skupine učitelji zastavljajo cilje usvajanja slovenskega učnega jezika na 1. nivo, pri madžarskem učnem jeziku pa je potrebno doseči vsaj minimalno raven znanja. Minimalni

standardi znanja madžarskega učnega jezika morajo biti zastavljeni tako, da naj bi jih dosegli vsi učenci (minimalni standardi madžarskega učnega jezika še niso postavljeni).

In kako bodo učitelji dosegali jezikovne cilje dvojezičnega pouka?

Devetletni program temelji na učiteljevi avtonomiji, saj ga omejuje le z določenimi standardi, ki jih učenci morajo doseči, vendar pa poti do teh niso predpisane, prepuščene so izbiri učiteljev in njihovi strokovnosti. Po tej logiki bi učiteljem dvojezičnih OŠ prav tako lahko dali »maksimalno avtonomijo«, le da uresničijo cilje učnih načrtov, kakor tudi jezikovne cilje dvojezičnega pouka. Z izvedbenimi navodili smo želeli olajšati delo učiteljem in smo jim ponudili nekaj možnih inačic dvojezičnega pouka.

V I. vzgojno-izobraževalnem obdobju uvajamo model »ena oseba en jezik«. Sočasno delo dveh strokovnih delavcev in vezava jezika na osebo (učiteljico, vzgojiteljico) predstavlja eno od najučinkovitejših oblik dvojezičnega šolstva. Metoda vezave jezika na osebo je tem bolj priporočljiva, čim nižja je starost otroka. Jasne razmejitve med jezikoma so namreč tem bolj pomembne, čim nižja je starostna stopnja razvoja govora. Čim mlajši je otrok, tem bolj je priporočljivo izbrati metodo, ki navezuje vsakega od učnih jezikov na določen element govorne situacije (na osebo, na prostor, čas itd.). Poleg tega, da stroka uvršča pristop »ena oseba en jezik« med optimalne strategije razporejanja jezikov, se na izvedbeni ravni v dvojezični šoli z uporabo te metode smiselno nadgrajuje v dvojezičnih družinah in v vrtcu uveljavljeni pristop k razvijanju sporazumevalne zmožnosti otrok v dveh jezikih.

V II. in III. vzgojno-izobraževalnem obdobju ciljno, usmerjeno in organizirano rabo oziroma menjavo obeh učnih jezikov učitelj načrtuje skupaj z drugimi vidiki priprave učne ure. V pripravo je zajet tudi delež pouka (vsebine oz. elementi učne ure), ki se izvaja v posameznem jeziku. Jezikovno organizacijo pouka načrtujejo z izbiro enega izmed dveh modelov dvojezičnega pouka:

- a) ciljno vzporedno metodo uporabe jezikov,
- b) časovno razporeditev jezikov.

Pri ciljno vzporedni metodi poteka obravnavna snovi v enem jeziku, poglobljanje, utrjevanje in povzetki z zapisom izrazja pa v drugem jeziku. Pri metodi časovne razporeditve jezikov se izmenjuje jezik (ura ali teden), v katerem poteka obravnavna snovi.

Dvojezične osnovne šole »ponujajo« učencem še dve obliki dvojezičnega pouka:

- a) jezikovne učne skupine v II. in III. vzgojno-izobraževalnem obdobju,
- b) izbirne predmete v III. vzgojno-izobraževalnem obdobju (tudi izbirne predmete z narodnostnimi vsebinami).

Za učinkovitejše razvijanje jezikovne zmožnosti v madžarskem, oziroma slovenskem jeziku lahko šola pri določenih predmetih oblikuje učne skupine, v katerih poteka pouk pretežno v madžarskem, oziroma slovenskem jeziku. Jezikovne učne skupine lahko šola oblikuje pri več predmetih (v II. vzgojno-izobraževalnem obdobju največ pri dveh, v III. vzgojno-izobraževalnem obdobju pri treh predmetih), po 1 učno uro na teden ali pa pri enem predmetu v obsegu vseh ur po predmetniku.

Preverjanje znanja z nacionalnimi preizkusi znanja

Devetletna dvojezična osnovna šola bo namenjala večjo skrb izenačevanju pogojev za potek izobraževalnega procesa in standardom znanja ob prehodih iz vzgojno-izobraževalnih obdobij. Z zunanjim preverjanjem znanja bomo preverjali ali bodo učenci dosegali najmanj minimalne standarde znanja. Določanje in preverjanje jezikovnih standardov znanja, v dvojezični osnovni šoli, v tem smislu pomeni tudi »notranjo prenovo filozofije dvojezične šole«. To pomeni večjo skrb za enakost izobraževalnih možnosti za vse učence slovenske in madžarske skupine. Učiteljem ne bo vseeno ali bodo ob koncu obdobij, oziroma ob zaključku izobraževanja učenci dosegali jezikovne standarde znanja. To hkrati pomeni, da bodo pri dvojezičnem pouku naredili vse, da učenci pridobijo predpisana znanja. Učni načrti nudijo dovolj možnosti, saj so za to vgrajene aktivne oblike učenja in različne metode poučevanja. Učni načrti pa zagotavljajo tudi dovolj časa za ponavljanje in utrjevanje, kakor tudi za notranje preverjanje znanja.

Ponavljjanje in preverjanje znanja bo za devetletno dvojezično osnovno šolo izjemno pomembno, saj se bo posvečala posebna pozornost prav usvajanju »drugega jezika«.

Pri ocenjevanju znanja so učenci v dvojezični OŠ pri vseh predmetih, razen pri jezikih, ocenjeni na osnovi odgovorov v prvem jeziku, oziroma v jeziku, ki ga učenec izbere sam, oziroma se v njem lažje izraža. Ocena izraža napredek učenca v obvladovanju slovenščine, oziroma madžarščine kot drugega jezika, ob upoštevanju minimalnih in temeljnih standardov zapisanih v učnih načrtih. Učitelji morajo pripraviti vse pisne naloge, velja za vse predmete, izjema so jeziki, v slovenskem in madžarskem jeziku. Ob tem bomo lahko ugotovili doseganje standardov slovenskega in madžarskega učnega jezika.

Az oktatás nyelvi szervezése és a nyelvi célok elérése a 9-osztályos kétnyelvű általános iskolában

A Szlovén Köztársaság Köznevelési Szakbizottsága Szakmai Tanácsának 50. ülésén, 2002. május 15-én engedélyezték a 9-osztályos program bevezetését a kétnyelvű általános iskola II. és III. nevelési-oktatási periódusában. Így állíthatjuk, hogy már nincs akadálya a kétnyelvű általános iskolában a 9-osztályos programra való áttérésnek.

A kétnyelvű általános iskola a Muravidék nemzetiségileg és nyelvileg vegyes területén a Szlovén Köztársaság a nevelési és oktatási rendszerének alkotórésze. Érvényes rá minden nevelési és oktatási törvény, alkalmazási jogszabály, előírás, munkairányvonal és utasítás. A kétnyelvű általános iskola szerepét és feladatát ezen túlmenően az olasz és magyar nemzetiségi közösség különjogairól szóló nevelési-oktatási törvény határozza meg.

A 9-osztályos program bevezetésére vonatkozó utasítások a kétnyelvű általános iskolában meghatározzák a program alkalmazását és a kitűzött célok eléréséhez szükséges feltételeket. Ennek a dokumentumnak van még egy nagyon fontos funkciója, hiszen alkalmazási szinten ad utasításokat a magyar nemzetiségi közösségnek a nevelés és oktatás területén érvényesülendő jogaival kapcsolatban, amelyeket a törvények szabnak meg.

Sok szülő azon tűnődik, vajon a 9-osztályos program meghozza-e az ígért változásokat a szlovén tannyelvű általános iskolában. Hasonlóan tűnődnek a szülők a Muravidék kétnyelvű területén, ahol az új programtól, amely az európai normákon alapul, a kétnyelvű általános iskola megújulását várják.

A 9-osztályos program nemcsak 9-osztályos iskolát jelent és 10 cm-rel alacsonyabb asztalokat és székeket az első osztályban. A 9 osztályos program célirányú folyamatos tervezést jelent a pedagógusok részéről és sok csoportos foglalkozást. Különösen a kétnyelvű általános iskolára vonatkozik ez. A kétnyelvű általános iskolában kétszeres kell tervezni a célokat:

- a) a tanterv céljainak megvalósítása,
- b) a kitűzött nyelvi célok megvalósítása.

A nyelvi célok két tantárgynál, a szlovén és magyar nyelvénél, valamint az összes többi tantárgynál a szlovén és magyar oktatási nyelv, tehát a kétnyelvű oktatás céljaiként valósulnak meg.

A szlovén és magyar nyelv oktatása

A kétnyelvű általános iskolákba a szlovén és magyar nemzetiségű tanulókat egyenjogúan vesznek fel. Az írás-olvasás tanításának nyelve az otthoni nyelvhasználaton alapul (a kétnyelvű általános iskoláknak nincsenek adatai a tanulók és szüleik nemzetiségéről).

A szlovén és magyar nyelvénél a tanterv a nyelvi célokat két szintre osztja:

- a) az 1., vagyis anyanyelvi szintre,
- b) a 2., vagyis a környezetnyelvi szintre.

Így a szlovén csoport tanulói a szlovén nyelvi célokat az 1. szinten sajátítják el és a magyar nyelvi célokat a 2. szinten. A magyar csoport tanulói a magyar nyelvi célokat az 1. szinten sajátítják el, a szlovén nyelvi célokat a 2. szinten, de csak az I. nevelési-oktatási periódusban. A kétnyelvű általános iskola óraterve a II. nevelési-oktatási periódusban előírja a váltást szlovén mint második nyelvről szlovén mint első nyelvre, és ezzel az egységes tantervet (a szlovén nyelv államnyelvi státuszt kap).

A kétnyelvű általános iskolai modell rugalmas és sok átjárást tesz lehetővé. Így lehetségessé teszi azoknak a tanulóknak, akik az I. nevelési-oktatási periódusban a magyar nyelvet második nyelvként tanulják, hogy a II. nevelési-oktatási periódus elején átváltsanak magyar nyelvre mint első nyelvre. Ezt a lehetőséget főleg azok a tanulók használják ki, akik nemzetiségileg vegyes családból származnak, mindkét nyelvet tudják és már a kétnyelvű általános iskola kezdésekor „funkcionálisan kétnyelvűek”.

A nevelési-oktatási periódusok befejezésekor országos tudásfelmérőkkel ellenőrzik az anyanyelvi tudásszint elérését. A szlovén csoport tanulóinál a szlovén tudásszint, a magyar csoport tanulóinál viszont a magyar tudásszint elérésének ellenőrzésre kerül sor. Sajnos meg kell állapítanom, hogy az országos tudásfelmérés nem ellenőrzi a magyar csoport tanulóinál a szlovén, a szlovén csoport tanulóinál pedig a magyar nyelvi szint elérését.

A kétnyelvű oktatás

A 9-osztályos program figyelembe veszi a nemzetközi ajánlásokat és az individualizált, belsőleg differenciált általános iskola szisztematikus rendjét vezeti be. Ez a hozzáállás még inkább fontosabb a kétnyelvű iskolákban, ahol közösen tanulnak a szlovén és magyar nemzetiségű tanulók. A 9-osztályos kétnyelvű iskolának szisztematikusan gondoskodnia kell minden egyes tanulóról, figyelembe véve annak képességeit, érdekeit, elvárásait, mint ahogy a

mindkét nyelven való nyelvi képességeinek fejlődését is. Előtérbe kell kerülnie a tanulók egyenlő képzési lehetőségeiről való gondoskodásnak.

A 9-osztályos program tanterve a célokat és a rendelkezésre álló időt tekintve nyitott, ami azt jelenti, hogy az oktatási célokat különböző módon és különböző gyorsasággal lehet elérni. A tanterv aktív oktatásformákat és különböző oktatási módszereket tartalmaz. A tanárok az oktatási célokat különböző didaktikai megközelítéssel valósíthatják meg. Tehát a program alapja a „tanár autonómiája”. Csak bizonyos tudásszintek szabnak határt, amelyeket a tanulók el kell érjenek ahhoz, hogy a következő osztályba léphessenek.

A kétnyelvű oktatásnál - tehát az egyéb tantárgyaknál - mindkét nyelv oktatási nyelv. Az arány a nyelvek közt a konkrét környezethez igazodik és a tanulók nemzetiségi összetételéhez az egyes iskolákban, ill. az egyes osztályokban. A kétnyelvű oktatásnál ezért rendkívül fontos a célok tervezése: a tanterv céljai és a nyelvi célok. A célokhoz és a tudásszintekhez vezető utat nem írják elő, hanem a tanárra és szaktudására bízják. A kétnyelvű oktatás nyelvi céljait is több szinten kell tervezniük a tanároknak. A kitűzött célok a magyar csoport tanulóinál a magyar nyelv anyanyelvi szinten és a szlovén nyelv 1. szinten való elsajátítása. Ezzel kell lehetővé tenni számukra, hogy továbbtanulhassanak szlovén vagy magyar középiskolákban. A szlovén csoport tanulóinál a tanárok az oktatás célját a szlovén nyelv 1. szinten való elsajátításában szabják meg, magyar nyelvből viszont csak egy minimális tudásszintet kell elérjenek a tanulók. A magyar tannyelv minimális tudásszintjét úgy kell meghatározni, hogy minden tanuló elérhesse (a magyar nyelv minimális szintjeit még nem határozták meg).

És hogy érik el a tanárok a kétnyelvű oktatás nyelvi céljait?

A 9-osztályos program a tanár autonómiáján alapul, csak bizonyos normák szabnak határt, amelyeket a tanulónak el kell érnie, de annak módja, hogy ezek hogyan érendők el, nincs előírva, azt a tanárra és szaktudására bízják. E logika szerint a kétnyelvű általános iskolák tanárai akár „maximális autonómiát” is megkaphatnák, csak hogy megvalósítsák a tanterv céljait, ahogy a kétnyelvű oktatás nyelvi céljait is. A kivitelezési utasításokkal meg szeretnénk volna könnyíteni a tanárok munkáját és felajánlottunk nekik néhány változatot a kétnyelvű oktatásra.

Az I. nevelési-oktatási periódusban vezetjük be az „egy személy egy nyelv” modellt. Két pedagógus egyidejű munkája és a személyhez (tanítónő, óvónő) kötődő nyelv az egyik leghatásosabb kétnyelvű oktatási forma. A személyhez kötődő nyelv módszere annál ajánlatosabb, minél fiatalabb a gyerek. A nyelvek közti tiszta elhatárolások annál fontosabbak, minél alacsonyabb a beszédfejlődés kora. Minél fiatalabb a gyerek, annál javasoltabb olyan módszer választása, amely mindkét nyelvet a beszédhelyzet bizonyos elemeihez köti (személy, hely, idő stb.). Attól függetlenül, hogy a szakma az „egy személy egy nyelv” megközelítést az optimális nyelvrendszerezés stratégiái közé sorolja, a megvalósítási szinten a kétnyelvű iskolában e módszer használatával folytatják a kétnyelvű családokban és óvodában bevált, a gyerekek mindkét nyelvű kommunikációs képességeinek fejlesztését eredményező eljárást.

A II. és III. nevelési-oktatási periódusban az oktatási nyelv célirányos és szervezett használatát, ill. váltását a tanár az óravázlat elkészítésénél más szempontokkal együtt tervezi. Az óravázlat tartalmazza azt részt is (az óra tartalma, ill. részei), amely a másik nyelven folyik. Az óra nyelvi felépítését a kétnyelvű oktatási modell egyikével tervezik:

- a) a nyelvhasználat célirányos, párhuzamos módszerével,
- b) a nyelvek időbeli beosztásával.

A célirányos, párhuzamos módszernél a tananyag feldolgozása az egyik nyelven folyik, az elmélyítés, rögzítés és összegzés - a kifejezések feljegyzésével - pedig a másik nyelven. A nyelvek időbeli beosztásánál a nyelvek, amelyeken a tananyag oktatása folyik, váltakoznak (óra vagy hét).

A kétnyelvű általános iskolák a tanulóknak még két formáját „kínálják fel” a kétnyelvű oktatásnak:

- a) nyelvi tanulócsoportok a II. és III. nevelési-oktatási periódusban,
- b) választható tárgyak a III. nevelési-oktatási periódusban (nemzetiségi témájú választható tárgyak is).

A hatásosabb nyelvi készség fejlesztésére magyar, ill. szlovén nyelven az iskola bizonyos tantárgyaknál létrehozhat tanulócsoportokat, amelyekben az oktatás túlnyomó részt magyar, ill. szlovén nyelven folyik. Nyelvi tanulócsoportokat az iskola több tantárgynál is létrehozhat (a II. nevelési-oktatási periódusban legfeljebb kettő, a III. nevelési-oktatási periódusban három tantárgynál), heti egy órában vagy egy tantárgynál az összes, óraterven belüli óraszámban.

Tudásfelmérés országos tudásfelmérőkkel

A 9-osztályos kétnyelvű általános iskola nagyobb gondot fog fordítani a kezdőfeltételek kiegyenlítésére az oktatási folyamat során és a tudásszint elérésére a nevelési-oktatási periódusok átmeneténél. Külső tudásfelmérésekkel fogjuk ellenőrizni, hogy a tanulók elérik-e legalább minimális tudásszintet. A nyelvi standard meghatározása és ellenőrzése a kétnyelvű általános iskolában ebben az értelemben **„a kétnyelvű iskola filozófiájának belső megújulását”** is jelenti. Ez nagyobb gondoskodást jelent a szlovén és magyar csoport összes tanulójaival szemben az egyenlő képzési lehetőségek biztosítását illetően. A tanároknak nem lesz mindegy, hogy a periódus végén, ill. az iskola befejeztével a tanulók elérik-e a nyelvi standardot. Ez egyben azt is jelenti, hogy a kétnyelvű oktatásnál mindent elkövetnek majd, hogy a tanulók elérjék az előírt tudásszintet. A tantervek elég lehetőséget kínálnak, hiszen aktív oktatási formákat és különböző oktatási módszereket tartalmaznak. A tantervek elegendő időt biztosítanak a tananyag ismételtesre és rögzítésére, mint ahogy a „belső” ellenőrzésre is.

A megszerzett tudás ismételtesre és ellenőrzése a 9-osztályos kétnyelvű általános iskolának rendkívül fontos, hiszen külön figyelmet szentelnek majd a „második nyelv” elsajátítására.

A tudás megítélésénél a tanulókat a kétnyelvű általános iskolában minden tantárgyból - kivéve a nyelvekből - az első nyelven (ill. azon a nyelven, amelyet a tanuló maga választ és amelyiken jobban ki tudja fejezik magát) adott válaszai alapján osztályozzák. Az osztályzat tükrözi a tanuló szlovén, ill. magyar mint második nyelv -tudásának fejlődését, minimális és alapvető standardok figyelembevételével, amelyeket a tantervben rögzítettek. A tanár elő kell készítsen minden írásbeli feladatot szlovénul és magyarul. Ez minden tantárgyra érvényes, kivéve a nyelveket. Így megállapítható a szlovén és magyar tannyelvi standard elérése.

(Szlovénről fordította: Alanka Kovač)

Sprachliche Organisation des Unterrichts und das Erreichen sprachlicher Ziele in der 9jährigen zweisprachigen Grundschule

Der Fachbeirat für Allgemeinbildung der Republik Slowenien hat auf seiner 50. Sitzung am 15. 2. 2002 die Bestimmungen zur Einführung des 9jährigen Programms in die II. und III. Erziehungs- und Ausbildungsstufe der zweisprachigen Grundschule bestätigt. So kann man behaupten, dass der Umstellung auf das 9jährige Programm in der zweisprachigen Grundschule nichts mehr im Wege steht.

Die zweisprachige Grundschule im ethnisch und sprachlich gemischten Gebiet des Prekmurje (Übermurgebiet) ist ein Bestandteil des Erziehungs- und Ausbildungssystems der Republik Slowenien. Für sie gelten alle Gesetze, Durchführungsvorschriften, Vorschriften, Richtlinien für die Arbeit und Anleitungen im Bereich Erziehung und Ausbildung. Die Rolle und Aufgabe der zweisprachigen Schule ist zusätzlich im Gesetz zu den Sonderrechten der italienischen und ungarischen Volksgruppe auf dem Gebiet der Erziehung und Ausbildung verankert.

Die Instruktionen zur Einführung des 9jährigen Programms in der zweisprachigen Grundschule bestimmen das Programm und die Bedingungen für das Erreichen der gesteckten Ziele. Dieses Dokument hat noch eine sehr wichtige Funktion, denn auf der Ebene der Ausführung gibt es Instruktionen zur Realisierung der Rechte der ungarischen Volksgruppe auf dem Gebiet der Erziehung und Ausbildung, die von Gesetzen bestimmt werden.

Viele Eltern fragen sich, ob das 9jährige Programm die versprochenen Veränderungen im slowenischen Grundschulsektor bringt. Ähnlich stellen sich auch die Eltern im zweisprachigen Gebiet des Prekmurje die Frage, wo man sich vom neuen Programm, das auf europäischen Normen basiert, auch eine Erneuerung der zweisprachigen Schule erwartet.

Das 9jährige Programm bedeutet nicht nur, dass es Schulen mit 9 Klassen gibt und dass in der ersten Klasse um 10 cm niedrigere Tische und Stühle sind. Das 9jährige Programm bedeutet ein ziel- und prozessorientiertes Planen der Fachkräfte und viel Teamarbeit. Das muss erst recht für die zweisprachigen Schulen gelten, wenn wir die gesteckten Ziele erreichen wollen. In der zweisprachigen Schule muss man die Ziele doppelt planen:

- a) Realisierung der Ziele des Lehrplanes;
- b) Realisierung der gestellten sprachlichen Ziele.

Die sprachlichen Ziele werden in den zwei Unterrichtsgegenständen Slowenisch und Ungarisch sowie als Ziel der slowenischen und ungarischen Unterrichtssprache aller übrigen Gegenstände, also beim zweisprachigen Unterricht, umgesetzt.

Unterricht des Slowenischen und Ungarischen

In die zweisprachigen Grundschulen werden gleichberechtigt Schüler der slowenischen und ungarischen Volksgruppe aufgenommen. Die Auswahl der Alphabetisierungssprache beruht auf der hauptsächlichsten Sprachverwendung zu Hause (die zweisprachigen Schulen haben keine Daten über die nationale Zugehörigkeit der Schüler und ihrer Eltern).

Der Lehrplan stellt die sprachlichen Ziele der slowenischen und ungarischen Sprache auf zwei Niveaus:

- a) auf das 1. Niveau als Muttersprache,
- b) auf das 2. Niveau als Umgebungssprache.

So eignen sich die Schüler der slowenischen Gruppe die Ziele des Slowenischen auf dem 1. Niveau und die Ziele des Ungarischen auf dem 2. Niveau an. Die Schüler der ungarischen Gruppe eignen sich die Ziele des Ungarischen auf dem 1. Niveau an, die Ziele des Slowenischen aber am 2. Niveau an, jedoch nur im I. Erziehungs- und Ausbildungsabschnitt. Die Stundenaufschlüsselung der zweisprachigen Schule im II. Erziehungs- und Ausbildungsabschnitt bestimmt der Übergang der Schüler vom Slowenischen als zweite Sprache zum Slowenischen als erste Sprache und damit den einheitlichen Stundenplan (die slowenische Sprache bekommt den Status der Staatssprache).

Das Modell der zweisprachigen Grundschule ist flexibel erstellt und ermöglicht viele Übergänge. So ermöglicht es den Schülern, die Ungarisch als zweite Sprache lernen, im I. Erziehungs- und Ausbildungsabschnitt, dass sie am Anfang des II. Abschnitts zu Ungarisch als erste Sprache wechseln. Diese Möglichkeit nutzen hauptsächlich Schüler, die aus gemischtsprachigen Familien kommen, beide Sprachen beherrschen und schon zu Beginn des Eintritts in die zweisprachige Grundschule „funktionell zweisprachig“ sind.

Zum Abschluss der Erziehungs- und Ausbildungsabschnitte wird das Erreichen der Wissensstandards in der Muttersprache mit zentralen Wissensprüfungen kontrolliert. Bei den Schülern der slowenischen Gruppe wird das Erreichen der Wissensstandards in der slowenischen Sprache, bei den Schülern der ungarischen Gruppe in der ungarischen Sprache überprüft. Leider stelle ich fest, dass mit der zentralen Prüfung nicht das Erreichen der Wissensstandards im Slowenischen bei Schülern der ungarischen Gruppe und umgekehrt der Wissensstandard im Ungarischen bei Schülern der slowenische Gruppe überprüft wird.

Der zweisprachige Unterricht

Das 9jährige Programm beachtet internationale Empfehlungen und führt die systematische Ordnung einer individuellen und innerlich differenzierten Grundschule ein. Solch ein Zugang ist umso mehr nötiger in den zweisprachigen Schulen, wo die Schüler der slowenischen und ungarischen Volksgruppe unterrichtet werden. Die 9jährige zweisprachige Schule muss systematisch Sorge für jeden einzelnen Schüler herstellen, unter Berücksichtigung seiner Fähigkeiten, Interessen, Erwartungen, wie auch der Entwicklung der sprachlichen Fähigkeiten in beiden Sprachen. Im Vordergrund muss die Sorge um die Gleichheit der Ausbildungsmöglichkeiten für alle Schüler stehen.

Der Lehrplan im 9jährigen Programm ist betreffend der Ziele und Zeiten offen, was bedeutet, dass Unterrichtsziele auf verschiedene Arten und in verschiedener Schnelligkeit verfolgt werden können. In den Lehrplan eingebaut sind aktive Formen des Unterrichts und verschiedene Unterrichtsmethoden. Die Lehrer können Lernziele mit unterschiedlichen didaktischen Zugängen realisieren. Das Programm beruht auf die „Autonomie des Lehrers“. Er wird nur durch bestimmte Wissensstandards eingeschränkt, die die Schüler erreichen müssen, damit sie mit der nächsten Klasse fortsetzen können.

Beim zweisprachigen Unterricht, also beim Unterricht der anderen Gegenstände, sind beide Sprachen Unterrichtssprachen. Das Verhältnis zwischen den zwei Sprachen wird der konkreten Umgebung angepasst und der nationalen Zusammensetzung der Schüler in den einzelnen Schulen bzw. in den einzelnen Klassen. Im zweisprachigen Unterricht ist es deshalb außerordentlich wichtig, die Ziele zu planen: sowohl die Ziele des Lehrplanes als auch die sprachlichen Ziele. Die Wege zu den Zielen und Standards sind nicht vorgeschrieben, sondern dem Lehrer und seinen Fachkenntnissen überlassen. Auch die sprachlichen Ziele des zweisprachigen Unterrichts müssen die Lehrer auf mehreren Niveaus planen. Die gesetzten Ziele für die Schüler der ungarischen Gruppe sind, dass sie sich die ungarische Unterrichts-

sprache auf dem Niveau der Muttersprache und ebenso die slowenische Unterrichtssprache auf 1. Niveau aneignen. Damit soll ihnen die Fortsetzung der Schulbildung an einer slowenischen oder ungarischen Mittelschule ermöglicht werden. Bei den Schülern der slowenischen Gruppe stellen die Lehrer das Lernziel in der slowenischen Unterrichtssprache auf das 1. Niveau, in der ungarischen Unterrichtssprache müssen sie jedoch nur ein minimales Sprachniveau erreichen. Die minimalen Wissensstandards in der ungarischen Unterrichtssprache müssen so gestellt werden, damit sie alle Schüler erreichen können (die minimalen Standards in der ungarischen Unterrichtssprache wurden noch nicht erstellt).

Und wie werden die Lehrer die sprachlichen Ziele des zweisprachigen Unterrichts erreichen?

Das 9jährige Programm beruht auf die Autonomie des Lehrers, es schränkt ihn nur durch bestimmte Standards ein, die die Schüler erreichen müssen, jedoch ist die Art und Weise, wie man dieselben erreicht, nicht vorgeschrieben, sie ist der Wahl des Lehrers und seiner Fachkenntnissen überlassen. Gemäß dieser Logik könnte man den Lehrern der zweisprachigen Grundschule ebenso die „maximale Autonomie“ geben, nur damit sie die Ziele des Lehrplans, wie auch die sprachlichen Ziele des zweisprachigen Unterrichts, erreichen. Mit den Anleitungen zur Durchführung wollten wir den Lehrern die Arbeit erleichtern und boten ihnen einige mögliche Varianten des zweisprachigen Unterrichts an:

Im I. Erziehungs- und Ausbildungsabschnitt führen wir das Modell „eine Person, eine Sprache“ ein. Die gleichzeitige Arbeit zweier Fachkräfte und die Bindung der Sprache an die Person (Lehrerin, Erzieherin) stellt eine der wirksamsten Formen des zweisprachigen Schulwesens dar. Die Methode, die Sprache an die Person zu binden ist um so empfehlenswerter, je jünger das Kind ist. Die Abgrenzung bei der Sprachen voneinander ist um so wichtiger, je niedriger die Altersstufe der Sprachentwicklung ist. Je jünger das Kind ist, um so mehr ist es zu empfehlen, die Methode auszuwählen, die jede der Unterrichtssprachen an bestimmte Elemente und sprachliche Situationen (an Personen, Räume, Zeit usw.) bindet. Abgesehen davon, dass die Fachwelt den Zugang „eine Person, eine Sprache“ unter die optimalen Strategien zur Ordnung der Sprachen einreicht, setzt man in der zweisprachigen Schule auf der Durchführungsebene mit der Verwendung dieser Methode, den in den zweisprachigen Familien und im Kindergarten geltenden Zugang zur Entwicklung der Kommunikationsfähigkeiten der Kinder in beiden Sprachen fort.

Im II. und III. Erziehungs- und Ausbildungsabschnitt plant der Lehrer die zielorientierte und organisierte Verwendung bzw. den Wechsel beider Unterrichtssprachen zusammen mit den anderen Aspekten der Stundenvorbereitung. In die Vorbereitung ist auch ein Teil des Unterrichts (Inhalt bzw. Elemente der Unterrichtsstunde) inkludiert, der in einzelnen Stunden ausgeführt wird. Die sprachliche Organisation des Unterrichts wird mit der Wahl eines von zwei zweisprachigen Modellen geplant:

- a) die zielgerichtete, parallele Methode der Sprachanwendung;
- b) die zeitliche Einteilung der Sprachen.

Bei der zielgerichteten, parallelen Methode verläuft die Behandlung des Unterrichtsstoffes in einer Sprache, die Vertiefung, Festigung und Zusammenfassungen mit dem Aufschreiben der Fachausdrücke in der anderen Sprache. Bei der zeitlichen Einteilung der Sprachen wird die Sprache, in der der Unterrichtsstoff durchgenommen wird, alternierend (Stunde oder Woche) gewechselt.

Die zweisprachigen Grundschulen „bieten“ den Schülern noch zwei Formen des zweisprachigen Unterrichts an:

- a) sprachliche Lerngruppen im II. und III. Erziehungs- und Ausbildungs-abschnitt;
- b) Wahlfächer im III. Erziehungs- und Ausbildungsabschnitt (auch Wahl-fächer mit Minderheiteninhalten).

Für eine effektivere Entwicklung der sprachlichen Fähigkeiten in der ungarischen bzw. slowenischen Sprache kann die Schule in bestimmten Fächern Lerngruppen einrichten, in denen der Unterricht überwiegend im Ungarischen / Slowenischen abläuft. Diese Sprachgruppen können von der Schule in mehreren Fächern einge-richtet werden (im II. Erziehungs- und Ausbildungsabschnitt maximal in zwei, im III. Abschnitt in drei Fächern), jeweils eine Unterrichtsstunde pro Woche oder aber in einem Fach im Umfang aller Stunden gemäß dem Stundenplan.

Die Überprüfung des Wissens mit der zentralen Wissensprüfung

In der 9jährigen Grundschule wird man mehr Wert auf die Angleichung der Bedingungen im Verlauf des Ausbildungsprozesses und des Standardwissens bei den Übergängen der einzelnen Erziehungs- und Ausbildungsabschnitte legen. Mit der externen Überprüfung des Wissens wird man prüfen, ob die Schüler zumindest die minimalen Standards erreichen. Das Bestimmen und Überprüfen der sprachlichen Standards in der zweisprachigen Grundschule bedeutet in diesem Sinne auch **„die innerliche Erneuerung der Philosophie zweisprachiger Schu-len“**. Das bedeutet eine größere Sorge um die Gleichheit der Ausbildungsmöglichkeiten für alle Schüler der slowenischen und ungarischen Gruppe. Den Lehrern wird es nicht gleichgültig sein, ob die Schüler am Ende des Abschnitts bzw. der Ausbildung die sprachlichen Standards erreichen werden. Das bedeutet gleichzeitig, dass man beim zweisprachigen Unterricht alles tun wird, damit die Schüler das vorgeschriebene Wissen erhalten. Die Lehrpläne bieten genügend Möglichkeiten, sind doch dafür aktive Unterrichtsformen und verschiedene Unterrichtsmethoden eingebunden. Die Lehrpläne gewährleisten auch genügend Zeit für das Wiederholen und Festigen des Stoffes, wie auch für das „interne“ Überprüfen des Wissens.

Wiederholung und Überprüfung des Wissens sind für die 9jährige zwei-sprachige Schule außerordentlich wichtig, denn man wird ein besonderes Augen-merk auf die Aneignung der „zweiten Sprache“ richten.

Bei der Bewertung des Wissens werden die Schüler in der zweisprachigen Grundschule in allen Fächern, außer in den Sprachen, auf der Grundlage der Ant-worten in der ersten Sprache, bzw. in der Sprache, die der Schüler selbst auswählt und in der er sich besser ausdrücken kann, beurteilt. Die Note drückt den Fort-schritt des Schülers in der Beherrschung des Slowenischen bzw. Ungarischen als zweite Sprache aus, unter der Berücksichtigung minimaler und grundlegender Standards, die im Lehrplan festgeschrieben sind. Die Lehrer müssen alle schrift-lichen Aufgaben in Slowenisch und Ungarisch vorbereiten. Das gilt für alle Gegen-stände, ausgenommen der Sprachen. Daran wird man das Erreichen der Standards in der slowenischen und ungarischen Unterrichtssprache erkennen können.

(Übersetzung aus dem Slowenischen: Susanne Weitlaner)

II. GYERMEKIRODALOM, KÖNYVTÁRAK / OTROŠKA LITERATURA, KNJIŽNICE / KINDERLITERATUR, BIBLIOTHEKEN

VARGA JÓZSEF

Gondolatok a szlovéniai magyar nyelvű gyermek- és ifjúsági irodalomról¹

Hölgyeim és Uraim! Kedves Barátaim! Ma már kevesen kérdőjelezik meg a gyermek- és ifjúsági irodalom létét és fontosságát. Volt idő, amikor komoly viták folytak e kérdésről laikusok és nagyon is hozzáértő irodalomtudósok, pedagógusok, pszichológusok, szociológusok stb. között. Az erről szóló „vitairodalmat”, illetőleg ennek gazdag termékeit a különböző írások és tanulmányok őrzik. Az elmúlt hét-nyolc évtizedben keletkezett jelentős írók művei igazolták, igazolják még napjainkban is, hogy a gyermekek és az ifjúság számára szánt és alkotott művekre elengedhetetlenül szükség van.

Ha ez az állítás igaz a többségi nemzet életére, akkor sokszorosan érvényes a kisebbségben élő - a határon túli - muravidéki magyar etnikai közösség életvitelére, akit akarata ellenére szakítottak el nemzettestétől és anyanyelvétől. Hogy az ezzel járó emberi jogvesztését, önazonosságjegyeinek károsodását, nyelvi és kulturális hátrányait némileg enyhíthesse, ősi hagyományait ápolhassa, szellemi és érzelmi értékeit megvédhesse, létfontosságúak az olyan intézmények, szervezetek, csoportok, médiák stb., amelyek identitásérzését segítik és erősítik. Egyik ilyen jelentős fórum a saját irodalma is.

A szlovéniai magyar irodalmat 1961-től tartjuk számon. Ekkor jelent meg Vljaj Lajos muravidéki magyar költő magyar nyelvű *Versek* című kötete Vanek Šiftar szerkesztésében, 1968-ban - posztumusz kötetként - pedig a Szelíd intés Varga József válogatásában.

Sok-sok vajúdással, számtalan órák és napok „harcával” születhetett meg ez az irodalom olyan „idegen”, többségi közösségben, amelyben a Mura mentén élő őshonos magyarság megbélyegzett, megtűrt és jogfosztott volt, még annak ellenére is, hogy a Szlovén Köztársaság Alkotmánya különjogokat biztosított a számára mint államalkotó néptörzsedéknek, illetőleg nemzetiségnek. De a szépen megfogalmazott deklarációs szövegek csak a papíron érvényesültek, nem a gyakorlatban.

Hiába volt lefektetve a különböző okmányokban, hogy a Szlovéniában élő őshonos magyarságnak biztosítva vannak az anyanyelvük szabad használatának és fejlesztésének a jogai, az anyanyelvükön történő oktatásuk, a magyar nyelven megvalósuló tájékoztatásuk a sajtó, a tévé és a rádió révén, az anyanemzetével való mindennemű kapcsolattartásuk - hogy csak a fontosabbakat említsem -, ezek a mindennapi életben nem valósultak, nem valósulhattak meg szubjektív és objektív okok miatt!

Tény, hogy a muravidéki magyarság szellemi, lelki és tudati elnyomásban élt a több mint nyolcvan év alatt!

¹ Elhangzott 2002. november 5-én a budapesti Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum-ban tartott Kisebbségi gyermekirodalmak című rendezvényen.

Úgy gondolom, ebben a körben nem kell arról szólnom, hogy mennyire fontos egy-egy nemzet, nép, kis létszámú etnikai közösség teljes életvitelében a személyiségek, tudósok. Az oktatást, nevelést, de főleg a személyiségformálást végző szakemberek tényekkel tudják alátámasztani, hogy a generációk közötti szellemi, lelki és érzelmi különbségek más-más megközelítési lehetőségeket igényelnek az irodalmat illetően. Magyarán szólva, még napjainkban is szükség van a gyermekirodalomra. Különösen a létszámában és nemzeti tudatában egyre sorvadó közösségben.

Kérem a kedves Hallgatók megértését gondolatfűzésem miatt, hiszen olyan társadalmi, politikai, gazdasági, oktatási és művelődési körülmények között élő etnikai közösségről és annak irodalmáról szólok, amely több évtizede él kisebbségi sorsban. És annak minden lényegi vonása nyomasztóan megpecsételte életvitelének minden területét.

A hosszú ideig tartó elszakíttóság, a szorongásteli mellőzöttség és az anyanemzetétől való egyfajta közönyt, közömbösséget eredményezett náluk. És főleg a fiatalságunkban. A nyugati életmód, stílus és szabadabb lehetőségek olyan érték-rendet alakítottak ki náluk, amelyek közel állnak ahhoz a gondolatmenethez, hogy nem lényeges az, hogy ki, mi vagy: fontos a jólét. A gyökerek, a kötődés, a haza és a nemzet szinte háttérbe szorulnak gondolat- és érzésvilágukban.

Voltak olyan évek, évtizedek, amikor nehezen lehetett hozzájutni a gyermekek részére írt magyar nyelvű könyvekhez. Ezt pótolandó születtek meg egyrészt a szlovéniai magyar irodalom keretén belül a gyermek- és ifjúsági alkotások, a versek, az elbeszélések és a regény.

A visszajelzések szerint olvassák a gyerekek ezeket, különösen ott, ahol a pedagógusok ezt szorgalmazzák. Gyermekversköteteimmel magam is sok rendkívüli magyarórát tartottam a négy kétnyelvű általános iskolában Alsólendván, Dobronakon, Göntérházán és Pártosfalván, valamint ezek fiókiskoláiban. A Tavaszi ébredés című, tavaly megjelent gyermekverskötetem is sikeres, hiszen több mint 250 példányt vettek meg az általános iskolások.

Van tehát némi elmozdulás, a fásultság közönyéből való ébredés a szlovéniai magyar irodalom, gyermek- és ifjúsági irodalom terén, de a társadalmazásához, a szélesebb körű megismeréséhez, elismeréséhez és igényléséhez talán többet kellene tenniük a szerzőknek, az iskolák vezetőinek, a pedagógusoknak és a különböző oktatási és művelődési intézményeknek, egyesületeknek, csoportoknak, amelyeknek jelentős szerepe van és lehet az irodalom és a kultúra terjesztésében. Meg kellene változtatni a muravidéki magyar gyermekirodalommal szembeni szemléletmódot és értékrendet is.

Itt arra gondolok, hogy sem az egynyelvű (magyar), sem a kétnyelvű (magyar-szlovén) tankönyvekben, munkafüzetekben és egyéb írásos segédanyagban sem találni egyetlen egy muravidéki magyar költőtől, írótól műveket, pedig az általános iskolai és a középiskolai tantervben is szerepel - kötelező tananyagként - a szlovéniai magyar irodalom és annak néhány alkotója. A régi mondás szerint „Senki sem lehet próféta a saját hazájában” nagyon is illik a muravidéki gyermekirodalomra és irodalomra egyaránt. Ez némileg talán érthető is, hiszen olyan fiatal. Azt viszont nem értem, hogy egy ideig sem a magyarországi, sem a vajdasági irodalmi körök nem akartak tudomást venni erről az egyetemes magyar irodalomnak egy újabb „sípjáról” (Illyés Gyula). Pedig az anyanemzetnek erkölcsi, emberi, szakmai, nemzeti és dologi kötelessége, hogy odafigyeljem minden ilyen és hasonló jelenségre, hiszen a mellőzéssel, az észre nem vétellel szinte ignorálja és veszélyezteti annak létét, gazdagodását és jövőjét. Számomra érthetetlen az ilyen fajta megközelítés.

No, de erről nem szeretnék többet szólni. Egyet azonban meggyőződéssel állíthatok, ha egy mű tartalmában, szellemiségében, érzésvilágában stb. ismerősként áll közelebb az olvasóhoz, akkor az benne sokkal gazdagabb gondolati és lelki folyamatot képes elindítani, amely egész

valóját alakíthatja. Ez nemcsak a megértést teszi könnyebbé, de olyan sokoldalú érzelmi igénytöbbletet is kifejt, ami értékes magyarságtudati, nyelvmegőrzési, hagyományőrző, hitünket és fajunkat vállaló büszke konokságot is eredményez, eredményezhet.

Ebben, illetőleg az alábbiakban látom én a szlovéniai magyar gyermekirodalom jövőjét, eredményes hatását, létét:

- a) Fontos a jó alkotások születése, megírása;
- b) A muravidéki magyarságot szolgáló gyermekversek kiadásának szorgalmazását az anyaország anyagilag is támogassa;
- c) Lényegesnek tartom, hogy évente legalább egy vagy két szépen illusztrált gyermekeknek szóló alkotást az anyanemzet adjon ki;
- d) El kell érni, hogy a szlovéniai magyar gyermekirodalom érvényesüljön a kétnyelvű oktatásban, de az egyetemes magyar kultúrában is;
- e) A muravidéki magyar gyermek- és ifjúsági irodalom terjesztése kapjon helyet a magyarországi könyvterjesztésben is;
- f) El kellene fogadtatni, megértetni a muravidéki magyarsággal, hogy a közöttük élő és tevékenykedő írók, költők elsősorban nekik írnak;
- g) A terjesztésben és értékelésben több szerepet kellene vállalnia az itteni sajtónak, tévének és rádiónak.

A szlovéniai magyar nyelvű gyermek- és ifjúsági irodalom rövid vázolója

Az 1961-ben és 1968-ban kiadott két Vljaj Lajos kötetben, a 72 vers közül, csak az Akácvirágzást és az őszi jeleket nevezhetnénk gyermekverseknek is. Igazi gyermekverseket - tizet - az 1972-ben kiadott Tavaszvárás. Versek és elbeszélések című antológiában (Szunyog Sándor-Varga József-Szomi Pál) találunk Varga József költeményei között. Például a Susog a nád... című vers:

Susog a nád,
szúnyik a ház,
bokrok alján
szél kocoráz.

Jajgat az éj,
reszket a dér,
cinke, veréb
kenyeret kér.

Fagyos a tél,
hideg, kemény,
a fák törzsén
jeges páncél.

Jön a tavasz,
csacska, ravasz,
a tél hava
messze marad.

A szlovéniai magyar irodalom harmadik kötete, amely valóban a gyermek- és ifjúsági irodalmat képviseli, az 1974-ben megjelent Varga József Naphívogató című köteteként, 40 verset tartalmaz. Közülük idézem a Méhecske címűt:

Méhecske, méhecske,
fürgé kis méhecske,
mit kívánsz, mit csinálsz
tavaszra mit kínálsz?

Meleget, meleget,
mézgyűjtő meleget,
gyermekek kacaját,
virágpor aranyát.

Aratást, aratást,
bőtermő aratást,
hűs berkek illatát,
kisnépek tavaszát!

Az 1979-es Pásztortüzek és az 1983-as Élni Varga József kötetekben 44 gyermekversnek és az ifjúságnak szóló vers szerepel.

1987-ben jelentkezett Szunyog Sándor Virágköszöntő című 8 rövidebb-hosszabb gyermekverset tartalmazó kötetével. Belőle idézem a címadó verset:

Árkon-bokron szaladgálok,
a berekben hancúrozok,
hitegetnek a virágok,
aranyszirmú kis lámpások.

fénylő szemmel nézek rájuk,
megkérdézem, mi az álmuk?
kelyheikkel muzsikálnak,
nékünk szép napot kívánnak.

1991-ben látott napvilágot Bence Lajos gyermekverskötete Napraforgó-papagály címmel, amelyben 27 gyermek- és ifjúsági verset közöl. A HETÉS címűt idézem:

Szép Hetésnek
hét a háza:

GÖNTÉR
KÁMA
GÁBORJÁN
SZÍJÁRTÓ
NYAKAS
ÉS
BÖDE

SZOMBATFÁNAK is van háza
avagy volt, de leégett,
mert az fából volt.

A szlovéniai magyar nyelvű gyermek- és ifjúsági irodalomban új színnel és műfajjal jelentkezett 1994-ben Bence Utrosa Gabriella a Visszahozott szép karácsony című, 16 mesét, illetőleg elbeszélést tartalmazó, esztétikus kivitelű kötetével, amelyből 2000-ben rövidfilm is készült. 1996-ban pedig tőle jelent meg 14 mesével a Ki lakik a sötétben? Című meséskönyv.

1992-ben jelent meg Varga József Konokhit című verseskötete, amelyben 12 gyermekvers is van. 1994-ben pedig a Hang-bona című válogatott gyermekverskötete, amelyben 70 alkotás szerepel. 1998-ban ugyancsak tőle látott napvilágot Az ellopott tündér című 12 „muravidéki” (hetési) mesét tartalmazó kötet.

Új műfajjal gazdagodott a muravidéki magyar gyermek- és ifjúsági irodalom 2001-ben. Ekkor jelent meg Varga József A lendvai vár kapitánya című ifjúsági regénye.

Varga József legújabb gyermekverskötete, a Tavaszi ébredés, 2002-ben jelent meg Budapesten. Az 56 vers közül idézem a Madarak címűt:

nehéz lett a szarka farka
ráragadt az alma
magja

csonka lett a gólya szárnya
tátva maradt sárga
szája

diófára szállt a rigó
gyászruhája ingó-
bingó

villás szárnyú parti fecske
száll a tengerekre
messze

szürke veréb fészket keres
védett még a meleg
eresz

kakukk szól a messzeségben
dala száll a hegyen
réten

Dióhéjban talán csak ennyit lehet elmondani a Muravidéken élő magyar szépirodalmi alkotók műveiről, amelyeket céltudatosan a gyermekek és fiatalok számára írtak. Úgy gondolom, nem leszek ünneprontó, ha kijelentem, hogy a szlovéniai magyar nyelvű gyermek- és ifjúsági irodalmat Bence Utrosa Gabriella és főleg Varga József képviselik.

Göntérháza, 2002. november 3.

Nekaj misli o madžarski otroški in mladinski književnosti v Sloveniji¹

Dame in gospodje! Dragi prijatelji! Dandanes malo ljudi dvomi o pomembnosti otroške in mladinske književnosti. Bili pa so tudi časi, ko so o tem vprašanju tekale razprave med laiki, književniki poznavalci, učitelji, psihologi, sociologi itd. Bogati sadovi teh razpravljanj o književnosti so shranjeni v mnogih spisih in razpravah. Dela pomembnih pisateljev iz preteklih sedmih - osmih let so dokaz za to, da so dela namenjena otrokom in mladini še kako pomembna.

Če ta trditev velja za večinski narod, potem še toliko bolj velja za narodno manjšino, prekmursko madžarsko etnično skupnost, ki je bila proti svoji volji odcepljena od svojega naroda in materinščine. Da bi ublažila izgubo teh človekovih pravic in škodo, ki jo je utrpela njena identiteta, da bi lahko varovala svojo starodavno tradicijo in ubranila duhovne in čustvene vrednote, so zelo pomembne razne ustanove, društva, skupine in mediji, ki krepijo in podpirajo njen čut pripadnosti. Eden teh pomembnih dejavnikov je tudi njena lastna književnost.

Obstoj madžarske književnosti v Sloveniji spremljamo od leta 1961. Takrat je namreč izšla pesniška zbirka z naslovom Versek (Pesmi) prekmurskega madžarskega pesnika Lajosa Vlaja v uredništvu Vaneka Šiftarja, leta 1968 pa je posthumno izšla tudi zbirka istega avtorja Szelid inté (Mila graja), ki jo je zbral in uredil József Varga. Ta književnost je nastajala zelo počasi in težavno v »tuji«¹ večinski skupnosti, v kateri je bila avtohtona madžarska skupnost ožigosana, nič več kot tolerirana ter okradena svojih pravic, kljub temu, da ji je Ustava Republike Slovenije kot državotvorni skupnosti oz. narodni manjšini zagotovila posebne pravice. Lepo oblikovana deklaracijska besedila so ostala le mrtva črka na papirju.

Zaman je bilo zapisano v razih pravnih aktih, da je avtohtonemu madžarskemu prebivalstvu zagotovljena svobodna uporaba jezika, razvijanje materinščine, poučevanje v maternem jeziku ter uporaba medijev in ohranjanje stikov z matično državo, saj se le-te v vsakdanjem življenju iz subjektivnih in objektivnih razlogov niso uveljavljale.

Dejstvo je, da so prekmurski Madžari živeli v duhovni in duševni represiji več kot osemdeset let!

Mislim, da mi v tem krogu ni treba govoriti o tem, kako je pomembno, da neka nacija, narod ali majhna etnična skupnost v svojih vrstah razpolaga z znanstveniki, književniki in nasploh z močnimi osebnostmi. Strokovnjaki, ki delujejo na področju vzgoje in izobraževanja in še posebno tisti, ki se ukvarjajo z oblikovanjem osebnosti, lahko podkrepijo tezo, da duhovne, duševne in čustvene razlike med generacijami zahtevajo različne načine pristopa na področju književnosti. Skratka, tudi dandanes obstaja potreba po otroški književnosti. Še posebno v skupnosti, ki se zmanjšuje in ji peša narodna zavest.

Spoštovane poslušalce prosim za razumevanje zaradi tovrstnega razmišljanja, kajti govorim o taki etnični skupnosti in njeni književnosti, ki živi v političnih, gospodarskih in kulturnih okoliščinah, ki jo je in jo še zaznamuje večdestletna manjšinska usoda. Vsi ti faktorji so negativno vplivali na vsa njena življenjska področja.

Dolgotrajna odcepljenost od matične države, zapostavljenost ter neke vrste ravnodušnost s strani matičnega naroda je pripeljala do otopelosti v njihovih vrstah. Še posebej med mladino. Zahodni način življenja, stil in bolj proste možnosti so pri njih ustvarile tako lestvico vrednot,

¹ Prebrano v madžarščini dne 5. novembra 2002 na prireditvi z naslovom Otroška književnost manjšin v Državni pedagoški knjižnici in muzeju v Budimpešti.

pri kateri ni važno kdo ali kaj si, ampak je pomembna le blaginja. Korenine, navezanost, domovina in nacija so v njihovem miselnem in duševnem svetu le obstranske vrednote.

Bila so leta, desetletja, ko je bilo težko priti do madžarskih knjig, napisanih za otroke. Da bi se to pomanjkanje nadoknadilo, so se rodile, delno v sklopu madžarske književnosti v Sloveniji, stvaritve za otroke in mladino: pesmi, novele, roman.

Kot smo seznanjeni, berejo ta dela otroci še posebej tam, kjer jih učitelji k temu dejanju spodbujajo. S svojimi otroškimi pesniškimi zbirkami sem tudi sam priredil nekaj "izvenprogramskih" ur madžarščine v štirih dvojezičnih osnovnih šolah, in sicer v Lendavi, Dobrovniku, Genterovcih in na Gornjem Seniku ter na njihovih podružničnih šolah. Moja zbirka Tavaszi ébredés (Spomladansko prebujanje) je tudi dokaj uspešna, saj so jo osnovnošolci pokupili več kot 250 primerkov.

Torej obstajajo nekakšni premiki iz otopelosti in ravnodušnosti glede madžarske literature v Sloveniji, otroške in mladinske književnosti, vendar da bi jo družba bolj sprejela, da bi jo poznali širši krogi, da bi bila priznana in da bi rasla potreba po njej, bi morali vodstva šol, ravnatelji, učitelji in razno razne pedagoške ter kulturne ustanove, društva in skupine, ki imajo pomembno vlogo pri širjenju kulture in književnosti več narediti. Treba bi bilo spremeniti odnos do prekmurske madžarske otroške književnosti ter nasploh vplivati na to, da bi se vrednostna lestvica glede tega spremenila.

Tukaj mislim predvsem na to, da tako v enojezičnih madžarskih, kot tudi v dvojezičnih slovensko-madžarskih učbenikih in delovnih zvezkih ni omenjeno niti eno samo delo kakega prekmurskega pesnika ali pisatelja, kljub temu da spada prekmurska madžarska književnost, in nekaj njenih avtorjev v obvezni učni načrt. Kot pravi stari pregovor "Nihče ni prerok v svoji domovini", velja to tudi za prekmursko otroško književnost in književnost nasploh. Morda je tudi razumljivo, saj je le ta dokaj mlada. Ne razumem pa, da nekaj časa tako madžarski kot tudi vojvodinski književni krogi niso hoteli sprejeti dejstva, da je celotna madžarska književnost "bogatejša za še eno vejo na piščalki" (Gyula Illyés)². Saj bi matična domovina morala biti moralno, človeško, strokovno in nacionalno dolžna opaziti takšne in podobne pojave, saj z neopažanjem in zapostavljenjem le-teh ne samo ignorira, ampak tudi ogroža njihov obstoj, obogatitev in prihodnost. Zame je tak pristop nerazumljiv.

Sicer pa o tem ne bi rad več govoril. Upam pa si z gotovostjo trditi, da je delo, ki je bralcu po vsebini, duhovnem in čustvenem svetu bliže, sposobno v njem sprožiti precej večji miselni in duševni tok, ki potem lahko oblikuje celotno njegovo bit. To mu ne olajša samo razumevanja dela, ampak sproži tudi višek dragocene čustvene potrebe, ki lahko privede tudi do zagrizenosti glede narodne zavesti, ohranjanja jezika, tradicije, do sprejemanja lastne vere in vrste.

V tem in v spodaj navedenih trditvah vidim prihodnost, učinkovanje in obstoj madžarske otroške književnosti v Sloveniji:

- a) Zelo pomembno je rojevanje Rojstvo in ustvarjanje novih književnih del;
- b) Matična država bi morala tudi materialno podpirati izdajo otroških pesmi v Prekmurju;
- c) Mislim, da bi morala matična država sama letno izdati vsaj eno do dve lepo ilustrirani deli za otroke prekmurskih Madžarov;

² Avtor besedila navaja madžarskega pisatelja Gyula Illyésa, ki je primerjal madžarsko kulturo ter kulturo madžarskih manjšin, ki živijo v sosednjih državah s piščalko, ki ima pet vej. (Op. prev.)

- d) Treba je doseči uveljavitev prekmurske otroške madžarske književnosti pri dvojezičnem pouku, pa tudi v celotni madžarski kulturi;
- e) Dela s področja prekmurske madžarske otroške in mladinske književnosti naj se pojavijo tudi v distribuciji knjig na Madžarskem;
- f) Prekmurske Madžare bi morali pripraviti do tega, da bi razumeli dejstvo, da pisatelji in pesniki, ki živijo v Prekmurju, pišejo predvsem za njih;
- g) Tukajšnji tisk, televizija in radio bi morali prevzeti večjo vlogo v razširjanju in vrednotenju prekmurske madžarske književnosti.

Kratek prikaz madžarske otroške in mladinske književnosti v Sloveniji

Od 72 pesmi, iz dveh zbirk (1961 in 1968) avtorja Lajosa Vlaja bi le za dve pesmi lahko rekli da sta tudi otroški. To sta Akácvirágzáskor (Ko akacije cvetijo) ter Őszi jelek (Znamenja jeseni). Prave otroške pesmi, deset, najdemo v antologiji Sándorja Szunyogha, Józsefa Varge in Pála Szomija z naslovom Tavaszcvarás - Versek és elbeszélések (Čakanje pomladi) iz leta 1972, med pesmimi Jozsefa Varge. Npr. pesem Susog a nád ... (Trs šelesti...):

Trs šelesti,
hiša pa spi,
na dnu grma
vetrič trza.

Tema jeclja
trza slana,
ptič ubogi
rad jedel bi.

Zebe trdo,
zima je to,
deblo dreves
objema led.

Pride pomlad
kot ponavad',
sneg, led, zima
počas' 'zginja.

Tretja zbirka v sklopu prekmurske madžarske književnosti, zares predstavlja otroško in mladinsko književnost, je izšla leta 1974 izpod peresa Jozsefa Varge z naslovom Naphívogató (Vabilec sonca) in vsebuje 40 pesmi. Iz zbirke navajam pesem z naslovom Méhecske (Čebelica):

Čebela, čebela
urna čebelica
kaj ponujaš, kaj želiš,
ko spomladi priletiš ?

Toploto da se spet
srečno nabira med,
da slišim živ-žav otrok
in je cvetni prah povsod.

Žetev, obilno žetev
da rodilo bo žito,
vonj svežih, hladnih dobraj,
majhnih narodov pomlad.

V zbirkah *Páosztortüzek* (1979) (Pastirski ogenj) ter *Élni* (1983) (Živeti) Józsefa Varge je zbranih 44 pesmi za otroke in mladino.

Leta 1987 se je oglasil Sándor Szunyogh z zbirko *Virágköszöntő* (Pozdrav cvetju), ki vsebuje osem krajših in daljših otroških pesmi. Iz te zbirke navajam pesem, ki je dala ime tudi zbirki:

Čez brda in čez doline
polja in gaje podim se.
Ogovori me cvetlica,
ime ji je trobentica.

Z žarečimi se očmi
jo gledam, morda kaj želi.
Cvetlica tudi zažari
lepo jutro mi zaželi.

Leta 1991 je izšla zbirka otroške poezije Lajosa Benceta z naslovom *Napraforgó-papagáj* (Sončnica-papagaj), v kateri objavil 27 otroških in mladinskih pesmi. Navajam pesem z naslovom *Hetés*:

Lepi *Hetés*
ima sedem hiš:
GÖNTÉR
KÁMA
GÁBORJÁN
SZÍJÁRTÓ
NYAKAS
IN
BÖDE
Tudi *SZOMBATFA* ima hišo,
oziroma jo je imela, ampak je zgorela,
ker je bila iz lesa.

V madžarski otroški in mladinski književnosti v Sloveniji se je leta 1994 oglasila prozaistka Gabriella Bence Utrosa z novo književno zvrstjo v obliki zbirke novel. Estetsko urejena zbirka z naslovom *Visszahozott szép karácsony* (Vrnjeni lepi Božič) vsebuje 16 pravljic oz. novel in je po njej leta 2000 bil posnet tudi kratki film. Leta 1996 je ista avtorica objavila zbirko pravljic z naslovom *Ki lakik a sötétben?* (Kdo stanuje v temi?), ki katera vsebuje 14 pesmi.

Leta 1992 je bila objavljena pesniška zbirka Józsefa Varge z naslovom Konokhit (Nepopustljiva vera), v kateri lahko najdemo tudi 12 otroških pesmi, leta 1994 pa zbirka zbrane otroške poezije istega avtorja z naslovom Hang-bona (Zvenk zvoka) s 70 pesmimi. Leta 1998 se je József Varga oglasil z zbirko dvanajstih prekmurskih pravlji iz Hetésa³, ki ima naslov Az ellopott tündér (Ukradena vila).

Prekmurska madžarska otroška in mladinska književnost se je leta 2001 obogatila z novo književno zvrstjo, in sicer je izšel mladinski roman izpod peresa Józsefa Varge z naslovom A lendvai vár kapitánya (Kapetan lendavskega gradu).

Najnovejša zbirka otroške poezije Józsefa Varge z naslovom Tavaszi ébredés (Spomladansko prebujanje) je izšla leta 2002 v Budimpešti. Od 56-ih pesmi navajam pesem z naslovom Madarak (Ptice):

težek je rep srake postal
med letom je seme
pobral

krilo si je štoklja zvila
z kljunom zlatim ga
popravlja

na orehu je obstal kos
v žalni halji, kot
vedno, bos

lastovica v črnem fraku
leti, leti proti
barju
gnezdila bi siva vrabčka
ne bi rada bila
sama

kukavica poje tam čez
peti znati ni
majhna reč

Na kratko bi bilo mogoče toliko povedati o delih prekmurskih madžarskih avtorjev, ki so jih zavestno napisali za otroke in mladino. Mislim, da ne bom kalilec razpoloženja, če izjavim, da prekmursko otroško in mladinsko književnost predstavljata Gabriella Bence Utrosa, predvsem prdvsem pa József Varga.

Genterovci, 3. novembra 2002

(Prevod iz iz madžarščine: Žigmond Balog, Prevod verzov: Žuža Balog)

³ Geografsko območje z obeh strani slovensko-madžarske meje. (Op. prev.)

Gedanken über die ungarischsprachige Kinder- und Jugendliteratur in Slowenien¹

Meine Damen und Herren, liebe Freunde! Heute stellen nur wenige die Wichtigkeit der Kinder- und Jugendliteratur in Frage. Es gab eine Zeit, als über diese Frage unter den sehr kompetenten Literaturwissenschaftlern, Lehrern, Psychologen, Soziologen usw. ernsthafte Debatten geführt wurden. Die diesbezügliche „Debattenliteratur“ befindet sich in verschiedenen Schriften und Studien. Die in den vergangenen sieben bis acht Jahrzehnten entstandenen Werke bedeutender Schriftsteller haben bewiesen und beweisen auch heute noch, dass die für die Kinder und Jugendlichen geschaffenen Werke unbedingt gebraucht werden.

Wenn diese Feststellung für die Lebensführung der Mehrheitsnation richtig ist, dann gilt sie vielfach für die Lebensführung der als Minderheit lebenden ungarischen ethnischen Gemeinschaft im Murgebiet, die gegen ihren Willen von ihrem nationalen Körper und ihrer Muttersprache getrennt wurde. Damit sie den mit diesen einhergehenden menschlichen Rechtsverlust, den Schaden an den Identitätsmerkmalen sowie die sprachlichen und kulturellen Nachteile einigermaßen mildern kann, sind Institutionen, Organisationen, Gruppen, Medien usw. lebenswichtig, die das Identitätsgefühl stärken. Eins dieser bedeutenden Foren ist auch die eigene Literatur.

Über slowenienungarische Literatur sprechen wir seit 1961, als der ungarischsprachige Gedichtband „Versek“ (Gedichte) von Lajos Vljaj, Herausgeber Vanek Šiftar, erschienen ist. Und 1968 hat József Varga eine Auswahl der Gedichte von Lajos Vljaj mit dem Titel „Szelid intés“ (Sanfte Warnung) posthumus herausgegeben.

Mit vielen, vielen Geburtswehen sowie Kämpfen zahlloser Stunden und Tage konnte diese Literatur in einer „fremden“ Mehrheitsgemeinschaft zur Welt gebracht werden, in der die an der Mur lebenden autochtonen Ungarn abgestempelt, geduldet und rechtsberaubt waren und auch trotz dessen, dass die Verfassung der Republik Slowenien Sonderrechte für sie als staatsbildende Volksgruppe bzw. nationale Minderheit gewährt hat. Nun kamen die schön formulierten Deklarationstexte bloß auf dem Papier zur Geltung, nicht aber in der Praxis.

Umsonst war in den verschiedenen Urkunden festgelegt, dass den in Slowenien lebenden autochtonen Ungarn das Recht für den freien Gebrauch und die Entwicklung der Muttersprache, für den Unterricht in der Muttersprache, für die ungarischsprachigen Medien (Presse, Fernsehen und Rundfunk) gesichert ist. Wegen subjektiver und objektiver Ursachen konnten aber diese Sonderrechte im alltäglichen Leben nicht verwirklicht werden!

Tatsächlich lebten die Murgebietsungarn in geistiger, seelischer und in auf das Bewusstsein wirkender Unterdrückung während mehr als 80 Jahren!

Ich denke, in diesem Kreis brauche ich nicht darüber zu reden, wie wichtig die Kinderliteratur für die vollständige Lebensführung einer Nation, eines Volkes oder einer kleinen ethnischen Gemeinschaft ist. Ihre Rolle und Bedeutung haben Persönlichkeiten und Wissenschaftler, die wichtiger und klüger als ich waren, bereits festgestellt. Die im Unterricht und in der Erziehung tätigen Experten, aber vor allem die Psychologen, können mit Fakten begründen, dass die geistigen, seelischen und emotionalen Unterschiede zwischen den Generationen jeweils eine unterschiedliche Annäherungsweise für die Literatur brauchen. Deutlicher gesagt, Kinderliteratur brauchen wir auch heute noch, insbesondere in einer Gemeinschaft, die in ihrer Anzahl und in ihrem nationalen Bewusstsein immer schwächer wird.

¹ Als ungarischsprachiges Referat wurde am 5. 11. 2002 an der Konferenz *Kinderliteratur der Minderheiten* in der Landesbibliothek und -museum für Pädagogik in Budapest verlautet.

Die lieben Zuhörer bitte ich wegen meines Gedankenganges um Verständnis, denn ich spreche über eine unter solchen gesellschaftlichen, politischen, wirtschaftlichen, erzieherischen und kulturellen Umständen lebenden ethnischen Gemeinschaft und über deren Literatur, eine Gemeinschaft, der seit mehreren Jahrzehnten das Minderheitenschicksal zugeteilt wird und deren wesentlichen Züge aller Bereiche ihrer Lebensführung deprimierend abgestempelt werden.

Die lange Zeit andauernde Abgetrenntheit, die drängende Zurückgesetztheit und die Isolation von der Mutternation haben eine Art von Gleichmut oder Indolenz bei ihnen verursacht, vor allem bei den Jugendlichen. Durch die westliche Lebensweise, den westlichen Stil und die freieren Chancen wurde eine Wertordnung unter ihnen herausgebildet, die dem Gedankengang nahe steht, bei dem nicht wichtig ist, wer und was du bist: wichtig ist der Wohlstand. Die Wurzeln, die Gebundenheit, die Heimat und die Nation werden in ihrem Gedanken- und Gefühlsleben beinahe in den Hintergrund gedrängt.

Es gab Jahre und Jahrzehnte, wo die für Kinder geschriebenen ungarischsprachigen Bücher schwer zugänglich waren. Um diese Mängel zu beheben wurden im Rahmen der slowenienungarischen Literatur die Kinder- und Jugendwerke, Gedichte, Erzählungen und der Roman geboren.

Nach Rückmeldungen lesen die Kinder diese insbesondere dort, wo dies die Lehrerinnen und Lehrer betreiben. Mit meinen Kindergedichtbänden habe ich selbst viele Sonderstunden im Ungarischen in den vier zweisprachigen Schulen in Lendva, Dobronak, Göntérháza und Pártosfalva sowie in deren Filialschulen gehalten. Mein im vergangenen Jahr erschienener Kindergedichtband „Tavaszi ébredés“ (Frühlingserwachen) hat Erfolg, denn die Schüler haben mehr als 250 Exemplare gekauft.

Es gibt also einen gewissen Fortschritt, ein Aufwachen aus dem Gleichmut, aus der Abstumpfung im Bereich der slowenienungarischen Kinder- und Jugendliteratur, aber für die Vergesellschaftung, die breitere Bekanntmachung, die Anerkennung und die Beanspruchung sollten vielleicht die Autoren, Schulleiter, Lehrer und die verschiedenen Erziehungs- und Kulturanstalten, Vereine und Gruppen mehr tun, die eine bedeutende Rolle für die Verbreitung der Literatur und Kultur spielen oder spielen können. Die Anschauungsweise und Wertordnung gegenüber der Kinderliteratur im Murgebiet sollte man ebenfalls ändern lassen.

Hier denke ich daran, dass weder in den einsprachigen (ungarischen) noch in den zweisprachigen (ungarisch-slowenischen) Lehrbüchern, Arbeitsheften und sonstigen schriftlichen Hilfsmaterialien Werke eines einzigen ungarischen Dichters und Schriftstellers zu finden sind, obgleich die slowenienungarische Literatur und einige ihrer Vertreter sowohl im Lehrplan für die Grundschule als auch für die Mittelschule als Pflichtstoff enthalten sind. Der alte Spruch „Niemand kann Prophet in der eigenen Heimat sein“ passt sehr gut zur Literatur und auch zur Kinderliteratur im Murgebiet. Dies ist vielleicht einigermaßen zu verstehen, denn sie ist so jung. Ich verstehe aber nicht, dass für eine Weile weder die ungarischen literarischen Kreise noch die in der Wojewodschaft diese neuere „Pfeife“ der ungarischen Literatur (Gyula Illyés) zur Kenntnis nehmen wollten, obwohl die Mutternation die moralische, menschliche, fachliche, nationale und materielle Pflicht hat, auf solche und ähnliche Erscheinungen aufzupassen, denn mit der Indolenz, mit dem Nicht-Wahrnehmen ignoriert und gefährdet sie deren Existenz, Bereicherung und Zukunft. Für mich ist diese Art von Annäherung nicht zu verstehen.

Nun möchte ich darüber nicht mehr reden. Eins kann ich aber mit Überzeugung behaupten: Wenn ein Werk in seinem Inhalt, in seinem Geist, in seiner Gefühlswelt usw. als bekannt dem Leser näher steht, dann kann es bei ihm einen viel reicheren Gedanken- und seelischen Prozess in Gang setzen, der sein ganzes Wesen gestalten kann. Dies erleichtert nicht nur das

Verständnis, sondern ruft auch einen viel-seitigen emotionellen Extraanspruch hervor, der einen stolzen Trotz verursacht oder verursachen kann, der unser wertvolles ungarisches Bewusstsein, Sprach- und Traditionsbewahren, unseren Glauben und unsere Nation annimmt.

Hier bzw. im Folgenden sehe ich die Zukunft, die erfolgreiche Wirkung und die Existenz der ungarischen Kinderliteratur in Slowenien:

- a) Die Geburt, das Schreiben guter Werke ist wichtig.
- b) Das Mutterland soll die Veröffentlichung der den Murgebietsungarn dienenden Kindergedichte auch finanziell fördern.
- c) Ich halte es für wesentlich, dass die Mutternation jährlich mindestens ein oder zwei schön illustrierte Werke für Kinder verlegt.
- d) Es soll erreicht werden, dass die slowenienungarische Kinderliteratur im zweisprachigen Unterricht zur Geltung kommt, aber auch in der universellen ungarischen Kultur.
- e) Der Vertrieb der murgebietsungarischen Kinder- und Jugendliteratur soll Raum auch im Buchvertrieb in Ungarn bekommen.
- f) Es sollte den Murgebietsungarn verständlich gemacht werden, dass die unter ihnen lebenden und tätigen Schriftsteller und Dichter vor allem für sie schreiben.
- g) Im Vertrieb und in der Rezension sollten die hiesigen Medien (Presse, Fernsehen und Rundfunk) eine größere Rolle übernehmen.

Kurzer Abriss der ungarischsprachigen Kinder- und Jugendliteratur in Slowenien

In den 1961 und 1968 verlegten zwei Lajos Vljaj Bänden, unter den 72 Gedichten, könnten wir nur das „Akácvirágzásakor“ (Akazienblütezeit) und das „Őszi jelek“ (Die Herbstzeihen) als Kindergedichte bezeichnen. Richtige Kindergedichte, 10 Stück, finden wir in der Anthologie „Tavaszcímzés. Versek és elbeszélések“ (Warten auf den Frühling. Gedichte und Erzählungen) von Sándor Szunyog, József Varga und Pál Szomi unter den Gedichten von József Varga, z.B. das Gedicht „Susog a nád“ (Schilfräscheln):

Schilfräscheln,
Hausschlummern,
Wind stochert
am Buschfuß

Nachtjammern,
Reifzittern,
Meise und Spatz
bitten um Brot
Fröstewinter,
kalt und hart,
Eispanzer
Am Baumstamm.

Frühling kommt,
zwitschernd, schlau,
der Winterschnee
ist weit weg.

Der dritte Band der slowenienungarischen Literatur, der wirklich die Kinder- und Jugendliteratur vertritt, ist der „Naphívogató” (Sonnenbitter) von József Varga, der 40 Gedichte enthält. Von diesen zitiere ich das „Méhecske” (Bienchen):

Bienchen, Bienchen,
flinkes Bienchen,
was wünschst du, was machst du,
im Frühling, was holst du?

Wärme, Wärme,
Honigwärme,
Kinderlachen,
Blütenstaubgold.

Ernte, Ernte,
reiche Ernte,
Düfte kühler Haine,
Frühling kleiner Völker!

In den Bänden „Pásztorűzek” (Hirtenfeuer, 1979) und „Élni” (Leben, 1983) von József Varga sind 44 Kinder- und Jugendgedichte enthalten.

1987 meldete sich Sándor Szunyog mit dem Band „Virágköszöntő” (Blumengruss), der acht kürzere oder längere Kindergedichte enthält. Ich zitiere das Titelgedicht:

laufe über Stock und Stein herum,
tolle im Hain herum,
die Blumen vertrösten mich,
kleine Laternen mit Blumenkronen.

mit glänzenden Augen schaue ich sie,
ich frage, was ihr Traum ist?
sie musizieren mit den Kelchen,
einen schönen Tag wünschend.

1991 erschien der Kindergedichtband „Napruforgó-papagály” (Sonnenblumen-Papagei) von Lajos Bence, in dem er 27 Kinder- und Jugendgedichte veröffentlicht. Ich zitiere das „HETÉS”²:

Das schöne Hetés
Hat sieben Häuser³:
GÖNTÉR
KÁMA
GÁBORJÁN

² Ungarischer Name einer grenzüberschreitenden Region in Ungarn und Slowenien.

³ Die sieben Ortschaften haben im Ungarischen das Nachglied „háza”, z.B. „Göntérháza” (Haus von Göntér) usw.

SZÍJÁRTÓ
 NYAKAS
 UND
 BÖDE

auch SZOMBATFA hat ein Haus
 oder hatte, das aber abgebrannt ist,
 weil es aus Holz war.

In der ungarischsprachigen Kinder- und Jugendliteratur in Slowenien meldete sich 1994 Gabrielle Bence Utrosa mit dem ästhetisch ausgestatteten Band „Visszahozott szép karácsony” (Zurückgebrachte schöne Weihnachten), der 16 Märchen, bzw. Erzählungen enthält, und aus dem 2000 auch ein Kurzfilm gedreht wurde. Und 1996 veröffentlichte sie das Märchenbuch „Ki lakik a sötétben?” (Wer wohnt im Dunkel?) mit 14 Märchen.

1992 erschien der Gedichtband „Konokhit” (Hartglaube) von József Varga, in dem auch zwölf Kindergedichte zu finden sind, und 1994 der „Hang-bona” (Ton und Klang) mit 70 ausgewählten Gedichten. 1998 erschien wiederum von ihm der Band „Az ellopott tündér” (Die gestohlene Fee) mit zwölf Märchen aus dem „Murgebiet” (Hetés).

2001 wurde die ungarische Kinder- und Jugendliteratur im Murgebiet mit einer neuen Gattung reicher, als der Jugendroman „A lendvai vár kapitánya” (Kapitän der Burg Lendva) von József Varga erschien.

Der neueste Kindergedichtband von József Varga, der „Tavaszi ébredés” (Frühlings-erwachen), erschien 2002 in Budapest. Unter den 56 Gedichten zitiere ich das „Madarak” (Vögel):

schwer wurde der Elsterschwanz
 daran klebt sich
 der Apfelkern

der Storchflügel wurde versümmelt
 sein gelber Mund ist
 offen geblieben

auf den Nussbaum flog die Drossel
 ihr Trauerkleid ist hin und her
 schwankend

Uferschwalbe mit Gabelschwanz
 fliegt nach Meeresrichtung
 weit weg

gelber Spatz sucht nach Nest
 die warme Traufe ist noch
 geschützt

Kuckuck hört man aus der Ferne
 sein Lied fliegt über den Berg
 und die Wiese

In aller Kürze kann man nur dies über die Werke der im Murgebiet lebenden ungarischen Autoren der schönen Literatur erzählen, welche Werke sie zielbewusst für Kinder und Jugendliche geschrieben haben. Ich denke, ich bin kein Festverderber, wenn ich erkläre, dass Gabriella Bence Utrosa und hauptsächlich József Varga die ungarischsprachige Kinder- und Jugendliteratur in Slowenien vertreten.

Göntérháza, 3. November 2002

(Übersetzung aus dem Ungarischen: Ruda Gábor)

KANIZSA JÓZSEF

**Zala-széli, Mura-menti költészetem,
mesevilágom kialakulásáról, továbbfejlődéséről**

Számomra meghatározó a Zalaiságom, a Mura-menti dombság, erdőség, végtelen s változatos táj harmonikus egysége. Gyermekkoromban a szigorú határsáv miatt nem mehettünk közel a Murához, Murarátkánál a buszról láthattam először, majd a nagy árvízkor, amikor Zajkról átmentünk Murarátka legmagasabb pontjára, s innét néztük a „végtelen tengert”, ahogy elárasztotta a földeket. E Dél-Zalai táj látványa nemcsak gyermekkoromban hatott rám, hanem még e felnőttkorban is. Gyermekkoromba édesanyám mesemondása is mélyen belém ivódott. Mint gyermekre hatással volt *Petőfi, Vörösmarty, Arany János, Vajda János, Ady, József Attila, Szabó Lőrinc stb.* verseinek olvasása, a prózaíróknál elsősorban *Jókai, Mikszáth, Móricz Zsigmond, Krúdy* s a meseírók, *Andersen, Benedek Elek, Illyés Gyula* meséi, később a *Verne* regények fantáziám felfokozták. S jöttek a versíró évek, évtizedek. A szép zalai, Mura-menti ízű szavak használatára törekedtem, az egyedi, egyéni költői képek, jelzők, hasonlatok, sorok alkotását valósítottam, valósítom meg ma is. S milyen furcsa, hogy a **Göntérházán élő Varga József** a verseiben is hasonlóan gondolkodik, vagy hasonló tartalmú verseket írt, s ír ma is. Alig 20-30 km-re éltünk egymástól, s mennyire egy hullámhosszon tudtunk gondolkodni, vagy tudunk versekben a nép, a nemzet ügyében szólni. Nem megyek messzire, ha például a Tavaszi ébredés c. gyermekvers kötetnek egy-két vers címét sorolom föl: *ő a Fák, én a Faültetés, ő a Kiskertek szépe, az ibolyáról, a gyöngyvirágról, én külön Kék ibolya, Gyöngyvirág, ő a Piros málna, én az Érik az eper. Az állatokról közös, így: őz, nyúl, róka, mókus, kis borjú, csibe, kutya, cica, egér, stb. Nála a veréb kopogott be az ablakon, nálam a cinke.* Könyvemben Varga J. 38 állatról tesz említést, a Tavaszi ébredésben 18 állat és 55 növény került a versekbe. Két vers illusztráció képen: *Nála a szarvasok*, ott is ropog a gally, az én versemben az őz: **Biztonságban**, (Tavaszi ébredés, 36. o.), nálam: **Őz hívogató**, (Sej, haj búzaszár, 85. o.), nála: **Tehén szarva**, (Tavaszi ébredés, 37. o.), nálam: **Pici boci** (Sej, haj búzaszár, 91. o.). A felnőtt verseknél is sok-sok belső tartalmú, mondanivalójú vers található, s mindez arra enged következtetni, hogy e két egymáshoz közeli vidék - Mura-mente, Mura-közre -, tájegység ugyanolyan gondolkodású embereket nevelt ki, adott a magyar irodalom számára, akik egymástól függetlenül egy hullámhosszon tudnak gondolkodni, írni, alkotni, aggódva cselekedni a szűkebb hazáért, a nemzetért, a magyarság sorsáért.

Nem akarok belemenni a további fejtegetésbe, de például **Varga József** megjelentette a **Lendvai vár kapitánya** című történelmi ifjúsági regényt, ebben is a Mura-közi történelmi értékeket mentette meg irodalmi feldolgozásban, s az én tarsolyomban még ott van **A barlang titka** című történelmi ifjúsági kisregény megjelentetése, ebben is fellelhető az azonosság. Zajk, szülőfalum török uralmi időszaka, s az újkori történetét írtam meg. Egy-két mese kivételével mind *Zalazajkon* játszódik le, így meséimben is főleg a Zajkhoz való hűséget, s ezekben a mesékben főleg az itteni egyszerű emberekről, vagy állatokról, növényekről szólnak a mesés történetek, egy kicsit Zalaias, **Mura-menti** ízes szavakkal. „A mesemondó kanász” így kezdődik: *Egyszer volt, hol nem volt a Murához közel, a zalazajki dombok között élt egy szegény kanász.* A másiknál, a *Szerencsés kovács* című mesében „a kanyargó Mura mellett”, a Háromlábú tűzhelyben is, „a Mura folyón innen, egy kis falucskában”, ebben több falut is felsorolok egy kicsit elrejtve: *Csörnye-szömörce, Csörnyeföld, Eszterlánci-Ösztörögny, Eszterengnye, Tilitolmács, Kistolmács stb.* Az igazság, a jószág győzedelmeskedik mindenhol, ahogy az egyszerű nép, a felemelkedés érdeke elvárja. Röviden e párhuzamba állított **Mura-menti, Mura-közi** gyermekirodalom kincseinek bemutatásáról, úgy a saját, mint Varga József művein keresztül. Köszönöm a meghívást.

O izoblikovanju, razvoju mojega pesništva, pravljičnega sveta na obrobju Zale, ob Muri

Zame je odločilno moje zalsko poreklo, harmonična enota neskončne in raznovrstne pokrajine hribov, gozdov ob Muri. V mojem otroštvu se zaradi stroge meje nismo smeli približati Muri, prvič sem jo videl iz avtobusa pri Murarátki, nato ob veliki poplavi, ko smo iz Zajka odšli na najvišjo točko Murarátke in od tam gledali »neskončno morje«, kako je poplavelo polja. Videz te južne zalske pokrajine ni vplival name le v otroštvu, temveč tudi kasneje. Tudi pripovedovanje moje matere v otroštvu se je v meni globoko usidralo. Kot na otroka je name vplivalo branje pesmi *Petőfija*, *Vörösmartyja*, *Jánosa Aranya*, *Jánosa Vajde*, *Adyja*, *Józsefa Attile*, *Lőrincza Szabója* itd., prozaistov kot so *Jókai*, *Mikszáth*, *Zsigmond Móricz*, *Krúdy* ter branje pravljicarjev, kot so *Andersen*, *Elek Benedek*, *Gyula Illyés*, kasneje so moja fantazijo razgibavale *Vernove* zgodbe. In so prišla leta, desetletja pisanja pesmi. Prizadeval sem se, da bi uporabljal lepe zalske besede, ki imajo okus po Muri, ubesedoval sem in še danes ubesedujem svojstvene, osebne pesniške slike, prilastke, primere. In kako čudno je, da je v **Genterovcih** živeči **József Varga** v svojih pesmih razmišljal in pisal podobno in še danes piše, podobne pesmi. Živela sva drug od drugega, oddaljeno komaj 20-30 kilometrov in sva vendarle lahko razmišljala na isti valovni dolžini, ali pa sva skozi pesmi govorili za dobro ljudstva, naroda. Ne bom odtaval predaleč, če naštejemo nekaj naslovov iz zbirke otroških pesmi z naslovom *Tavaszi ébredés*: pri njem *Fák*, pri meni *Faültetés*, pri njem *Kiskertek szépe*, vijolica, šmarnica, pri meni posebej *Kék ibolya*, *Gyöngyvirág*, pri njem *Piros málna*, pri meni *Érik az eper*. Od živali so nama skupne: srna, zajec, lisica, veverica, teliček, piščanec, pes, muca, miš itd. Pri njem je vrabec potrkal na okno, pri meni sinica. V moji knjigi omenja J. Varga 38 živali, v *Tavaszi ébredés* je 18 živali in 55 rastlin prišlo v pesmi. Dve pesmi za ilustracijo: Pri njem *jeleni*, tudi tam poka vejevje, v moji pesmi srna: **Biztonságban** (*Tavaszi ébredés*, str. 36), pri meni **Őz hívogató** (Sej, haj búzaszár, str. 85), pri njem: **Tehén szarva**, (*Tavaszi ébredés*, str. 37), pri meni: **Pici boci** (Sej, haj búzaszár, 91. str.). Tudi v poeziji za odrasle se najde mnogo pesmi z globoko vsebino in pesniškim izrazom, in iz tega sledi, da sta ti dve pokrajini - okolica Mure, Prekmurje -, ki sta si tako blizu, vzgojili ljudi z enakim razmišljanjem, jih dali madžarski literaturi, ki neodvisno drug od drugega lahko razmišljajo, pišejo, ustvarjajo, zaskrbljeno ukrepajo na isti valovni dolžini za ožjo državo, narod, usodo Madžarov.

Nočem se še bolj poglobiti v razglabljanje, toda npr. **József Varga** je objavil mladinski roman z naslovom **A Lendvai vár kapitánya**, tudi tu je reševal zgodovinske vrednote Prekmurja v literarni predelavi, jaz pa imam še na zalogi objavo mladinskega zgodovinskega miniromana z naslovom **A barlang titka**, tudi tu se najde podobnost. Napisal sem zgodbo o času, ko je bila moja rodna vas Zajk še pod Turki in njeno novejšo zgodbo. Razen ene-dveh zgodb se vse dogaja v *Zalazajku*, tako govorijo moje zgodbe o zvestobi do Zajka, še posebej o tukajšnjih enostavnih ljudeh, ali živalih, rastlinah, z nekaj sočnimi zalskimi besedami iz pokrajine **ob Muri**. »*A mesemondó kanász*« se začenja takole: *Egyszer volt, hol nem volt a Murához közel, a zalazajki dombok között élt egy szegény kanász*. Pripoved z naslovom *Szerencsés kovács* se začenja z oznako »*a kanyargó Mura mellett*«, v zgodbi *Háromlábú tűzhely* tudi, »*a Mura folyón innen, egy kis falucskában*«, tu naštejemo zakrito več vasi: *Csörnye-szömörce*, *Csörnyeföld*, *Eszterlánci-Ösztörögnye*, *Eszterengnye*, *Tilitolmács*, *Kistolmács*, itd. Pravica, dobrotu zmagujeta vsepovsod, kakor to pričakuje navadno ljudstvo in interes dviga. Toliko na kratko o vzporedni predstavitvi zakladov **obmurske in pomurske** otroške literature, skozi moja dela, in dela Józsefa Varge. Hvala za povabilo.

(Prevedla iz madžarščine: Alenka Kovač)

Über die Weiterentwicklung des Entstehens meiner Dichtung und Märchenwelt am Rand Zala und an der Mur

Für mich ist bestimmend, dass ich aus Zala komme. Zala: die Hügellandschaft, Wälder, die harmonische Einheit der endlosen und wechselhaften Landschaft. In meiner Kindheit konnten wir uns wegen des strengen Grenzstreifens der Mur nicht nähern. Bei Murarátka konnte ich sie aus dem Bus zum ersten Mal sehen, dann während der großen Flut, als wir aus Zajk auf den höchsten Punkt von Murarátka gingen, und von hier aus haben wir die endlose Mur gesehen, wie sie die Felder überflutet hat. Die Ansicht dieser Südzalaer Landschaft hat auf mich nicht nur im Kindesalter gewirkt, sondern auch im Erwachsenenalter. In meiner Kindheit durchdrangen mich auch die Märchenerzählungen meiner Mutter tief. Als Kind wirkte auf mich das Lesen der Gedichte von: Petőfi, János Arany usw., unter den Prosaschreibern vor allem Jókai und Mikszáth und bei den Märchenschreibern die Märchen von Andersen und Elek Benedek, später steigerten die Verne-Romane meine Phantasie. Und es kamen die Jahre und Jahrzehnte, wo ich Gedichte geschrieben habe. Ich strebte nach dem Gebrauch von Wörtern des schönen Geschmacks aus Zala und der Murgegend. Ich habe einzigartige und eigene dichterische Bilder, Attribute, Gleichnisse und Zeile verwirklicht und verwirkliche sie auch heute. Und wie merkwürdig, dass József Varga, der in Göntérháza lebt, in seinen Gedichten ähnlich denkt oder Gedichte mit ähnlichem Inhalt schrieb und auch heute schreibt. Wir lebten kaum 20-30 km voneinander entfernt, und wie ähnlich wir denken oder in Gedichten in der Sache des Volkes und der Nation sprechen konnten. Ich gehe nicht zu weit, wenn ich z.B. einige Titel von Gedichten aus dem Kindergedichtband *Tavaszi ébredés* (dt. Frühlings Erwachen) aufzähle. Seine Gedichte: Fák (Bäume), über das Veilchen und das Maiglöckchen, Kiskertek szépe (Schönheit der Kleingärten), Piros málna (Rote Himbeere). Meine Gedichte: Fáültetés (Bäume pflanzen), Kék ibolya, gyöngyvírág (Blaues Veilchen, Maiglöckchen), Érik az eper (Die Erdbeeren reifen). Gemeinsame Tiere: Reh, Hase, Fuchs, Eichhörnchen, Kälbchen, Hund, Katze, Maus usw. Bei ihm klopfte der Spatz am Fenster, bei mir die Meise. In meinem Buch erwähnt József Varga 38 Tiere, in *Tavaszi ébredés* kommen 18 Tiere und 55 Pflanzen in den Gedichten vor. Beispiele: bei ihm die Hirsche: Biztonságban (In Sicherheit, ebd. S. 36), bei mir das Reh: Őz hívogató [Rehlockruf, Sej, haj, búzaszár (He, hai Weizenstengel), S. 85], bei ihm: Tehén szarva (Kuhorn, Varga 37), bei mir: Pici boci (Winziges Kälbchen, S. 91). Bei den Gedichten für Erwachsene finden sich auch sehr viele Gedichte mit inhaltsreichen Aussagen, und all das lässt darauf schließen, dass die zwei nahe liegenden Gegenden - Rand Zalas und Murgebiet - Menschen mit gleicher regionaler Gedankenweise erzogen und der ungarischen Literatur gegeben haben, die unabhängig voneinander ähnlich denken, schreiben, schöpfen und besorgt um die engere Heimat, die Nation und das Schicksal der Ungarn handeln konnten.

Ich will auf weitere Ausführungen nicht eingehen, aber József Varga hat z.B. den historischen Jugendroman *A lendvai vár kapitánya* (Kapitän der Lenvaer Burg) veröffentlicht, in dem er auch die historischen Werte aus dem Murgebiet in literarischer Aufarbeitung gerettet hat. Und in meiner Handtasche steckt noch das Manuskript des historischen kleinen Jugendromans *A barlang titka* (Geheimnis der Höhle), in dem auch Ähnlichkeiten aufzufinden sind. Ich habe die Geschichte meines Geburtsdorfes Zajk unter der Türkenherrschaft und in der neuen Zeit beschrieben. Bis auf einige Märchen spielt sich alles in Zalazajk ab, und in diesen Märchen und märchenhaften Geschichten wird vor allem über die hiesigen einfachen Menschen oder Tiere und Pflanzen mit Ausdrucksweisen aus Zala und dem Murgebiet berichtet. So fängt *A mesemondó kanász* (Der Schweinehirt, der Märchen erzählt) an: „Es war einmal in der Nähe der Mur, mitten in den Hügeln von Zalazajk, es lebte ein armer Schweinehirt.“ In dem anderen Märchen *Szerencsés kovács* (Schmied im Glück) „neben der schlängelnden Mur“,

auch im *Háromlábú tűzhely* (Herd mit drei Stollen) „diesseits der Mur, in einem kleinen Dorf“ - hier zähle ich mehrere Dörfer auf, die ein bisschen versteckt sind: *Csörnye-szömörce*, *Csörnyeföld*, *Eszterlánci-Ösztörögnye*, *Eszterengnye*, *Tilitolmács*, *Kistolmács* usw. Überall triumphieren die Wahrheit und die Güte, so wie es vom einfachen Volke erwartet wird. Das war mein Beitrag über die Schätze der Kinderliteratur an der Mur und im Murgebiet über meine und József Vargas Werke. Vielen Dank für die Einladung.

(Übersetzung aus dem Ungarischen: Ruda Gábor)

TARJÁN MIKLÓS

A magyarországi német gyermekirodalom áttekintése

Két Kodály-idézettel szeretném kezdeni. Nagy zeneszerzőnk egy interjújában a riporter kérdésére azt válaszolta, hogy a gyermek zenei nevelését kilenc hónappal születése előtt kell elkezdeni. Egy tanulmányában pedig a következőt írta: „Mechanizálódó korunkban fokozódik annak veszélye, hogy az ember géppé válik. Ettől csak az ének szelleme véd meg.” Megjegyezzük, hogy gép a televízió is, amellyel az a baj, hogy ami nézhető benne, az láthatatlan, ami látható, az nézhetetlen. Az ének szelleméhez hasonlóan az irodalom, az olvasás is megvéd az elgépiesedéstől. Ezért fontos a betű iránti vágy, az olvasás igényének felkeltése, már otthon, a családban - ahhoz hasonlóan, mint Kodály mondta - majd az óvodában, az iskolában, és - a 20. század második felétől működő - olvasótáborokban. Mindez az anyanyelv megőrzésének biztosítója is.

Az 1945 utáni politikai hangulat nem kedvezett a magyarországi kisebbségeknek, így a németeknek sem. „Nagyban vagy egészen megszűnt, illetve a minimálisra korlátozódott a nemzetiségi nyelvű oktatás, eltűntek a helyi nemzetiségi olvasóköri és könyvgyűjtemények (részben beolvadtak a helyi könyvtári hálózatba, részben a nemzetiségi szövetségek kezelésébe kerültek), a legnagyobb kárt azonban az anyanyelvi kultúra szenvedte. A nemzetiségek anyanyelvhasználatára egyre inkább a családi körre szűkült és az idősebb nemzedékek érintkezési eszköze maradt. A fiatalok kétnyelvűek lettek, majd végzettségük és munkahelyük egyre inkább a magyar nyelvhasználat felé fordította őket.” (Lukáts János kéziratából.) Tilos volt a német is, meglehetősen furcsán tekintettek a nem magyarul megszólalókra. Az államvezetés mintha nem akarta volna tudomásul venni, hogy országunkban nem csak magyarok élnek, mintha be akarta volna olvasztani a kisebbségeket. Pedig „németek jelentős számban élnek Tolna és Baranya megyében, de Vas, Győr-Sopron, Veszprém, Fejér, Komárom-Esztergom, Pest és Bács-Kiskun megyében is megtalálhatók.” (Lukáts János kéziratából).

Ma már kis kézikönyvtárat lehet - kell is - összeállítani a német gyermekirodalom alkotásaiból. A ritmusos szövegekre jobban felfigyel a gyermek - legelőször a bölcsőben, otthoni környezetben, szüleitől hallja ezeket - emlékeztetésben jobban tudja rögzíteni, előszóval felidézni, ezt a nép is érezte, tudta. A kiolvasók, mondókák, altatódalok, verses köszöntők: a népköltészet alkotásai szájról szájra, nemzedékről nemzedékre terjedtek. Folkloristák lejegyezték őket, közzétették gyűjteményes kötetekben, mint például a Vadalma, vadalma, magva de keserű (kétnyelvű országos válogatás 1995-ből, az ELTE Germanisztikai Intézetének kiadásában).

A Hoppe, hoppe, Reiter című kötetet többször is kiadták, 1979-ben, 1982-ben és 1987-ben, bizonyítva fontosságát, jelentőségét. A szerkesztők a szülőknek és a pedagógusoknak ajánlották a könyvet, iskolán kívüli foglalkozásokhoz. Baranya megyei nyelvjárási (Mundart) szövegeket - dalocskákat, verseket, játékokat - tartalmaz a Katharina Wild és Regine Metzler által szerkesztett kiadvány, óvodások bájos rajzaival illusztrálva.

Nyelvjárási szövegek, kották, játékleírások vannak a Patsch Handel Z'samm című, 1975-ben megjelent könyvben is, amelyet óvodások anyanyelvápolásához, neveléséhez ajánlanak a szerkesztők.

A magyarországi német folklór talán legteljesebb gyűjteménye az Ungarndeutsche Studien 2. kötete, 1994-ből: Grete és Karl Horak összeállításában Kinderlieder, Reime und Spiele der Ungarndeutschen címmel. Verseket, dalokat kottával, fotókat találhatunk benne.

Szomorú aktualitása van a következő kiadványnak: 2001. tavaszán hunyt el a bajai tanár, iskolaigazgató, a város és környékének fáradhatatlan folkloristája, helytörténésze, gyűjtője, Schwalm Pál. (Két fényképet mindig felidézek, ha nevét hallom. Az egyik terepmunkán készült, mese- és dalgyűjtés közben, magnóval járja a Baja környéki falvakat, a másikon pedig a gyűjtött anyagot rendszerezi, lejegyzí dolgozószobájában.) 1991-ben állította össze a Machet auf das Tor: Lieder, Sprüche und Spiele der Ungarndeutschen című kötetet, mely szándéka szerint segédlet óvónőknek, tanároknak. A Baján megjelent kottás daloskönyvben irodalmi nyelvi és nyelvjárási szövegeket találunk.

Kottás daloskönyv a Der Zipfelmütz című kötet is, mely körjátékokat és táncjátékokat is tartalmaz. A Tolna Megyei Önkormányzat, Pedagógiai Intézet adta ki ugyanebben az évben. Az óvodásokra gondolva szerkesztette Pajor Márta. Ez a kötet is merít Schwalm Pál gyűjtéséből.

Koch Valéria, a szederkényi születésű költő, újságíró sincs már sajnos közöttünk. A Neue Zeitung egykori munkatársa 1998-ban hunyt el, 1967 és 1996 között magyarul írt gyermekverseit Az időfa című kötetben jelentette meg.

Egy általános iskolai tankönyv - az Ungarndeutsche Volkskunde für die Klasse 1-4 der Grundschule című kötet - a népdalokon keresztül vezet be a németek szellemi, a képek révén tárgyi néprajzába.

Törökbálinti és budaörsi óvodások rajzai illusztrálják a Mammel Rosa és Heves Ferenc által összeállított kötetet, mely 1982-ben Budapesten látott napvilágot a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége kiadásában. Magyarországi és németországi német szerzők műveit tartalmazza. Ez tehát már a műköltészethez tartozik. Hasonlóképpen az Igele-bigele című kötet, mely Koch Valéria szerkesztésében, 1980-ban második kiadásban jelent meg. Magyarországi német szerzők gyermekverseit, elbeszéléseit találhatjuk benne, Anton Lux és Adam Misch illusztrációival.

Éva Vágvolgyi 1989-ben jelentette meg meséit a Die goldene Blume című könyvben.

Michaelisz József iskolaigazgató Villányban. A hazai németek irodalmi életében régóta részt vesz. Zauberhut című kötete több kiadást ért meg, legutóbb 2001 decemberében jelent meg. Verseit ciklusokra osztja, melyek magyar címei: Rímfaragó, Évszakok, és a kötetcímadó Varázskalap. Villányi általános iskolások illusztrációi díszítik a könyvet. A verseken érezhető a népköltészet hatása; de ez mindegyik költő munkáiról elmondható.

A VUdAK - a Magyarországi Német Írók és Művészek Szövetsége - 1992-es megalakulása óta felvállalja a könyvkiadás fontos és nemes feladatát.

1977-ben a Tolna megyei Váralján, az általános iskolások számára szervezett olvasótáborban voltak német nemzetiségi gyerekek is. A tábor programjának összeállítói nemes célt tűztek maguk elé: azt, hogy „az olvasóvá nevelés rendszerébe beépülve hozzájáruljunk a táborlakók kulturális fejlődéséhez, művelődési, önművelési igényük felkeltéséhez. Ismerkedjenek meg a hazai németiség hagyományaival.” Egy év múlva már önálló tábort szerveztek a német nemzetiségi gyerekek számára. Meghallgatták Megay László író-újságíró előadását a könyv évezredes útjáról, Zalán Tibor költő verstani és irodalomesztétikai fejtegetéseit; Fehér Éva könyvtáros a kézikönyvek használatába, Gacsályi József a műfordítás műhelytitkaiba engedett bepillantást. A kreativitást Juhos László szobrászművész foglalkozásai szolgálták, D. Nagy Éva, a Móra Kiadó szerkesztője szemléletes magyarázatot tartott a természettudományi könyvek használatáról. Baka István költő a Kincskereső című lapot mutatta be, Mislai Sarolta helytörténész Petőfi Tolna megyében töltött idejéről mesélt.

Nem kellett hosszú éveket várni: a tábor „hivatalos nyelve” a német lett. Programjában, melynek célja a német kultúrkör alapos megismerése volt, azok vehettek részt, akik jól tanultak, német versenyeken vettek részt, néprajzi gyűjtést végeztek. A táborban énekszó hallatszott, táncházat rendeztek, bemutatták - vidám jelenetekkel, tréfákkal fűszerezve - a disznótorhoz kapcsolódó német népszokásokat, esküvői szokásokat. A Theimel fazekasmesternél tett látogatás során lehetett korongozni, családtörténetet hallgatni, s a táborban hallott, tanult dalokat együtt énekelni. A gyermeki aktivitás fokozása által az anyanyelvápolás, a hazafias nevelés, a könyv megszerettetése, a közösségkövetés volt a kitűzött és elért cél...

Pregled nemške otroške literature na Madžarskem

Rad bi začel z dvema citatoma Kodálya. Naš veliki komponist je v enem svojih intervjujev na vprašanje reporterja odgovoril, da je treba glasbeno vzgojo otroka začeti devet mesecev pred njegovim rojstvom. V eni svojih študij pa piše: »V obdobju mehanizacije se stopnjuje nevarnost, da se človek spremeni v stroj. Reši nas lahko le duh pesmi«. Radi bi pripomnili, da je tudi televizija stroj. Njen problem je, da je smiseln program neviden, že obstoječega pa je nemogoče gledati. Podobno kot duh pesmi nas tudi literatura, branje obvaruje pred tem, da se spremenimo v stroj. Zato je pomembna želja po črki, zbuditev potrebe po branju že doma v družini - podobno kot je omenil Kodály - nato v vrtcu, v šoli in v bralnih taborih - ki delujejo od druge polovice 20. stoletja. Vse to je zagotovilo, da se materni jezik ohrani.

Politično vzdušje po letu 1945 ni bilo naklonjeno manjšinam na Madžarskem, tako tudi Nemcem ne. »Izobraževanje v narodnostnem jeziku se je v veliki meri ali popolnoma ukinilo, oz. se je omejilo le na minimum. Bralna društva in knjižne zbirke so izginile (delno so se spojile v krajevno mrežo knjižnic, delno so jih upravljale narodnostne zveze). Največjo škodo pa je utrpela kultura maternega jezika. Uporaba maternega jezika narodnosti se je vedno bolj omejila na družinski krog in je ostala sredstvo stika starejših generacij. Mladi so postali dvojezični, nakar sta jih izobrazba in delovno mesto vedno bolj obrnili k uporabi madžarskega jezika« (Iz rokopisa Jánosa Lukátsa). Tudi nemščina je bila prepovedana, dokaj čudno so gledali na nemadžarsko govoreče. Kot če državna vlada ni hotela vzeti na znanje, da v naši državi ne živijo le Madžari, kot da je hotela asimilirati manjšine. Toda »Nemci živijo v znatnem številu v županijah Tolna in Baranya, toda tudi v županijah kot so Železna, Győr-Sopron, Veszprém, Fejér, Komárom-Esztergom, Pest in Bács-Kiskun se najdejo« (Iz rokopisa Jánosa Lukátsa).

Danes se lahko - in je tudi treba - sestavi priročna knjižnica iz del nemške otroške literature. Na ritmična besedila je otrok bolj pozoren - najprej jih sliši v zibelki, v domačem okolju, od staršev - lažje si jih zapomni, priključuje v spomin, to je čutil, vedel tudi narod. Izštevanka, pesmice, uspavanka - stvaritve ljudskega pesništva - so se širile preko ustnega izročila, z ene generacije na drugo. Folkloristi so jih zapisali, objavili so jih v zbirkah, kot je npr. Vadalma, vadalma, magva de keserű (dvojezična državna zbirka iz leta 1995, ki jo je izdal Inštitut za germanistiko ELTE).

Zvezek Hoppe, hoppe, Reiter so izdali večkrat, v letih 1979, 1982 in 1987, kar dokazuje njeno pomembnost. Uredniki so knjigo namenili staršem in učiteljem za izvenšolske dejavnosti. Publikacija, ki sta jo sestavili Katharina Wild in Regine Metzler, vsebuje narečna besedila iz županije Baranya - pesmice, igre - krasijo pa jo ljubke risbe predšolskih otrok.

Narečna besedila, note, opisi iger so v knjigi Patsch Handel Z'samm, ki je išla 1975 in jo avtorji priporočajo za negovanje maternega jezika in vzgojo predšolskih otrok.

Najpopolnejša zbirka nemške folklore na Madžarskem je morda 2. zvezek Ungarndeutscher Studien, iz leta 1994: sestavila sta ga Grete in Karl Horak in nosi naslov Kinderlieder, Reime und Spiele der Ungarndeutschen. V njej najdemo pesmi z notami, fotografije.

Naslednja publikacija ima žalostno aktualnost: spomladi 2001 je umrl učitelj iz Baje, ravnatelj, neutruden folklorist mesta in okolice, zgodovinar, zbiralec, Pal Schwalm. (Ko slišim njegov ime se vedno spomnim dveh slik. Ena je nastala na terenu med zbiranjem pravljič in pesmi, ko z magnetofonom hodi po vaseh v okolici Baje. Na drugi pa ureja in zapisuje zbrano gradivo v svoji delovni sobi.) 1991 je sestavil knjigo Machet auf das Tor: Lieder, Spruche und Spiele der Ungarndeutschen, ki je po njegovem namenjena vzgojiteljicam, učiteljem v pomoč. V pesmarici z notami, ki je bila izdana v Baji, najdemo besedila tako v knjižnem kot tudi v narečnem jeziku.

Tudi knjiga Der Zipfelmitz je pesmarica z notami, ki vsebuje rondoje in plesne igrice. Izdal jo je Pedagoški inštitut samouprave županije Tolna v istem letu. Za predšolske otroke jo je uredila Marta Pajor. Tudi ta zbirka zajema iz zbirke Pála Schwalma.

Valerije Koch, ki se je rodila v Szederkényu, pesnice, novinarke, tudi ni več med nami. Nekdanja sodelavka časopisa *Neue Zeitung* je umrla leta 1998. Svoje otroške pesmi, ki jih je napisala med leti 1967 in 1996, je objavila v knjigi Az időfa.

Osnovnošolski učbenik - Ungarndeutsche Volkskunde für die Klasse 1-4 der Grundschule - vodi skozi ljudske pesmi v duševno, skozi slike pa v predmetno narodopisje Nemcev.

Risbe predšolskih otrok iz Törökbálinta in Budaörsa ilustrirajo zbirko, ki sta jo sestavila Rosa Mammel in Ferenc Heves, in ki ga je leta 1982 v Budimpešti izdala Demokratična zveza Nemcev na Madžarskem. Vsebuje dela nemških avtorjev iz Madžarske in Nemčije. Zbirka torej spada že k umetniškemu pesništvu. Podobno tudi zbirka Igele - bigele, katere urednica je bila Valerija Koch, in ki so jo drugič izdali leta 1980. Vsebuje otroške pesmi, pripovedi nemških avtorjev na Madžarskem, in ilustracije Antona Luxa ter Adama Mischa.

Svoje pravljičice je Eva Vágvölgyi leta 1989 objavila v knjigi Die goldene Blume.

József Michaelisz je ravnatelj v Villányu. V literarnem življenju domačih Nemcev sodeluje že dolgo. Zbirka Zauberhut je doživela več izdaj, nazadnje decembra 2001. Njegove pesmi se delijo na cikle, katerih madžarski naslovi so: Rímfaragó, Évszakok in Varázskalap (Zauberhut), ki je dal naslov knjigi. Knjigo krasijo ilustracije osnovnošolcev iz Villányja. V pesmih je čutiti vpliv ljudskega pesništva; toda to se lahko reče za dela vsakega pesnika.

VUdAK - Zveza nemških pisateljev in umetnikov na Madžarskem - prevzema od svojega nastanka leta 1992 pomembno in plemenito nalogo izdajanja knjig.

Leta 1977 je bilo v bralnem taboru, ki je bil organiziran za osnovnošolce v Váralji v županiji Tolna, tudi nekaj otrok nemške narodnosti. Sestavljalci programa tabora so si zadali plemeniti cilj: »radi bi pomagali tako, da bi se vgradili v sistem, ki vzgaja bralca, usmerja kulturni razvoj tabornikov, ki vzbujajo zahtevo po kulturnem, samoizobraževalnem razvoju. Naj spoznajo običaje domačih Nemcev.« Naslednje leto so tabor organizirali samo za otroke nemške narodnosti. Slišali so predavanje Laszlója Megaya, pisca-novinarja, o tisočletni poti knjige, metrično in literarno-estetsko razglabljanje pesnika Tiborja Zalána; knjižničarka Eva Fehér je predstavila uporabo priročnikov, Jožef Gacsályi pa skrivnosti prevajanja. Kreativnost je razvijal kipar Laszló Juhos, Eva D. Nagy, urednica Založbe Mára, je nazorno razložila uporabo naravoslovnih knjig. Pesnik István Baka je predstavil časopis *Kincskereső*, krajevna zgodovinarica Sarolta Mészai je govorila o Petőfijevem preživetem času v županiji Tolna.

Ni bilo treba čakati mnogo let: »uradni jezik« tabora je postala nemščina. V izvedbenem programu, ki je imel za cilj temeljito spoznavanje nemškega kulturnega kroga, so lahko sodelovali tisti, ki so se dobro učili, ki so sodelovali na nemških tekmovanjih in tisti, ki so sodelovali pri narodopisnih zbiranjih. V taboru se je slišala pesem, organizirali so folklorno hišo, predstavili so - začinjeno z razigranimi prizori, šalami - nemške ljudske običaje, ki se navezujejo na kolone in poročne običaje. Ob obisku pri lončarju Theimelju so lahko lončarili, poslušali družinsko pripoved, in skupaj peli pesmi, ki so jih slišali, se naučili v taboru. S stopnjevanjem otroške aktivnosti so bili uresničeni zadani cilji negovanja materinščine, vzgoje v patriota, vzljubitev knjige, kovanje skupnosti...

Übersicht der ungarndeutschen Kinderliteratur

Mit zwei Kodály-Zitaten möchte ich anfangen. Unser großer Komponist hat in einem Interview auf die Frage der Reporter geantwortet, dass die musikalische Erziehung des Kindes neun Monaten vor der Geburt anfangen solle. Und in einem Aufsatz hat er Folgendes geschrieben: „In unserer mechanisierenden Zeit steigert sich die Gefahr, dass der Mensch zur Maschine wird. Davor schützt nur der Geist des Singens.“ Wir bemerken, dass auch der Fenseher eine Maschine ist, die das Problem hat, dass das, was in ihr zu schauen ist, nicht sichtbar ist, und was sichtbar ist, ist nicht zu sehen. An den Geist des Gesangs anlehnend schützt sich auch die Literatur oder das Lesen vor der Vermechanisierung. Deshalb ist es wichtig, die Sehnsucht nach den Buchstaben, den Anspruch auf das Lesen anzuspornen, bereits zu Hause, in der Familie - ähnlich wie Kodály sagte -, dann im Kindergarten, in der Schule und in den seit der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts funktionierenden Leselagern. All das bedeutet auch die Sicherung für die Bewahrung der Muttersprache.

Die politische Atmosphäre nach 1945 brachte den Minderheiten keine Begünstigungen in Ungarn, so auch nicht den Deutschen. „Im Großen oder Ganzen hat der Unterricht in der Minderheitenschule aufgehört bzw. sich auf ein Minimum beschränkt, die örtlichen Lesekreise und Büchersammlungen sind verschwunden (teils ins örtliche Büchereinetz eingeschmolzen, teils unter die Verwaltung der Minderheitenverbände geraten), den größten Schaden hat aber die mutter-sprachliche Kultur erlitten. Der Gebrauch der Muttersprache der Minderheiten wurde immer mehr in den Familienkreis eingeschränkt und ist das Verständigungsmittel der älteren Generation geblieben. Die Jugendlichen wurden zweisprachig, dann wandten sich wegen ihrer schulischen Ausbildung und der Arbeitsplätze immer mehr dem ungarischen Sprachgebrauch zu.“ (Aus dem Manuskript von János Lukáts) Das Deutsche war verboten, man sah die nicht ungarisch Sprechenden ziemlich merkwürdig an, als ob die Staatsführung hätte nicht zur Kenntnis nehmen wollen, dass in unserem Land nicht nur Ungarn leben, als ob sie die Minderheiten hätte einschmelzen wollen. Doch „Deutsche leben in bedeutender Anzahl in den Komitaten Tolna und Baranya, aber sie sind auch in den Komitaten Vas, Győr-Sopron, Veszprém, Fejér, Komárom-Esztergom, Pest und Bács-Kiskun zu finden.“ (Aus dem Manuskript von János Lukáts)

Heute kann man - man sollte auch - eine kleine Handbücherei aus den Werken der deutschen Kinderliteratur zusammenstellen. Auf die rythmischen Texte passt das Kind besser auf - zu allererst in der Wiege, zu Hause, es hört diese von den Eltern -, es kann sie in Gedanken besser festigen und erzählen, dies spürte und wusste auch das Volk. Die Sprüchlein und Schlaflieder, die Werke der Volkslyrik verbreiteten sich von Mund zu Mund, von Generation zu Generation. Folkloristen haben sie aufgezeichnet und in Sammelbänden veröffentlicht, wie z. B. der Band „Vadalma, vadalma, magva de keserű“ (Wildapfel, Wildapfel, wie bitter sein

Kern ist. Eine zweisprachige Landesauswahl 1995, vom Germanistischen Institut der Wissenschaftsuniversität „Loránd Eötvös“ herausgegeben.)

Der Band Hoppe, hoppe, Reiter wurde mehrmals veröffentlicht: 1979, 1982 und 1987. Dies beweist die Wichtigkeit und Bedeutung. Die Herausgeber, Katharina Wild und Regine Metzler, haben das Buch den Eltern und Lehrern empfohlen, zur außerschulischen Arbeit. Es enthält Texte (Liederchen, Verse und Spiele) in der Mundart von Baranya und Illustrationen von Kindern, die in den Kindergarten gehen.

Das Buch Patsch Handel Z'samm, erschien 1975. Hier findet man auch Texte in Mundart, Noten und Spielbeschreibungen, die die Autoren zur Sprachpflege und zur Erziehung der Kinder im Kindergartenalter empfehlen.

Vielleicht die vollständigste Sammlung der deutschen Folklore in Ungarn ist der 2. Band der Ungarndeutschen Studien von 1994, zusammengestellt von Grete und Karl Horak, mit dem Titel Kinderlieder, Reime und Spiele der Ungarndeutschen. Wir können darin Verse, Lieder mit Noten und Fotos finden.

Eine traurige Aktualität hat die folgende Publikation. Im Frühling 2001 ist Pál Schwalm, Lehrer und Schulleiter in Baja, ein unermüdlicher Folklorist, Ortshistoriker und Sammler der Stadt und der Umgebung, gestorben. (Ich erinnere mich immer an zwei Fotos, wenn ich seinen Namen höre. Das eine wurde während der Feldarbeit angefertigt, als er Märchen und Lieder gesammelt hat, er ist mit einem Tonbandgerät in der Hand in den Dörfern um Baja unterwegs. Und auf dem anderen Bild arbeitet er das gesammelte Material in seinem Arbeitszimmer auf.) 1991 hat er den Band Machet auf das Tor: Lieder, Sprüche und Spiele der Ungarndeutschen zusammengestellt, der nach seinem Anliegen Hilfsmaterial für Kindergärtnerinnen und Lehrer ist. Im in Baja erschienenen Noten- und Liederbuch finden wir literarische, grammatikalische und in der Mundart geschriebene Texte.

Auch ein Noten- und Liederbuch ist der Band Der Zipfelmitz, der auch Kreis- und Tanzspiele enthält. Die Komitatsselbstverwaltung Tolna, Pädagogisches Institut, hat ihn im selben Jahr herausgegeben. Redakteurin war Márta Pajor, sie hat an die Kinder im Kindergartenalter gedacht. Auch dieser Band schöpft aus der Sammlung von Pál Schwalm.

Valéria Koch, die in Szederkény geborene Dichterin und Journalistin, ist leider auch nicht mehr unter uns. Die ehemalige Mitarbeiterin der Neuen Zeitung ist 1998 gestorben, ihre zwischen 1967 und 1996 auf ungarisch geschriebenen Kindergedichte hat sie im Band „Az időfa“ (Zeitbaum) veröffentlicht.

Ein Grundschullehrbuch, der Band Ungarndeutsche Volkskunde für die Klasse 1-4 der Grundschule, führt durch Volkslieder in die geistige, durch Bilder in die gegenständliche Volkskunde der Deutschen ein. Zeichnungen von Kindern im Kindergartenalter aus Törökbálint und Wudersch illustrieren den Band, von Rosa Mammel und Ferenc Heves zusammengestellt, der 1982 vom Demokratischen Verband der Ungarndeutschen in Budapest verlegt wurde. Er enthält die Werke deutscher Autoren aus Ungarn und Deutschland. Dieser gehört also schon der Kunstdichtung an. Ähnlich ist der Band „Igele-bigele“, den Valéria Koch herausgab, und der 1980 als 2. Auflage erschien. Kindergedichte und Erzählungen ungarndeutscher Autoren können wir in ihm finden, mit Illustrationen von Anton Lux und Adam Misch.

Éva Vágvolgyi hat 1989 ihr Märchen mit dem Titel Die goldene Blume veröffentlicht.

József Michaelisz ist Schulleiter in Villány. Seit langem nimmt er am Literaturleben der Ungarndeutschen teil. Sein Band Zauberhut hat mehrere Auflagen erlebt, zuletzt erschien er im Dezember 2001. Seine Gedichte teilt er in Zyklen ein, deren Titel Reimenbastler,

Jahreszeiten und das Titelgedicht Zauberhut sind. Illustrationen von Grundschülern aus Villány zieren das Buch. An den Gedichten kann man die Wirkung der Volkslyrik spüren, nun man kann dies über die Werke aller Dichter sagen.

Der VUdAK, Verband Ungarndeutscher Autoren und Künstler, übernimmt seit seiner Gründung 1992 die wichtige Aufgabe des Buchverlags.

In Váralja im Komitat Tolna waren auch deutsche Minderheitenschüler im für Grundschüler organisierten Leselager 1977. Die Organisatoren des Lagers haben sich ein edles Ziel gesetzt: dass „wir uns ins System der Erziehung zum Leser einbauend zur kulturellen Entwicklung und zum Aufwachen des Bildungs- und Selbstbildungsanspruchs der Lagerbewohner beitragen. Sie sollen die Traditionen der Ungarndeutschen kennen lernen.“ In einem Jahr wurde schon ein selbständiges Lager für die Kinder der deutschen Minderheit organisiert. Sie haben den Vortrag des Schriftsteller-Journalisten László Megay über den jahrtausendlangen Weg des Buchs und die Analyse des Dichters Tibor Zalan in Verslehre und Literaturästhetik angehört. Die Bibliothekarin Éva Fehér gab in den Gebrauch der Handbücher und József Gacsályi in die Werkstattgeheimnisse der Übersetzung Einblick. Der Kreativität diente die Arbeitsgruppe um den Bildhauer László Juhos, und Éva D. Nagy, Redakteurin beim Verlag „Móra“, erklärte den Gebrauch der naturwissenschaftlichen Bücher anschaulich. Der Dichter István Baka präsentierte die Zeitschrift „Kincskereső“ (Schatzsucher), und die Ortshistorikerin Sarolta Mislai erzählte über die Zeit, die sie im Komitat Tolna verbrachte.

Man musste nicht lange Jahre warten: die „offizielle Sprache“ des Lager wurde das Deutsche. An seinem Programm, dessen Ziel das gründliche Kennenlernen des deutschen Kulturkreises war, konnten diejenigen teilnehmen, die gut gelernt, an deutschen Wettbewerben teilgenommen oder volkscundliche Sammlertätigkeit betrieben haben. Im Lager hörte man singen, wurde ein Tanzhaus organisiert und wurden, mit lustigen Szenen und Späßen gewürzt, an Schweineschlachten knüpfende deutsche Volksbräuche und Hochzeitsbräuche vorgeführt. Während des Besuchs beim Töpfermeister Theimel konnte man sich an die Töpferscheibe setzen, Familiengeschichten hören und die im Lager gehörten und gelernten Lieder zusammen singen. Durch die Steigerung der Aktivität der Kinder waren die Muttersprachenflege, die patriotische Erziehung, dass das Buch beliebt gemacht wird, und das Gemeinschaftschmieden die erklärten und erreichten Ziele...

ZÁGOREC-CSUKA JUDIT

Nemzetiségi könyvtárak Szlovéniában - az európai integrációs folyamat tükrében

1. Bevezető

Ez a dolgozat a szlovéniai nemzetiségi könyvtárak helyzetéről szól az európai integrációs folyamat figyelembevételével. Szlovéniában közel 80 000 magyar nyelvű könyv áll az olvasók rendelkezésére. Egy magyar nemzetiségű olvasóra kb. 10 magyar könyv jut. A magyar és az olasz nemzetiség számára a Szlovén Alkotmány biztosítja azokat a külön-jogokat, amelyek a magyar nemzetiségi könyvtárügy alapjait is biztosítják. A muraszombati Területi és Tanulmányi Könyvtár és a Lendvai Könyvtár, valamint a kétnyelvű középiskola és az általános iskolák könyvtárai együttműködnek a magyarországi hasonló profilú könyvtárakkal és kulturális intézményekkel, így a budapesti Országos Széchényi Könyvtárral is.

A magyar könyvtárosoknak van lehetőségük Magyarországon is továbbképezni magukat. Ez fontos tényező, hiszen csak a jól felkészült szakemberek tudják teljesíteni küldetésüket a kulturális transzformáció és a különböző kultúrák iránti nyitottság terén. A pozitív diszkrimináció elvére épít a szlovéniai magyar nemzetiségi könyvtárügy, amelynek sajnos vannak hiányosságai is. A helyzet javítása érdekében létre kell hozni a szlovéniai magyarok könyvtáros egyesületét és még népszerűbbé kell tenni a nemzetiségi könyvtárügyet.

A COBISS integrált szlovén számítógépes könyvtári rendszer, amelyhez a nemzetiségi könyvtárak is csatlakoztak, esélyt biztosít az Európai Unióhoz való felzárkózáshoz, hiszen egy széleskörű együttműködésen alapuló online bibliográfiai- és könyvtári szolgáltatási rendszerről van szó, melynek alapja a COBIB adatbázis és a COBISS/OPAC online katalógus. A Szlovéniában feldolgozott magyar könyvekről a COBISS rendszeren belül is informálódhatunk.

A 2001-ben létrehozott Információs Társadalom Minisztériumának országos felzárkózási programja a magyar nemzetiség részére is lehetőséget ad az önazonosság és a saját kultúra megőrzésére, még ha ki is vannak téve a globalizációval járó veszélyeknek.

Kulcsszavak: multikulturalitás, kulturális transzformáció, pozitív diszkrimináció, kétnyelvű státusz, a nemzetiségi könyvtárak népszerűsítése, a szlovéniai magyarok könyvtáros egyesülete, COBISS integrált könyvtári rendszer, COBIB adatbázis, COBISS/OPAC, globalizáció, információs társadalom, tudás-társadalom, multidiszciplináris munka, digitális választóvonal, regionális könyvtár, kettős identitás, kettős kötődés, Európai Unió, kisebbségvédelem, hungarikum, híd-szerep, nemzetiségi azonosságtudat, tudatformálás, európai integráció.

2. A magyar nyelvű könyvállomány

Szlovéniában, a nemzetiségileg vegyesen lakott Muravidéken a statisztikai adatok szerint 7 637 (1991) magyar nemzetiségű él közel harminc településen a magyar-szlovén határsávban. Az országban a magyarok összlétszáma 8 503 (1991). A muraszombati Területi és

Tanulmányi Könyvtárban és a hozzá tartozó 4 fiókkönyvtárban mintegy 20 000 magyar nyelvű könyv található, a Lendvai Könyvtárban és a hozzá tartozó fiókkönyvtárakban pedig 28 000; a lendvai Kétnyelvű Középiskolában 7275, a lendvai I. számú Kétnyelvű Általános Iskolában 12 000, a dobronaki, a göntérházi és a pártosfalvi kétnyelvű általános iskolákban 2500, 3000, illetve 4325 magyar nyelvű könyv van a polcokon. Ily módon Szlovéniában a kétnyelvű területen mintegy 77 100 magyar nyelvű könyv áll az olvasók rendelkezésére, ami - a lakosság számát figyelembe véve - 9,5 könyvet jelent egy magyar nyelvű olvasóra. A maribori Pedagógiai Kar Magyar Tanszékén is van pár ezer magyar könyv, amellet egyéb intézményekben, egyesületeknél, könyvtárakban is található néhány száz magyar nyelvű szak- vagy szépirodalmi kötet.¹

3. Nemzetközi együttműködés

A muraszombati Területi és Tanulmányi Könyvtár immár 40 éve együttműködik a szombathelyi Berzsényi Dániel Megyei Könyvtárral (könyvesomagok cseréje, könyvtárközi kölcsönzés, folyóiratcsere, szakmai tanulmányutak és továbbképzés folyik a két könyvtár között), míg a Lendvai Könyvtár a zalaegerszegi Deák Ferenc Megyei Könyvtárral működik együtt. Az általános iskolák a Vas és Zala megyei iskolákkal tartják a kapcsolatot. A muraszombati és a lendvai könyvtár évek óta cserekapcsolatban áll az Országos Széchenyi Könyvtárral is.

4. Továbbképzés, szakemberek

A magyar és az olasz őshonos nemzetiségre vonatkozóan az alkotmány biztosítja a művelődési élet terén a különjogokat. Ennek keretében a muraszombati könyvtárban egy, míg a lendvai városi könyvtárban két magyar könyvtárost is alkalmaznak. A négy általános és egy kétnyelvű középiskolában öt olyan könyvtáros dolgozik, akik mind a két nyelvet ismerik és beszélik. A muraszombati és a lendvai magyar könyvtárosok a Szlovén Művelődési Minisztériumtól, míg az iskolai könyvtárosként dolgozó könyvtárosok a Szlovén Oktatásiügyi Minisztériumtól kapják a fizetésüket. A muraszombati könyvtárhoz tartozó négy fiókkönyvtárban négy tiszteletdíjas könyvtáros látja el a munkát heti egy órában, a lendvai könyvtár vonzáskörébe tartozó fiókkönyvtárakba pedig a lendvai könyvtárosok járnak ki hetente.

A magyar könyvtárosok közül ketten Magyarországon szereztek könyvtáros oklevelet, az egyik a budapesti ELTE BTK Könyvtártudományi és Informatikai Tanszékén, a másik a szombathelyi Főiskola Könyvtár szakán. A harmadik magyar könyvtáros az Újvidéki Egyetemen szerzett könyvtáros diplomát. Az említett magyar könyvtárosok közül ketten jelenleg Budapesten az ELTE BTK Könyvtártudományi és Informatikai Tanszékén PhD-doktori képzésre is járnak mint nemzetközi ösztöndíjasok.

¹ Papp József: Szlovéniai könyvtárak a nemzetiségi területen. Könyvtári Figyelő. 1998. 2. 264-267.o.

5. Multikulturalitás a szlovén könyvtári rendszerben a fejlődő demokrácia keretein belül

A kisebbségek vagy nemzetiségek esetében fontos tényező a kulturális *transzformáció* és a különböző kultúrák iránti nyitottság. A szlovéniai magyarokat, akik a Szlovéniai összlakosságának 0,43 százalékát teszik ki, a muraszombati és a lendvai könyvtár látja el magyar dokumentumokkal és audiovizuális anyagokkal. A muraszombati könyvtár már nem nemzetiségi területen működik, de rendelkezik magyar anyaggal, a lendvai könyvtárnak viszont *kétnyelvű státusza* van. A szlovén és a magyar könyvek a könyvtárban ugyanazokon a polcokon vannak elhelyezve. Mindkét könyvtár gyűjti a magyar helytörténeti anyagot is. A nemzetiségi könyvtárügy a *pozitív diszkrimináció* elvére épül (a kulturális másság figyelembe vétele, kisebb normatívák, standardok stb.). A magyar könyvtárügyet Szlovéniában nem izolálva kell kezelni, hanem más nemzetiségi intézmények tevékenységeivel kell összehangolni, amelyek hasonló céllal működnek és hasonló nemzetiségi problémákkal küszködnek.

Hiányosságnak számít az is, hogy a nemzetiségi könyvtárakban nem lehet megszámolni, hogy hány nemzetiségi olvasó van beiratkozva a könyvtárba, mivel a nemzetiségi könyvtárak nem gyűjthetnek adatot a könyvtárlátogatók nemzeti hovatartozásáról. Erre nincsenek felhatalmazva. Így pontos statisztikai adatokkal nem rendelkezhetnek arról, hogy hány magyar nemzetiségű olvasójuk van. Vannak olyan vélemények is, hogy ez nem fontos, mert megeshetik, hogy a vártnál alacsonyabb létszám volna kimutatható.

A magyar könyvtárosok egyetértenek abban, hogy a nemzetiségi könyvtárakat *népszerűbbé* kell tenni. Lehet, hogy megfelelőbb motivációval kellene hozzáállni a célok megvalósításához. A nemzetiségi könyvtárak tevékenységeit, nemzetiségi programját össze kell hangolni a valós kihívásokkal és az adott nemzetiség problémáival is szembe kell nézniük a könyvtárosoknak. Lehet, hogy a jövőben meg kellene alapítani a *szlovéniai magyarok könyvtáros egyesületét* is, amelynek keretében egységesen tevékenykedhetnének a magyar könyvtárosok, kifejthetnék nézeteiket, pályázhatnának, kapcsolatokat teremthetnének a szlovéniai és a magyarországi könyvtáros egyesületekkel is.

A *multikulturalitás* sikeressége nemcsak a gazdasági fejlődéstől függ, nem is csak a formális és szakmai követelmények teljesítésétől, hanem nagy mértékben attól is, hogy a szűkebb és a tágabb közösség hogyan méltányolja és értékeli a magyar nemzetiség könyvtárügyét, a könyvtárosok küldetését és munkájuk lényegét.²

A nemzetiségi könyvtáraknak meg kell találniuk saját céljukat, hiszen munkájuk hasonló azokhoz a könyvtárakéhoz, amelyek gazdag multikulturális környezetben működnek. A nemzetiségi könyvtáraknak Szlovéniában flexibilisnek kell lenniük a szlovén környezetben, és ugyanakkor *partnerként* kell viszonyulniuk a magyarországi, együttműködni tudó és kíváncsi hasonló könyvtárakhoz és kulturális intézményekhez.

² Silva Novljan: Drugačno v splošnem. Diversity in universality. Knjižnica. Ljubljana. 45(2001) 1-2,99-120.o.

6. A COBISS integrált szlovén számítógépes könyvtári rendszer

A maribori IZUM (Institut Informacijskih Znanosti) elnevezésű, az információs infrastruktúrát szolgáltató intézmény keretein belül működik a *COBISS (Kooperativni online bibliografski sistem in servisi)* online bibliográfiai- és könyvtári szolgáltatási rendszer, amelyhez 264 különböző típusú szlovén könyvtár csatlakozott. A COBISS rendszer működteti a *COBIB bibliográfiai adatbázist*, amelynek van egy központi *COBISS/OPAC online katalógusa* is. A COBIB adatbázisba gyűjtik a digitális bibliográfiai tételeket Szlovénia összes könyvtárából, a Nemzeti és Egyetemi könyvtártól kezdve a megyei, városi, intézeti, szakkönyvtárakig, valamint az iskolai könyvtárakig. Ebben az adatbázisban találhatók a szlovéniai magyar könyvek bibliográfiai leírásai is, amelyeket a muraszombati és a lendvai könyvtár dolgozta fel. Internet-hozzáféréssel elérhető (www.izum.si) ezeket a tételeket. A tagsági díj befizetésével a maribori IZUM lehetőséget ad a COBIB adatbázisból való bibliográfiai adatok letöltésére is. A COBISS által akár el lehet jutni az OCLC online világkatalógusig is. Magyarországról is el lehet érni a központi online katalógust Mariborban. Tehát a Szlovéniában feldolgozott magyar könyvekről a COBISS rendszeren belül lehet informálódni.

A COBISS integrált könyvtári rendszert immár tizenegy éve (1991-től) építik Mariborban, amelyet a Szlovén Művelődési, az Oktatási, valamint a Tudományügyi Fejlesztési Minisztérium finanszírozza. Szlovéniában ez a legnagyobb és egyben egyedüli *integrált* könyvtári számítógépes rendszer, amelyet országon belül és kívül interneten lehet elérni, használni. A könyvtárosokat a COBISS bibliográfiai rendszer használatára a ljubljana-i Nemzeti és Egyetemi Könyvtárban (NUK) és a maribori IZUM információs intézetben képezik ki. Ljubljánában jobbra elméleti tanfolyamokat szerveznek, pl. ún. I. és II. fokú számítógépes katalógizálást. Egy tudásfelmérő vizsga után kaphat a könyvtáros engedélyt arra, hogy a számítógépes hálózaton keresztül belépjen a szlovén könyvtárak központi katalógusába.

A *virtuális könyvtár* a jövő könyvtárának a víziója, egy sor különböző képet idéz fel mindannyiunkban. A legalapvetőbb elv a virtuális könyvtár esetében a fejlett, nagysebességű számítástechnikai és telekommunikációs lehetőségek általános felhasználása az információs források eléréséhez. Végző formájában a virtuális könyvtár az információk teljes világát kínálná minden felhasználónak, a világ bármely részén, bármely percben, egy telekommunikációs képességekkel rendelkező személyi számítógép segítségével.³ Szlovéniában is adva vannak a lehetőségek egy virtuális könyvtár létrehozására, hiszen megvan hozzá az információs infrastruktúra a maribori IZUM keretein belül és a szakmai felkészültség, amelyet a ljubljana-i Nemzeti és Egyetemi Könyvtár biztosít. A maribori COBISS bibliográfiai online rendszer csak egy lépcső a szlovén virtuális könyvtár bejáratánál. A rendszer kiépülőben van, ehhez már megteremtették az szlovén könyvtárak integrációját is (a 2001-es statisztikai adatok szerint Szlovéniában hivatalosan 899 könyvtár van feljegyezve). A szlovén virtuális könyvtár főleg a szlovén könyvtárak és a szlovén tudósok, kutatók igényeit elégítené ki elsősorban.⁴ A legtöbb digitális szöveg a szlovén tudományos folyóiratokból származik, és a COBISS/OPAC online katalógus is nyújt elegendő digitális információt a kutatni, keresni, böngészni vágyó kutatóknak, olvasóknak és potenciális érdeklődőknek.

³ Dana Rooks: A virtuális könyvtár. www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/konyvtar/ekonyvt/virtual.hun

⁴ Digitalna knjižnica. www.mf.uni-lj.si/-jure/pred-bib/i2/d-knj2/d-knj2.html

7. Az információval erősödik az öntudat

Szlovéniában 2001-ben létrehozták az Információs Társadalom Minisztériumát (www.gov.si/mid), amely az ország legújabb minisztériuma, hatáskörébe a telekommunikációs kérdések és az információs technológia társadalmi alkalmazása tartozik. Az utóbbi dr. Györkös József⁵ államtitkár vezetésével folyik, aki a Népújságban megjelent interjújában elmondta, hogy Szlovénia az informatika alkalmazásában *élen járó ország*, legalábbis Európa közép-keleti részében. Pillanatnyilag az európai átlag kb. 80 százalékánál tart. Ez viszont azt is jelenti, hogy különböző szempontokból a helyzet Szlovéniában jobb, mint például Portugáliában vagy Görögországban. A szlovén háztartások 35 százaléka használja az internetet. A számítások szerint ez két év alatt 50 százalékra nő, ami a jelenlegi európai átlag. Az internet az egyik legkézzelfoghatóbb eszköze az információs technológiának. Bizonyos szakmáknál, kutatásoknál már elengedhetetlen a színvonalas munkavégzéshez. Az internet interaktív lehet, ez felértékelheti a kommunikációt. A magyar nemzetiség az információkhoz való egyre jobb hozzáféréssel hatékonyabban őrizheti meg a kultúráját és identitását még akkor is, ha szembe kell néznie a globalizáció negatív oldalával is.

A COBISS integrált könyvtári rendszert is az interneten lehet elérni és ehhez még be sem kell menni a könyvtárba, hiszen a számítógépünkön otthon is beléphetünk az adatbázisba. Szlovéniában az életminőség csak akkor javulhat, ha a tartalmát fejlesztjük, vagyis az információs társadalom polgárává válunk. Ennek érdekében nagy befektetésekre van szükség az oktatásban és a könyvtárügyben is. Az úgynevezett *digitális választóvonal* egyre nagyobb különbségeket okozhat a társadalomban, hiszen az információs infrastruktúra Szlovéniában sem érhető el mindenkinek. Az információs technológiát a társadalmi mozzanatokkal kell összekötni, és mindig ebből a szempontból kell nézni a további fejlődést ezen a téren. Multidiszciplináris munkára van szükség, ha azt akarjuk, hogy az információs technológiának pozitív hatása legyen az életminőségre. Ez a nemzetiségi könyvtárakra és a könyvtárosok életszemléletére is vonatkozik.

8. A nemzetiségi könyvtárosok tudásáról és hivatástudatáról

A hivatástudattal végzett könyvtári munka kapcsán azonban nem kerülhetjük ki a munka és a tudás kapcsolatát sem. Annál is inkább ügyelnünk kell erre, mivel a mai kor jellemzésére nagyon sokszor az információs társadalom vagy a tudás-társadalom kifejezéseket használják.⁶ A nemzetiségi könyvtáros, ha teljes hivatással végezi a munkáját, érett személyiség, van eltökéltsége, „ügyszeretete”, és ez odaadást is kíván. A környezet szemében általában tiszteletet vív ki az ilyen munkavégzés és magatartás. A hivatástudat kialakulásához hosszabb-rövidebb idő szükséges, amely a tanulmányokhoz is kapcsolódhat, de jöhet ösztönzés a családból, barátoktól, ismerősöktől is. A nehézségek legyőzése, esetleges konfliktusok vállalása, adott esetben a környezet ellenkezésével való szembeszállás megkívánja a meggyőződés szilárdságát, a türelmet a nemzetiségi könyvtárosoktól is.

⁵ Király M. Jutka: Az információval erősödik az öntudat. Népújság. 2002. január 24.

⁶ Gulyásné Somogyi Klára, PhD. I. évf.: Hivatások és tudások. Hivatás, karrier és tudás az ezredfordulón. 2002. június szem. dolg. 2-3.o.

9. A nemzetiségi könyvtárak tervei

9.1. Murska Sobota / Murszombat - A murszombati Területi és Tanulmányi Könyvtár

A murszombati Területi és Tanulmányi Könyvtár 2003-ban költözik teljesen át az új, 4 000 négyzetméter alapterületű könyvtáráépületbe. Az építkezés összesen 1064 millió tolarba került (1 tolar $\approx$ 1,05 Ft), amelynek felét a Szlovén Művelődési Minisztérium, felét pedig a muravidéki községek állják. Az új megyei (regionális) könyvtárnak három nagyobb részlege lesz: a gyermek- és ifjúsági, a felnőtt és a honismereti. Külön kis olvasótermet terveznek a magyar nemzetiségűeknek. Itt a magyarországi és a muravidéki magyar irodalom alkotásait lehet majd olvasni és kikölcsönözni. A megyei könyvtárnak az Országos Széchényi Könyvtárral van egy megállapodása, amely szerint a Muravidékről szóló magyar anyagot az OSZK-ból mikrofilmen közvetítik a megyei könyvtárnak, míg az OSZK-t főleg a vidékünkön megjelent, magyar nyelvű kiadványok érdeklik. A két könyvtár közt a könyvtárközi kölcsönzés is működik. Az új megyei könyvtári program tervezetében azonban szerepel még egy személy alkalmazása, aki a magyar könyveket, kiadványokat kezelné, rendezné.⁷ Igen hasznos lenne a jövőben, ha a magyarországi Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma lehetőséget biztosítana arra, hogy a Magyarországon megjelent könyvek *kötelespéldányaiból* a murszombati új megyei könyvtár is kapna egy példányt, mivel ez lesz a régió legnagyobb könyvtára. Egyben a szlovén nyelvű kötelespéldányokat is itt találják meg a muravidéki középiskolások, egyetemi hallgatók, kutatók és más olvasók.

A murszombati Területi és Tanulmányi Könyvtárnak van Szlovéniában a Lendvai Könyvtár mellett a legnagyobb magyar nyelvű könyvállománya, hiszen 28 000 magyar könyvvel rendelkezik. Évente 1 000 - 1 200 könyvvel bővül a hungarica állományuk is. Az újonnan vásárolt magyar könyveket általában Nagykanizsáról, Budapestről és Szombathelyről szerezi be a könyvtár. Harmincéves múlta tekinthet vissza a szombathelyi Berzsényi Dániel Megyei Könyvtárral való szakmai kapcsolatuk, amely alapján évente 200-300 könyvet könyvcseré formájában adományoznak egymásnak. A murszombati könyvtár szlovén könyveket adományoz a rabavidéki szlovén nemzetiségnek, a Berzsényi Dániel Megyei Könyvtár pedig magyar könyveket ad a muravidéki magyar nemzetiségnek. 1996-tól szakszerűen feldolgozza a könyvtár a COBISS integrált könyvtári rendszerben a magyar nyelvű szak- és egyéb folyóiratokat és újságcikkeket is, amelyek a muravidéki magyar sajtót képviselik (Muratáj, Népújság, Lendvai Füzetek), de azokat a magyarországi folyóiratcikkeket is feldolgozzák, amelyeket a könyvtár megrendelt, vagy ajándékba kap. Gyarapodik a videotéka-táruk is, hiszen eddig több, mint 150 magyar videokazettát gyűjtöttek és egyéb szinkronizált rajzfilmanyagot a gyermekeknek. A magyar állomány szakreferense Papp József könyvtáros.

A murszombati könyvtárban több mint 25 éve tervezték a *mozgókönyvtári* szolgáltatás bevezetését. A Tanulmányi Könyvtár egykori vezetősége már 1975-ben beiktatta évi munkatervébe egy *bibliobusz* vásárlását. E terv megvalósítására azonban csak 1995-ben került sor, amikor a könyvtár vezetősége véletlen folytán a ljubljanaei székhelyű, Kompas nevű határmenti idegenforgalmi szolgáltatótól egy régebbi mozgó pénzváltó buszt kapott ajándékba. Ez egy kisebb jármű volt, amelyet a könyvtár rövid egy év alatt bibliobusszá alakított át, s amely 1995 májusától indult útjára, hogy bejárja az akkori murszombati nagyközség falvait és településeit. Az olvasók körében nagy visszhangra talált. Egy-két év leforgása alatt új bibliobuszt vásároltak. Ma a bibliobusz 13 község területén 115

⁷ Kovács Attila: Épül az új könyvtár. Népújság. 2001. február. 9. 10.o.

megállóhelyen várja olvasóit. Van magyar útvonaluk is, amely azon határmenti nemzetiségi területen halad keresztül, ahol a szlovén és a magyar nemzetiség együtt él. Ezen az útvonalon szlovén és magyar könyveket kölcsönöznek. 2000 szeptemberétől a szlovén-magyar határmenti művelődési együttműködés keretében a muraszombati bibliobusz először lépte át a szlovén-magyar határt, s azt követően minden harmadik héten ellátogat a *Rábavidék szlovének lakta* falvaiba és településeire. A bibliobusznak 3 kölcsönzői helye van a magyarországi Rábavidéken. 2000-ben 2100 beiratkozott olvasója volt, 23 650 volt a látogatottsága, s 42 272 könyvet kölcsönöztek ki.

A muraszombati Területi és Tanulmányi Könyvtár helyismereti állománya felöleli a Mura folyó jobb és bal partján lévő területeket - Prlekiját, a Muravidéket és a Rábavidéket. A könyvtárnak több helyismereti gyűjteménye van. A legfontosabb a régi könyvek és könyvritkaságok gyűjteménye, többnyire a 18. és a 19. századból. E könyvek érdekessége az, hogy muravidéki nyelvjárásban s magyar betűkkel íródtak. Igen jelentős a muravidéki írók kéziratgyűjteménye és a kéziratos daloskönyvek gyűjteménye is. A könyvtári helyismereti munka sokrétű. Gyűjtik a helyismereti dokumentumokat és helybenhasználatra kölcsönzik, tájékoztatnak belőle, író-olvasó találkozókát és könyvbemutatókat szerveznek a helyi szerzőkkel együttműködve, amellet jó kapcsolatot alakítanak ki a magyarországi könyvtárakkal is.

9.2. Lendava / Lendva - A Lendvai Könyvtár

Az 1871-ben megalakult Lendvai Könyvtár az egyedüli muravidéki *kétnyelvűnek* minősülő könyvtár, amely egyszerre gyűjti mind a szlovén, mind a magyar könyvállományt, és amely kivitelezte a *nemzetiségi programot* is. A második világháború után Járási Szakszervezeti Könyvtár néven nyílt meg újra. Gyűjti a magyar honismereti anyagot is. A Lendvai Könyvtár bővíteni szeretné a közvetlen kapcsolatteremtését a magyarországi könyvtárakkal (különböző rendezvények, író-olvasó találkozók, könyvbemutatók stb). A könyvtárban két magyar könyvtáros (hungarológus) dolgozik, de a többi könyvtáros is beszéli a magyar nyelvet. Szakmai továbbképzéseken is részt vesznek Magyarországon és a tanulmányi kirándulásaik kapcsán már számos városi és megyei könyvtárban megfordultak. Tapasztalataik ezen a téren gazdagok. A magyar nemzetiségi könyvtár státuszát a múlt évben nem kapta meg a Lendvai Könyvtár, és így „központi státuszú” sem lett: az erre vonatkozó törvényjavaslatot 2001 májusában a szlovén parlamentben elvetették. Ezt a muraszombati megyei könyvtár kapta meg, pedig nem működik nemzetiségi területen. A Lendvai Könyvtárnak a 2001-es statisztikai adatok szerint 71 484 szlovén és 31 306 magyar nyelvű könyvállománya van. Vagyis összesen 102 790 könyv kölcsönözhető.

9.3. A Lendvai I. számú Kétnyelvű Általános Iskola könyvtára

Zökkenőmentesebb könyvbeszerzést szeretnének. Iskolai könyvtárként a *Knjižnica 4.13* számítógépes iskolakönyvtári program szerint dolgozza fel az anyagot, amelyet a nova gorikai SAOP számítástechnikai cég készített az iskolai könyvtárak számára az Oktatási Minisztérium megbízásából. Az említett cég végezte a program telepítését az iskolákban és a könyvtárosok továbbképzését is ők szervezték meg. A könyvtár nem tagja a COBISS integrált könyvtári rendszernek. Az iskolai könyvtár 12 000 magyar könyvvel rendelkezik és a legnagyobb iskolai könyvtárnak számít a nemzetiségi területen. Kapcsolatot tart a

szentgotthárdi általános iskolákkal és két éve vette fel a kapcsolatot a zalaegerszegi Deák Ferenc Megyei Könyvtárral is. A dobronaki, göntérházi és pártosfalvi kétnyelvű általános iskolákban is számítógépes kölcsönzést végeznek, és a könyveket is számítógépen dolgozzák fel. Nehézségekbe ütközik, illetve nem létezik a magyarországi iskolai könyvtárakkal való *számítógépes kapcsolat* felvétele, mivel Magyarországon majdnem minden iskolai könyvtár más-más programot használ.

10. A létezés peremén

„Amikor egy közösség megmaradásának, önazonossága megőrzésének kérdése fölmerül, ma már szinte kizárólag a történelem, a kultúra, az irodalom abbéli szerepére gondolunk, amely ezt a folyamatot erősítheti. Természetesen az irodalomnak, de általában a kultúrának az önazonosság erősítésében, megtartásában nagy szerepe van, de szerintem nem ez a döntő, amikor az egyénnek választania kell. A döntési folyamatot vagy folyamatokat a létezés, a megmaradás, az utódok fölnevelésének ösztöne irányítja elsősorban.”⁸

A szlovéniai magyarságnak van magyar könyvtárügye is, vagyis a kisebbség nyelvén „megőrzött emlékezetet”, a magyar irodalmat, a magyarul írt dokumentumokat feldolgozza, megőrzi és szolgáltatja. Az írásbeliség kialakulásával ezt az őrző szerepet az *írott irodalom* vette át, s tartja életben ma is. Ezt a folyamatot, amíg az ország és a nemzet egy volt, természetes folyamatnak és állapotnak tartották, illetve tarthatták. Csakhogy a mi esetünkben, a magyar nemzetiség életében, az ilyen „*természetes állapot*” több esetben megszakadt, s néha igen hosszú időre. A huszadik századig azonban ezeket a külső és belső roncsolásokat - bárha óriási károkat okoztak - elég hamar kiheverte a nemzet. A huszonegyedik században vagyunk, az *információs társadalom* egyre jobban tágítja a külső és belső tereket, nyitja meg a kapukat az Európai Unió felé. Valószínű, hogy a nemzetiségi területen még fel kell nőnie néhány nemzedéknek, hogy a múlt században keletkezett űrokat kitöltsék. De ennek a generációnak már nem kell a „*semmiből indulnia*”. Egy olyan *metamorfózis*-folyamat következik be véleményem szerint, amelynek nyomán a sokszor porig alázott kisebbség talán kiegyenesítheti gerincét, még jobban felemelheti fejét, és olyan értékeket teremthet, amelyek az egyetemes európai és magyar irodalom, kultúra elismert és szerves részévé válhatnak. Én legalábbis mint szlovéniai magyar könyvtáros ezt várnám el az Európai Unió által létrejövő lehetőségektől. Visszautalva mindarra, amit a *megmaradás* és *túlélés* törvényeiről fogalmaztam meg, azt hiszem, hogy az emlékezet és a nyelv együttes ereje és immunrendszere adta, hogy képesnek bizonyultunk átlépni - s együtt - a harmadik évezred küszöbét, amit egy ilyen huszadik század után akár sikerélménynek is nevezhetünk.

Mint könyvtáros elmondhatom, hogy reményekkel kecsegtet az is, hogy a szlovéniai magyar irodalom ráébredt saját feladatára és szerepére (kisebbségvédelem, tudatformálás), tudatosan vállalja a szlovéniai magyarság megmaradásának ügyét, sorsa alakulására nagyobb figyelmet szentelve. Időközben az is tudatosult bennünk, hogy ezt a szerepet csak a provincializmuson túljutott, magas szintű irodalom tudja csak betölteni.⁹ 1961-től a szlovéniai magyarság közel száz magyar könyvet adott ki szinte önerőből. Ez azt bizonyítja, hogyha csekély számban is, de az írásos kultúrájában is szeretne megmaradni és fejlődni. Természetesen, ha nagy vonalakban visszatekintünk a történelembe, akkor megállapíthatjuk, hogy ennek a magyar könyvkultúrának megvoltak a hagyományai kisebb-nagyobb történelmi hiátusokkal kísérvé.

⁸ Gál Sándor: A létezés peremén. Árgus. 2002. január. http://www.argus.hu/2002_01/i_gal.html

⁹ Dr. Bence Lajos: A megmaradás esélyei a Muravidéken. Naptár. 1994. 41-54.p.

Hoffhalter Rudolf, a híres protestáns nyomdász és betűmetsző 1573-ban már a Zala megyei Alsólendván a protestáns Bánffy Miklós udvarában dolgozott egy éven át és itt nyomtatta ki a Zala megye művelődéstörténetében kiemelkedő jelentőségű munkáit, Kultsár György prédikátor műveit.¹⁰ A 16. század után Alsólendván 1890-ben találunk ismét nyomdát. Itt nyomtatták az *Alsólendvai Híradó* című hetilapot, majd a *Délzalát*.

Elmondhatjuk egyben azt is, hogy a muravidéki (szlovéniai) magyarság nemzeti tudatára és helyzetére a *rendszerátalakítás* után az ellentmondásosság a jellemző. Ez onnan ered, hogy egyrészt a muravidéki magyarság esetében a viszonylag elfogadható életszínvonalat és az elvi szinten példaértékűnek tekinthető állami jogvédelmet tapasztaljuk, másrészt azonban őszintén be kell ismerni, hogy a magyar közösség nemzettudata a II. világháború után fokozatosan és jelentős mértékben megrendült, és a létszáma - az 1920-as évekhez viszonyítva - szinte az egyharmadára esett.¹¹ Az ellentmondásosságból származó negatív jelenségek legjobb mutatója az asszimiláció immár katasztrofális előrehaladása, amely az 1981-ben és 1991-ben végzett népszámlálást összehasonlítva meghaladja a 13%-ot. Őszintén hangsúlyozni kell, hogy a szlovéniai magyarság *kis létszáma* jelenti a megmaradási törekvéseinek egyik fő gondját. A hivatalosan csupán mintegy nyolcezer lélekszámú közösség *belső ereje erősen korlátozott*, a fejlődésre alig képes alanyi (személyi) és minőségi feltételeket teremteni. Egyes kisebbségkutatók, szociológusok azt vallják, hogy mintegy 150 ezres közösség szükséges ahhoz, hogy az adott népcsoport megmaradását belső erejére is alapozhassa. Még ha ez a feltételezés csak relatíve érvényes, akkor is bizonyos fokú igazság rejlik benne. A szlovéniai magyarság ennek a kritikus létszámnak még a tíz százalékát sem éri el. A jövőt mindenképpen a kétoldalú, a többségi nemzet és az anyaország részéről gyakorolt *pozitív diszkriminációra* épülő kisebbségpolitika alapozhatja meg.

A kilencvenes évek fontos eredménye a szervezetileg és tevékenységükben önálló magyar szakintézmények létrejötte. Szervezetileg és tevékenységének tartalmát illetően teljesen önállóan működik a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet (MNMI), a Magyar Tájékoztatási Intézet (MNMI), teljesen autonóm az elektronikus média: a Muravidéki Magyar Rádió és a Magyar TV Műsorok Szerkesztősége. Más a helyzet a könyvtárak szervezetét és tevékenységét illetően. A nemzetiségi területen nem működnek önálló magyar nemzetiségi könyvtárak. A Lendvai Könyvtár *kétnyelvű státusszal* rendelkezik, míg a muraszombati Területi és Tanulmányi Könyvtárnak magyar részlege van, de státuszát illetően nem kétnyelvű, mert nem kétnyelvű területen működik. A szlovéniai magyar nemzetiségi könyvtárak státusza maradt úgy, mint a rendszerátalakítás előtt volt, tehát szervezetileg és a fenntartásukat illetően helyzetük *változatlan*. Nem fejlődtek önálló intézménnyé. Ez esetleg a jövő *kihívása* volna. Az új intézmények alapítása, vagy átszervezése a pénzügyi háttértől is függ, amely jórészt a szlovén állam költségvetésére hárul. Ami azonban feltétlenül megoldásra vár, az a *nemzetiségi közgyűjteményi hálózat* kiépítése, amit ezidáig nem sikerült rendezni. Vitathatatlanul fontos kérdésszóról van szó, hiszen a helytörténeti, néprajzi értékeink és a sajátos magyar folklórhagyományok feldolgozása csakis önálló múzeum keretében képzelhető el. Ugyanez vonatkozik a könyvtárakra is, mert a jelenlegi szervezettség sem kielégítő. A magyar könyvek, dokumentumok, vagyis a *hungarikumok* gyűjtése, feldolgozása és szolgáltatása megérdemelné egy önálló intézményt, önálló státuszú magyar könyvtárat Szlovéniában, tekintettel arra, hogy a nemzetiségi területen a művelődés és a médiák esetében ez már megtörtént, vagyis önálló intézményekké váltak a rendszerátalakítás utáni időszakban. Mivel nem nagy változásokról lenne szó, egyenlőre az illetékes állami szervek és szakintézmények, vagy

¹⁰ Zalai életrajzi kisleksikon. Hoffhalter Rudolf. 92-93.p.

¹¹ Dr. Göncz László: A muravidéki magyarság helyzete a rendszerátalakítás után .Muratáj. 2000. 41-54.p.

talán a nemzetiségi önkormányzatok, politikai szervek passzivitása is meghatározó e tekintetben. De maguk a könyvtárosok sem terjesztették eddig elő ezt az igényt.

Végezetül elmondhatjuk, hogy - a fenti megállapítások és feltételezések mellett - a muravidéki magyarság megmaradását a kedvező *nemzetközi és hazai* viszonyok segíthetik elő, illetve biztosíthatják ehhez a szükséges objektív feltételeket (mint pl. az EU-csatlakozás utáni szabad szellemi és gazdasági tevékenységek), amelyek a kisebbség és a többség számára egyaránt felértékelhetik a térségben a hagyományos magyar kulturális értékeket.

11. Összegzés

Mindenki, aki - akár szülőként, gyermekként vagy oktatóként - érintett az iskolaügyben és a közoktatási könyvtári és információs szolgáltató rendszerben, a maga módján tisztában van azzal, hogy a *határon* járunk, az új, javarészt a technológiai változásokkal összefüggő paradigma által, és a megszokott, hagyományos könyvtárügy által is. Az információhoz való globális mértékben való hozzáférés az interaktív számítógépek szintjén, szerintem nyilván pozitívumokat hozhat a nemzetiségi könyvtárügynek is. Hol is tartunk az együttműködésben? Szerintem az internet által a szlovéniai COBISS integrált könyvtári rendszeren belül bármely típusú könyvtár online katalógusában keresni lehet, a lendvai és a muraszombati könyvtárak katalógusaiban is. Hiányosság az, hogy a négy muravidéki nemzetiségi iskolai könyvtár nem érhető el ezen a rendszeren belül, mivel nem tagjai a COBISS rendszernek. De a közeljövőben azzá válhatnak.

Mindnyájan tudjuk, hogy egy országot nemcsak gazdaságilag kell kormányozni, hanem lelkileg és erkölcsileg is. S mi az, ami ezt a munkát hatékonyan segítheti? A kultúra, a műveltség. Ennek tudatosításában sokat segíthetnek a nemzetiségi könyvtárak és a könyvtáraik is.

Mint mindenhol a világon, a nemzetiségi könyvtárak esetében is fontos a nagysebességű számítástechnikai és telekommunikációs lehetőségek általános felhasználása az információs források eléréséhez. És az is fontos, hogy mennyire lehet a jelenlegi könyvtári szolgáltatási szokásokat és viselkedési módot átvinni a virtuális könyvtárak világába (pl. a COBISS-elektronikus könyvtárba). Az online információ és az internet az információ keresésben, megtalálásban és beszerzésben megváltoztatta a könyvtárosok gondolkodásmódját. A szlovéniai magyar könyvek bibliográfiai adatainak hálózatos szolgáltatása a COBISS integrált könyvtári rendszerben mindenki számára rendelkezésére áll, hiszen ezt a rendszert a könyvtárosok és az információt keresők (főleg kutatók) számára fejlesztették ki, de még épül és bővül a profilja. Ebből a rendszerből a magyar könyvek, így a magyar szakirodalom sincs kirekesztve.

Négy évtizedes múltra tekint vissza a szlovéniai magyar irodalom és a magyar könyvkiadás, irodalmi tevékenység a Muravidéken. Indokolt már irodalmi életről is beszélni, hiszen a „provincializmus” minden jellemző tünetével ellátott irodalmi élet, kultúra, könyvkiadás az immár folyamatosan megjelenő időszakos kiadványokban (Muratáj, Naptár, Lendvai Füzetek, Népújság) is inkább a folytonosságra törekszik, mintsem a szlovéniai magyarság sorvasztására, habár számbelileg csökken a szlovéniai magyarság.

A magyar könyvtári kultúrának is több mint 130 éves múltja van, ugyanis 1871-ben alakult meg a Lendvai Könyvtár. És közismert az is, hogy a Muravidék olyan terület, ahol két nemzet él együtt: a szlovén és a magyar. A két kultúra iránti kettős kötődés az emberek mindennapjaiban, könyv-, és könyvtári kultúrájában, az információ-szolgáltatásban is

megnyilvánul. A nemzetiségi könyvtárak mint intézmények a társadalom részei, s vissza is *tükrözik a valóságot*. Ha a környezetük rendezett, akkor pontos és folyamatos szolgáltatásokra képesek. Ha, nem akkor csupán túlterhelt könyvtárosok szegényes és szedett-vedett könyvvállományból (félre) tájékoztatják az alulképzett olvasókat.¹²

A trianoni béke után az 1348 tudományos és közművelődési könyvtárból 605 maradt az ország területén (Buda Attila, 2001), vagyis a könyvtárak fele szinten az országhatárokon kívül maradt, köztük a lendvai és a muraszombati könyvtárak is. A nemzeti azonosságtudat megőrzésének a biztosítéka egyrészt a család, amely az anyanyelvet adja, másrészt a tanító, a pap (lásd: a templom és az iskola), az értelmiségi, aki a szélesebb kulturális örökség elsajátítását s annak vállalását segíti.¹³ Én ehhez a gondolatmenethez még hozzátenném azt is, hogy a nemzeti történelem, a hagyományok, a művészetek, a néprajz, az irodalom értékei beletartoznak a nemzeti önazonosságtudat, vagyis az identitás megőrzésébe, ennek őrzői, hivatott képviselői a könyvtárosok is, habár néha a köztudat megfélemedezik róluk. Közép-Európában a nemzeti együvértartozás meghatározója és kifejezője - a közös történelmi tudat mellett - a nyelv is. Az anyanyelv megőrzésének lehetősége az egyén és a közösség harmonikus fejlődésének a biztosítéka. Sajátos a viszony az illető állam többségi nemzetét alkotók irodalma és a nemzetiségi irodalom között. Volt olyan szándék, mely a nemzetiségi irodalmak szerepét az ún. „híd-szerep”-ben jelölte ki. Ez érvényes a nemzetiségi könyvtárak szerepére is. Nyilvánvaló, hogy a szlovéniai nemzetiségi könyvtárak a szlovén-magyar határsáv mentén segítik a *régiók kohézióját*, hiszen közvetítenek a két kultúra, a két irodalom és a két nyelv között. Véleményem szerint a jövőben, az EU-ban kialakíthatják az illető régiók autonóm könyvtári kultúráját, amelyet több mint valószínű, hogy a mellérendeltségi viszonyok és az együvértartozás érzése fog mozgatni. Szükségszerű lesz az új helyzetből következő fogalmak tisztázására is, vagy pontosabban meghatározni, hogy mi is lesz az EU tagországai és régiói között az *egyetemes*, és mi a regionális.

A nemzetiségi könyvtárak *önszervezésén* is múlik, hogy mennyire lesznek sikeresek a kultúrák közötti kohézió megteremtésében, mert ez is minden bizonnyal elvárható lesz a jövőt illetően. A kisebbségi létformát, életérzést, sorshelyzeteket pedig erősíti a határok légiessé válása, nyitottsága, esetleges formalitásának leküzdése is ezen a téren.

Kulcsfontosságú feladat volna az *európai integráció* szempontjából lényeges nemzetiségi információk feldolgozására, terjesztésére. Fontos a terminológiai fejlesztési munka is, hiszen a közép-kelet-európai térségben számos nemzetiség él és teremtett magának megfelelő kultúrát és könyvtárügyet. A nemzetiségi könyvtárak zöme már csatlakozott a fontosabb külföldi adatbázisokhoz. A szlovéniai nemzetiségi könyvtárak a COBISS integrált könyvtári rendszeren keresztül (<http://www.izum.si>) kommunikálnak a világgal.

Felhasznált szakirodalom

Papp József: A szlovéniai könyvtárak a nemzetiségi területen. Könyvtári Figyelő. 1998.2. sz. 264-267.p.

Papp József: Vélemények a nemzetiségi könyvtárosok találkozójáról. Népújtság. 1999. június 3. 11.p.

¹² Buda Attila: Nyelv, irodalom, kommunikáció. Könyvtárak. 654-657.p.

¹³ Somos Béla-Sárakány Anna: Magyar irodalom a szomszédos országokban 1918-1948 között. Magyar Nyelvi Intézet. Bp. 1997.16-17.p.

- Kovács Attila: Muraszombatban lesz a központi magyar könyvtár? Népújság. 2001. június 14. 10.p.
- Kovács Attila: Épül az új könyvtár. Népújság. 2001. február 9. 10.p.
- Király M. Jutka: Az információval erősödik az öntudat. Népújság. 2002. január 24. 8.p.
- Franc Kuzmič: Kétnyelvű könyvtárak Muravidéken. Naptár 83. 91-95.p.
- Jože Vugrinec: A muraszombati könyvtár ma és holnap, amely gazdag magyar nyelvű könyvből is. Naptár. 1991.145-149.p.
- Zágorec-Csuka Judit: Pedagógiai információ határok nélkül. Népújság. 2002. október 17.14.p.
- Zágorec-Csuka Judit: Pedagoška informacija brez meja. Knjižničarske novice. 2002. november.
- Dana Rooks: A virtuális könyvtár. www.mek.iif.hu
- Gulyásné Somogyi Klára, PhD. I.évf.: Hivatások és tudások. Hivatás, karrier és tudás az ezredfordulón. 2002 júniusa, szem.dolg. 2-3.p.
- Silva Novljan: Drugačno v splošnem.Knjižnica. Ljubljana. 2001. 1-2.sz. 99-120.p.
- Igor Bratož: Rožnata, a nejasna prihodnost. Vloga knjižnic v globalni informacijski strukturi. Književni listi. 2002. 10. junij. 15.p.
- Institut informacijskih znanosti. COBISS. <http://home.izum.si/izum/oizumu/o-izumu.htm>
- COBISS na Bibliopedagoški šoli 99. <http://www.izum.si/obvestila/1999-2/clanek-02.html>
- Statistični letopis Republike Slovenije 2001. 169-170.p.
- Digitalna knjižnica.www.mf.uni-lj.si/-jure/pred-bib/i2/d-knj2/d-knj2.html
- Dr. Göncz László: A muravidéki magyarság helyzete a rendszerváltás után. Muratáj. 39-54-p.
- Zalai életrajzi kislexikon. 92-93.p. (Hoffhalter Rudolf vándornyomdászról).
- Gál Sándor: A létezés peremén. Árgus 2002. 1. sz. január. <http://www.argus.hu/2002-01/i-gal.html>
- Csáki S. Piroska: Az alsólendvai nyomda és nyomdáink szerepe a reformáció korában. Naptár 76. Murska sobota. Pomurska založba, 1975. 86-97.p.
- Dr. Bence Lajos: A megmaradás esélyei a Muravidéken. Naptár 94. Lendva. Szlovéniai Magyar Írócsoport, 1993. 41-54.p.
- A muraszombati Területi és Tanulmányi Könyvtár honlapja: <http://sikms.ms.siksi/>
- Lendva község közleménye. A könyvtár. Lendva. 1981. 252-255.p.
- Somos Béla-Sárkány Anna. Magyar irodalom a szomszédos országokban 1918-1948. Magyar Nyelvi Intézet.Budapest.1997.16-17.p

Narodnostne knjižnice v Sloveniji - v ogledalu procesa evropske integracije

1. Uvod

Sestavek govori o stanju narodnostnih knjižnic v Sloveniji z vidika procesov evropske integracije. V Sloveniji je bralcem na razpolago pribl. 80 000 madžarskih knjig. Na enega madžarskega bralca pride pribl. 10 knjig. Slovenska Ustava zagotavlja madžarski in italijanski manjšini posebne pravice, med njimi tudi tiste, ki pomenijo temelj madžarskega narodnostnega knjižničarstva. Pokrajinska in študijska knjižnica v Murski Soboti in Knjižnica Lendava, kot tudi knjižnice dvojezične srednje šole in osnovnih šol sodelujejo s podobnimi knjižnicami in kulturnimi institucijami na Madžarskem, tako tudi z Državno knjižnico Széchényi v Budimpešti.

Madžarskim knjižničarjem je dana možnost strokovnega izpopolnjevanja tudi na Madžarskem. To je pomemben dejavnik, kajti le dobro pripravljeni strokovnjaki lahko izpolnijo svoje poslanstvo na področju kulturne transformacije in odprtosti naproti različnim kulturam. Narodnostno knjižničarstvo Madžarov v Sloveniji temelji na načelu pozitivne diskriminacije, ki pa ima na žalost tudi pomanjkljivosti. V interesu izboljšanja trenutnega položaja je treba ustanoviti društvo knjižničarjev Madžarov v Sloveniji, narodnostno knjižničarstvo pa mora postati še bolj približljeno.

Kooperativni online bibliografski sistem in servisi - COBISS, h kateremu so se priključile tudi narodnostne knjižnice, zagotavlja možnost priključitve k EU. Govora je namreč o spletnem bibliografskem in knjižničnem sistemu storitev, ki temelji na širokem sodelovanju. Osnova tega sistema je podatkovna baza COBIB in spletni katalog COBISS/OPAC. O madžarskih knjigah, ki so bila obdelana v Sloveniji, se lahko informiramo tudi znotraj sistema COBISS.

Program za vsedržavni razvoj Ministrstva za informacijsko družbo, ki je bil ustanovljen leta 2001, ponuja tudi madžarski narodnosti možnost ohranitve identitete in lastne kulture, čeprav je izpostavljena nevarnostim globalizacije.

Ključne besede: multikulturalnost, kulturna transformacija, pozitivna diskriminacija, dvojezični status, popularizacija narodnostnih knjižnic, društvo knjižničarjev Madžarov v Sloveniji, integriran knjižničarski sistem COBISS, podatkovna baza COBIB, COBISS/OPAC, globalizacija, informacijska družba, družba znanja, multidisciplinarno delo, digitalna ločnica, regionalna knjižnica, dvojna identiteta, dvojna navezanost, Evropska unija, zaščita manjšine, hungaricum, zavest o narodnostni identiteti, oblikovanje samozavesti, evropska integracija.

2. Knjižni fond madžarskih knjig

V Sloveniji, v narodnostno mešanem Prekmurju, živi po statistikah 7637 (1991) pripadnikov madžarske narodnosti v okoli 30 naseljih v madžarsko-slovenskem obmejnem pasu. Skupno število Madžarov v državi je 8503 (1991). V murskosoboški pokrajinski in študijski knjižnici in v njenih 4 podružnicah je pribl. 20 000 madžarskih knjig, v lendavski knjižnici in njenih podružnicah pa 28 000; v lendavski dvojezični srednji šoli je 7275, v lendavski DOŠ I. 12 000, v dobrovniški, genterovski in prosenjakovski je na policah 2 500, 3 000 oz. 4 325 madžarskih knjig. Tako je na slovensko-madžarskem dvojezičnem območju Slovenije bralcem na razpolago 77 100 madžarskih knjig, kar pomeni - če upoštevamo število

prebivalcev - 9,5 madžarskih knjig na bralca. Na madžarski katedri na pedagoški fakulteti v Mariboru je tudi nekaj tisoč madžarskih knjig, poleg teh se najde še nekaj strokovnih in beletrističnih knjig v drugih institucijah, društvih, knjižnicah.¹

3. Mednarodno sodelovanje

Murskosoboška pokrajinska in študijska knjižnica že 40 let sodeluje z županijsko knjižnico Berzsényi Dániel v Szombathelyu (menjava knjižnih paketov, izposoja knjig med knjižnicama, menjava revij, med knjižnicama potekajo strokovni učni izleti in strokovna izpopolnjevanja), lendavska knjižnica pa sodeluje z županijsko knjižnico Deák Ferenc v Zalaegerszegu. Osnovne šole imajo stik s šolami v Železni in Zalski županiji. Murskosoboške in lendavske knjižnice so že dolga leta v izmenjalnem stiku z Državno knjižnico Széchenyi.

4. Nadaljnje izobraževanje, strokovnjaki

Za madžarsko in italijansko avtohtono narodnost zagotavlja ustava na področju razvoja, posebne pravice. V okviru tega zaposlujejo v murskosoboški knjižnici enega, v lendavski knjižnici dva madžarska knjižničarja. V štirih osnovnih in eni srednji dvojezični šoli dela pet knjižničarjev, ki poznajo in govorijo oba jezika. Murskosoboški in lendavski madžarski knjižničarji dobivajo plačo od Ministrstva za kulturo, šolski knjižničarji pa od Ministrstva za šolstvo, znanost in šport. V štirih podružnicah, ki pripadajo murskosoboški knjižnici, delajo štirje honorarni knjižničarji po eno uro na teden, v podružnice, ki pripadajo lendavski knjižnici, pa odhajajo lendavski knjižničarji enkrat na teden. Izmed madžarskih knjižničarjev sta dva diplomirala iz knjižničarstva na Madžarskem, eden na Katedri za knjižničarstvo in informatiko Filozofske fakultete Univerze Eötvös Loránd v Budimpešti, drugi pa na Katedri za knjižničarstvo Visoke šole v Szombathelyu. Tretji madžarski knjižničar je dobil diplomu knjižničarja na Univerzi v Novem Sadu. Od omenjenih madžarskih knjižničarjev sta dva kot mednarodna štipendista trenutno na podiplomskem študiju na Katedri za knjižničarstvo in informatiko na Filozofski fakulteti Univerze EL.

5. Multikulturalnost v sistemu slovenskih knjižnic v okviru razvijajoče se demokracije

V primeru manjšin ali narodnosti je pomemben dejavnik kulturna transformacija in odprtost naproti različnim kulturam. Madžare v Sloveniji, ki tvorijo 0,43% vseh prebivalcev Slovenije, oskrbujeta z madžarskimi dokumenti in avdio-vizualnimi materiali murskosoboška in lendavska knjižnica. Murskosoboška knjižnica ne deluje na narodnotnem območju, toda razpolaga z madžarskim materialom, lendavska knjižnica ima nasprotno dvojezični status. Slovenske in madžarske knjige so v knjižnici razporejene na istih policah. Obe knjižnici zbirata tudi madžarski material o zgodovini pokrajine. Narodnostno knjižničarstvo temelji na načelu pozitivne diskriminacije (z upoštevanjem kulturne drugačnosti, manjših normativov, standardov itd.). Madžarskega knjižničarstva v Sloveniji ne bi bilo potrebno upravljati

¹ Papp József: Szlovéniai könyvtárak a nemzetiségi területen (Slovenske knjižnice na narodnostnem območju). Könyvtári Figyelő. 1998. 2. 264-267.o.

izolirano, temveč ga je treba uskladiti z dejavnostmi drugih narodnostnih institucij, ki delujejo s podobnimi cilji in se ubadajo s podobnimi težavami.

Za pomanjkljivost se šteje tudi, da se v narodnostnih knjižnicah ne more prešteti, koliko oseb madžarske narodnosti je vpisanih v knjižnico, kajti knjižnicam ni dovoljeno zbirati podatkov o narodnostni pripadnosti obiskovalcev knjižnice. Za to niso pooblaščen. Tako ne razpolagajo s točnimi statističnimi podatki, tj. koliko madžarskih narodnostnih bralcev imajo. Obstajajo tudi mnenja, da to ni pomembno, kajti lahko se zgodi, da se pokaže od pričakovanega manjše število.

Madžarski knjižničarji se strinjajo, da je treba narodnostne knjižnice popularizirati. Že mogoče, da bi bilo treba k uresničitvi ciljev pristopiti s primernejšo motivacijo. Dejavnosti in narodnostne programe narodnostnih knjižnic je treba uglasiti z resničnimi izzivi. Knjižničarji pa se morajo soočiti tudi s problemi dane narodnosti. Mogoče bi bilo treba v prihodnosti ustanoviti društvo madžarskih knjižničarjev v Sloveniji in v okviru tega bi lahko madžarski knjižničarji delovali enotno, lahko bi izrazili svoja mnenja, lahko bi se udeleževali natečajev, lahko bi ustvarili stike z društvi knjižničarjev v Sloveniji in na Madžarskem.

Uspešnost multikulturalnosti ni odvisna le od gospodarskega razvoja in tudi ne od izvršitve formalnih in strokovnih zahtev, temveč v veliki meri od tega, kako ožje in širše občinstvo ceni in vrednoti knjižničarstvo madžarske narodnosti, poslanstvo knjižničarjev in bistvo njihovega dela.²

Narodnostne knjižnice morajo najti svoje lastne cilje, kajti njihovo delo je podobno delu tistih knjižnic, ki delujejo v bogatem multikulturnem okolju. Narodnostne knjižnice v Sloveniji morajo biti fleksibilne v slovenskem okolju, obenem pa morajo imeti partnerski odnos do podobnih knjižnic in kulturnih ustanov na Madžarskem, ki znajo in želijo sodelovati.

6. COBISS - Kooperativni online bibliografski sistem in servisi

Kooperativni online bibliografski sistem in servisi - COBISS delujejo v okviru Instituta informacijskih znanosti v Mariboru, h kateremu se je priključilo 264 slovenskih knjižnic različnih tipov. Sistem COBISS poganja bibliografsko podatkovno bazo *COBIB*, ki ima centralni *COBISS/OPAC* spletni katalog. V *COBIB* podatkovni bazi zbirajo digitalne bibliografske teze iz vseh knjižnic v Sloveniji, začenši z narodno in univerzitetno knjižnico preko občinskih, mestnih, institucionalnih, strokovnih knjižnic vse do šolskih knjižnic. V tej podatkovni bazi se najdejo bibliografski opisi madžarskih knjig v Sloveniji, ki sta jih obdelali murskosoboška in lendavska knjižnica. Te postavke so dosegljive preko interneta (www.izum.si). Z vplačanjem članarine omogoči mariborski IZUM prenos bibliografskih podatkov iz te baze. S pomočjo COBISSa lahko pridete tudi do spletnega svetovnega kataloga OCLC. Centralni spletni katalog v Mariboru je dosegljiv tudi iz Madžarske. O madžarskih knjigah, ki so bila obdelana v Sloveniji, se lahko informirate znotraj sistema COBISS.

Integriran bibliografski sistem COBISS gradijo že 11 let (od 1991) v Mariboru, ki ga financira Ministrstvo za kulturo, šolstvo in znanost. V Sloveniji je to največji in hkrati edini integriran knjižnični računalniški sistem, ki se lahko doseže in uporablja znotraj in zunaj države preko interneta. Knjižničarje izobražujejo za uporabo bibliografskega sistema COBISS v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani in v mariborskem informacijskem inštitutu

² Silva Novljan: Drugačno v splošnem. Diversity in universality. Knjižnica. Ljubljana. 45(2001) 1-2,99-120.o.

IZUM. V Ljubljani izvajajo večinoma teoretične tečaje, npr. I. in II. stopenjsko računalniško katalogizacijo. Knjižničar lahko dobi dovoljenje, da po izpitu preko spleta vstopi v centralni katalog slovenskih knjižnic.

Virtualna knjižnica je vizija knjižnice prihodnosti, ki oživi vrsto različnih predstav v vseh nas. Najosnovnejše načelo v primeru virtualne knjižnice je splošna uporaba razvitih, hitrih računalniških in telekomunikacijskih možnosti za doseg vira informacij. Virtualna knjižnica bi v svoji končni fazi nudila celoten svet informacij vsem uporabnikom, kjerkoli in kadarkoli na svetu, in sicer s pomočjo osebnega računalnika, ki razpolaga s telekomunikacijskimi sposobnostmi.³ Tudi v Sloveniji so dane možnosti za uresničitev virtualne knjižnice, kajti informacijska infrastruktura je dana v okviru mariborskega IZUM-a, strokovno pripravljenost pa zagotavlja Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. Mariborski bibliografski spletni sistem COBISS je le stopnica pred vhomom v slovensko virtualno knjižnico. Sistem je v izdelavi, ustvarili so že integracijo slovenskih knjižnic (po statističnih podatkih iz leta 2001 je v Sloveniji uradno zabeleženih 899 knjižnic). Slovenska virtualna knjižnica bi v prvi vrsti zadovoljila zahteve slovenskih knjižnic in slovenskih znanstvenikov, raziskovalcev.⁴ Večina digitalnih besedil izvira iz slovenskih znanstvenih revij, a tudi COBISS/OPAC nudi dovolj digitalnih informacij za vse raziskovalce, bralce in za vse, ki jih to zanima, ki želijo raziskovati, iskati, brskati.

7. Z informacijo se krepi samozavest

V Sloveniji so leta 2001 ustanovili Ministrstvo za informacijsko družbo (www.gov.si/mid), ki je najnovejše ministrstvo. Pristojno je za vprašanja v zvezi s telekomunikacijo in družbeno uporabo informacijskih tehnologij. Slednje poteka pod vodenjem državnega sekretarja dr. Józsefa Györkösa,⁵ ki je v svojem intervjuju za Népujság povedal, da je Slovenija glede uporabe informatike na vrhu, vsaj v srednje-vzhodnem delu Evrope. Trenutno dosega 80% evropskega povprečja. Toda to pomeni tudi, da je stanje v Sloveniji iz različnih vidikov celo boljše kot recimo na Portugalskem ali v Grčiji. 35% slovenskih gospodinjstev uporablja internet. Po računih bo to v dveh letih zraslo na 50%, kar je trenutno evropsko povprečje. Internet je najočitnejše sredstvo informacijske tehnologije. Pri določenih strokah in raziskavah je nepogrešljiv za izvajanje kvalitetnega dela. Internet je lahko interaktiven, to lahko prevrednoti komunikacijo. Madžarska narodnost lahko z vedno boljšim dostopom do informacij uspešneje ohrani svojo kulturo in identiteto tudi takrat, če se mora soočiti z negativno stranjo globalizacije.

Integriran knjižnični sistem COBISS se doseže preko interneta, zanj ni treba stopiti niti v knjižnico, kajti v podatkovno bazo lahko vstopimo tudi preko računalnika doma. Kvaliteta življenja se v Sloveniji lahko izboljša le, če razvijamo njeno vsebino, oz. da postanemo državljani informacijske družbe. V interesu tega je potrebna velika investicija v šolstvo in knjižničarstvo. T. i. digitalna ločnica lahko povzroči vedno večje razlike v družbi, kajti informacijska infrastruktura v Sloveniji ni dosegljiva za vsakogar. Informacijsko tehnologijo je treba povezati z družbenimi trenutki, in nadaljnji razvoj na tem področju je treba gledati iz tega vidika. Potrebno je multidisciplinarno delo, če hočemo, da ima informacijska tehnologija

³ Dana Rooks: A virutális könyvtár. www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/konyvtar/ekonyvt/virtual.hun

⁴ Digitalna knjižnica. www.mf.uni-lj.si/-jure/pred-bib/i2/d-knj2/d-knj2.html

⁵ Király M. Jutka: Az információval erősödik az öntudat (Z informacijo se krepi samozavest). Népujság. 2002. január 24.

pozitiven vpliv na kvaliteto življenja. To se nanaša tudi na narodnostne knjižnice in na življenjski nazor knjižničarjev.

8. O znanju in poklicanosti narodnostnih knjižničarjev

S poklicanostjo opravljano knjižničarsko delo ne more zaobiti vprašanj o povezanosti dela in znanja. Tem bolj moramo paziti na to, ker se za karakteriziranje sedanje dobe pogosto uporabljata izraza informacijska družba ali družba-znanje.⁶ Narodnostni knjižničar je, če opravlja svoje delo s polno poklicanostjo, zrela osebnost, ima odločnost, „naklonjenost do zadeve” in to zahteva tudi vdanost. V okolici to opravljanje dela in ta odnos izzove večinoma spoštovanje. K izoblikovanju poklicanosti je potreben daljši-krajši čas, kar je lahko povezano s študijem, toda spodbuda lahko pride tudi iz družine, od prijateljev, znancev. Premagovanje težav, prevzem morebitnih konfliktov, kljubovanje nasprotovanju okolice v danem primeru zahteva trdnost prepričanja, potrpežljivost tudi od narodnostnih knjižničarjev.

9. Načrti narodnostnih knjižnic

9.1. Murska Sobota - Pokrajinska in študijska knjižnica v Murski Soboti

Pokrajinska in študijska knjižnica v Murski Soboti se je leta 2003 preselila v novo poslopje, ki meri 4 000 m². Gradnja je stala 1064 milijonov tolarjev. Polovico denarja je prispevalo Ministrstvo za kulturo, drugo polovico pa pomurske občine. Nova pokrajinska (regionalna) knjižnica bo imela tri večje oddelke: otroški in mladinski, oddelek za odrasle ter domoznanski. Za madžarsko manjšino načrtujejo posebno čitalnico. Tu se bodo lahko brala in izposojala literarna dela iz Madžarske ter dela prekmurskih Madžarov. Pokrajinska knjižnica ima sporazum z Državno knjižnico Széchenyi, na podlagi katerega posredujejo pokrajinski knjižnici iz DKSZ madžarsko gradivo o Prekmurju s pomočjo mikrofilma, medtem ko se DKSZ zanima predvsem za madžarska dela, ki so izšla na našem območju. Med knjižnicama poteka tudi izposoja. V načrtu programa nove pokrajinske knjižnice je omenjena tudi zaposlitev še ene osebe, ki bi pregledovala in urejala madžarske knjige, edicije.⁷ V prihodnosti bi bilo zelo koristno, če bi Ministrstvo za narodno kulturno dediščino R Madžarske omogočilo, da bi nova pokrajinska knjižnica v Murski Soboti iz obveznih primerkov dobila en izvod, kajti to bo največja knjižnica v regiji. Hkrati bi srednješolci, študentje, raziskovalci in drugi bralci našli tu tudi obvezne slovenske primerke.

Murskosoboška Pokrajinska in študijska knjižnica ima poleg lendavske knjižnice največji fond madžarskih knjig, kajti razpolaga z 28 000 madžarskimi knjigami. Tudi fond *hungarika* se letno povečuje za 1 000 - 1 200 knjig. Novo kupljene knjige nabavljajo knjižnice iz Nagykanizse, Budapimpešte in Szombathelya. Strokovni stiki z Županijsko knjižnico Dániel Berzsényi v Szombathelyu imajo tridesetletno preteklost. Letno si podarita 200-300 knjig v obliki zamenjave. Murskosoboška knjižnica podari slovenske knjige slovenski manjšini v Porabju, Županijska knjižnica Dániel Berzsényi pa podari madžarske knjige madžarski

⁶ Gulyásné Somogyi Klára, PhD. I. évf.: Hivatások és tudások. Hivatás, karrier és tudás az ezredfordulón. 2002. június szem. dolg. 2-3.o.

⁷ Kovács Attila: Épül az új könyvtár (Gradi se nova knjižnica). Népújság. 2001. február. 9. 10. o.

narodni skupnosti v Prekmurju. Od 1996 so v integriranem bibliografskem sistemu COBISS strokovno obdelane tudi madžarske strokovne in druge revije ter članki, ki reprezentirajo prekmurski madžarski tisk (Muratáj, Népújság, Lendvai Füzetek), toda obdelajo tudi članke iz Madžarske, ki jih je knjižnica naročila ali dobila. Povečuje se tudi videotečni fond, kajti do sedaj so zbrali več kot 150 madžarskih videokazet ter sinhroniziranih risank za otroke. Strokovni referent za madžarski fond je knjižničar József Papp.

V murskosoboški knjižnici so več kot 25 let načrtovali uvedbo mobilne knjižnice. Nekdanje vodstvo Študijske knjižnice je že leta 1975 vključilo v svoj letni delovni načrt nakup bibliobusa. Načrt so uresničili šele leta 1995, ko je vodstvo knjižnice po naključju dobilo od Kompassa, ki ima sedež v Ljubljani, starejši mobilni menjalniški avtobus kot darilo. To je bilo manjše vozilo, ki ga je knjižnica v roku enega leta preoblikovala v bibliobus. Ta je šel na pot maja 1995, da bi obhodil vasi in naselja takratne velike murskosoboške občine. V krogu bralcev je imel velik odmev. V roku enega-dveh let so kupili nov bibliobus. Danes pričakuje bibliobus svoje bralce v 13 občinah, na 115 postajah. Imajo tudi madžarsko pot, ki prečka obmejno narodnostno območje, kjer skupaj živijo pripadniki slovenske in madžarske narodnosti. Na tej poti izposojajo slovenske in madžarske knjige. Septembra 2000 je murskosoboški bibliobus v okviru obmejnega kulturnega sodelovanja prvič prestopil slovensko-madžarsko mejo z namenom, da obišče vsak tretji teden vasi in naselja, kjer živijo porabski Slovenci. Bibliobus ima 3 izposojevalna mesta v Porabju. Leta 2000 je imel 2100 vpisanih bralcev, 23 650 obiskovalcev, ki so izposodili 42 272 knjig.

Krajevno-zgodovinski fond murskosoboške Pokrajinske in študijske knjižnice obsega območje ne desnem in levem bregu reke Mure - Prlekijo, Prekmurje in Porabje. Knjižnica ima več zbirk krajevne zgodovine. Najpomembnejša je zbirka starih knjig in knjižnih raritet, večinoma iz 18. in 19. stoletja. Zanimivost teh knjig je, da so bila napisana v prekmurskem narečju in z madžarskimi črkami. Dokaj pomembna je zbirka rokopisov prekmurskih avtorjev in zbirka rokopisnih pesmaric. Delo knjižnice je, kar zadeva krajevno zgodovino, večplastno. Zbira dokumente in jih izposoja za tamkajšnje branje, seznanja nas z njihovo vsebino, skupaj z domačimi avtorji organizira literarna srečanja in knjižne predstavitve, poleg tega razvija tudi dober odnos s knjižnicami na Mažarskem.

9.2. Lendava / Lendva -Knjižnica Lendava

Lendavska knjižnica, ki je bila ustanovljena leta 1871, je edina knjižnica v Prekmurju, ki ima dvojezični status, in ki hkrati zbira slovenski in madžarski knjižni fond ter izvaja narodnostni program. Po drugi svetovni vojni je odprla svoja vrata pod imenom Okrajna sindikalna knjižnica. Zbira tudi material o madžarskem domoznanstvu. Lendavska knjižnica bi rada razširila neposredne stike s knjižnicami na Madžarskem (različne prireditve, srečanja pisateljev in bralcev, predstavitve knjig itd.). V knjižnici delata dva madžarska knjižničarja (hungarologa), toda tudi drugi knjižničarji govorijo madžarski jezik. Udeležujejo se tudi strokovnih spopolnjevanj. Na Madžarskem so na učnih ekskurzijah obiskali že mnogo mestnih in županijskih knjižnic. Njihove izkušnje so na tem področju bogate. Lendavska knjižnica v prejšnjem letu ni dobila narodnostnega statusa in tako tudi ni postala „po statusu centralna”: zakonski osnutek o le-tem je slovenski parlament maja 2001 zavrnil. Tak status je dobila pokrajinska knjižnica v Murski Soboti, čeprav ne deluje na narodnostnem območju. Lendavska knjižnica ima po statističnih podatki iz leta 2001 71 484 slovenskih in 31 306 madžarskih knjig, tako lahko izposoja 102 790 knjig.

9. 3. Knjižnica Dvojezične osnovne šole I. Lendava

Knjižnica si želi nabave knjig z manj ovirami. Material obdeluje kot šolska knjižnica z računalniškim šolsko-knjižničnim programom *Knjižnica 4.13*, ki ga je izdelalo novogoriško računalniško podjetje SAOP po naročilu Ministrstva za šolstvo. Omenjeno podjetje je opravilo instalacijo programa v šolah in organiziralo tudi izobraževanje knjižničarjev. Knjižnica ni član integriranega knjižničnega sistema COBISS. Šolska knjižnica ima 12 000 madžarskih knjig in velja za največjo šolsko knjižnico na narodnostnem območju. Ima stalne stike z osnovnimi šolami v Monoštru in pred dvema letoma je stopila v stik z Županijsko knjižnico Ferenc Deák v Zalaegerszegu. Tudi v dobrovniški, genterovski in prosenjakovski dvojezični osnovni šoli poteka izposoja preko računalnika in tudi obdelavo knjig opravljajo na računalniku. Toda naletijo tudi na težave oz. računalniški stiki s knjižnicami v šolah na Madžarskem sploh ne obstajajo, kajti na Madžarskem skoraj vsaka knjižnica uporablja drugačen program.

10. Na robu obstanka

„Ko se pojavi vprašanje obstanka, ohranitve identitete neke skupnosti, mislimo danes na tisto vlogo zgodovine, kulture, literature, ki naj bi okrepila ta proces. Seveda ima literatura in na splošno kultura, veliko vlogo pri krepitvi, ohranitvi identitete, toda po mojem to ni pomembno, ko se mora posameznik odločiti. Proces ali procese odločitve usmerja v prvi vrsti eksistenčni nagon, nagon obstoja, vzgoje potomcev.”⁸

Madžari v Sloveniji imajo tudi madžarsko knjižničarstvo, ki obdela, ohrani in izposoja „ohranjene spomine” v manjšinskem jeziku, madžarsko literaturo ter madžarsko pisane dokumente. Z izoblikovanjem pismenosti je to zaščitniško vlogo prevzela pisana literatura, in jo še danes ohranja pri življenju. Dokler sta bila država in narod eno, so ta proces imeli za naraven proces in naravno stanje. Samo, da se je v našem primeru, v življenju madžarske narodnosti, to „naravno stanje” v mnogih primerih prekinilo, in včasih za zelo dolgo. Toda do dvajsetega stoletja se je narod od teh zunanjih in notranjih razdejanj - čeprav so povzročila ogromno škodo - dokaj hitro opomogel. Smo v enaindvajstem stoletju, informacijska družba vedno bolj širi zunanja in notranja območja, odpira vrata v Evropsko unijo. Ali je morda mogoče, da mora na narodnostnem območju zrasti še nekaj generacij, da se izpolnijo praznine, ki so nastale v prejšnjem stoletju. Toda tej generaciji ni treba več začeti pri „ničli”. Po mojem mnenju se bo verjetno začel tak proces metamorfoze, s pomočjo katerega bo pogostokrat ponižana manjšina morda zavrnila hrbtenico, še bolj dvignila glavo in ustvarila take vrednote, ki lahko postanejo priznan in organski del splošne evropske in madžarske literature, kulture. Vsaj jaz, kot madžarska knjižničarka v Sloveniji, bi to pričakovala od možnosti, ki jih nudi Evropska unija. Če se sklicujem na že omenjene zakonitosti obstanka in preživetja, mislim, da sta skupna moč in imunski sistem spomina in jezika omogočila, da smo bili sposobni prestopiti - in to skupaj - prag tretjega tisočletja, kar je lahko po takem dvajsetem stoletju tudi občutek uspeha.

Kot knjižničarka lahko povem, da vliva upanje tudi to, da je madžarska literatura v Sloveniji prepoznala svojo nalogo in vlogo (varovanje manjšine, oblikovanje samozavesti); zavestno prevzame nase zadevo obstanka Madžarov v Sloveniji ter posveča več pozornosti oblikovanju njihove usode. Sčasoma se je uzavestilo v nas, da lahko to vlogo prevzame le literatura, ki je

⁸ Gál Sándor: A létezés peremén (Na robu obstanka). Árgus. 2002. január. http://www.argus.hu/2002_01/i_gal.html

na visoki ravni in je prebrodila provincializem.⁹ Od leta 1961 so prekmurski Madžari izdali skoraj 100 knjig, tako rekoč v samoizdaji. To dokazuje, čeprav v malem številu, da bi rada obstajala in se razvijala tudi v pisni kulturi. Seveda, če okvirno pregledamo zgodovino, lahko ugotovimo, da je imela ta madžarska knjižna kultura običaje tradicije, ki so ji sledile večje ali manjše zgodovinske vrzeli. *Rudolf Hoffhalter*, znani protestantski tiskar in črkorezec, je že leta 1573 delal na dvoru protestantsko usmerjenega Miklósa Bánffyja v Spodnji Lendavi v županiji Zala. Tu je izdal za kulturno zgodovino pomembna dela pridigarja Györgya Kultsárja.¹⁰ Po 16. stoletju najdemo v Spodnji Lendavi tiskarno šele leta 1890. Tu so tiskali tednik *Alsólendvai Híradó*, nato *Délzala*.

Hkrati lahko povemo tudi, da je po spremembi režima za narodno zavest prekmurskih Madžarov značilno protislovje. To izvira, v prvi vrsti od tam, ker ugotavljamo v primeru prekmurskih Madžarov dokaj sprejemljiv življenjski standard in državno pravno zaščito, ki je na načelnem nivoju vzorčna. Po drugi strani pa moramo iskreno priznati, da se je narodna zavest madžarske skupnosti po II. svetovni vojni postopoma in v veliki meri omajala, njeno število je - v primerjavi z 20-imi leti - padlo skoraj na eno tretjino izvirnega števila.¹¹ Najboljše kazalo negativnih pojavov protislovja je že katastrofalno napredovanje asimilacije, ki, če primerjamo ljudsko štetje v letih 1981 in 1991, presega 13%. Iskreno je treba poudariti, da pomeni največjo skrb prizadevanja za obstanek malo število Madžarov v Sloveniji. Notranja moč uradno samo 8000 Madžarov je močno omejena, komaj uspeva ustvariti osebne in kvalitetne pogoje za razvoj. Nekateri raziskovalci manjšin, sociologi trdijo, da je potrebna skupnost z vsaj 150 000 člani, če naj obstanek dane skupine temelji na notranji moči. Čeprav je ta predpostavka le relativno veljavna, se v njej skriva določena resnica. Madžari v Sloveniji ne dosežejo niti deset odstotkov tega kritičnega številčnega stanja. Temelje za prihodnost lahko vsekakor položi le obojestranska pozitivna diskriminacija, s strani večinskega naroda in matične države.

Pomemben rezultat devetdesetih let je ustanovitev madžarskih strokovnih ustanov, ki so v svoji organiziranosti in dejavnosti samostojni. Kar zadeva organizacijsko in dejavnostno samostojnost, popolnoma samostojno delujeta Zavod za kulturo madžarske narodnosti (MNMI), Zavod za informiranje madžarske narodnosti (MNMI), popolnoma avtonomen elektronski medij: Pomurski madžarski radio in Uredništvo madžarskih televizijskih programov. Drugačno je stanje kar zadeva organizacijo in dejavnost knjižnic. Na narodnostnem območju ne delujejo samostojne madžarske narodnostne knjižnice. Lendavska knjižnica ima dvojezični status, medtem ko ima Pokrajinska in študijska knjižnica v Murski Soboti madžarski oddelek, toda njen status ni dvojezičen, ker ne deluje na dvojezičnem območju. Status madžarskih narodnostnih knjižnic v Sloveniji je ostal isti kot pred spremembo režima, torej je njihov položaj, kar zadeva organizacijo in vzdrževanje, ostal nespremenjen. Ne razvijajo se v samostojne ustanove. To bi lahko bilo izziv za prihodnost. Ustanovitev novih ustanov ali njihova preureditev je odvisna tudi od finančnega ozadja, kar v veliki večini bremeni državni proračun. Kar pa čaka brezpogojno na rešitev, je izgradnja mreže narodnostne *javne zbirke*, kar se do sedaj ni uspelo urediti. Nesporno gre za pomembno vprašanje, kajti vrednote krajeve zgodovine, narodopisja in obdelava svojevrstnih madžarskih folklornih običajev se lahko predstavlja samo v okviru samostojnega muzeja. To se nanaša tudi na knjižnice, kajti tudi sedanja organizacija ni zadovoljiva. Madžarske knjige,

⁹ Bence Lajos: A megmardás esélyei a Muravidéken (Možnosti obstoja v Pomurju). Naptár. 1994. 41-54.p.

¹⁰ Zalai életrajzi kisleksikon. Hoffhalter Rudolf. 92-93.p.

¹¹ Göncz László: A muravidéki magyarság helyzete a rendszerváltás után (Položaj Madžarov v Sloveniji po menjavi režima). Muratáj. 2000. 41-54.p.

dokumenti oz. zbiranje, obdelava in izposoja hungarikumov bi si zaslužilo samostojno ustanovo, madžarsko knjižnico s samostojnim statusom v Sloveniji, če upoštevamo, da se je to na narodnostnem območju v primeru kulture in medijev že zgodilo, oz. da so po spremembi režima postale samostojne ustanove. Ker ne bi šlo za velike spremembe, je zaenkrat tudi pasivnost državnih organov in strokovnih ustanov ali mogoče narodnostnih samouprav, političnih organov v tem pogledu odločilno. Toda tudi sami knjižničarji niso dali pobude za to.

Na koncu lahko povemo, da - poleg omenjenih ugotovitev in predvidevanj - k obstoju prekmurskih Madžarov lahko pripomorejo ugodne mednarodne in domače razmere, oz. zagotovijo k temu potrebne objektivne pogoje (kot npr. svobodne duhovne in gospodarske dejavnosti po priključitvi k EU), ki bi za manjšino in večinski narod enako ovretnotili vrednote tradicionalne madžarske kulturne področja.

11. Rezime

Vsakdo, ki je -bodisi kot stariš, otrok ali učitelj - udeležen v šolstvu ter v splošnoizobraževalnem knjižničarskem in informacijskem storitvenem sistemu, si je na svoj način na jasnem, da hodimo na meji med novo, v večini s tehnološkimi spremembami povezano paradigmo, in vajenim, tradicionalnim knjižničarstvom. Globalni pristop do informacij na ravni interaktivnih računalnikov, lahko po mojem mnenju prinese tudi narodnostnemu knjižničarstvu pozitivne stvari. Kje stojimo v sodelovanju? Po mojem se lahko preko interneta brska v kateremkoli spletnem katalogu knjižnice, znotraj slovenskega inetgriranega knjižničnega sistema COBISS, tudi v katalogih lendavskih in murskosoboških knjižnic. Pomanjkljivost je ta, da se te štiri prekmurske narodnostne šolske knjižnice ne morejo doseči preko tega sistema, ker niso članice sistema COBISS. Toda v bližnji prihodnosti lahko postanejo.

Vsi vemo, da državo ni treba voditi samo gospodarsko, temveč tudi duhovno in moralno. In kaj je to, kar lahko pripomore k temu delu? Kultura, izobraženost. Pri uzaveščenju tega lahko zelo pomagajo narodnostne knjižnice in njihovi knjižničarji.

Kot vsepovsod po svetu, je tudi v primeru narodnostnih knjižnic, za doseg informacijskih virov, pomembna splošna uporaba hitrih računalniških in telekomunikacijskih možnosti. Pomembno je tudi, v kolikšni meri se lahko prenesejo trenutne navade knjižničnih storitev in načini obnašanja v svet virtualnih knjižnic (npr. v elektronsko knjižnico COBISS). Spletne informacije in internet sta z iskanjem, najdenjem in nabavo informacij spremenila način razmišljanja knjižničarjev. Omrežna usluga bibliografskih podatkov madžarskih knjig v Sloveniji v integriranem knjižničnem sistemu COBISS je za vsakogar dostopna, kajti ta sistem so izoblikovali za knjižničarje in za tiste, ki iščejo informacije (predvsem raziskovalci), toda profil se še gradi in širi. Iz tega sistema niso izključene madžarske knjige, tako tudi madžarska strokovna literatura ne.

Madžarska literatura in madžarska izdaja knjig, literarna dejavnost v Prekmurju ima štiridesetletno zgodovino. Upravičeno lahko govorimo o literarnem življenju, kajti literarno življenje, kultura, izdaja knjig, ki so oskrbljene z vsemi značilnimi simptomi „provincializma“, si v periodičnih publikacijah (Muratáj, Naptár, Lendvai Füzetek, Népújság) prizadeva za stalnost, ne pa za zatiranje Madžarov v Sloveniji, čeprav njihovo število upada.

Tudi kultura madžarske knjižnice ima več kot 130- letno preteklost, kajti lendavska knjižnica je bila ustanovljena leta 1871. Znano je tudi, da je Prekmurje tako območje, kjer skupaj živita dva naroda: slovenski in madžarski. Dvojna povezanost k obema kulturama se pokaže tudi v vsakdanjiku ljudi, književni in knjižnični kulturi, v podajanju informacij. Narodnostne knjižnice kot ustanove so del družbe, in to stvarnost tudi odsevajo. Če je njihova okolica urejena, so sposobni nuditi točne in nepretrgane usluge. Če ne, preobremenjeni knjižničarji iz

revnega in od vsepovsod skupaj pobranega knjižnega fonda, dezinformirajo premalo izobražene bralce.¹²

Po trianonskem miru je na območju države od 1348 znanstvenih in splošno izobraževalnih knjižnic ostalo 605 (Buda Attila, 2001) oz. polovica knjižnic je ostala izven meja, med njimi tudi lendavske in murskosoboške knjižnice. Zagotovitev za ohranitev narodne identitete je na eni strani družina, ki predaja materni jezik, na drugi strani učitelj, duhovnik (glej: cerkev in šola), izobraženec, ki pomaga pri usvajanju in prevzemanju širše kulturne dediščine.¹³ Jaz bi k temu miselnemu toku dodala še to, da vrednote narodne zgodovine, običajev, umetnosti, narodopisja, literature spadajo v narodno identiteto oz v ohranitev identitete. Varuhi, poklicani predstavniki tega so tudi knjižničarji, čeprav jih splošna zavest nanje včasih pozablja. V srednji Evropi določa in izraža pripadnost narodu - poleg skupne zgodovinske zavesti - tudi jezik. Možnost ohranitve maternega jezika je zagotovilo harmoničnega razvoja posameznika in skupnosti. Razmerje med literaturo večinskega naroda in manjšine je svojevrstno. Obstajal je namen, da bi narodnostna literatura imela „vlogo mosta“. To velja tudi za vlogo narodnostnih knjižnic. Očitno je, da narodnostne knjižnice v Sloveniji v slovensko-madžarskem obmejnem pasu pomagajo koheziji regij, kajti posredujejo med kulturama, med literaturama in med jezikoma. Po mojem mnenju lahko v prihodnosti dane regije v EU izgradijo kulturo avtonomnih knjižnic, kar bo več kot verjetno temeljilo na koordiniranih odnosih in očitku pripadnosti skupnosti. Potrebno bo tudi razčistiti pojme, ki bodo izhajali iz nove situacije, ali točneje določiti, kaj bo med državami članicami in regijami EU univerzalno in kaj regionalno.

Kako uspešne bodo pri ustvarjanju kohezije med kulturami, kar se lahko v prihodnosti od njih pričakuje, je odvisno tudi od samoorganizacije narodnostnih knjižnic. Na življenjsko formo, občutenje življenja in usode manjšine lahko močno vpliva nastajanje zgolj zračnih meja, njihova odprtost ter morebitno premaganje formalitet na tem področju.

Ključnega pomena bo obdelava in širitev narodnostnih informacij, ki so z vidika evropske integracije pomembne. Pomembno je tudi razvijanje terminologije, kajti na območju srednje-vzhodne Evrope živi mnogo narodnosti, ki so si ustvarile ustrezno kulturo in knjižničarstvo. Večina narodnostnih knjižnic se je že priključila pomembnejšim tujim podatkovnim bazam. Slovenske narodnostne knjižnice komunicirajo s svetom preko integriranega bibliografskega sistema COBISS (<http://www.izum.si>).

Uporabljena strokovna literatura: glej madžarsko besedilo.

(Prevedla iz madžarščine: Alenka Kovač)

¹² Buda Attila: Nyelv, irodalom, kommunikáció (Jezik, literatura, komunikacija). Könyvtárak. 654-657.p.

¹³ Somos Béla-Sárakány Anna: Magyar irodalom a szomszédos országokban 1918-1948 között (Madžarska literatura v sosednjih državah med leti 1918-1948). Magyar Nyelvi Intézet. Bp. 1997.16-17.p.

Bibliotheken für die Minderheiten in Slowenien - im Spiegel des europäischen Integrationsprozesses

1. Einführung

Dieser Aufsatz beschäftigt sich mit der Lage der Bibliotheken für die nationalen Minderheiten in Slowenien mit Rücksicht auf den europäischen Integrations-prozess. Es stehen den Lesern beinahe 80 000 ungarische Bücher zur Verfügung, d.h. etwa zehn Bücher kommen auf einen ungarischen Leser. Für die ungarische und italienische Minderheit sichert die Verfassung Sloweniens die Sonderrechte, die auch die Grundlage des Bibliothekwesens für die ungarische Minderheit bilden. Die Kreis- und Studienbibliothek in Murska Sobota und die Bibliothek in Lendava sowie die Büchereien in der zweisprachigen Mittelschule und in den Grundschulen arbeiten mit den Bibliotheken und kulturellen Institutionen ähnlichen Profils in Ungarn, so auch mit der Landesbibliothek „Széchényi“ in Budapest, zusammen.

Die Bibliothekare ungarischer Nationalität haben die Möglichkeit, sich auch in Ungarn weiterbilden zu lassen. Das ist ein wichtiger Faktor, denn nur die gut vorbereiteten Fachleute können ihre Mission erfüllen, im Bereich kultureller Transformation und Öffnung gegenüber verschiedenen Kulturen. Auf dem Prinzip der positiven Diskrimination baut sich das Bibliothekswesen für die nationalen Minderheiten in Slowenien auf, das leider auch Mängel aufweist. Im Interesse der Verbesserung der Lage soll der Verein für ungarische Bibliothekare in Slowenien gegründet werden, und das Bibliothekswesen für die Minderheiten soll noch bekannter gemacht werden.

Das integrierte slowenische rechnergestützte System für Bibliotheken COBISS, an das sich die Bibliotheken für die Minderheiten auch angeschlossen haben, sichert eine Chance für die Anschließung an die EU, denn es handelt sich um ein auf breite Zusammenarbeit basierendes online-System der Bibliographie und der Dienstleistungen, das die Datenbasis COBIB und den online-Katalog COBISS / OPAC als Grundlage hat. Über die in Slowenien bearbeiteten ungarischen Bücher können wir uns auch innerhalb des Systems COBISS informieren.

Das 2001 entstandene Landesprogramm für die Anschließung vom Ministerium für Informationsgesellschaft gewährleistet auch der ungarischen Minderheit die Chance, die Identität und die eigene Kultur zu bewahren, trotz der Globalisations-gefahr.

Schlüsselbegriffe: Multikulturalität, kulturelle Transformation, positive Diskrimi-nation, zweisprachiger Status, Bekanntmachung der Minderheitenbibliotheken, Verein für ungarische Bibliothekare in Slowenien, integriertes System für Bibliotheken COBISS, Datenbasis COBIB, COBISS/OPAC, Globalisation, Informationsgesellschaft, Wissens-Gesellschaft, multidisziplinäre Arbeit, digitale Trennlinie, regionale Bibliothek, zweifache Identität, Europäische Union, Minderheitenschutz, hungaricum, Brückenrolle, Identitätsbewusstsein der Minder-heiten, Bewusstseingestaltung, europäische Integration.

2. Der ungarischsprachige Bücherbestand

Laut Statistik 1991 lebten im gemischtnationalen Murgebiet Sloweniens 7 637 Ungarn in beinahe 30 Ortschaften des ungarisch-slowenischen Grenzstreifens. Die Gesamtzahl der Ungarn in Slowenien betrug 8 503 (1991). In der Kreis- und Studienbibliothek in Murska Sobota und in ihren vier Filialen befinden sich etwa 20 000 ungarischsprachige Bücher und in der Bibliothek Lendava und in ihren Filialen etwa 28 000, in der Mittelschule in Lendava 7 275, in der I. Zweisprachigen Grundschule 12 000, in den zweisprachigen Schulen in Dobrovnik, Genterovci und Prosenjakovci 2 500, 3 000 bzw. 4 325. So stehen den Lesern im zweisprachigen Gebiet etwa 77 100 ungarische Bücher zur Verfügung. Zieht man die Bevölkerungszahl in Betracht, bedeutet das 9,5 ungarische Bücher pro ungarischen Leser. Im ungarischen Lehrstuhl der Pädagogischen Fakultät in Maribor gibt es auch ein paar tausend ungarische Bücher, daneben findet man ebenfalls bei anderen Institutionen, Vereinen, Büchereien einige hundert ungarischsprachige Bänder der Fach- oder schönen Literatur.¹

3. Internationale Zusammenarbeit

Die Kreis- und Studienbibliothek in Murska Sobota arbeitet seit 40 Jahren mit der Komitatsbibliothek „Berzsenyi Dániel” in Szombathely zusammen (Austausch von Bücherpaketen, Ausleihe unter den beiden Bibliotheken, Austausch von Zeitschriften, Studienreisen und Fortbildung). Die Bibliothek Lendava arbeitet mit der Komitatsbibliothek „Deák Ferenc” in Zalaegerszeg zusammen. Die zweisprachigen Grundschulen haben mit den Schulen in den Komitaten Vas und Zala Kontakt. Die Bibliotheken in Murska Sobota und in Lendava stehen seit Jahren auch mit der Budapester Landesbibliothek „Széchényi” in Verbindung.

4. Fortbildung, Fachleute

Die Verfassung sichert Sonderrechte der ungarischen und italienischen autochthonen Minderheit im Bereich des kulturellen Lebens. Dementsprechend werden in den Bibliotheken in Murska Sobota ein, in Lendava zwei ungarische Bibliothekare beschäftigt. In den vier zweisprachigen Grundschulen und in der zweisprachigen Mittelschule arbeiten fünf solche Bibliothekare, die beide Sprachen kennen und sprechen. Die ungarischen Bibliothekare in Murska Sobota und in Lendava erhalten ihre Belohnung vom Kulturministerium Sloweniens, die Bibliothekare in den Schulen vom Unterrichtsministerium. In den vier Filialen der Bibliothek in Murska Sobota arbeiten vier Bibliothekare eine Stunde in der Woche auf Honorarbasis, und in die Filialen des Ballungsgebiets Lendava gehen die Bibliothekare aus Lendava einmal in der Woche.

Unter den ungarischen Bibliothekaren haben zwei ihr Bibliothekar-Diplom in Ungarn erworben: auf dem Lehrstuhl für Bibliothekskunde und Informatik der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Budapester Eötvös-Loránd-Universität bzw. im Fachbereich Bibliothek an der Berzsenyi-Dániel-Hochschule in Szombathely. Der dritte ungarische Bibliothekar hat sein Bibliothekar-Diplom an der Universität Novi Sad erworben. Unter den

¹ Papp József: Szlovéniai könyvtárak a nemzetiségi területen. Könyvtári Figyelő. 1998. 2. S. 264-267.

erwähnten ungarischen Bibliothekaren besuchen zwei als internationale Stipendiaten das Doktorandenkolloquium auf dem Lehrstuhl für Bibliothekskunde und Informatik der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Budapester Eötvös-Loránd-Universität.

5. Multikulturalität im slowenischen Bibliothekensystem im Rahmen der sich entwickelnden Demokratie

Im Fall der Minderheiten oder nationalen Minderheiten sind wichtige Faktoren die kulturelle *Transformation* und die Aufgeschlossenheit gegenüber den verschiedenen Kulturen. Die Slowenienungarn (0,43% der Gesamtbevölkerung Sloweniens) werden von den Bibliotheken in Murska Sobota und Lendava mit Büchern und audiovisuellen Materialien versorgt. Die Bibliothek in Murska Sobota befindet sich nicht mehr im Minderheitsgebiet, sie verfügt aber über ungarische Materialien, und die Bibliothek Lendava hat *zweisprachigen Status*. Die slowenischen und ungarischen Bücher sind auf denselben Regalen untergebracht. Beide Bibliotheken sammeln auch ungarische ortsgeschichtliche Materialien. Das Bibliothekswesen für Minderheiten baut auf dem Prinzip der positiven Diskrimination auf (Rücksicht auf das kulturelle Anderssein, kleinere Normative und Standards usw.). Das ungarische Bibliothekswesen in Slowenien soll nicht isoliert betrachtet werden, sondern es soll mit der Tätigkeit anderer Institutionen für Minderheiten abgestimmt sein, die ähnliche Ziele und Minderheitenprobleme haben.

Es zählt auch zu den Mängeln, dass in den Minderheitenbibliotheken nicht gezählt werden kann, wie viele Minderheitenangehörige unter den Lesern sind, da die Minderheitenbibliotheken keine Daten über die nationale Zugehörigkeit der Leser sammeln dürfen. Dazu haben sie keine Erlaubnis. So verfügen sie über keine genauen statistischen Daten über die Zahl der ungarischen Leser. Es gibt auch die Meinung, das sei nicht wichtig, da eine niedrigere Anzahl als erwartet zu Tage treten würde.

Die ungarischen Bibliothekare sind damit einverstanden, dass die Minderheitenbibliotheken bekannter gemacht werden sollten. Es ist möglich, dass man die Ziele mit einer besseren Motivation erreichen könnte. Die Tätigkeit, das Programm, der Minderheitenbibliotheken soll auf die realen Herausforderungen abgestimmt werden. Die Bibliothekare sollen auch den Problemen der Minderheit entgegensehen. Möglicherweise sollte der *Verein ungarischer Bibliothekare in Slowenien* gegründet werden, in dessen Rahmen die ungarischen Bibliothekare ihre Tätigkeit einheitlich ausüben, ihre Anliegen ausführen, sich bewerben und Kontakte zu Bibliothekarsvereinen in Slowenien und auch in Ungarn knüpfen könnten.

Der Erfolg der *Multikulturalität* hängt nicht nur von der wirtschaftlichen Entwicklung ab, auch nicht nur von der Erfüllung der formellen und fachlichen Forderungen, sondern im großen Maß auch davon, wie die engere und breitere Gemeinschaft das ungarische Bibliothekswesen, die Mission der Bibliothekare und das Wesen ihrer Arbeit akzeptiert.²

Die Minderheitenbibliotheken sollen ihre eigenen Ziele finden, denn ihre Arbeit ist ähnlich der der Bibliotheken, die sich in reicher multikultureller Umgebung befinden. Die Minderheitenbibliotheken in Slowenien sollen in der slowenischen Umgebung flexibel sein, und gleichzeitig sollen sie ein *Partner* für die ähnlichen Bibliotheken und kulturellen Institutionen in Ungarn sein, die zur Zusammenarbeit fähig und willig sind.

² Silva Novljan: Drugačno v splošnem. Diversity in universality. Knjižnica. Ljubljana. 45(2001) 1-2, S. 99-120.

6. Das rechnergestützte integrierte System COBISS für Bibliotheken in Slowenien

Im Rahmen des IZUM in Maribor, eine Institution für Dienstleistungen der Infrastrukturen in Informatik, arbeitet das online-Dienstleistungssystem für Bibliographie und Bibliothekswesen COBISS, an das sich 264 slowenische Bibliotheken verschiedenen Typus angeschlossen haben. Das COBISS-System betätigt die *Datenbasis COBIB für Bibliographie*, die auch über einen zentralen *COBISS/OPAC online Katalog* verfügt. In die COBIB-Datenbasis werden die digitalen Posten für Bibliographie aus allen Bibliotheken Sloweniens gesammelt, von der Nationalen Universitätsbibliothek bis zu den Fachbibliotheken in den Bezirken, den Städten und den Institutionen sowie den Schulbüchereien. In dieser Datenbasis sind auch die bibliographischen Beschreibungen der ungarischen Bücher in Slowenien zu finden, die die Bibliotheken in Murska Sobota und Lendava bearbeitet haben. Im Internet (www.izum.si) sind diese Posten zu erreichen. Nach der Errichtung des Mitgliedsbeitrags ermöglicht das Mariborer IZUM auch die bibliographischen Daten aus der COBIB-Datenbasis herunterzuladen. Durch das COBISS kann sogar der online-Weltkatalog OCLC erreicht werden. Man kann auch aus Ungarn den online-Zentralkatalog in Maribor erreichen. Also über die in Slowenien bearbeiteten Bücher kann man sich im COBISS-System informieren.

Das integrierte COBISS-System für Bibliotheken wird seit elf Jahren (seit 1991) in Maribor aufgebaut, mit finanzieller Unterstützung des slowenischen Kultusministeriums, des Unterrichtsministeriums und des Ministeriums für Wissenschaft und Entwicklung. Dieses ist das größte und einzige *integrierte* rechnergestützte System für Bibliotheken, das inner- und ausserhalb des Landes im Internet erreicht und bedient werden kann. Die Bibliothekare werden zum Gebrauch des bibliographischen COBISS-System in der Nationalen Universitätsbibliothek in Ljubljana und im IZUM in Maribor herausgebildet. In Ljubljana werden eher theoretische Kurse, z.B. die sog. Computerkategorisierung I. und II., organisiert. Nach einer Prüfung, in der das Wissen des Bibliothekars beurteilt wird, kann er eine Erlaubnis bekommen, womit er über das Computernetz in den Zentralkatalog der slowenischen Bibliotheken hereinkommt.

Die *virtuelle Bibliothek* ist die Vision der Bibliothek der Zukunft. Sie ruft eine Reihe verschiedener Bilder in jedem von uns hervor. Das grundlegendste Prinzip im Fall virtueller Bibliothek ist die Anwendung der entwickelten und schnellen Möglichkeiten der EDV und der Telekommunikation zum Erreichen der Informationsquellen. In der Endform würde die virtuelle Bibliothek den Benutzern die vollständige Welt der Informationen anbieten, in einem beliebigen Ort der Welt, in der beliebigen Minute, mit der Hilfe eines telekommunikationsfähigen Rechners.³ Auch in Slowenien sind die Möglichkeiten des Zustandebringens einer virtuellen Bibliothek vorhanden, denn es gibt die Infrastruktur der Informatik im Rahmen des Mariborer IZUM und das fachliche Wissen, das durch die Nationale Universitätsbibliothek in Ljubljana gewährleistet wird. Das online-System COBISS für Bibliographie in Maribor ist nur eine Stufe zum Eingang der slowenischen virtuellen Bibliothek. Das System befindet sich im Aufbau, die Integration der slowenischen Bibliotheken ist bereits zu Stande gebracht. (Nach den statistischen Daten von 1991 sind in Slowenien offiziell 899 Bibliotheken eingetragen.) Die slowenische virtuelle Bibliothek würde vor allem den Ansprüchen der slowenischen Bibliotheken, der slowenischen Wissenschaftler und Forscher entsprechen.⁴ Die meisten digitalen Texte stammen aus den

³ Dana Rooks: A virutális könyvtár. www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/konyvtar/ekonyvt/virtual.hun

⁴ Digitalna knjižnica. www.mf.uni-lj.si/-jure/pred-bib/i2/d-knj2/d-knj2.html

slowenischen wissenschaftlichen Zeitschriften, und auch der online-Katalog COBISS/OPAC enthält genügend digitale Informationen für die Forscher, Leser und potenziellen Interessanten, die forschen, nachschlagen und herumstöbern.

7. Mit der Information stärkt sich das Selbstbewusstsein

In Slowenien wurde 2001 das Ministerium für Informationsgesellschaft (www.gov.si/mid) zu Stande gebracht, das das neueste Ministerium des Landes ist. Es ist zuständig für die Fragen der Telekommunikation und für die gesellschaftliche Anwendung der Informationstechnologie. Leiter der letzteren Abteilung ist Statssekretär Dr. József Györkös⁵, der im Interview des Wochenblatts *Népújság* (dt. Volkszeitung) sagte, Slowenien sei ein führendes Land in der Anwendung der Informatik, zumindest in Mitteleuropa. Es liegt mit etwa 80% im europäischen Durchschnitt, aus verschiedenen Aspekten ist die Lage in Slowenien besser als z.B. in Portugal oder in Griechenland. 35% der slowenischen Haushalte benutzen das Internet. Nach den Berechnungen wächst diese Zahl in zwei Jahren auf 50%, was den heutigen europäischen Durchschnitt darstellt. Das Internet ist eins der greifbarsten Mittel der Informationstechnologie. Bei bestimmten Berufen, Forschungen ist es unerlässlich für die anspruchsvolle Arbeit. Das Internet kann interaktiv sein, dies kann die Kommunikation aufwerten. Mit einem immer besseren Zugang zu den Informationen kann die ungarische Minderheit ihre Kultur und Identität wirkungsvoller bewahren, dies auch, wenn man die negative Seite der Globalisation miteinbezieht.

Auch das integrierte System COBISS für Bibliotheken kann im Internet erreicht werden, und dazu braucht man nicht einmal in die Bibliothek zu gehen, denn mit unserem Rechner können wir auch zu Hause in die Datenbasis hereintreten. In Slowenien kann sich die Lebensqualität erst dann verbessern, wenn wir ihren Inhalt entwickeln, also Bürger der Informationsgesellschaft werden. Im Interesse dessen sind große Investitionen nötig im Bildungs- und auch im Bibliothekswesen. Die sog. *digitale Trennungslinie* kann immer größere Unterschiede in der Gesellschaft verursachen, denn die Infrastruktur der Informatik kann auch in Slowenien nicht jeder erreichen. Die Technologie der Informatik soll mit den Bewegungen der Gesellschaft verbunden werden, und die weitere Entwicklung in diesem Bereich soll immer aus dieser Perspektive betrachtet werden. Multidisziplinäre Arbeit wird benötigt, wenn wir wollen, dass sich die Technologie der Informatik positiv auf die Lebensqualität auswirkt. Dies bezieht sich auch auf die Minderheitenbibliotheken und auch auf die Lebensanschauung der Bibliothekare.

8. Über das Wissen und das Berufsbewusstsein der Minderheitenbibliothekare

In Verbindung mit der berufsbewusst verrichteten Arbeit in der Bibliothek können wir aber auch die Verbindung zwischen der Arbeit und dem Wissen nicht umgehen. Umso mehr sollen wir darauf aufpassen, da zur Charakterisierung unserer Zeit sehr oft die Ausdrücke Informationsgesellschaft oder Wissensgesellschaft gebraucht werden.⁶ Der Minderheitenbibliothekar ist, wenn er seine Arbeit mit vollen Berufsbewusstsein verrichtet, eine reife Persönlichkeit, er

⁵ Király M. Jutka: Az információval erősödik az öntudat. *Népújság*. 24. Januar 2002.

⁶ Gulyásné Somogyi Klára, PhD. I. évf.: Hivatások és tudások. Hivatás, karrier és tudás az ezredfordulón. Juni 2002. Seminararbeit S. 2-3.

hat Entschlossenheit, „Sachliebe“, die auch Hingabe braucht. Aus der Sicht der Umgebung erringt eine solche Arbeit und solches Verhalten im Allgemeinen Ehre. Zur Hervorbildung des Berufsbewusstseins wird mehr oder weniger Zeit gebraucht, die auch mit Studien verbunden werden kann, aber Ansporn kann auch aus der Familie, von Freunden und Bekannten kommen. Die Überwindung der Schwierigkeiten, die Annahme und Bewältigung eventueller Konflikte auch aus der Umgebung kommend, verlangt eine feste Überzeugung und Geduld auch von den Minderheitenbibliothekaren.

9. Die Pläne der Minderheitenbibliotheken

9.1. Die Kreis- und Studienbibliothek in Murska Sobota

Die Kreis- und Studienbibliothek in Murska Sobota zieht 2003 in das neue Bibliotheksgebäude, das 400 m² Grundfläche hat. Der Bau kostete insgesamt 1 064 Millionen Tolar (1 EUR ≈ 240 SIT). Die eine Hälfte hat das slowenische Kultusministerium, die andere die Gemeinden im Murgebiet bezahlt. Die neue Regionalbibliothek hat drei Abteilungen: eine Kinder-, Jugend- und Heimatkunde-Abteilung. Für die Minderheitenangehörigen wird ein kleiner Sonderlesesaal geplant. Hier können ungarische literarische Werke aus Ungarn und aus dem Murgebiet gelesen und ausgeliehen werden. Die Kreisbibliothek hat eine Vereinbarung mit der Budapester Landesbibliothek „Széchényi“, nach der die ungarischen Materialien über das Murgebiet per Mikrofilm aus Budapest nach Murska Sobota vermittelt werden. Und die Landesbibliothek „Széchényi“ interessiert sich hauptsächlich für die ungarischsprachigen Veröffentlichungen aus dem Murgebiet. Die Ausleihe zwischen den beiden Bibliotheken funktioniert auch. Im Programmentwurf der neuen Kreisbibliothek steht noch die Anstellung einer Person, die die ungarischen Bücher und Veröffentlichungen betreuen würde.⁷ Es wäre sehr nützlich in der Zukunft, wenn das Ministerium für Nationales Kulturerbe in Ungarn ermöglichen könnte, dass auch die neue Kreisbibliothek in Murska Sobota ein Exemplar aus den Belegexemplaren der in Ungarn veröffentlichten Bücher bekäme, da diese die größte Bibliothek der Region wird. Schüler der Mittelschule in Lendava, Studenten, Forscher und andere Leser aus dem Murgebiet finden hier zugleich die slowenischsprachigen Belegexemplare.

Die Kreis- und Studienbibliothek in Murska Sobota hat neben der Bibliothek Lendava den größten ungarischen Bücherbestand in Slowenien, denn sie besitzt 28 000 ungarische Bücher. Ihr Bestand an hungarica nimmt jährlich um 1000-2000 Bücher zu. Die neuen Bücher besorgt die Bibliothek im Allgemeinen aus Nagykanizsa, Budapest und Szombathely. Ihre fachliche Beziehung zur Komitatsbibliothek „Berzsenyi Dániel“ hat eine dreißigjährige Vergangenheit, auf das ein Bücheraustauschprogramm aufbaut: Sie schenken aneinander jährlich 200-300 Bücher. Die Bibliothek in Murska Sobota schenkt der slowenischen Minderheit im Raabgebiet slowenische Bücher und die Komitatsbibliothek „Berzsenyi Dániel“ gibt ungarische Bücher der ungarischen Minderheit im Murgebiet. Seit 1996 bearbeitet die Bibliothek die ungarischsprachigen Fach- und andere Zeitschriften und auch Zeitungsartikel im integrierten COBISS-System für Bibliotheken sachgerecht, die die ungarische Presse im Murgebiet (Muratáj, Népújság, Lendvai Füzetek) vertreten, aber auch die Zeitschriftenartikel aus Ungarn, die die Bibliothek bestellt oder als Geschenk erhält. Der Videotheken-Bestand nimmt ebenfalls zu, denn bis heute wurden mehr als 150 ungarische Videokassetten und

⁷ Kovács Attila: Épül az új könyvtár. Népújság. 9. Februar 2001. S. 10.

sonstige synchronisierte Zeichenfilme für Kinder gesammelt. Der Fachreferent des ungarischen Bestandes ist der Bibliothekar József Papp.

Seit mehr als 25 Jahren wurde die Einführung der beweglichen Bibliothek in Murska Sobota geplant. Der ehemalige Vorstand der Studienbibliothek hatte den Kauf eines Bibliobusses bereits im 1975er Jahresarbeitsplan. Der Plan wurde erst 1995 verwirklicht, als die Bibliotheksleitung vom Kompas-Reisebüro aus Ljubljana einen alten beweglichen Wechselstelle-Bus zufällig als Geschenk erhalten hat. Dieser war ein kleineres Fahrzeug, das die Bibliothek in einem Jahr zum Bibliobus umgebaut hat, und der sich im Mai 1995 auf den Weg gemacht hat, damit er die Dörfer des damaligen Kreises Murska Sobota bereiste. Er hat seitens der Leser einen großen Widerhall gefunden. Innerhalb von 1-2 Jahren wurde ein neuer Bibliobus gekauft. Heute erwartet der Bibliobus seine Leser an 115 Haltestellen in 13 Dörfern. Er hat auch eine ungarische Strecke über das gemischtsprachige Gebiet entlang der Grenze, wo die ungarische Minderheit mit den Slowenen zusammenlebt. Auf dieser Strecke werden slowenische und ungarische Bücher ausgeliehen. Im Rahmen der slowenisch-ungarischen kulturellen Zusammenarbeit im Grenzland hat der Bibliobus die ungarische Grenze zuerst im September 2000 übertreten, und danach besucht er dreiwöchentlich die von Slowenen bewohnten Dörfer im Raabgebiet. Der Bibliobus hat drei Ausleihstellen im Raabgebiet. 2000 hatte er 2100 eingeschriebene Leser, 23 650 Besucher und 42 272 Bücher wurden ausgeliehen.

Der ortskundliche Bestand der Kreis- und Studienbibliothek in Murska Sobota umfasst die Gebiete am rechten und linken Ufer der Mur - Prlekija, das Murgebiet und das Raabgebiet. Die Bibliothek hat mehrere ortskundliche Sammlungen. Die wichtigste ist die der alten Bücher und Bücherkuriositäten, meistens aus dem 18. und 19. Jahrhundert. Das Interessante an diesen Büchern ist, dass sie in Murgebietsmundart und mit ungarischen Buchstaben geschrieben wurden. Sehr wichtig ist die Manuskriptsammlung der Murgebietsschriftsteller und auch die Sammlung der Liederbücher in Manuskriptform. Die ortskundliche Arbeit in der Bibliothek ist vielseitig. Die ortskundlichen Dokumente werden gesammelt, für die örtliche Benutzung ausgeliehen und Erklärungen über sie abgegeben. Es werden Schriftsteller-Leser-Treffen und Buchpräsentationen mit den örtlichen Autoren organisiert sowie gute Beziehungen auch zu Bibliotheken in Ungarn aufgebaut.

9.2. Die Bibliothek Lendava

Die 1871 gegründete Bibliothek Lendava ist die einzige *zweisprachige* Bibliothek im Murgebiet, die zugleich slowenische und ungarische Bücher sammelt und die auch das *Minderheitenprogramm* durchführt. Nach dem 2. Weltkrieg wurde sie als Kreisbibliothek der Gewerkschaft wieder eröffnet. Sie sammelt auch das ungarische ortskundliche Material. Die Bibliothek Lendava möchte die unmittelbaren Verbindungen zu den ungarischen Bibliotheken ausbreiten (verschiedene Veranstaltungen, Schriftsteller-Leser-Treffen, Buchpräsentationen usw.). In der Bibliothek arbeiten zwei ungarische Bibliothekare (Hungarologe), aber die anderen Bibliothekare sprechen auch die ungarische Sprache. Sie nehmen an fachlicher Weiterbildung in Ungarn teil, und sie waren auf ihren Studienreisen in zahlreichen Stadt- und Kreisbibliotheken. Ihre Erfahrungen sind in diesem Bereich groß. Die Bibliothek hat letztes Jahr den Status der ungarischen Minderheitenbibliothek nicht erhalten, so auch den „Zentralstatus“ nicht. Der diesbezügliche Gesetzesvorschlag wurde im Mai 2001 im slowenischen Parlament abgelehnt. Der wurde der Kreisbibliothek in Murska Sobota zugeteilt, obwohl sie nicht im Minderheitengebiet liegt. Die Bibliothek Lendava hat laut

Statistik 2001 74 484 slowenische und 31 306 ungarische Bücher. Also insgesamt 102 790 Bücher kann man ausleihen.

9.3. Die Bücherei der Zweisprachigen Grundschule I. Lendava

Es ist eine reibungslosere Bücherbesorgung erwünscht. Die Schulbücherei bearbeitet das Material mit dem Computerprogramm für Schulbüchereien Knjižnica 4.13 (dt. Bibliothek 4.13), das die Computerfirma SAPO in Nova Gorica im Auftrag des Unterrichtsministerium herstellte. Die erwähnte Firma hat das Programm in den Schulen installiert, und sie hat die Fortbildung der Bibliothekare auch organisiert. Die Bücherei ist kein Mitglied des integrierten COBISS-Systems für Bibliotheken. Die Schulbücherei verfügt über 12 000 ungarische Bücher und ist die größte Schulbücherei im Minderheitsgebiet. Sie pflegt Kontakte mit den Grundschulen in Szentgotthárd und hat vor zwei Jahren auch den Kontakt mit der Komitatsbibliothek „Deák Ferenc“ in Zalaegerszeg aufgenommen. Die Ausleihe wird in den zweisprachigen Schulen in Dobrovnik, Genterovci und Prosenjakovci per Computer geregelt, die Bücher werden auch durch Computer bearbeitet. Schwierig ist, dass der *Computerkontakt* nicht mit den Schulbüchereien in Ungarn existiert, da fast alle Schulbüchereien in Ungarn ein anderes Programm benutzen.

10. Am Rand der Existenz

„Wenn die Frage der Identitätsbewahrung für eine Gemeinschaft auftaucht, denken wir heute beinahe ausnahmslos an die Rolle der Geschichte, der Kultur und der Literatur, die diesen Prozess stärken kann. Die Literatur, aber im Allgemeinen die Kultur spielt selbstverständlich eine große Rolle für die Stärkung und Bewahrung der Identität, meiner Meinung nach ist aber nicht dies entscheidend, wenn das Individuum sich entscheiden muss. Der Entscheidungsprozess wird oder die Entscheidungsprozesse werden vor allem durch das Sein, die Identitätsbewahrung und den Instinkt für die Auferziehung der Nachkömmlinge gesteuert.“⁸

Die Slowenienungarn haben auch ein ungarisches Bibliothekswesen, das das „aufbewahrte Gedächtnis“ in der Minderheitensprache, d.h. die ungarische Literatur und die auf ungarisch geschriebenen Dokumente aufarbeitet, bewahrt und erreichbar macht. Mit der Herausbildung der Schrift hat die *geschriebene Literatur* die Bewahrer-Rolle übernommen und hält sie auch heute noch im Leben. Dieser Prozess wurde für einen natürlichen Prozess und Zustand gehalten, solange das Land und die Nation eins waren. Aber in unserem Fall, im Leben der ungarischen Minderheit, wurde der „*natürliche Zustand*“ mehrmals abgebrochen, manchmal auf sehr lange Zeit. Bis zum 20. Jahrhundert hat die Nation diese inneren und äußeren Zerstörungen - sollten sie auch riesige Schaden verursachen - jedoch ziemlich schnell überwunden. Wir sind im 21. Jahrhundert, die *Informations-gesellschaft* dehnt die inneren und äußeren Räume immer mehr aus, sie öffnet die Türen in Richtung EU. Wahrscheinlich müssen noch einige Generationen im Minderheitsgebiet aufwachsen, damit die im letzten Jahrhundert entstandenen „luftleeren“ Räume gefüllt werden. Diese neue Generation muss aber nicht aus dem „*Nichts aufbrechen*“. Meiner Meinung nach erfolgt ein Metamorphose-Prozess, durch den die vielfach bis zum Staub erniedrigte Minderheit ihr Rückgrat vielleicht aufrichten, den Kopf heben und Werte schöpfen kann, welche Werte zum anerkannten und

⁸ Gál Sándor: A létezés peremén. Árgus. Januar 2002. http://www.argus.hu/2002_01/i_gal.html

organischen Teil der universellen europäischen und ungarischen Literatur und Kultur werden können. Ich würde dies als ungarische Bibliothekarin in Slowenien von den Möglichkeiten durch die EU erwarten. Zurückgreifend auf alles, was ich über die Gesetze der *Identitätsbewahrung* und des *Überlebens* formuliert habe, glaube ich, dass die gemeinsame Kraft und die Leistungen des Gedächtnisses und der Sprache ermöglichten, dass wir fähig waren - und zwar zusammen -, die Schwelle des 3. Jahrtausendes zu überschreiten, was wir nach so einem 20. Jahrhundert sogar als Erfolgserlebnis betrachten können.

Als Bibliothekarin kann ich sagen, dass es auch hoffnungsvoll war, dass der ungarischen Literatur in Slowenien klar geworden war, welche Aufgabe und Rolle sie hat (Minderheitenschutz, Gestaltung des Bewusstseins). Sie vertritt die Angelegenheit der Slowenienungarn und schenkt ihrem Schicksal mehr Aufmerksamkeit. Mittlerweile wurde uns auch bewusst, dass diese Rolle nur eine Literatur mit hohem Niveau erfüllen kann, die den Provinzialismus bereits überwunden hat.⁹ Seit 1961 haben die Slowenienungarn etwa 100 Bücher fast aus eigener Kraft herausgegeben. Dies beweist, dass sie sich auch in der schriftlichen Kultur, wenn auch in niedriger Anzahl, entwickeln möchten. Wenn wir in die Geschichte zurückblicken, können wir feststellen, dass diese ungarische Bücherkultur eine Tradition hatte, mehr oder weniger mit Hiatus begleitet. *Rudolf Hoffhalter*, der berühmte protestantische Drucker und Buchsabenschnitzer, arbeitete seit 1573 ein Jahr im Hof des protestantischen Miklós Bánffy in Alsólendva/Komitat Zala, und er druckte hier die Werke des Prädikators György Kultsár, die eine hervorragende Bedeutung in der Kulturgeschichte des Komitats Zala haben.¹⁰ Nach dem 16. Jahrhundert finden wir eine Druckerei in Alsólendva erst 1890 wieder. Hier wurde das Wochenblatt *Alsólendvai Híradó* (Nachrichten in Alsólendva), dann das *Délzala* gedruckt.

Zugleich können wir auch sagen, dass das Nationalbewusstsein und die Lage der Slowenienungarn im Murgebiet nach dem Systemwechsel durch Wider-sprüchlichkeit charakterisiert werden, weil wir einerseits im Fall der Murgebietsungarn den relativ akzeptierbaren Lebensstandard und den auf der theotethischen Ebene als beispielhaft gesehenen Rechtsschutz erfahren, andererseits aber man aufrichtig eingestehen muss, dass das Nationalbewusstsein der ungarischen Gemeinschaft nach dem 2. Weltkrieg stufenhaft und im bedenklichen Maß erschüttert wurde und ihre Anzahl - im Vergleich zu den 1920er Jahren - beinahe auf ein Drittel gefallen ist.¹¹ Das beste Indiz der aus der Widersprüchlichkeit kommenden negativen Erscheinungen ist das katastrophale Fortschreiten der Assimilation, die, die Ergebnisse der Volkszählungen 1981 und 1991 verglichen, 13% übersteigt. Aufrichtig muss man betonen, dass die *kleine Anzahl* der Slowenienungarn die eine Hauptsorge unserer Bestrebungen nach Identitätsbewahrung bedeutet. Die *innere Kraft* der offiziell nur etwa 8000 Seelen zählenden Gemeinschaft ist sehr begrenzt, sie ist kaum dazu fähig, für die Entwicklung persönliche und qualitative Voraussetzungen zu schaffen. Einige Minderheitenforscher und Soziologen behaupten, dass eine etwa 150 000er Gemeinschaft dazu nötig sei, dass eine Volksgruppe ihre Bewahrung auch mit einer inneren Kraft untermauern kann. Wenn auch diese Annahme nur relativ gültig ist, steckt in ihr eine gewisse Wahrheit. Die Slowenienungarn erreichen nicht einmal 10% dieser kritischen Zahl. Die Zukunft kann auf jeden Fall nur auf eine zweiseitige, durch die Mehrheitsnation und das Mutterland ausgeführte Minderheitenpolitik mit *positiver Diskrimination* gebaut werden.

⁹ Dr. Bence Lajos: A megmardás esélyei a Muravidéken. Naptár. 1994. S. 41-54.

¹⁰ Zalai életrajzi kislexikon. Hoffhalter Rudolf. S. 92-93.

¹¹ Dr. Göncz László: A muravidéki magyarság helyzete a rendszerváltás után. Muratáj. 2000. S. 41-54.

Ein wichtiges Ergebnis der 90er Jahre ist das Zustandekommen ungarischer Fachinstitutionen, die organisatorisch und nach der Tätigkeit her selbständig sind. So arbeiten vollkommen selbständig das Kulturinstitut für Ungarische Minderheit (ung. Abkürzung: MNMI) und das Informationsinstitut für Ungarische Minderheit (ung. Abkürzung: MNTI). Die elektronischen Medien sind vollkommen autonom: der Ungarische Rundfunk im Murgebiet und die Redaktion der Ungarischen TV-Programme. Die Lage ist anders bei der Organisation und der Tätigkeit der Bibliotheken. Im Minderheitsgebiet sind keine selbständigen Bibliotheken für die ungarische Minderheit vorhanden. Die Bibliothek Lendava verfügt über einen *zweisprachigen Status*, die Kreis- und Studienbibliothek in Murska Sobota hat eine ungarische Abteilung, aber keinen zweisprachigen Status, weil sie nicht im zweisprachigen Gebiet liegt. Der Status der Bibliotheken für die ungarischen Minderheit in Slowenien ist so geblieben, wie es vor dem Systemwechsel war: Sie sind keine selbständigen Institutionen. Das zu ändern, wäre eventuell eine *Herausforderung* der Zukunft. Die Gründung neuer Institutionen oder die Umorganisation der vorhandenen hängt auch vom finanziellen Hintergrund ab, für den zum größten Teil der Haushalt des slowenischen Staates aufkommt. Unbedingt zu verwirklichen ist der Aufbau eines *Gemeinsamungs-Netzes der Minderheit*. Es geht um eine unstrittbar wichtige Frage, denn die Aufarbeitung unserer ortsgeschichtlichen und volkskundlichen Werte und der eigenartigen ungarischen Folkloretraditionen ist nur im Rahmen eines selbständigen Museums vorstellbar. Dieselbe bezieht sich auch auf die Bibliotheken, weil die jetzige Organisation nicht befriedigend ist. Das Sammeln, die Aufarbeitung und das Anbieten der ungarischen Bücher und Dokumente, also die *hungarica*, bräuchte eine selbständige Institution, eine ungarische Bibliothek in Slowenien mit selbständigem Status, im Hinblick darauf, dass dies in der Kultur und den Medien im Minderheitsgebiet bereits geschehen ist, d.h., sie wurden selbständige Institutionen nach dem Systemwechsel. Da es sich nicht um große Änderungen handeln würde, ist die Passivität der zuständigen staatlichen Organe und Fachinstitutionen oder vielleicht die der Minderheitenselbstverwaltungen und der politischen Organe bestimmend. Aber selbst die Bibliothekare haben dies bis jetzt nicht beansprucht.

Zum Schluss können wir sagen, dass - neben den obigen Feststellungen und Annahmen - günstige internationale und heimische Zustände die Aufbewahrung der Ungarn im Murgebiet fördern bzw. dazu die nötigen objektiven Voraussetzungen (z.B. freie geistige und wirtschaftliche Tätigkeiten nach dem EU-Eintritt) sichern können.

11. Zusammenfassung

Alle, die - sowohl als Eltern als auch Kind oder Lehrer - im Schulwesen und im Bibliothekswesen betroffen sind, sind sich auf eigene Weise darüber im Klaren, dass wir eine *Grenze* erreicht haben durch das neue, meistens mit den technologischen Veränderungen zusammenhängende Paradigma und auch durch das gewöhnliche, traditionelle Bibliothekswesen. Der Zugang zu den Informationen im globalen Maß auf der Ebene der interaktiven Rechner kann meines Erachtens offensichtlich Positiva auch dem Bibliothekswesen für die Minderheiten bringen. Wo stehen wir in der Zusammenarbeit? Meiner Meinung nach kann man durch das Internet im slowenischen integrierten System für Bibliothekswesen COBISS in einem online-Katalog einer Bibliothek beliebigen Typs suchen, auch im Katalog der Bibliothek in London und in Murska Sobota. Ein Mangel ist, dass die vier Schulbüchereien für die Minderheit im Murgebiet in diesem System nicht erreicht werden können, weil sie keine Mitglieder des COBISS-Systems sind. Aber sie können in der nahen Zukunft Mitglieder werden.

Wir alle wissen, dass ein Land nicht nur wirtschaftlich regiert werden soll, sondern auch seelisch und moralisch. Und was kann dieser Arbeit wirksam helfen? Die Kultur und die Bildung. Um dies bewusst zu machen können die Minderheitenbibliotheken und auch ihre Bibliothekare helfen.

Wie überall in der Welt, auch im Fall des Minderheitenbibliothekswesens, ist die allgemeine Anwendung der Möglichkeiten hoch entwickelter Informatik und Telekommunikation wichtig, um die Informationsquellen zu erreichen. Und es ist auch wichtig, in welchem Maß die jetzigen Dienstleistungsgewohnheiten und Verhaltensweisen der Bibliotheken in die Welt der virtuellen Bibliotheken (z.B. in die COBISS elektronische Bibliothek) überbracht werden können. Die online-Information und das Internet haben die Denkweise der Bibliothekare verändert: wie sie nach den Informationen suchen, sie finden und sie besorgen. Die Dienstleistung der bibliographischen Daten der ungarischen Bücher in Slowenien steht jedem im Internet im COBISS integrierten Bibliothekssystem zur Verfügung, denn dieses System wurde für die Bibliothekare und für die nach den Informationen Suchenden (vor allem Forscher) entwickelt, aber es wird noch ausgebaut, sein Profil erweitert sich. Aus diesem System sind die ungarischen Bücher, so auch die ungarische Fachliteratur nicht ausgegrenzt.

Die ungarische Literatur, literarische Tätigkeit und Buchherausgabe im Murgebiet haben eine vierzigjährige Vergangenheit. Begründet spricht man auch über ein literarisches Leben, denn die mit allen charakteristischen Symptomen des „Provinzialismus“ versehenen Tätigkeiten wie literarisches Leben, Kultur und Buchherausgabe streben in den nun regelmäßig erschienenen Periodika (Muratáj, Naptár, Lendvai Füzetek, Népújság) eher noch Stetigkeit als nach Verzehrung der Slowenienungarn, obwohl ihre Anzahl sich mindert.

Die ungarische Bibliothekenkultur hat auch eine mehr als 130 jährige Vergangenheit, da die Bibliothek Lendava 1871 gegründet wurde. Und es ist auch allgemein bekannt, dass im Murgebiet zwei Nationen, die slowenische und die ungarische, zusammen leben. Die zweifache Bindung für beide Kulturen zeigt sich auch im alltäglichen Leben, in der Bücher- und Bibliothekenkultur und in der Informationsdienstleistung. Die Minderheitenbibliotheken als Institutionen sind Teile der Gesellschaft, und sie *spiegeln die Wirklichkeit auch wider*. Wenn ihre Umgebung ordentlich ist, dann sind sie zu genauen und kontinuierlichen Dienstleistungen fähig. Wenn nicht, dann sind die Bibliothekare überfordert, sie (des)informieren die ungebildeten Leser über einen ärmlichen und zusammen-gewürfelten Bücherbestand.¹²

Nach dem Trianoner Friedensvertrag sind 605 wissenschaftliche und allgemeine Bibliotheken von 1348 im Land geblieben (Buda Attila 2001), d.h., die Hälfte der Bibliotheken sind außerhalb des Landes, auch die Bibliotheken in Lendava und Murska Sobota. Die Sicherung für die Bewahrung des nationalen Identitätsbewusstseins ist einerseits die Familie, die die Quelle der Muttersprache ist, andererseits der Lehrer, der Priester (Schule und Kirche) und der Intellektuelle, der hilft, das breitere Kulturerbe zu erwerben und sich dazu zu bekennen.¹³ Ich würde diesem Gedankengang noch hinzufügen, dass die nationale Geschichte, die Traditionen, die Kunst, die Volkskunde und die Werte der Literatur der Bewahrung der Identität gehören. Deren Wächter und berufene Vertreter sind die Bibliotheken auch, obwohl das öffentliche Bewusstsein sie manchmal vergisst. Neben dem gemeinsamen historischen Bewusstsein ist auch die Sprache der Bestimmungsfaktor und das Ausdrucksmittel für die nationale Zusammengehörigkeit. Die Möglichkeit der Bewahrung der Muttersprache ist die

¹² Buda Attila: Nyelv, irodalom, kommunikáció. Könyvtárak. S. 654-657.

¹³ Somos Béla-Sárakány Anna: Magyar irodalom a szomszédos országokban 1918-1948 között. Magyar Nyelvi Intézet. Bp. 1997. S. 16-17.

Sicherung für die harmonische Entwicklung des Individuums und der Gemeinschaft. Eigenartig ist das Verhältnis zwischen der Mehrheitsliteratur des betreffenden Staates und der Minderheitenliteratur. Es gab Vorhaben, die die „Brückenrolle“ der Minderheiten-literatur zuteilen. Dies gilt auch für die Rolle der Minderheitenbibliotheken. Offensichtlich helfen die Minderheitenbibliotheken in Slowenien an der slowenisch-ungarischen Grenze der *Kohäsion der Regionen*, denn sie vermitteln zwischen den beiden Kulturen, Literaturen und Sprachen. Meiner Meinung nach kann die autonome Bibliothekskultur betreffende Regionen in der Zukunft, durch die EU herausgestalten, die höchstwahrscheinlich durch ein Nebeneinander Verhältnis und das Gefühl einer Zusammengehörigkeit bewegt werden. Es wird notwendig, die aus der neuen Lage kommenden Begriffe zu klären oder genauer zu definieren, was zwischen den EU-Mitgliedstaaten und Regionen *universell* und was regional ist.

Es hängt auch von der Selbstorganisierung der Minderheitenbibliotheken ab, in welchem Maß sie für die Schöpfung der Kohäsion zwischen den Kulturen erfolgreich werden, weil auch dies in der Zukunft sicher zu erwarten ist. Die Unwichtigkeit, die Eröffnung und die Überwindung eventueller Formalitäten der Grenzen stärken das Minderheitendasein, das Lebensgefühl und die Schicksals-situationen.

Eine wichtige Schlüsselaufgabe wäre die Bearbeitung und Verbreitung der aus der Sicht der *europäischen Integration* wesentlichen Informationen für Minderheiten. Die Entwicklungsarbeit für Terminologie ist auch wichtig, denn im mittelost-europäischen Raum leben zahlreiche Minderheiten, die für sich eine entsprechende Kultur und ein entsprechendes Bibliothekswesen geschöpft haben. Das Gros der Minderheitenbibliotheken hat sich an die wichtigeren ausländischen Datenbasen angeschlossen. Die Minderheitenbibliotheken in Slowenien kommunizieren mit der Welt durch das integrierte Bibliothekensystem COBISS (www.izum.si).

Benutzte Fachliteratur: Siehe den ungarischen Text.

(Übersetzung aus dem Ungarischen: Ruda Gábor)

Képek / fotografije / Fotos

old./str./S.

2 1. sz. Kétnyelvű Általános Iskola Lendva / Dvojezična osnovna šola I. Lendava / Zweisprachige Grundschule I. Lendava, 2003

95 PÁVEL Ágoston szobra / Kip Avgusta PAVLa / Avgust PAVELs Statue, Cankova (SLO), 2003

114 **SZÉKELY András Bertalan** a laafeldi (A) Pável Házban / v Pavlovi hiši, Potrna (A) / im Pavelhaus, Laafeld (A), 2002

143 **VARGA József** és / in / und **KANIZSA József** a budapesti Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumban / v Državni pedagoški knjižnici in muzeju v Budimpešti / in der Landes-bibliothek und -museum für Pädagogik in Budapest, 2002

193 **KANIZSA József** a Lendvai Könyvtárban / v Knjižnici Lendava / in der Bibliothek Lendava (SLO), 2003

Támogatók / Sponzorji / Sponsoren

Budavári Önkormányzat / Samouprava Budavára / Selbstverwaltung in Budavár

Miniszterelnöki Hivatal / Urad predsednika vlade / Amt des Ministerpräsidenten

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma / Ministrstvo za narodno kulturno dediščino / Ministerium für
Nationales Kulturerbe

Oktatási Minisztérium / Ministrstvo za šolstvo / Ministerium für Bildung

**Kisebbségi oktatás és gyermekirodalom / Manjšinsko šolstvo in otroška literatura / Minderheitenschulen
und Kinderliteratur**

Muravidék, Rábavidék, magyarországi németek / Pomurje, Porabje, Nemci na Madžarskem /
Murgebiet, Raabgebiet, Ungarndeutsche

Szerkesztő / Urednik / Herausgeber: Ruda Gábor

Kiadó / Založba / Verlag: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület

Pilisvörösvár, 2003

Borító, fényképek / Oblikoval, fotografije / Umschlag, Fotos: Ruda Gábor

Nyomda / Tisk / Druckerei: Jász Nyomda, Budapest

Példányszám / Naklada / Exemplare: 500

ISBN 963 212 557 6